

3 1761 06632270 2

BRIEF

PN

0041388

SOKRATES

VED

J. AARS
SKOLEBESTYRER

KRISTIANIA

FORLAGT AF W. C. FABRITIUS

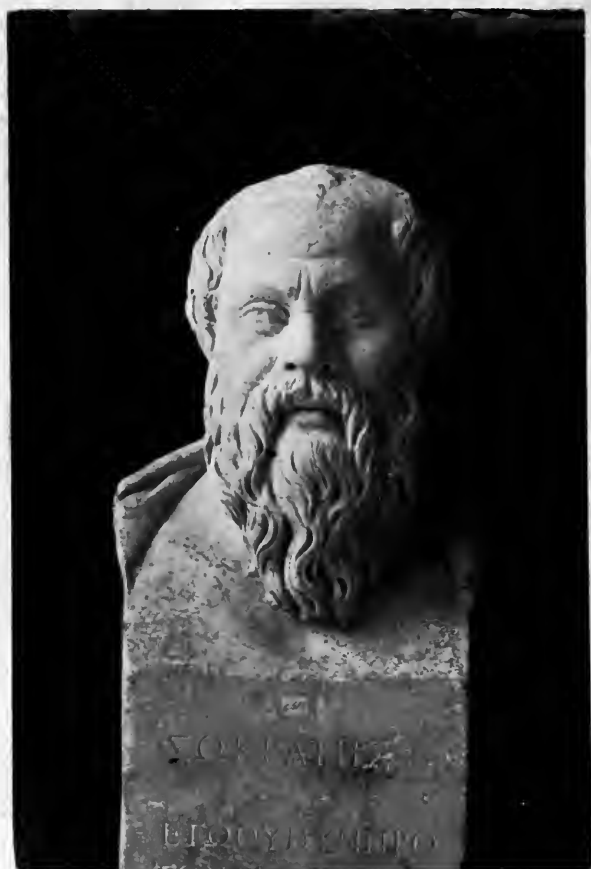
1882

SOKRATES

SOKRATES

SKILDRET GJENNEM

OVERSÆTTELSER AF PLATON

MED

INDLEDNING OG ANMERKNINGER

AF

J. AARS
SKOLEBESTYRER

n

KRISTIANIA

FORLAGT AF W. C. FABRITIUS

1882

brief
PN
0041398

TRYKT I FORLÆGGERENS BOGTRYKKERI

Fortale.

Da det ved denne bog ikke godt lod sig gjøre nøiagtig at betegne dens indhold og plan paa titelbladet, bliver det nødvendigt her at gjøre lidt nærmere rede derfor.

Jeg har ønsket at give et for den dannede almenhed tilgængeligt billede af Sokrates's person og gjerning. Dette tror jeg ikke kan gjøres bedre end ved at gjengive det billede, som er efterladt os i *Platons* skrifter, navnlig i de skrifter eller dele af hans skrifter, som fortrinsvis har en historisk karakter, udfylde dette ved karakteristiske træk fra andre af oldtidens forfattere, især naturligvis *Xenofon*, og give det den nødvendige belysning ved at stille det i sammenhæng med væsentlige sider af samtidens og den nærmest foregaaende tids aandsliv. I alle tre henseender har jeg imidlertid maattet begrænse mig sterkt. Af *Platons* skrifter har jeg meddelt i oversættelse *Sokrates's forsvarstale* og dialogen *Kriton* samt et ganske kort uddrag af dialogen *Faidon*, (se herom nedenfor s. 103); desuden har jeg tilføjet det meste af indledningen til dialogen *Protagoras*, baade fordi dette stykke i sig selv er saa fornøieligt, og især fordi det i korte træk giver en skildring af Sokrates og af de vigtigste sofister, der vistnok kun er forberedende for den følgende samtale, men dog allerede kaster lys over modsætningen og derigjennem tjener til at forklare et og andet af det, som siges i Forsvarstalen. Af *Platons* øvrige skrifter, af *Xenofon* o. a. har jeg meddelt enkelte karakteristiske steder, dels i indledningen, dels i noter til oversættelsen. Overhovedet har jeg ved bogens hele anlæg og navnlig ogsaa ved indledningen gaaet ud fra, at jeg saa-

meget, som muligt, burde lade de gamle kilder selv tale. Læserne rykker derved de skildrede personer og forhold nærmere og faar ligesom se dem med egne øine, om end, saalænge de ikke selv kan gaa til grundteksten, kun gennem matte briller.

Jeg har havt tre slags læsere for øie, og bogen bærer vistnok mange spor af de vanskeligheder, dette har medført.

Først og fremst har jeg skrevet for mænd og kvinder med almindelig dannelse, men uden kjendskab til græsk sprog og litteratur. Jeg har tænkt mig, at det maatte interessere mange saadanne at lære disse merkelige skrifter at kjende og gennem dem komme i lidt nærmere berørelse med hine fjerne tiders liv og navnlig faa et umiddelbart indtryk af en saadan aandens heros som *Sokrates*. Jeg har derfor søgt at indrette baade indledningen og anmerkningerne under de oversatte stykker saaledes, at det skulde blive let at forstaa disse uden store forudsætninger af kundskab. Ogsaa i indledningen har jeg, trods de ulæmper, det medfører for læsningen, troet at burde anvende noter, nemlig dels for at give endel mere eller mindre nødvendige oplysninger om de omtalte personer, indretninger, begivenheder o. s. v., dels for gennem merkelige parallelsteder eller paa anden maade yderligere at forklare eller supplere, hvad der er sagt i teksten. Af disse noter faar da enhver læse eller forbigaa saa meget, han vil. *)

Dernæst har jeg tænkt paa disciple af vore latin-gymnasier. Disse læser jo i regelen Sokrates's forsvarstale i grundsproget, og skjønt de, som enhver ved, kan bruge en oversættelse paa en saadan maade, at den gjør dem mere skade end gavn, saa er der paa den anden side ingen tvil om, at en omhyggelig udarbejdet oversættelse vil kunne yde dem en veiledning, som de godt kan trænge til, især hos

---

*) Det bemærkes, at ved henvisninger er *Sokrates's forsvarstale* betegnet ved *Apol.* (α: „Apologien“).

os, hvor der er tilmaalt det græske sprog en saa knap tid, at de umulig inden skolen kan vinde synderligt herredømme over det; navnlig vil den kunne virke til at give dem sans for at gjængive de fremmede forfattere i et ordentligt sprog og aabne deres øine for de krav, de i denne henseende bør stille til sig selv. Og skulde nogen af dem, som i skolen har læst »Apologien», derved have faaet lyst til at gaa videre og — under eller efter sin skolegang — gjøre lidt nærmere bekjendtskab med Sokratés og Platon, saa vil de i oversættelsen af Kriton og af brudstykkerne af Faidon og Protagoras have et hjælpemiddel ved de første skriūt paa den vei, et hjælpemiddel, som jeg haaber ikke vil afholde nogen fra, men heller tilskynde en og anden til at læse originalerne selv.

Ogsaa for filologer og lærere har jeg haabet at mit arbejde, skjønt populært anlagt, kunde være til nogen nytte. Ligeoverfor saadanne læsere har jeg følt trang til at antyde mit forhold til de benyttede hjælpemidler, (saa meget mere, som jeg hist og her ligefrem har laant andres ord), og tillige til at gjøre rede for valget af tekst, især hvor jeg har afveget fra nogen af de nu mest benyttede udgaver. Derfor har jeg tilføiet anmerkningerne ved bogens slutning. Her har jeg da tillige anført, hvor de i bogen citerede kildesteder findes, og desuden medtaget enkelte andre henvisninger til vigtige steder, af og til ogsaa en kort begrundelse, samt endel litteratur-anvisninger, som jeg har tænkt mig kunde være kjærkomne for adskillige læsere, navnlig yngre filologer. Alt saadant er da samlet i anmerkningerne s. 261 fg.; det er til disse, der henvises i indledningen ved fortløbende tal, i oversættelsen ved et kors paa vedkommende sted i teksten. De læsere, som ikke har filologisk kundskab, eller som ikke bryder sig om at kontrolere, hvad jeg har sagt, maa jeg altsaa bede om ikke at lade sig forstyrre af disse merker og ikke af de sidste blades tørre udseende lade sig afskrække fra den øvrige del af bogen.

IV

Af *Sokrates's forsvarstale* har jeg allerede tidligere leveret en oversættelse, nemlig i *Folkevennens* 21de aargang (1872); denne fremtræder nu her for en stor del i ny skikkelse. Jeg har ved oversættelserne, især af de to fuldstændig meddelte skrifter, fulgt den regel at holde mig saa nær til grundteksten, som det var mig muligt uden at gjøre nogen vold paa vort eget sprog. Jeg har nemlig ment, at maalet burde være at gjengive originalen saaledes, at den, der er kjendt med grundteksten, ligesom skulde høre denne klinge gjennem i oversættelsen, uden at dog paa den anden side den, der ikke kan græsk, for meget skulde have følelsen af, at det, han læser, er oversat fra et fremmed sprog.

Ved forlæggerens liberalitet er jeg sat istand til at ledsage bogen med et portræt af Sokrates, nemlig en af hr. fotograf *Sommer* udført gjengivelse af den bekjendte Sokrates-herme i Museo nazionale i Neapel. Jeg vaklede noget mellem denne og busten i Villa Albani, der vistnok af mange ansees for bedre, (saaledes ogsaa af *P. Schuster*, i hvis bog *Ueber die erhaltenen Porträts der griechischen Philosophen*, Leipzig 1876, der findes en god afbildning af den), men bestemte mig dog for den neapolitanske, der altid har tiltalt mig mest.

Hr. konsul Clauson i Neapel har velvillig bistaet mig som mellemmand i denne anledning. Baade til ham og til alle andre, der med raad eller daad har hjulpet mig under mit arbeide, aflægger jeg herved min forbindtligste tak.

Kristiania den 21de november 1881.

J. Aars.

Indhold.

Indledning	Side 1
Sokrates's forsvarstale	— 119
Tilbageblik paa forsvarstalen og oversigt over dens indhold	— 182
Kriton	— 189
Tilbageblik paa dialogen Kriton og oversigt over dens indhold	— 218
Uddrag af dialogen Faidon	— 221
Et stykke af dialogen Protagoras	— 243
Anmerkninger	— 261
Navne-register (med betegnelse af udtalen)	— 299

Følgende **rettelser** anmodes læserne om at udføre paa forhaand:

S. 11 l. 15 f. o. skal henvisningen 15) udgaa, s. 23 l. 11 f. o. 37) rettes til 37 b), s. 47 l. 17 f. o. efter ordet resultat tilføies 93 b), og s. 116 l. 13 f. n. efter skrifter tilføies 225 b).

S. 57 l. 23 f. o. og s. 58 l. 3 f. n. rettes i overensstemmelse med anm. 116 og 120.

S. 61 l. 7 f. n. rettes *Platon*, til *Platons*; s. 62 l. 20 f. n. efter „Gud“ tilføies: eller „guden“.

S. 80 l. 7 f. o. staar *Alkibiades* holdt, læs: som han lader *Alkibiades* holde.

S. 134 l. 15 f. o. rettes derpaa til saa.

S. 170 i randen staar D for B og s. 171 B for D.

Endelig er nogle steder det henvisende kors udeglemt, nemlig s. 123 l. 12 efter ordet mig, s. 156 efter sidste linje, s. 161 l. 11 efter derimod og l. 4 f. n. efter citatet af Xenofon, s. 163 l. 10 f. n. efter mindre, s. 166 l. 2 efter det, s. 178 l. 13 efter det og s. 179 l. 6 efter fald.

Indledning.

INDLEDNING.

I det hellenske folks*) historie er det 5te aarhundred før Kristus i mange henseender det merkeligste tidsrum.

Dette folk bestod af forskjellige stammer med sterkt udprægede eiendommeligheder i sprog og national-karakter. Det dannede ingen politisk enhed, men var tvertimod delt i en mængde særskilte stater; i regelen var det saa, at hver by med sit tilliggende landskab udgjorde en egen stat**). Af disse stater var paa den tid, vi skal beskæftige os med, *Sparta* (med landskabet Lakedaimon eller Lakonika paa Peloponnes) og *Athen* (med landskabet Attika i Mellem-grækenland) de betydeligste. Navnlig hævdede Sparta længe sin stilling som stormagten i Hellas. Men allerede i det 6te aarhundred begyndte Athen at tage stor vekst, og da den afgjørende kamp kom mellem «Hellener og barbarer», da det lille Hellas blev angrebet af det umaadelige Perser-rige, da var det Athen, som tog hovedstødet og i et eneste slag (ved *Marathon*, aar 490) gav fienden et saadant knæk, at han øieblikkelig vendte hjem og foreløbig opgav det hele. Og da saa Perserne 10 aar senere under en ny konge (*Xerxes*) begyndte krig igjen og rykkede mod Hellas med saa store hærmasser, som vel aldrig før eller senere har

---

*) I al historisk tid har dette folk kaldt sit land *Hellas* og sig selv *Hellener*, som det endnu gjør. Fra Romerne har vi faaet benævnelsen *Græker* og *Grækenland*.

**) By og stat betegnes paa græsk med et og samme ord (*polis*, hvoraf baade „politi“ og „politik“ kommer).

været samlet, og det saa ud, som det skulde været et øiebliks sag for den overmægtige fiende at tilintetgjøre Athen og en gang for alle gjøre ende paa Hellener-folkets selvstændige liv, — da de øvrige hellenske stater holdt paa at opgive modstanden og svigte hverandre i farens stund for at redde for sig selv de smuler, som maaske endnu kunde reddes, da var det Athen, som følte, hvad de enkelte stater og stammer skyldte det fælles fædreland, som turde tænke for alvor paa at optage kampen mod den uhyre overmagt, som heller vilde vove og lide og ofre alt end opgive forsvaret for det hellenske land og folk og sprog og for de hellenske guder og deres helligdomme; og det skyldtes mest Athen, at den dristige tanke blev gennemført og Persernes forførdelige hærskarer slagne gang efter gang, tillands og tilsøs,^{*)} og det uagtet der var megen spænding og ofte store rivninger mellem de hellenske stater indbyrdes, og uagtet de fleste af dem led under skarpe parti-modsætninger i det indre.

«Man vil,» siger denne krigs historieskriver, *Herodotos*, «ikke tage fejl af sandheden, om man siger, at det var Athenerne, som nu blev Hellas's frelsere. — Det var dem, som vakte hele det øvrige Hellas og — næst guderne — drev Perserkongen tilbage». ¹⁾

Hvad aand der dengang besjælede Athens folk, det kan vi faa en forestilling om ved at læse det svar, som Spartas udsendinger fik, da Perserne aaret efter slaget ved Salamis havde budt Athenerne fred og forbund paa de mest glimrende vilkaar, og Spartiaterne var rædde for, at de skulde modtage tilbudet. I dette svar siger Athens folkeforsamling bl. a. følgende: «— — I kjender jo dog Athenernes sindelag, at der ingensteds paa jorden findes guld i saadan mængde eller land saa skjønt og herligt, at vi for at faa det skulde ville slutte os til Perserne og hjælpe til at bringe Hellas i træl-

---

*) Især maa nævnes søslaget ved *Salamis* aar 480 og landslaget ved *Plataiai* 479.

dom. Thi mange og store ting hindrer os fra at gjøre dette, selv om vi havde lyst dertil, først og mest det, at gudernes billeder og templer er brændt og nedrevet, og dette maa vi hevne til det yderste heller end at slutte forbund med dem, som har gjort det, — dernæst det, at alle Hellener er af ett blod og ett tungemaal, deres helligdomme og deres gudsyndyrkelse er fælles og deres tænkesæt ens, og at Athenere skulde forraade dette, det vilde være altfor galt. Saa skal I da vide, hvis I ikke har vidst det før, at saalænge der er en eneste mand igjen af Athenerne, vil vi aldrig slutte noget forlig med Xerxes». ²⁾

De seire, som Hellenerne vandt i disse aar, havde afgjørende verdenshistorisk betydning; i dem havde Hellas og hellensk kultur seiret over Persien, Europa over Asien, friheden over despotiet, og tillige demokratiet over aristokratiet, Athens aand over Sparta ³⁾.

Med saadan daad havde Athen begyndt det 5te aarhundred. Og snart ser vi det udfolde en forbausende kraft udad, paa samme tid som dets indre liv bærer de rigeste frugter i videnskab, kunst og digtning.

Det hellenske folk havde allerede i sin ungdomstid — omtrent et halvt aartusend før de begivenheder, vi her har mindet om, — i de homeriske digte frembragt et storverk af saadan betydning, at den vei, som digtekunstens og al kunsts udvikling hos de europæiske folk har taget, ikke kunde forklares eller tænkes uden med disse digte som udgangspunkt og i mange stykker som forbillede. I de følgende aarhundreder havde de fleste af de hellenske stater og stammer — under altid livligere samkvem baade indbyrdes og med fremmede og under en sterkt bevæget politisk udvikling — naaet en rig og alsidig kultur og i mange retninger af aandslivet, i de forskjellige arter af digtekunst og musik, i bygnings- og billedkunst, ja allerede i videnskabelig tænkning (filosofi) aabenbaret, at det havde baade ydre og indre betingelser for at fuldbringe det største.

I løbet af det 5te aarhundred bliver **Athen** dette aandslivs midtpunkt. «Deri ligger Athens uforgjængelige ry», siger en nyere forfatter⁴⁾, «at det er blevet det forundt at samle i sin midte alle straalere af det hellenske liv og forene dem til den mest fuldkomne og varige virkning paa menneskehedens dannelse gennem alle tider. *Poesien* i sin mest fuldendte form naaede sin høide paa den attiske scene; *arkitekturen* og den *bildende kunst* skabte med alle de midler, som de foregaaende tider havde uddannet i og udenfor Hellas, sine herligste verker paa Akropolis^{*)}; i *filosofien* blev de modne frugter af ionisk og eleatisk naturspekulation^{**)} overført til Athen for der i Sokrates's og Platons aand at lutres og faa sin ædleste form; *velttalenheden*, hvis teori var opstillet i det græske Sicilien og Italien, fandt sine største opgaver og sin høieste uddannelse i Athens folkeforsamling; og *historieskrivningen*, som gennem de ioniske «logografer» havde tilfredsstillet trangen til orientering i den omgivende verden og i Herodots udødelige bøger havde sikret mindet om de ærefulde frihedskrige for alle tider, løste i Athenere Thukydidens sin høieste opgave.»

Men dette folk, som næsten i alle retninger af menneskeligt aandsliv har frembragt det største, som overhovedet var muligt med oldtidens forudsætninger og navnlig uden den guddommelige aabenbarings nye livskilder, staar allerede i dette samme aarhundred nær ved afslutningen af sin eiddommelige, originale, klassiske udvikling.

Thi ligesom den høieste menneskelige dannelse i hin tid var samlet paa et lidet omraade, det hellenske folks, saa var dens fulde blomstring ogsaa begrænset indenfor et meget kort tidsrum. «Intet folk har nogensinde gjort en raskere og mere glimrende fremgang, men heller intet hurtigere overskredet sit høidepunkt, end det græske i dette tidsrum. — —

*) Athens borg.

***) Se nedenfor s. 27.

En udvikling, som andensteds har behøvet aarhundreder, er her sammentrængt inden faa menneskealdre. Saa hurtigt gik folkelivets pulsslæg.»⁵⁾

Dette gjælder fortrinsvis om *Athen*. Athens politiske og sociale forhold og folkets karakter indeslattede mange betingelser for en kraftig udvikling, men paa den anden side ogsaa eiendommelige farer. I Athen har det antike demokrati vundet sine skønneste triumfer, men ogsaa klarest aabenbaret sine svage sider. Det maa dog erindres, at naar man taler om demokratisk forfatning i oldtidens stater, saa er dette i et meget væsentligt punkt forskjelligt fra, hvad vi nutildags forstaar dermed. Den største del af befolkningen stod nemlig udenfor borgersamfundet og havde aldeles ingen rettigheder. Attika, som udgjør omtrent 40 geogr. kvadratmil (altsaa ikke er større end Jarlsberg og Larviks amt), skal omkring midten af det 5te aarhundred have haft omtrent en halv million indbyggere (deraf maaske mere end halvdelen i byen Athen); men af disse har sandsynligvis henimod de tre fjerdedele været trælle (privates eller statens eiendom), og af de fri skal igjen omtrent en tredjedel have været «metoiker» (bosatte fremmede uden borgerret).⁶⁾ I flere andre af Hellas's stater var antallet af trælle forholdsvis endnu større.*) Trællene gjorde alt det «simple arbejde»; de fri følte sig ligeoverfor dem som en høiere klasse, og sandsynligvis har i regelen trællene selv erkjendt deres aandelige overlegenhed. Trællenes kaar var vist i Athen saa gode, som det overhovedet kan tænkes, naar friheden mangler, den «demokratiske luft kom ogsaa dem tilgode». ⁸⁾ Men et saadant forhold, at flerheden af befolkningen var andres eiendom, maatte dog i længden virke demoraliserende til begge sider. Det var vistnok et nødvendigt grundlag for oldtidens samfundsliv og en

---

*) Sml. de amerikanske sukkerdistrikter, hvor slaverne skal have været omtrent 6 gange saa mange som den fri befolkning.⁷⁾

af betingelserne for den hellenske kultur-udvikling; thi det gjorde det muligt for alle borgere at faa baade tid og lyst til at tage del i de offentlige anliggender, til at sørge for sin legemlige og aandelige uddannelse og interessere sig for høiere formaal; men det førte paa den anden side til, at borgerne holdt sig for gode til legemligt arbeide, det fristede til lediggang og medførte farer baade for den politiske og for den økonomiske udvikling. Og trællene selv holdt det naturligvis som oftest nede i aandelig umyndighed. Trældommen var oldtidens forbandelse, og det var først kristendommen, som kunde hæve den.

Ligeover de fremmede og endnu mere ligeoverfor trællene dannede altsaa statens borgere et strengt afsluttet «aristokrati». Men inden borgernes egen kreds var Athens samfundsorden rent demokratisk. Dets forfatning, saaledes som den var ordnet ved *Kleisthenes* henved aar 500, kan kaldes «konservativ republikansk»; men allerede ti aar før Perserkrigenes slutning^{*)} blev der ved *Efialtes* og *Perikles* gennemført en forandring, som i virkeligheden indeholdt et brud med denne forfatning og dannede overgangen til et «radikalt demokrati». ⁹⁾ Efialtes blev myrdet, men **Perikles** vandt saa meget større indflydelse; gennem tredive aar var han Athens egentlige styrer^{**)}. Han satte sig til opgave at fremme Athens storhed, udad ved erobringer og ved at tilintetgjøre «forbundsfællernes» selvstændighed, indad ved at styrke folkets sans for det skjønne og hæve dets aandelige dannelse, ved paa offentlig bekostning (for største del for «forbundsfællernes» penge) at smykke staden med de herligste kunstverker, ordne fester til gudernes ære (og folkets fornøielse) paa en langt mere storartet maade end før, gjøre borgerne livet

*) Den anden Perserkrig strakte sig gennem 30 aar (480—449).

**) „I navnet var det vistnok et demokrati“, siger historieskriveren *Thukydidés*, men i virkeligheden laa magten hos den første mand¹⁰⁾

saa let og behageligt, som muligt, og fremfør alt gjennemføre det uindskrænkede demokrati til de yderste konsekvenser, især ved at drage saa mange af borgerne, som muligt, ind i statslivet og samle al magt hos folkeforsamlingen. Perikles naaede det maal at gjøre Athen til en stor sømagt og hæve det til den største glans i alle retninger. Vi hører ham selv tale derom i den gravtale, som han holdt over de i Peloponneser-krigens første aar faldne krigere, og som efter sit væsentlige indhold¹¹⁾ er gjengivet af *Thukydidés* i hans historiske verk.*) Vistnok fremstiller han her som en egte folketaler folket selv, dets forfatning og alt, hvad der hører det til, med de lyseste farver; men i det hele taget stod det vistnok for Perikles selv i dette skjønne lys. «Vi har en forfatning,» siger han,¹²⁾ «som ikke jager efter at efterligne naboernes indretninger, meget mere er vi selv til mønster for andre. Dens navn er demokrati (folkestyre**), fordi statsstyrelsen beror ikke paa faa, men paa flertallet; men efter lovene er alle lige stillet i sine private anliggender, og anseelse vinder enhver i samme forhold, som han udmerker sig i en eller anden retning; ikke efter partihensyn, men efter sin dygtighed

*) *Thukydidés*, *Oloros's* søn, var født i Attika og af attiske forældre; men hans fader nedstammede fra en thrakisk fyrste *Oloros*, hvis datter var gift med *Miltiades*, seierherren ved Marathon; maaske har denne *Oloros*, som alt-saa var den store statsmand *Kimons* bedstefader, været *Thukydidés* oldefader. Det var en rig slekt, som navnlig havde store godser i Thrakien. *Thukydidés* var i det 8de aar af Peloponneser-krigen (424) med som feltherre; men da han kom for sent til at hindre, at staden *Amfipolis* (se anm. 2 til *Apol.* kap. 17) faldt i Spartiaternes hænder, blev han forvist fra Athen eller maaske endog dømt til døden; først omtrent 20 aar senere fik han lov til at komme tilbage. Han døde rimeligvis kort efter aar 400, i en alder af vel 70 aar.^{11b)} Hans store verk, som ikke er fuldført, omfatter Peloponneser-krigens 21 første aar.

***) Ordet *demos* betyder navnlig „menigmand“^{12b)}.

foretrækkes man til offentlige hverv, og ved fattigdom er ingen, som kan gjøre staten nogen tjeneste, paa grund af uanseelig stilling hindret derfra.» Frihed hersker i det offentlige liv, og »medens vi i det private samkvem ikke falder hverandre til besvær, saa holder vi os i offentlige forhold med ærefrygt inden lovlige grænser, i lydighed mod øvrigheden og lovene, allermest mod dem, som er til beskyttelse for de forurettede, og mod de uskrevne love, som i den almindelige mening bringer overtræderen skam. Og fremdeles har vi skaffet os rig anledning til vederkvægelse for aanden efter livets stræv, baade ved kamplege og offerfester hele aaret igjennem og ved at indrette os skjønt og smagfuldt i vore hjem, saa den daglige glæde derover forjager alt trist og mørkt. — — — Ogsaa i krigsvæsenet tager vi det paa en ganske anden maade end vore modstandere (Lakedæmonierne eller Spartiaterne): vor stad staar aaben for alle, og vi bruger ikke at jage fremmede bort*) for at hindre nogen fra at faa underretning om eller tage i øiesyn saadanne ting, som muligens en fiende kunde have nytte af at faa se; vi sætter nemlig mindre vor lid til slu foranstaltninger og kneb end til vort eget mod, naar det gjælder; og hvad opdragelsen angaar, saa søger de andre ved plagsomme øvelser allerede i den tidlige ungdom at opnaa manddoms-kraft**), vi derimod fører vistnok et langt mere utvunget liv, men gaar ikke derfor mindre kjækt de største farer imøde. — — — Og selv om det mere er vort lette sind end møisommelig øvelse og mere en naturlig taperhed end en af love foreskre-

*) Sparta var bekjendt for sin mistænksomhed ligeoverfor fremmede; udlændinger maatte ikke tage fast bolig i landet, og de som midlertidig opholdt sig der, var under streng opsigts og kunde naarsomhelst udvises.

**) Det er bekjendt, at den strenge spartiatiske opdragelse fremfor alt gik ud paa at hærde de unge og øve dem i krigens idrætter.

vet, som gjør, at vi gjerne møder faren, saa har vi den fordel, at vi ikke paa forhaand plager og udmatter os, før lidelserne kommer, og dog, naar de kommer, ikke viser os mindre modige end de, som uafsladelig piner sig. Baade heri er vor stat beundringsværdig og ikke mindre i andre henseender. Vi elsker det skønne, uden at være overdaadige, og dannelse, uden at blive blødagtige*). Rigdom bruger vi mere som middel til daad end til forfængeligt praleri, og at en er fattig, er det ingen skam at tilstaa, men ikke at undgaa det ved arbeide, det er større skam. — — —

Overhovedet mener jeg, at vor hele stat er en dannelsens skole for Hellas, og at hos os hver enkelt mand kan uddanne sin personlighed til den alsidigste selvstændige dygtighed, forenet med en paa én gang skøn og utvungen fremtræden. Og at dette ikke er tom ordpral for leiligheden, men kjendsgjerningernes sandhed, det viser selve denne statens magt, som vi just ved disse egenskaber har vundet. — — — Med vegtige beviser og visselig ikke uden vidnesbyrd har vi udfoldet vor magt til beundring for samtid og eftertid, uden at trænge til nogen Homeros for at lovprise os eller til nogen anden, som vel for øieblikket kan glæde os med sine vers, men hvis opfatning af forholdene vil blive gjort til skamme af virkeligheden; men til alt land og hav har vor dristighed brudt sig vei, og overalt har vi grundlagt uforgjængelige mindesmerker baade om ondt og godt.***) For en saadan stat altsaa har disse mænd tappert kjæmpet, fast

---

*) Perikles afviser her den beskyldning, at hans og hans samtids kjærlighed til kunsten førte til urimelig ødselhed, og at sansen for aandsdannelse og høiere oplysning nedbrød den gamle simpelhed i seder, haardførhed og kraft.

**) Athens magt er nemlig, mener han, blevet dels til lykke, dels til ulykke for de folk, som har gjort bekjendtskab med den, alt efter det forhold, hvori de selv havde stillet sig til Athen.

besluttede paa ikke at lade sig den frarøve, og fundet sin død, og for den vil vist enhver af de gjenlevende gjerne lide.»

Men al denne herlighed hvilede paa en svagere grund, end Perikles anede, og hans politiske system, som i mange retninger bar saa glimrende frugter, indesluttede dog store farer. Saalænge Perikles selv levede, formaaede hans mægtige personlighed for en stor del at holde disse borte og bevare den politiske orden. Han kunde med sandhed sige om sig selv (i en tale til folket), at han «ikke stod tilbage for nogen i baade at kjende og at kunne tolke statens behov, at han elskede sit fædreland og var hævet over vindesyge»¹³⁾; »ved sin anseelse og sin aands overlegenhed var han», siger Thukydid,¹⁴⁾ «istand til uden brud paa friheden at holde mængden itømme, han lod sig ikke lede af den, men ledede den meget mere selv, fordi han ikke havde vundet sin magt ved utilbørlige midler og derfor ikke behøvede at lægge an paa mængdens bifald, men i kraft af sin autoritet endogsaa kunde vise den alvorlig tilrette.» «Men», heder det videre hos den samme forfatter, «de, som kom efter ham, og som mere var hverandre jevngode (saa at ingen i dygtighed og begavelse ragede synderlig frem over de andre), men dog hver for sig vilde være den første, søgte at gjøre folket til behag og lod statens anliggender afgjøre efter dets vekslende lyst.» Nu viste det sig, at paa samme tid, som Perikles's styrelse havde bragt Athens indre kraft til dens herligste udfoldelse, havde den ogsaa virket med til at forberede dens undergang. Den fremkaldte nemlig **Peloponneser-krigen**, og paa den anden side befæstede den en politisk ordning, der i virkeligheden gav staten i de folkelederes haand, som formaaede at rive folkeforsamlingen med sig. Dette blev i den nærmeste fremtid saa meget betænkeligere, som der i løbet af krigsaarene dannede sig et talrigt proletariat blandt Athens egne borgere, en holdningsløs «mængde», som altid var oplagt til forandringer, ikke var ræd for at bruge voldsomme midler og overhovedet

lod sig beherske af øieblikkets stemning. ^{14b)} Perikles selv levede kun 2¹/₂ aar efter krigens udbrud, men fik dog allerede en forestilling om, hvilke frygtelige ulykker den kunde udsætte hans fædrenestat for, og han, som foreholdt sine landsmænd, at deres stats store navn netop grundede sig paa det, at den «aldrig gav efter for ulykken¹⁵⁾», fik nu erfare, hvor liden modstandskraft de i virkeligheden havde ligeoverfor saadanne prøvelser som de, der rammene dem i krigens andet aar, da der samtidig med Spartiaternes indfald i deres land ogsaa udbrød en forfærdelig pest. Thukydidens, der selv havde gennemgaaet sygdommen, har givet os en rystende skildring baade af den og af dens moralske virkning blandt folket. Den bevirkede lovløshed og usedelighed i alle retninger, siger han; ¹⁵⁾ »med utilhyllt frækhed gav man sine lyster frit løb, da man saa, hvorledes i hurtig veksels baade rige pludselig døde, og de, som før intet havde, kom i besiddelse af disses gods. Derfor lagde de kun an paa at nyde saa hurtig og saa meget, som muligt, fordi liv og gods syntes lige kortvarige. Og at gjøre sig noget besvær for det, der gjaldt for godt og hæderligt, havde ingen lyst til; dertil var det altfor usikkert, om det ikke vilde være forbi med en, inden man havde naaet det; men alt hvad der før øieblikket var behageligt og i den henseende fordelagtigt, det gjaldt ogsaa for godt og gavnligt. Og ingen frygt for guder, ingen menneskelig lov holdt dem tilbage; thi da de saa, at alle uden forskjel omkom, fandt de det ganske ligegyldigt, enten man frygtede guderne eller ikke, og ingen ventede at skulle leve saa længe, til han kunde blive ført for retten og straffet for sine forbrydelser, men en langt større straf saa man allerede fast besluttet svæve over ens hoved, og førend den brød ind, var det dog bedst at nyde lidt af livet.» ¹⁶⁾

Her er ikke stedet til at fortælle Peloponneser-krigens historie. Den varede i 27 aar og bragte alle forhold i den voldsomste forvirring. Den medførte, siger dens historieskriver,¹⁷⁾ «den største rystelse for Hellenerne og for en del

af barbarerne med, ja jeg kan sige for en meget stor del af menneskeheden.» Den endte i aaret 404 med Athens fuldstændige ydmygelse og med tilintetgjørelsen baade af dets ydre magt og af dets demokratiske forfatning. *) Vistnok gjenvandt det snart igjen for en tid sin selvstændighed og kunde endog gjenoprette sin fri forfatning, **) og det med stor politisk visdom. Og vistnok viser ogsaa det følgende aarhundred store aandsbedrifter og kan endnu frembringe enkelte skikkelser, som rager frem blandt menneskehedens største. Men det hellenske aandsliv var rystet i sin grundvold, en gennemgribende omveltning var begyndt; og inden to menneskealdre efter Peloponneser-krigens slutning var det forbi baade med Athens og det hele Hellas's selvstændighed og frihed og tillige med dets friske aandsliv i videnskab og digtning og kunst.

Aarsagerne til denne omveltning er naturligvis ikke alene at søge i Peloponneser-krigens ulykker og forstyrrelser. Meget mere stod ogsaa disse paa mange maader i forbindelse med en opløsning af det hellenske samfunds indre kraft, som allerede i denne tid begynder at vise sig; krigens gang var vistnok en kraftig medvirkende aarsag til at fremskynde den, men paa samme tid ogsaa en virkning deraf. Denne udvikling hænger sammen med bevægelser paa aandslivets omraade, som medførte den gamle religions og den nedarvede sedeligheds og tugts forfald og udbredte nye livsanskuelser og en ny dannelse i Hellas, men derigjennem ogsaa forberedte den hellenske kulturs undergang.

Hvad der fremfor alt andet falder i øinene som den bevægende faktor i de hellenske staters historie i denne tid, er den bitre modsætning mellem de politiske partier. Partihadet har vel aldrig været voldsommere eller mere hensynsløst i valget af midler, og maaske har partiaanden aldrig

*) Se anm. 7 til Apol. kap. 20.

**) Se anm. 10 til samme kapitel.

tydeligere vist sit sammenhæng med en stor sedelig forder-
velse eller sin evne til at give denne næring. Vi vil høre,
hvorledes Thukydidens skildrer det.

Han har fortalt om en grusom borgerkrig i *Korkyra**) aar 427, hvor det aristokratiske parti blev støttet af Sparta og det demokratiske af Athen; demokraterne seirede og benyttede seiren til at dræbe saa mange som muligt af modpartiet eller af sine private uvenner, og det paa de skrækkeligste maader; fader dræbte søn, selv fra gudernes altre blev folk revet bort og dræbt, nogle blev endog indmuret i Dionysos's tempel og fandt saaledes døden. Derefter fortsætter Thukydidens: «Til saadan vildhed steg partihadet, og det gjorde saa meget sterkere indtryk, fordi det var første gang. Senere blev nemlig saa at sige hele den hellenske verden rystet, da der overalt var splittelse, idet folkepartiets førere vilde tilkalde Athenerne, men aristokraterne Lakedæmonierne. — Endog ordenes sedvanlige betydning forandrede man vilkaarlig: hensynsløs dumdristighed gjaldt for opofrende mod, klog betænkksomhed for besmykket feighed, sindighed for svaghedens maske, forstandig omtanke i alle forhold for fuldstændig mangel paa energi, afsindig fremfusenhed blev regnet for at høre til en mands væsen, i forsigtigt overlæg saa man kun et anstændigt paaskud til at unddrage sig. — — Slegtskab var et fjernere forhold end partisamfund, fordi dette var mere rede til hensynsløst at være med paa, hvad det skulde være. Thi ikke til at støtte de bestaaende love og indretninger sluttedes saadanne forbindelser, men til ulovlig fordel, og naar de holdt sine høitidelige forpligtelser til hverandre, saa var det ikke just af hensyn til den guddommelige lov, men snarere paa grund af fællesskab i lovbrud.

---

*) *Korkyra* (eller *Kerkyra*) paa det nuværende *Korfu* var en stor sømagt, og det var en strid mellem denne stad og dens moderstad *Korinth*, som havde givet anledning til *Peloponneser-krigens* udbrud.

— — — Men grunden til alt dette var havesyg og ærgjerrig lyst til magten og den deraf følgende lidenskabelighed hos dem, som kappedes om at naa den. Thi de politiske ledere — af begge partier — forstod nok at give tingen et pent navn (nogle foretrak «alle borgeres politiske ligeberettigelse,» andre et «moderat aristokrati») og sagde vistnok, at de kjæmpede for det almene vel, men i virkeligheden stred de af alle kræfter for selv at faa overtaget, og de skyede ikke de voldsomste midler og forfulgte modstanderne med altid værre straffe, ikke indenfor grænserne af det retfærdige eller det for staten gavnlige, men kun efter hvad der var vedkommende parti behageligt, og var altid færdige til at skaffe sig seier, enten ved uretfærdig domfældelse (af modstandere) eller ved fysisk magt, og saaledes for øieblikket tilfredsstille sin herskesyge. Guds frygt fandtes ikke hos nogen af parterne; men den, som ved velklingende fraser kunde faa sat noget afskyeligt igjennem, han vandt derved saa meget større ry. Men de af borgerne, som stod udenfor partierne, søgte man fra begge sider at komme tillivs, fordi de ikke hjalp til i kampen, eller fordi man ikke undte dem at komme uskadt fra det. Saaledes medførte parti-stridighederne alle slags fordervelse i Hellas, og ærlighed, som fremfor alt er betingelsen for en ædel tænkemaade, blev udleet og forsvandt«. ¹⁸⁾

Det er klart, at en saadan gennemgribende fordervelse ikke alene havde sin grund i partisplittelsen; dennes hensynsløse voldsomhed kan selv alene forklares deraf, at den sedelige grund, som altid havde været svag, mere og mere blev undergravet. Dette hænger sammen med **den hellenske religions væsen** og med dens forfald.

Enhver religion — selv de lavest staaende hedningers — har en guddommelig oprindelse, forsaavidt Gud selv, som Paulus siger, *) har aabenbaret sig for alle mennesker, idet han

---

*) Rom. 1, 19—20 og 2, 15.

nemlig har givet menneskene en aand med trang til at søge og evne til at finde det nendelige gennem det endelige, til «af hans gjerninger at forstaa hans usynlige væsen, baade hans evige magt og hans guddommelighed», og med bevidsthed om pligt og ansvar («lovens gjerning skrevet i deres hjerter») ^{18b}). Men paa samme tid bærer alle de hedenske religioner spirer i sig til sin egen opløsning, fordi den sandhed, som de indeholder, ikke alene er ufuldstændig, men ogsaa forkvaklet ved misforstaaelser og opblandet med saadanne eventyr og «myther», som enten i sin oprindelse eller i sin senere udvikling er bestemt af en uren indbildningskraft eller af tanker, der baade er umodne og ofte ligefrem daarlige og syndige. Derfor er der i alle hedningefolkenes religiøse forestillinger saa fuldt af modsigelser og en indre strid mellem det væsentlige sandhedsindhold og de mythiske tilsætninger. Og deraf kommer det, at «de fleste religioners historie er historie om deres langsomme forfald fra sin oprindelige renhed.» ¹⁹) Og jo mere et folk gaar fremad i dannelse og kultur, des mere røkkes de mythologisk-religiøse traditioner; thi den stigende dannelse fremmer refleksion og kritik, flere og flere føler trang og ret til gennem egen prøvelse at danne sig sin mening om det overleverede, erkjender altsaa ikke længer dettes berettigelse til at troes blot fordi det er overleveret fra fædrene; men for saadan prøvelse vil det vanskelig kunne bestaa, ikke alene fordi en senere tids børn ikke længere ordentlig forstaar de oprindelige religiøse grundtanker, det væsentlig sande, som kan ligge til grund for mange af de gamle myther eller hellige skikke og ceremonier, men ogsaa fordi saa meget af det overleverede ikke ved sit eget indhold anbefaler sig hverken for menneskenes forstand eller for deres samvittighed.

Heri ligger netop forskjellen mellem den sande religion og de falske eller, som vi heller vil kalde dem, de mythologiske religioner. Disse har vel sin store forberedende og opdragende betydning i folkenes liv, men de kommer alle tidligere eller senere til et punkt, hvor de har overlevet sig

selv, om end deres ydre former endnu længe maa gjøre tjeneste, og om end mange af de gamle forestillinger vanskelig helt forsvinder fra den folkelige bevidsthed. *)

Ogsaa Hellenernes religion kom til dette punkt. Den hvilede fra først af paa bevidstheden om én almægtig og alt styrende gud, alts og alles «fader,» ²¹⁾ og denne bevidsthed døde aldrig ganske ud, uagtet den ene guds væsen og magt for den almindelige forestilling havde fordelt sig paa flere gude-individer, og uagtet ved siden af disse høiere guder ogsaa en mængde andre væsener (oprindelig udtryk for naturens kræfter og fænomener eller for minderne om forfædrenes bedrifter eller stammernes skjebne i ældre tider osv.) var op-høiet til guderang og havde faaet guddommelig dyrkelse. Den vedblev at være det «lys, som skinnede i mørket», ²²⁾ og endnu i en tid, da polytheismen ^{***)} for alle tænkende var bleven en forældet ting, var hin monotheistiske bevidsthed det grundlag, hvorpaa en religiøs-filosofisk livsanskuelse kunde bygges op, ²³⁾ og den blev endelig et væsentligt tilknytningspunkt for kristendommen. Men i Helleners folkets historiske tid er monotheismen sammenvokset med polytheisme, religionen sammenblandet med mytologi i en saadan grad, at modsigelsen tilsidst maatte blive utaalelig.

Man har kaldt den hellenske gudelære en skjønhedens religion. ^{****)} I hvad mon og betydning dette er rigtigt, kan nu ikke her vises. Derimod maa vi lægge merke til dens sterke anthropomorfisme ^{*****)}, det vil sige, at alle kræfter og

---

*) Der er ikke liden lighed mellem den antike dyrkelse af „heroer“ og helgendyrkelsen, og man har fundet træk af oldtidens mytologi igjen i mange af middelalderens legender; de kirkelige folkefester i Italien og Hellas har endnu i vore dage mangesteds ikke lidet tilfælles med festene ved de gamle guders og heroers helligdomme. ²⁰⁾

***) *Polytheisme* tro paa mange guder, *monotheisme* tro paa én gud.

****) Sml. *Schillers* berømte digt „Die Götter Griechenlands“.

*****) Af *anthropos* menneske og *morfe* skikkelse.

virksomheder, alle fænomener i den ydre og indre verden, som griber sindet, opfattes som personlige magter i menneskelig skikkelse. Dette finder sted i enhver mytologi; men neppe har noget andet folk gennemført det med en saadan fantasiens kraft og klarhed som det hellenske. Dermed hænger det sammen, at ogsaa den kunstneriske fremstilling af menneskelige skikkelser hos dette folk har naaet en større fuldkommenhed og faaet en højere betydning end hos noget andet. Men dette har virket tilbage paa religionen selv. I kunstens verker fik man mere og mere det klareste udtryk for sine gudeforestillinger; først i det kunstnerisk udførte gude-billede naaede hin anthropomorfisme sin fuldendelse. Men idet saaledes de enkelte gudeskikkelser i de herlige kunstverker ligesom traadte livagtig frem for folkets øine, maatte dette bidrage til at styrke forestillingen om de mange guder og befæste modsigelsen i folkets tro, modsigelsen mellem det religiøse og det mythologiske, og derigjennem forberede denne tros opløsning²⁴). Og om end de ideale billeder løftede forestillingen om guderne op over det hverdagslig menneskelige, saa laa dog paa den anden side den fare nær, at den religiøse tro knyttede sig til billedet istedenfor til den guddommelige personlighed, som billedet skulde betegne. Folketroen fæstede sig for en stor del netop ved billederne og saa i dem de virkelige guder.²⁵) Men deri, at gudsdyrkelsen kan gaa over til at blive billeddyrkelse, ligger stor fare for religionen.

Hellenerfolkets religion, saaledes som den i sine væsentlige træk træder frem i de homeriske digte, havde imidlertid ikke blot den svaghed, at de ophøiede forestillinger om den ene gud var sammenblandet med en mængde andre forestillinger, som gjorde indgreb i disse, og som førte til en indre modsigelse, idet der blev mange guder, og guderne blev altfor menneskelige — menneskene lige i alt, ogsaa i synd.*)

*) Det var netop dette, der nærmest frembød sig som gjenstand for den reflekterende kritik over den gamle gudelære, og det var først og mest fra denne side, den blev angrebet.

Men hvad der skulde være det vigtigste i religionen, befrielse fra synden, hjælp for menneskene til at overvinde dens magt og dens følger, hjælp imod døden, det kunde denne religion ikke give. Den kjendte endog nøden kun meget ufuldstændig, den viser kun en overfladisk skyld-bevidsthed, og i bøn og ofringer og andre ceremonier havde den nok et middel til at vinde gudernes gunst og afvende ulykker for dette liv, men ikke til at overvinde syndens magt i menneskets indre; og den tilværelse efter døden, som den stillede i udsigt, var tom og glædeløs*); religionen viste ikke menneskene nogen vei til et evigt liv.

Det kunde ikke være andet, end at dette efterhaanden maatte blive følt med smerte og savn af mange. Spørsmålene om befrielse fra synden, om middel til at vinde lykke og fred i sindet og om trøst imod døden traadte i den efterhomeriske tid sterkere frem for bevidstheden. Der uddannede sig nye gudeskikkelser med nye helligdomme og gudsdyrkelses-former, som skulde give svar paa disse store spørsmåal. Og i forbindelse hermed stod særegne «renselsler», symbolske ceremonier og dybsindige lærdomme, som skulde hjælpe til at løse livets gaader og baade gjøre livet her bedre og lykkeligere og give sikkert haab om et saligt liv efter døden; alt dette var hellige hemmeligheder, mysterier, hvis velsignelser man kun gennem særskilt «indvielse» kunde faa del i. De gude-forestillinger og de hellige skikke og handlinger, som alt dette hvilede paa, var for en stor del af fremmed oprindelse. Og skjønt de paa en merkværdig maade blev sammenarbejdet med de nationale overleveringer, og mysterierne (navnlig de «elensinske») for mangfoldige Heløener blev et velkomment supplement til den gamle religion, saa stod de dog ogsaa i en vis modsætning til denne og blev ikke mængdens aandelige eiendom^{25b}). Og udenfor mysterierne (og den filosofiske spekulation) vedblev navnlig fore-

*) Sml. anm. 2 til *Apol.* kap. 32.

stillingerne om et andet liv at være vaklende og uvisse, de fleste saa i døden enten en befrielse fra alle lidelser eller en ende paa alle glæder²⁶), troen paa et evigt liv slog ikke faste rødder i folkets bevidsthed. Religionen kunde ikke løse sin opgave.

Ogsaa dette kommer klart frem i løbet af det 5te aarhundred, navnlig mod dets slutning. Religionens forfald er understrømmen i tidens historie, saavist som det er sandt, at «enhver revolution fuldbyrder sig først paa aandens omraade, førend den træder frem i den ydre virkelighed»²⁷). Aldrig har vel nogen tid været mere en «fremskridts-tid» end denne; men det er ikke den eneste gang, det store «fremskridt» har gaaet jævnsides med et religiøst og sedeligt forfald.

Vistnok ser vi endnu i dette aarhundred de mest storartede forsøg paa at hæve religionen til den livsmagt i folket, som den efter sin ide skulde være, tildels netop gennem at bringe «mysteriernes» betydningsfulde tanker ind i den almindelige bevidsthed. Den bøotiske digter *Pindaros*, hvis virksomhed strakte sig gennem hele den første halvdel af aarhundredet og endnu længere, forener i sine storartede sange nyere opfattelser og lærdomme med den gamle folketros forestillinger og synger ikke blot om gudernes magt og retfærdighed, men ogsaa om sjælens renselse fra synd, om dens udødelighed og om de godes lyksalighed og de ondes straf i et andet liv. I en af sine oder taler han om, hvorledes fyrstelig magt og rigdom forenet med personlig dygtighed kan bruges baade til godt og ondt; den kan volde dyb og heftig sorg, men den er ogsaa, heder det, «en skinnende stjerne, et sandt lys for mennesket, naar dens besidder kjen-der, hvad der skal komme: de døde, som havde et forbrydersk sind, lider dernede straks sin straf, og over deres synder her i Zeus's rige (i denne verden) dømmer en under jorden med ubønhørlig strengthed. Men om natten som om dagen skuer de gode altid solens lys og nyder et sorgfrit liv, ei pløende jorden med haandens kraft, ei havets bølger

for kummerlig næring; men blandt gudernes udvalgte lever de sit liv uden taarer, alle de, som havde sin glæde i retskaffen færd, men de andre udstaar lidelser, rædselsfulde at se. Og de, som efter tre ganges ophold baade her paa jorden og dernede^{*)} har kunnet holde sin sjæl fri fra al uretfærdighed, de fuldbringer Zeus's vei til Kronos's borg^{**)}, hvor okeaniske luftninger blæser om de saliges øer, og hvor gyldne blomster pranger, nogle paa markens straalende træer, andre nærrede af vandet, og kjeder og krans af dem slynger de om sine arme.»²⁸⁾

Lignende tanker udtales i *tragedierne*. Opførelsen af skuespil var i Athen en væsentlig del af de store fester til guden Dionysos's ære, og det blev tragediens opgave at forædle ikke blot æsthetisk — gennem tankernes, den poetiske forms, spillets og det sceniske udstyrs skjønhed^{***)}, — men ogsaa ethisk og religiøst, idet den, som *Aristoteles* siger,²⁹⁾ «gennem efterlignende fremstilling af en alvorlig og betydningsfuld handling» vakte «frygt og medlidenhed» og «rensede» disse følelser, nemlig ved at hjælpe tilskueren til med et af kunsten løftet sind at føle menneskets og den menneskelige friheds begrænsning og erkjende den guddommelige sty-

*) Gennem sjælevandring gjentages altsaa livet her paa jorden tre gange. Et andet sted (som vi kun kjender fra et citat hos Platon^{28 b)}) siger digteren, at efter modtaget soning for gammel synd sender underverdens gudinde Persefone efter ni aars forløb sjælen op igjen til sollyset heroppe, og saadanne sjæle bliver ædle konger og store helte og vismænd, og i fremtiden kalder menneskene dem „hellige heroer.“

**) Efter en gammel mythe herskede guden Kronos paa „de saliges øer“; sml. anm. 2 til *Apol.* kap. 32.

***) „En saa mægtig poetisk indflydelse har vel aldrig virket paa noget andet folks sind,“ siger den engelske historiker *Grote*^{29 b)}, og han tilføier: „disse udødelige verkere overordentlige skjønhed gav tragedien en høide, som aldrig siden har været naaet.“

relses retfærdighed. Hos *Aischylos*, Pindars samtidige, som selv var med baade ved Marathon og ved Salamis og Plataiai^{*)}, ser vi den gamle tids religiøsitet i dens fulde kraft, beaandet af «de eleusinske hemmeligheders dybsind». Hans tragedier er gennemtrængt af ærefrygt for guddommens magt og af overbevisningen om en ubøielig skjebne — i grunden ikke andet end den høieste guds almægtige, i sig selv fuldkomne og over menneskenes kritik ophøiede vilje^{**)} —, og paa samme tid om guddommens retfærdighed, om inderlig sammenhæng mellem skyld og straf. Han ser menneskenes synd og lidelse som en tung «nødvendighed»; men han ser ogsaa denne i sammenhæng med den guddommelige verdensorden, og han kjender en forsoning af guddommelig barmhjertighed. — *Sofokles*, som var næsten 30 aar yngre end Aischylos og levede og virkede endnu 50 aar efter dennes død,^{***)} hører vistnok i mere end én forstand en anden tid til, og der er forskjel ogsaa i deres religiøse opfattelse. Men dog er ligheden større end forskjellen. Grundsynet er det samme; ogsaa i Sofokles's tragiske digtning lever den gamle religions dybeste tanker, forædlede og udviklede baade ved «mysteriernes» hellige lærdomme og ved hans egen samtids

*) Se ovenfor s. 1 og 2. Aischylos skal være født aar 525 i Eleusis i Attika og død 456 (eller 455) paa Sicilien. Af hans talrige arbejder er kun 7 tragedier fuldstændig bevaret. En af disse, „Prometheus i Lænker“, er hos os „oversat og oplyst“ af rektor *F. L. Vibe* (udk. i Kbhvn. 1869). I Danmark er den samme og tillige „Perserne“, „De Bønfaldende“ og „De Syv mod Thebe“ oversat af *N. V. Dorph*, de tre øvrige af *P. O. Brøndsted*.

**) „Hvad der er bestemt af skjebnen, det maa ske; Zeus's store, uudgrundelige raadslutning kan ikke overskrides,“ heder det i en af tragedierne.³⁰⁾ Saaledes taler ogsaa Pindar om „den af Zeus beskikkede skjebne.“³¹⁾

***) Antages født omtrent aar 496 (ved Athen) og død 406 eller 405. Ogsaa af ham er kun 7 tragedier levnet; de er oversat paa dansk af *N. V. Dorph*.

høie dannelse *). Ogsaa her aander dyb ærefrygt for guderne og fast tillid til deres retfærdige styrelse. Og den bestemte skjebne, som leder det enkelte menneskes og slegternes liv, er ogsaa her den verdensorden, som hviler i gudernes eller i grunden den ene høieste guds evige visdom og retfærdighed. **) Han kjender «gudernes uskrevne og urokkelige love, som ikke nu kun og igaar, men altid lever» ³⁵⁾, de høie og himmelske, «hvis fader er Olympen alene, som aldrig glemsel skal dysse i søvn, og stor er Gud i dem og ældes aldrig» ³⁶⁾. Og hos Sofokles som hos Aischylos kan den af egen eller slegstens skyld besmittede renses og de frygteligste konflikter løses ved den guddommelige barmhjertighed; men forbrydersk færd og opsæt-sighed mod de guddommelige love straffes i den anden verden af «de underjordiske guder,» og den, som gaar bort med en god samvittighed efter trofast opfyldelse af sin pligt, er guderne og de døde til behag og finder en god modtagelse, finder fred og hvile hos Hades (underverdens gud).

Ogsaa hos andre forfattere er der endnu mange vakre træk af dyb religiøsitet paa den gamle tros grundlag. Histo-

*) En af de fineste kjendere af den klassiske oldtid ³²⁾ har engang sagt, at af alle Hellener er det kun *Sofokles*, som har naaet den homeriske digtnings religiøse og moralske storhed. Men henvend 40 aar senere udtalte han sin forundring over, at han havde skrevet dette; „jeg har vel dengang endnu ikke været moden for *Pindar* og *Aischylos*,“ siger han. En anden berømt oldtidsforsker ³³⁾ siger, at Sofokles er blandt alle Hellener paa engang den frommeste og den mest oplyste, og at de retninger, som hos Euripides kom i uforsonlig modsigelse med hinanden, (den nedarvede religion og den nyere oplysning), hos Sofokles endnu er i skjøn enhed. (Om Euripides se nedenfor s. 48 fg.).

***) Eksempel: ³⁴⁾ Herakles forkynder Filoktetes „Zeus's bestemmelse“ med ham; og straks nedenfor slutter Filoktetes sine afskedsord saaledes: „og send mig nu did med lykkelig færd, hvor den mægtige skjebne fører mig hen og vennernes raad og alvældige gud, han, som alt dette fuldbyrder“!

rieskriveren *Herodotos* *), Sofokles's ven, forholder sig vistnok kritisk ligeoverfor en hel del myther og tænker mere paa guddommen som én alt beherskende magt end paa de mange guder, men tror dog oprigtig paa disses tilværelse og paa deres orakler og varsler. Og paa samme maade mange ogsaa af de mest dannede paa denne tid og endnu længe efter **). I denne sammenhæng maa ogsaa nævnes en *Feidias's* ***) kunstnervirksomhed og navnlig hans olympiske Zeus, «hvis skjønhed» — efter en romersk forfatters ord — «endog synes at have lagt noget til den overleverede religion» ³⁷).

Men trods alt dette kunde dog hin udvikling, som førte til religionens forfald, ikke stanses i sin gang. Tragedierne kunde nok give skønne og alvorsfulde lærdomme, og de herlige gudebilleder kunde nok stemme til andægtig følelse af gudernes ophøiede skjønhed og storhed; men religionens eget indhold, saaledes som mængden kunde opfatte og tilegne sig det, havde ikke magt til at tilfredsstille de dybere sind; den almindelige gudsyndyrkelse med dens ceremonier og fester kunde nok fængsle ved sin skjønhed og give rig æsthetisk nydelse, men havde liden evne til at opbygge, til at styrke karaktererne og hæve den sedelige bevidsthed. Og for alle dem, som tænkte over den nedarvede religion og forsøgte at prøve dens indre sandhed, maatte modsigelsen mellem det, den skulde være, og det, den virkelig var, blive mere og mere paatagelig. Uvished, tvil, bestemt fornægtelse viser sig hos

---

*) Født i Halikarnassos i Lilleasien mellem 490 og 480, død omkring 424.

***) F. eks. Sokrates's „discipel“ *Xenofon* (levede sandsynligvis omtrent mellem aarene 430 og 350; efter en anden beregning ca. 444—355³⁷).

****) Den største af „den perikleiske tids“ mange store kunstnere; han levede omtrent fra aar 500 til 430. (Jeg benytter anledningen til at minde om Dr. L. B. Stenersens skrift „Fidias. En Skildring fra den græske Billedhuggerkunsts høieste Blomstring“.)

flere og flere. Vi hører digtere og filosofer angribe dels de uværdige forestillinger om guderne, som ligger til grund for mange af de gamle myther, eller som — ved misforstaaelse af deres oprindelige betydning — var lagt ind i dem, dels ogsaa de af staten anerkjendte helligdomme, mysterierne osv.³⁸). Og ved siden af denne theoretiske kritik af det overleverede ser vi ringeagt for guderne og religionen udbrede sig i videre kredse. En begivenhed som omstyrtelsen af de hellige Hermes-støtter i Athen*), symboler paa den af guderne beskyttede offentlige orden i staden, vakte vistnok stor forfærdelse og harme; men at en saadan ugjerning, som tydede paa en mellem mange mennesker overlagt plan, en formelig sammensvergelse mod det hellige, overhovedet kunde gaa for sig, er et talende tidens tegn. Staten straffede strengt al krænkelse af den religion og kultus, hvori den saa sit eget grundlag³⁹); men den kunde ikke hindre, at den gamle religiøsitet mere og mere døde bort; i dens sted træder hos nogle en alvorlig stræben efter at besvare livets store spørgsmaal ad tankens, spekulationens vei, andre opgiver muligheden af at finde noget svar paa dem og lader sig nøie med de nærmestliggende praktiske interesser, medens grundig ligegyldighed for alt helligt og guddommeligt griber mere og mere om sig. En saadan religiøs slappelse kan imidlertid ligesaa vel forenes med grov overtro som med spottende fornegtelse af alt helligt og guddommeligt. Og netop under og efter Peloponneser-

*) En nat i mai maaned 415, kort før Athens flaade skulde gaa under seil til det skjebnesvangre tog til Sicilien. Blandt mange andre blev ogsaa *Alkibiades* mistænkt for at have været med i denne forbrydelse. Det blev dog aldrig bevist. (Tillige blev han anklaget for forhaanelse af mysterierne. Sagen blev udsat; men da han allerede var med flaaden ved Sicilien, blev der paany reist anklage mod ham; han blev hjemkaldt for at staa til rette, men flygtede til Peloponnes og blev fraværende dømt til døden).

***) Sml. anm. 3 til *Apol.* kap. 28.

krigen udbredte der sig en mængde overtro. De store offentlige ulykker hidrøg, som vi allerede hørte Thukydidens forklare, til at ryste statsreligionens grund, og jo mindre hjælp man fandt hos de gamle guder, des mere blev man tilbøielig til at forsøge nye, udenlandske guder og gudstjenester med nye lærdomme og nye ceremonier. De af staten anerkjendte «mysterier» var kun for «de indviede» og krævede særskilte forudsætninger og forberedelser. Men udenfor disse — om end ikke altid uden sammenhæng med deres læresætninger eller skikke — skjød der op «en vild sæd» af overtroiske forestillinger med trøldomskunster, besvergelses o. s. v., og landet blev oversvømmet af orakelsælgere, spaamænd og andre landstrygere, som spekulerede i folkets lettroenhed og skræk for overnaturlige kræfter*) og tilbød sin tjeneste, især «for de riges døre», om nogen ønskede ved hjælp af hemmelighedsfulde ceremonier og formularer enten at faa sine egne eller sine forfædres synder sonet eller «for en ubetydelig udgift» at faa guderne til at sende ulykker over deres uvenner³⁹⁾.

Ogsaa dette uvæsen viser, hvorledes folkets religiøse bevidsthed var kommen i forvirring. Nogle fornægter troen paa fædrenes guder og med det samme al tro, andre tager sin tilflugt til nye lærdomme og nye guder eller dæmoner; begge dele er udslag af den samme bevægelse, den gamle religions opløsning.

Men dette, at religionen er i forfald, at ikke alene den gamle simpelhed i seder, men ogsaa troskaben mod de fra forfædrene nedarvede religiøse og sedelige grundsætninger svinder, maa kraftig nære menneskenes naturlige egenkjerlighed og retning mod det sanselige. Derfor griber usedeligheden om sig i en frygtelig grad, og den optræder mere og mere utilhyllt og i de afskyeligste former. Og derfor faar egoismen mere og mere overhaand baade i det offentlige og i det private liv; mere og mere tænker hver enkelt kun paa sin egen fordel eller i det høieste paa sit partis inter-

---

*) „Deisidaimonia“.

esser, ikke paa folkets og fædrelandets; der spørges ikke mere efter, hvad der er godt og sandt, hvad pligten eller gudernes hellige love byder, kun efter hvad der er fordelagtigt; det folk, som fremfor alle andre har baaret det ideale oppe, synker ned i materialisme og usedelighed; overfladiskhed, letsindighed og hensynsløs egoisme faar herredømme over folket, ofte over de mest begavede af dets mænd*), og giver selve statslivet dets præg, — alt saaledes som allerede Thukydides skildrede det.

Denne sedelige ødelæggelse kunde ikke hindres hverken af videnskaben eller af den almindelige oplysning; meget mere stod den selv i sammenhæng dermed, forsaavidtsom videnskaben og dannelsen virkede med til at undergrave den gamle sedeligheds religiøse grundlag. Begge havde netop i dette aarhundred en mærkelig udvikling.

Allerede tidlig — mindst 150 aar før Perikles's tid — viser sig de første spirer til et videnskabeligt liv inden den hellenske verden, nemlig i det ioniske Lilleasien, hvor den hellenske aand kom i nærmere berørelse med østerlandsk kultur. Man begyndte baade at faa sans for kundskab (om fortidens begivenheder, om andre lande og folk, om naturens fænomener o. s. v.) og tillige at reflektere over grund og sammenhæng i det, man saa og erfarede. Og idet denne refleksion bliver en bevidst stræben efter at forklare alt i tilværelsen fra et almindeligt princip, opstaar filosofien. Ogsaa denne er et af den hellenske aands storverker. Dens første udvikling faldt i kolonierne i Lilleasien, i Nedre-Italien og paa Sicilien; men sin blomstring naaede ogsaa den i *Athen*. Den ældste filosofi var naturfilosofi, det vil sige, dens maal var at finde et grundprincip til forklaring af naturen. Man besvarede spørgsmaalet forskjellig, og der dannede sig forskellige filosofiske retninger med hver sin eiendommelige grundanskuelse. Vi kan ikke her følge den græske filosofis

---

*) Som det mest slaaende eksempel, ja som „denne retnings livagtige repræsentant“ nævner man gjerne *Alkibiades*⁴⁰⁾.

historie og behøver det heller ikke for vort øiemed^{*)}. Det er os nok at fremhæve, at den filosofiske forskning bidrog til at vække sans for refleksion ogsaa i videre kredse, at udbrede trangen til selvstændig tænkning over alle ting, ogsaa over de fra urgammel tid gjældende love og vedtægter, og over selve religionen. Derigjennem blev ogsaa filosofien et middel til at nedbryde den gamle tro og den ubetingede tillid til de nedarvede synsmaader. Og paa den anden side, om end ingen af de gamle natur-filosofere magtede at løse den opgave, de stillede sig, saa fandt de dog mange sandheds-momenter og skabte i flere retninger et grundlag for den videre udvikling af den tænkende erkjendelse, som især fuldbyrdede sig gjennem Sokrates, Platon og Aristoteles. Men ogsaa i en anden forstand tjente deres granskning til at forberede denne udvikling, nemlig derved, at den viste sin utilstrækkelighed. Den kunde ikke sætte noget tilfredsstillende istedenfor det gamle, som den forkastede, kunde ikke give svar paa aandens største spørgsmaal. Den havde i det hele taget ikke engang seet disse spørgsmaal, men var væsentlig blevet staaende ved at tænke over naturen. At menneskeaaanden selv er en vigtigere gjenstand for menneskets tanke, det var ikke gaaet op for den ældre filosofi. Men netop det, at den med al sin geniale skarpsindighed og al sin ihærdige «stræben efter visdom» dog ikke havde naaet frem til dette, virkede med til at vække *Sokrates* til at se menneskets høieste opgave i det at «kjende sig selv» og gennem denne selverkjendelse vinde den størst mulige sedelige fuldkommenhed.

Men Sokrates's «store opdagelse,» som lagde en ny og dybere grundvold for aands-arbeidet, havde ogsaa andre for-

---

*) De vigtigste filosoffer før Sokrates er de *ioniske* naturfilosoffer (Thales, Anaximandros, Anaximenes, alle fra Milet i Lilleasien), *Pythagoræerne* (Pythagoras virkede omtr. fra aar 540 i Nedreitalien), *Eleaterne* (Xenofanes, Parmenides, Zeuon i Elea i Nedreitalien), *Herakleitos* fra Efesos, *Empedokles* fra Akragas (Agrigent) paa Sicilien, *atomisterne* (Demokritos fra Abdera i Thrakien), *Anaxagoras* (se anm. 2 til *Apol.* kap. 14).

udsætninger, som mere hænger sammen med tidens almindelige dannelse end med den filosofiske forskning.

Før Perserkrigenes tid havde der i ungdommens opdragelse ligesaa vel som i alle livets forhold raadet stor simpelhed. De unge udviklede sit legeme ved gymnastik og sin aand ved musik*) og ved læsning af de gamle digtere, især Homer, og forresten lærte de, hvad livet krævede, af livet selv og ved omgang med ældre og erfarne mænd af sit bekendtskab. Men nu forslog ikke dette længere. De store og raske fremskridt i alle retninger, den livlige forbindelse mellem de mange hellenske stater indbyrdes og mellem disse og fremmede folk havde allerede i det foregaaende aarhundred i høi grad udvidet den aandelige synskreds og bragt en mængde af nye kundskaber og synsmaader ind. Dette blev ikke alene befrugtende for den rent videnskabelige forskning, der naturligvis altid kun var nogle enkeltes sag, men virkede ogsaa paa den almindelige dannelse. Og i Athen maatte det store opsving under og efter Perserkrigene, statens store magt og indflydelse udad, udviklingen af det uindskrænkede demokrati, der kaldte alle borgere til deltagelse i det sterkt bevægede statsliv, og overhovedet alle de kraftige impulser, som den perikleiske tid bragte, alt dette maatte gjøre, at det gamle dannelses-ideal ikke længer kunde strække til. Sans for kundskaber og oplysning udbredte sig i videre kredse. Specialvidenskaberne voksede frem ved siden af filosofien; paa mange steder inden den hellenske verden begyndte man allerede at sysle med historie, geografi, arithmetik, geometri, naturkundskab, grammatik, synonymik, krigskunst og andre «fag». Tallet af «lærde mænd» blev større og større, og tiden trængte til dem. Thi som livet nu havde udviklet sig, kunde de fleste af disse fag ogsaa komme til praktisk anvendelse. Ikke blot den ideale trang til viden og erkjendelse, men ogsaa lysten til at gjøre sig dygtig til virksom deltagelse i det praktiske liv førte til at søge kundskaber. En høiere dan-

*) Se anm. 2 til *Kriton* kap. 12.

nelse blev nu en betingelse for at kunne fylde en plads i samfundet og navnlig for at kunne virke som politiker. Fagmændenes naturlige lyst til at meddele andre resultaterne af sine studier mødtes saaledes med tidens trang. Der opstod en systematisk undervisning ogsaa for voksne mennesker og en lærerstand, der levede for og af at undervise.

Disse lærere kaldte man **sofister**⁴¹⁾. Oprindeligt betegner dette ord vise og forstandige mænd i almindelighed; det blev ofte brugt som enstyvende med «sofoi» (vise) baade om de egentlige filosoffer og overhovedet om alle dem, som dyrkede lærde studier. Men idet disse som oftest gjorde sin indsigt frugtbar ved undervisning, blev det efterhaanden et klassenavn for dem, hvis livsgjerning det var at give systematisk undervisning, især forsaavidt de tog betaling derfor⁴²⁾. Man adskilte mellem *sofister* som lærere i den almindelige dannelses fag og praktisk livsvisdom, og *filosoffer* som den spekulative videnskabs- dyrkere, og her, hvor vi beskæftiger os med Sokrates's tid, vil det være hensigtsmæssigst at fastholde denne adskillelse⁴³⁾.

Man ved om de fleste af de mere bekendte sofister fra denne tid, at de pleiede at reise omkring til de forskjellige byer og meddele sin undervisning dels gennem foredrag, dels i anden form; overalt samlede skarer af videbegjærlige unge

*) Sml. nedenfor den spottende definition i Platons *Protagoras* kap. 5.

**) Vi tager altsaa her ikke noget hensyn til, at ordet *sofist* baade paa denne tid og i det følgende aarhundred, ja til dels endnu senere, ogsaa brugtes i mere omfattende betydning (= „sofoi,“ saaledes baade om de ældre filosoffer, om lærerne i talekunsten og om en Sokrates og Platon); heller ikke vedkommer det os endnu, at det senere — især ved modsætningen til Sokrates og paa grund af Platons og Aristoteles's fremstilling af forholdet — er blevet sedvanligt at betegne *sofistiken* som en uædel stræben efter skinvisdom og færdighed i falsk dialektik (disputerkunst) i modsætning til *filosofien*, den alvorlige søgen efter videnskabelig sandhed⁴²⁾.

mennesker sig om dem, især sønner af fornemme og velstaaende mænd, deres kundskaber og dygtighed vakte almindelig beundring, deres ry gik foran dem, hvor de kom hen, de tjente mange penge og øvede stor indflydelse. Man underviste og modtog undervisning i flere eller færre fag; men i almindelighed var det ikke saa, at fagene dyrkedes for sin egen skyld, af videnskabelig interesse, men for den almindelige dannelses skyld; fagkundskaberne var midler til dannelse og dannelsen igjen til praktisk dygtighed. Denne sidste var det egentlige maal. Men saa sammenvokset som den enkeltes liv dengang var med staten, maatte personlig dygtighed fortrinsvis opfattes og vise sig som ett med dygtighed som statsborger. «Menneskelig og politisk dygtighed» faldt sammen til ett begreb^{*)}. Dyd er i den tids sprog det samme som dygtighed, nemlig den dygtighed eller indbegrebet af de personlige egenskaber, som gjør en istand til med godt udbytte for sig selv og staten at tage del i livet og særlig i det politiske liv. Derfor kunde det siges, at «dyd» var undervisningens formaal; thi dette betyder ikke mere eller mindre end dette, at den gik ud paa at gjøre de unge skikkede til at styre sine private anliggender godt og fremfor alt til at kunne øve politisk indflydelse. En af de senere lærere, «taleren» *Isokrates*^{**)}, siger et sted: «Dannede (vel opdragne) kalder jeg for det første dem, der forstaaer at handle rigtig i livets daglige forhold og er i besiddelse af det skjøn, som træffer det rigtige øieblik og er istand til i de fleste tilfælde at gribe det rette; for det andet dem, som paa en værdig maade

*) Se *Apol.* kap. 4.

***) Født i Athen aar 436. Virkede især i 4de aarhundred baade som lærer og som forfatter. Han skal have været en discipel af Gorgias, Prodikos og Sokrates. Den sidste satte ham efter Platons ord meget høit, („han var af naturen en filosofisk aand“⁴³); dog blev han ikke filosof i Sokrates's og Platons mening, men en fremragende „s sofist“ i den betydning, hvori vi her har brugt ordet. Han døde 98 aar gammel kort efter slaget ved Chaironeia, efter sagnet ved en frivillig hungersdød⁴⁴).

omgaaes med sin næste og med lethed og overbærelse finder sig i andres luner, men selv viser sig saa medgjørliche og rimelige som muligt; fremdeles dem, som altid kan beherske sine lyster og ikke lader sig overvælde af ulykker, men bærer dem mandig og paa en maade, som er et menneske værdig; for det fjerde — og det er det vigtigste — dem, som ikke forderves af lykken eller mister ligevegten eller bliver overmodige deraf, men bevarer sin besindighed, og som ikke sætter mere pris paa tilfældige goder end paa dem, der fremgaar af deres eget væsen og aandelige dygtighed. De altsaa, hvis sjæls beskaffenhed stemmer ikke blot med én af disse fordringer, men med dem alle, om dem siger jeg, at de er vise og fuldkomne mænd og har alle dyder»⁴⁵⁾. Men han siger ogsaa, at udbyttet af undervisning og uddannelse bør bestaa deri, at man kan blive istand til «godt at forvalte baade sit eget private hus og statens almene anliggender»⁴⁶⁾. Og paa lignende maade bestemmes opgaven mange steder hos mange forfattere. Dannelsens frugt skal væsentlig vise sig som dygtighed til at «tænke, tale og handle»⁴⁷⁾.

Det er let at forstaa, hvor væsentlig navnlig evnen til at tale maatte være for den, der vilde tage virksom del i det politiske liv under en saa demokratisk forfatning og blandt et saa bevægeligt folk som Athens. Allerede i lang tid havde Athen havt dygtige talere saavel som praktiske statsmænd, der med klar bevlsthed dannede sig sine politiske grundsætninger og forstod at forsvare dem for folkeforsamling eller raad; saaledes som det hos en senere forfatter⁴⁸⁾ heder om *Mnesifilos*^{*)}, der havde havt stor indflydelse paa *Themistokles*, at han hverken var en «retor» eller en af de saakaldte naturfilosofe, men derimod havde lagt sig efter det, som kaldtes

---

*) Den samme, om hvem Herodot fortæller, at hans forestillinger til Themistokles fik en væsentlig indflydelse paa sagerne gang ved Salamis (se ovenfor s. 2).

«visdom», men i grunden var det samme som politisk dygtighed og praktisk forstand, et studium, som han havde taget i arv efter *Solon**). Og de politiske forhold i Athen, det stærkt bevægede liv, som især begivenhederne under Perserkrigene fremkaldte, den voksende dannelse og sans for kundskab og refleksion, alt dette maatte bidrage til at give talen i offentlige forsamlinger større betydning og skjærpe fordringerne til den. Det var fremfor alt gennem sin tales magt, at *Perikles* øvede sin store indflydelse***). Athenerne havde i sine naturlige anlæg ypperlige forudsætninger for veltalenhedens udvikling; til alle tider fremhæves deres skarpe forstand, deres lette og livlige sind, deres skjønhedssans og deres lyst til samtale og diskussion. Og eftersom talekunsten fik altid større betydning i det offentlige liv, var det naturligt, at man ogsaa begyndte at tænke over dens midler og uddanne en teori for den. Ogsaa de talrige processer og retslige anklager, som under de heftige partistridigheder blev mere og mere sedvanlige, maatte tjene til at fremme talekunsten; enhver maatte tale i sin egen sag, og det blev sedvanligt, at de, som ikke følte sig dygtige til at gjøre det paa egen haand, søgte hjælp hos andre, som da skrev retstaler for dem. Disse «taleskriveres» (*logografers*****) virksomhed var i begyndelsen lidet agtet, men vandt efterhaanden større anseelse; de dygtigste af dem udgav sine arbejder som mønstre for

---

*) Den berømte lovgiver (og digter), der i begyndelsen af det 6te aarhundred havde reformeret Athens forfatning; han regnes blandt „de syv vise“.

***) Platon siger om ham, at han fremfor alle andre naaede den høieste fuldkommenhed i talekunsten, og forklarer dette baade af hans naturlige begavelse, og deraf, at han havde tilegnet sig *Anaxagoras's* filosofi med dens indtrængen i „baade forstandens og uforstandens væsen“⁴⁹).

****) Om en anden betydning af dette ord se ovenfor s. 4. (Det kan ogsaa betyde en prosa-forfatter i almindelighed).

andre; ogsaa veltalenheden blev en gren af litteraturen*). Til alt dette bidrog meget bekendtskabet med den eiendommelige talekunst, som henimod aarhundredets midte havde udviklet sig blandt Hellenerne paa *Sicilien* (gr. *Sikelia*); af denne blev den attiske veltalenhed sterkt paavirket, og det var en sikelisk lærer, den store «sofist» **Gorgias** fra Leontinoi, som især bragte baade den kunstmæssige veltalenhed og talekunstens teori til ære og værdighed i Hellas⁵⁰).

Denne mand, som sandsynligvis var født nogle faa aar før 480, havde i sin hjemstad vundet stor anseelse som taler og som lærer i veltalenhed. I aaret 427 kom han til Athen som formand for et gesandtskab, der skulde bede om hjælp mod Syrakus. Hans glimrende veltalenhed vakte stor begeistring i Athen. Senere kom han tilbage og reiste nu omkring som sofist og særlig som veltalenheds-lærer fra by til by i Hellas. Han døde sandsynligvis i Thessalien omkring aar 375, altsaa adskilligt over 100 aar gammel⁵¹). Overalt havde den gamle vismands imponerende personlighed og hans pragtfulde taler med de slaaende ordspil, skarpsindige tanker og skjønne vendinger og udtryk vakt den største beundring; det var en «fest» at faa høre ham⁵²), og de velstaaende unge mænd gav gjerne mange penge ud for at faa nyde godt af hans undervisning, sikre paa, at han, som saa træffende kunde udvikle, hvad der krævedes i enhver stilling, (bestemme «mandens dyd» og «kvindens dyd», «den unges og den gamle, trællens og den fri mands dyd» o. s. v.⁵³), ogsaa vilde forstaa at gjøre dem dygtige til at «udrette noget stort»⁵⁴).

Hvad enten nu dette lykkedes ham eller ikke, saa har i

---

*) Især gennem *Antifon* fra Ramnus i Attika (omtrent jevnaldrende med de ældste sofister, se nedenfor); han var meget anset baade som forfatter og som lærer i talekunsten; 15 af hans taler er levnet. Forøvrigt er han mest bekendt fra sin deltagelse i stats-omvæltningen aar 411, der kostede ham livet, idet han kort efter blev anklaget og dømt for høiforræderi.

ethvert fald hans undervisning havt stor betydning for tidens dannelse, og efter alle vidnesbyrd har hans eiendommelige stil havt væsentlig indflydelse paa udviklingen af den ældre attiske prosa, navnlig ogsaa paa *Thukydidés*, især paa hans taler.

Gorgias har ganske vist kjendt de ældre og samtidige filosofers spekulation. Men deres naturfilosofiske teorier har ikke tilfredsstillet ham, og i et skrift, hvoraf der er levnet et uddrag^{*)}, synes han at have optraadt kritisk og afvisende ligeoverfor al forskning efter tilværelsens princip, idet han skal have ført bevis for de tre sætninger: at intet *er*; at om noget er, saa kan det dog ikke *erkjendes*; og om det kan erkjendes, saa kan det dog ikke *meddeles* i tale; med andre ord: at filosofien er overflødig og ørkesløs, fordi det er den umuligt at naa eller godtgjøre nogen sikker erkjendelse af «det værende». Derfor lod han den ogsaa fare og vilde ikke gjælde for andet end lærer i talekunsten⁵⁵). Men hans taler handlede dog, som nævnt, ogsaa om »dyderne«, og dyd i den tids betydning af ordet (s. 30) har vistnok været det udbytte, man ventede af hans som af de øvrige sofisternes undervisning.

Ligesaa berømt som Gorgias var hans samtidige **Protogoras** fra Abdera i Thrakien. Han optraadte omkring 30 aars alder som lærer i praktisk dygtighed og høiere dannelse («dyd og visdom») og var den første, som selv kaldte sig sofist^{***}). Ogsaa han reiste omkring baade til Hellas's stæder og til Nedre-Italien og Sicilien, og overalt strømmede den dannede ungdom til ham og «overlæssede ham med beundring og med gaver»⁵⁶). I Athen var han ofte, og nogle af tidens betydeligste mænd søgte der hans omgang^{****}). Men paa grund af et skrift «om guderne», hvori han skal have udtalt, at man ikke kan vide, om de er til eller ikke, blev han —

*) „Om det ikke værende eller om naturen“; Gorgias skal ellers ikke have skrevet meget.

*·) Se nedenfor i Platons *Protogoras* kap. 8.

***) Saaledes *Perikles* og *Euripides*. Om *Sokrates's* forhold til ham se nedenfor.

omtrent 70 aar gammel — anklaget som atheist og maatte forlade Athen; han vilde reise til Sicilien, men druknede underveis, sandsynligvis i aaret 411⁵⁷).

Protagoras virkede baade som forfatter og som lærer. Om undervisningens formaal lader Platon*) ham selv udtale sig ganske paa samme maade, som senere Isokrates gjorde, (se ovenfor s. 30—31); særlig fremhævede Protagoras (efter Platon) almindannelsen i dens modsætning til fagkundskaberne, forskjelligt fra de fleste andre sofister. Som midler synes han især at have benyttet meddelelsen af praktiske leveregler og moralske grundsætninger, fremstilling af historiske eller mytologiske eksempler og udlæggelse af de store digteres verker, endvidere oplysning om staters forfatning og styrelse og om de fornuftige principer herfor, samt fremfor alt veiledning og praktisk øvelse i den kunst at tale⁵⁸) og samtale (disputere), hvori han erklærede at kunne bringe sine disciple saa vidt, at de endog skulde kunne «gjøre den svagere sag til den sterkere»⁵⁹), gjøre uret til ret, altsaa ved talens kunst bevise, hvad det skulde være. Ogsaa med grammatiske og etymologiske undersøgelser har Protagoras syslet.

I et eller maaske flere af sine skrifter havde Protagoras behandlet rent filosofiske spørgsmål. Ogsaa han kom til det resultat at benegte muligheden af en objektivt gyldig erkjendelse; hver enkelt fik nøie sig med sin egen subjektive opfattelse, og den enes kunde ikke gjøre krav paa større berettigelse end den andens. «Mennesket er alle tings maal». Denne sætning af Protagoras citeres mange steder hos Platon og andre forfattere, og efter Platons forklaring er dens mening den, at saaledes som enhver ting viser sig for den enkelte, saaledes er den for ham; sandhed er for enhver kun det, der synes ham saa⁶⁰). Saaledes er efter Protagoras som efter Gorgias filosofien i grunden haabløs. Ved i dens sted at vække interesse for undervisning i praktisk moral, statskunst, veltalenhed og almennyttige kundskaber har de bidraget til at

*) *Prot.* kap. 9.

bringe filosofien (i dens ældre skikkelse) ud af kurs. Ingen af dem har opstillet noget nyt filosofisk system; men vistnok kan Protagoras's sætning om «mennesket som alle tings maal» betragtes som et overgangstrin til *Sokrates's* langt dybere mente lære om, at mennesket selv er den vigtigste gjenstand for menneskets tanke.

Prodikos ⁶¹⁾ fra Keos ^{*)}, lige ved Attika, virkede som de øvrige sofister ved skrifter og foredrag om «dyden» eller om de forskellige dyder. Han har ogsaa skrevet «om naturen» og særlig «om menneskets natur ⁶³⁾» og rimeligvis (enten i disse skrifter eller andensteds) behandlet spørgsmaal om verdens tilblivelse (kosmogoni ⁶⁴⁾). Særlig fremhæves ofte hans studier over *synonymik* (læren om den rette adskillelse mellem ord af beslegtet betydning), hvori han vel har søgt at give et nødvendigt grundlag ⁶⁵⁾ for en logisk korrekt udvikling af ethvert emne og maaske især et væsentligt hjælpemiddel til bestemmelsen af de moralske begreber ⁶⁶⁾. Sokrates havde hørt et (eller maaske flere) af hans foredrag over denne videnskab, dog — heder det — kun til en pris af 1 drakme, altsaa formodentlig et tarveligere «populært» foredrag ⁶⁷⁾; Prodikos havde nemlig ogsaa udarbejdet et andet, som skulde give udtømmende belærelse i emnet, og som det kostede hele 50 drakmer (omtrent 33 kroner) at faa høre. Og skjønt Platon i regelen omtaler Prodikos og hans synonymiske undersøgelser temmelig ironisk ^{***)}, saa skal dog ogsaa disse have haft indflydelse paa Thukydids og paa flere andre af

*) Fra denne ø, hvis befolkning var bekendt for sine rene seder, var ogsaa de lyriske digtere *Simonides* (levede mellem aarene 556 og 468) og hans søstersøn *Bakchylides*. (Sokrates siger et sted hos Platon, at Prodikos's visdom maaske stammer fra Simonides eller en endnu ældre kilde ⁶²⁾).

***) En aabenbart noget parodisk prøve giver han i dialogen Protagoras; han lader nemlig *Prodikos* sige til *Protagoras* og *Sokrates*: „De, som er tilstede ved saadanne samtaler, bør være begge parter fælles, men ikke lige tilhørere; de bør nemlig høre paa begge i fællesskab, men ikke give

de ældre attiske prosa-forfatters stil. Hovedsagen ved hans undervisning synes dog i ethvert fald at have været praktisk livsvisdom og moral. Hans foredrag og skrifter skal bl. a. have handlet om landlivets fortræffelighed, om rigdoms rette brug, om det jordiske livs skrøbelighed og ringe værd i sammenligning med det himmelske og om døden som overgang til en evig herlighed, om guderne og den sande guddom^{*)} o. s. v.⁶⁹⁾. Et lidet arbejde af ham, nemlig en allegori om dyden og lasten (et liv i hæderlig virksomhed og i blødagtig nydelse) og valget mellem disse, er os endnu opbevaret i en fri gjengivelse hos *Xenofon*; ⁷⁰⁾ det er almindelig kjendt under navnet «*Herakles paa skilleveien*» og ofte efterlignet eller benyttet af ældre og nyere forfattere og kunstnere.

Prodikos var sandsynligvis adskillig yngre end Protagoras og omtrent jevnaldrende med Sokrates. Han blev en gammel mand; i ethvert fald kan vi se, at han endnu levede, da Sokrates blev dømt til døden.^{***)} I det brudstykke af Platons dialog *Protagoras*, som nedenfor skal meddeles, vil vi faa

---

dem lige bifald. — — Saa bør nu I to disputere, men ikke stride med hverandre om eders sætninger; disputere kan nemlig ogsaa venner med venner i god forstaaelse, men stride med hverandre gjør kun modstandere og fiender. Paa den maade vil vor underholdning gaa bedst: I, som taler, vil hos os, som hører, vinde mest bifald, ikke ros, (bifald vinder man nemlig i tilhørernes hjerter, uden svig; men ros i ord er ofte falsk og mod ens virkelige mening), og vi, som hører paa eder, vil have størst fornøielse, ikke nydelse, (fornøielse kan man nemlig have af at lære noget og med aanden tage del i et tanke-arbejde, nydelse derimod af at spise eller af anden behagelig fornemmelse for legemet⁶⁸⁾).

*) Troen paa de mange guder skal han have forklaret deraf, at menneskene i gamle dage havde personificeret og dyrket som guder alle de ting i naturen, som ydede dem de største velgjerninger.

***) *Apol.* kap. 4.

høre mere baade om disse to sofister og om den mand, vi nu gaar over til:

Hippias ⁷¹⁾ fra Elis. Ogsaa han maa have været omtrent samtidig med Sokrates og har overlevet denne. Om hans liv ved man overmaade lidet. Han reiste meget, tildels i offentlige sendelser, men især for at holde foredrag og undervise. Han var anset for en meget lærd mand, der vidste besked om alt muligt; som stof for hans foredrag nævnes matematik og astronomi, læren om orthografi og om rythmer og harmoni, historie og gamle sagn, fortolkning af digtere, erindringskunst o. s. v. Han skal have skrevet meget; men ogsaa herom er lidet bekendt. Hippias skildres som en forfængelig mand, der var stolt af sine alsidige kundskaber, sin gode hukommelse, sin evne til altid at sige noget nyt og vel ogsaa af sit foredrags skjønhed og sin poetiske stil. ⁷²⁾ Det ser ikke ud til, at han har givet sig af med filosofisk spekulation, men kun undervist i fagvidenskaberne og talekunsten og givet praktiske leveregler.

Der var i denne tid (det 5te aarhundredes anden halvdel) ogsaa mange andre lærere i almindelig dannelse og i de kundskaber og færdigheder, som skulde fremme den. Vi har her særlig dvælet ved disse fire, baade fordi vi vil møde dem igjen i de skrifter af Platon, hvortil disse blade skal tjene som indledning, og fordi de til alle tider har staaet som typiske repræsentanter for den nye retning i det hellenske aandsliv, der pleier at betegnes som den «sofistiske dannelse.»

Sofisterne vendte sig bort fra den naturfilosofiske spekulation og ledede opmærksomheden hen paa menneskets opgaver i det praktiske liv og paa betingelserne for at gjøre disse fyldest. Derved har de, skjønt selv ikke egentlig filosoffer, dog uden tvil bidraget til at forberede en filosofi, hvis gjenstand er den menneskelige aand. Og idet de gav regler for tale- og disputerkunsten og veiledede til praktisk udøvelse af disse kunster, var det naturligt, at de kom ind paa begrebs-

bestemmelser (definitioner), som kunde faa forberedende betydning for den videnskabelige dialektik.*) Men, som sagt, deres egentlige gjerning havde et rent praktisk formaal, og dens største betydning ligger deri, at de har bragt tidens moralske forestillinger i form, vænnet de unge til selv at tænke over livets krav, udviklet talekunstens teori og baade gennem regler og ved sit eget eksempel udbredt dygtighed i tale (saavel i samtale og disput som i sammenhængende foredrag for en forsamling), endelig at de har bragt mange nyttige kundskaber ud iblandt sit folk. De repræsenterer det 5te aarhundreds encyklopædiske oplysning og har virket meget til at udbrede en høiere dannelse i Hellas.

Men «dannelse er et instrument, hvoraf man kan gjøre en god eller slet brug.»⁷⁴⁾ Og i manges øine var hele den nye oplysning, baade *filosofernes* spekulationer og den dannelse, *sofisterne* udbredte, høist betænkelig. Baade for den uoplyste «mængde» og for alle dem, der fremfor alt vilde holde fast ved gammel skik og tænkemaade, maatte disse to retninger i det hele taget falde sammen; hverken *Anaxagoras*^{***)} eller *Sokrates* blev for dem væsentlig forskellige fra de øvrige «sofister». Mange steder i denne tids litteratur^{****)} viser os, hvorledes de dømte om den nye oplysning; og i dommen om den ligger for en stor del ogsaa forklaringen af deres uvilje og had mod *Sokrates*.

Sofisterne lærte sine tilhørere mangeslags ny visdom, førte dem ind i en verden af kundskaber, som var den ældre tid fremmed. I mængdens øine og navnlig i deres, som fandt

*) Nogle har i „sofistiken“ seet en afslutning af den hellske filosofis ældre periode, andre begyndelsen til dens glansperiode. Den er vel egentlig ingen af delene. Derimod har sofisternes virksomhed ganske vist været et af de mange momenter, som bidrog til begge dele.⁷³⁾

***) Se s. 59 og anm. 2 til *Apol.* kap. 14.

****) Deriblandt ogsaa „Sokrates's forsvarstale“ og mange andre af *Platons* skrifter; fremdeles nogle af *Xenofons* skrifter og fremfor alt *Aristofanes's* komedier.

baade den gamle tro og gammeldags dannelse tilstrækkelig, var dette overflødigt — forfædrene havde jo kunnet undvære al denne lærdom, og de havde dog udrettet saa store ting, — og det var formasteligt, fordi det bragte de unge til at indbilde sig, at de med sin tanke og viden kunde gjennemtrænge alt, ogsaa hvad der ligger over den menneskelige erkjendelses grænser, *) til fornemt at se ned paa alle ulærde og til at ville mestre ikke alene statens love og de fra fædrene nedarvede grundsætninger, men endog religionen og guderne; og lærerne selv, syntes man, optraadte hovmodig og fordringsfuldt, tog en ublu betaling for sin undervisning og gav sig en mine, som om de hver for sig havde slugt al visdom. **)

Og dyd, menneskelig og statsborgerlig dygtighed, skulde man ikke kunne vinde uden en særegen undervisning? De store fædre havde dog vel besiddet «dyd», skjønt de ikke havde havt sofister at lære den af. ***) Naar man nu

*) Idelig opholdt man sig over filosofernes høitflyvende undersøgelser, deres grublerier over himmelens fænomener og over det, som er skjult i jorden, o. s. v., (og, som sagt, man gjorde ikke forskjel mellem filosoffer og sofister). Se *Apol.* kap. 10 (og nedenfor s. 53 om *Aristofanes*). I *Apol.* kap. 2 betegnes det som den almindelige mening, at naturforskerne ikke troede paa guderne.

***) Selv sofister som de fire „store“ kunde nok ved sin optræden give anledning til saadanne domme, og endnu mere mange af deres ubetydelige efterfølgere. Allerede *Sokrates* har bebrejdet „sofisterne“ baade forfængelighed og vinde-syge. Endnu strengere blev de i denne henseende dømt af *Platon*; og *Aristoteles* bestemmer sofisterne som de „der tjener penge ved en tilsyneladende, men ikke virkelig visdom“. ⁷²⁾ (At de tog betaling for sit arbejde, var naturligvis i sig selv ikke noget at laste.)

****) „Tror du kanske ikke, der før i tiden har været mange dygtige mænd her i staden?“ siger *Anytos* til *Sokrates* i en af *Platons* dialoger. (Paa *Sokrates's* spørsmal, om han ikke mener, at man for at lære visdom og dyd bør

ovenikjøbet vilde lære de unge dyden paa den maade, at de gennem sin egen tanke, efter eget vilkaarligt skjøn skulde kunne bestemme, hvad der var ret og godt,*) hvor blev der saa af de høiere magter i livet, af de skrevne og de uskrevne loves autoritet? var ikke dette at forrykke samfundets helligste grundvold, ja maatte det ikke ligefrem føre til ringeagt for guderne og tilintetgjørelse af religionen? Til overflod havde jo ogsaa enkelte af den nye oplysnings mænd ligefrem sagt, at de ikke troede paa guderne, eller at de ikke sikkert vidste, om de var til eller ikke.***)

Ikke mindst anstød vakte den moderne undervisning i talekunsten og i den kunst at disputere og bevise. Tale havde man dog kunnet i Athen, før sofisterne kom, i folkeforsamlingen, i raadet, for domstolene og i den daglige omgang; og nu skulde man behøve at lære ogsaa det af disse fremmede mestere, hvis udtryksmaade — med de poetiske billeder og studerede vendinger — maatte forekomme mange som et usundt effektjageri, og i hvis kunstige definitioner og indviklede slutninger de fleste vel ikke saa andet end spidsfindigt ordkløveri.***) At kunne bevise, hvad det skulde være,

---

vende sig til de saakaldte sofister, der erklærer sig for lærere i dyden og tilbyder enhver, som vil, undervisning deri mod bestemt betaling, har Anytos svaret: „Bevare dig vel, Sokrates! gid dog aldrig nogen af mine slegtninger eller husfolk eller venner maa blive saa gal at gaa til disse og lade sig ødelægge; thi de er den aabenbare ødelæggelse og fordærvelse for dem, som kommer sammen med dem. — — Gale er de unge, som giver penge ud til dem, endnu galere deres slegtninger, som betror dem til slige folk, men allergalest staterne, som giver dem adgang og ikke jager dem allesammen ud, enten de er fremmede eller borgere.“⁷⁶⁾

*) Saaledes laa det jo nær at forstaa Protagoras's sætning (s. 35).

**) Se s. 34.

***) *Eristik* (trættekunst) var udtrykket for en rent formel færdighed i at bevise, ligegyldigt om gennem sande eller fal-

at kunne vinde i enhver sag, lige meget om den var god eller slet, «gjøre uret til ret», det var jo en kunst, som man helst maatte ønske banlyst; og at gjøre det til sit kald at lære de unge op i den, var jo ligefrem skamløst.

Fremdeles klagede man over, at de nye studier og interesser førte bort fra de idretter, som hidtil havde været den hellenske ungdoms glæde og styrke,⁷⁶⁾ og fra det virkelige livs krav, nedbrød den gamle haardførhed og kraft og frembragte marvløse stuelærde eller blødagtige og snakkesalige lapser. Og da det aldrig kunde blive alles sag at skaffe sig disse kundskaber, som kostede megen tid og mange penge, var der fare for, at man vilde faa et dannelsens aristokrati, hvilket i sig selv var mængden en forargelse,⁷⁹⁾ og det kunde jo ogsaa let faa politisk betydning og blive farligt for det rene demokrati⁸⁰⁾. Men det værste var, at disse moderne studier syntes at forvirre de religiøse og moralske begreber, at føre til foragt for statens religion og helligdomme, altsaa at undergrave dens grundvold.

Saadanne domme om sofisternes virksomhed var skjæve og ensidige, forsaavidt de hvilede dels paa uvilje mod al høiere oplysning, dels paa den forudsætning, at fædrenes tro, tænkesæt og dannelses-ideal var tilstrækkelige ogsaa for den nye tid. I virkeligheden havde dog udviklingen selv bevist, at denne forudsætning ikke holdt stik. Opløsningen af den gamle religion og af det aandsliv, som hvilede paa den, var

---

ske slutninger. For mange af de bedre sofisters daarligere efterfølgere synes eristiken at have været en hovedsag.⁷⁷⁾

*) De unge snakker dagen bort, siger *Aristofanes*, legemsøvelserne forsømmes, palæstrerne staar tomme, men — de varme bade er altid fuldt besøgte.⁷⁸⁾

***) I regelen havde den nye dannelses repræsentanter sine venner blandt det ubetingede demokratis modstandere og sine værste fiender blandt de ivrigste demokrater.⁸⁰⁾ (En af de mest fremragende af disse var Sokrates's anklager *Anytos*).

uundgaaelig. Skulde ikke allerede nu det gamle samfunds aandelige livskraft sygne hen, maatte der lægges et nyt grundlag. Hertil var dog ikke den dannelse og oplysning, som sofisterne udbredte, tilstrækkelig. Den kunde ikke udvikle en sand videnskab, endnu mindre kunde den give menneskene noget fast sedeligt holdepunkt. Og det kan ikke negtes, at den havde sine svagheder og farer.

Sofisternes undervisning havde, som før sagt, ikke sit maal i videnskabelig erkjendelse, men i praktiske interesser. Og idet de «polyhistorisk» spredte sig over en mængde forskellige fag, uden at de gennem disse søgte eller fandt nogen videnskabelig enhed og sammenhæng, (hvad jo *Gorgias* ligefrem erklærede for umuligt,*) kunde deres undervisning let bevirke en overfladiskhed i tilegnelsen af kundskaberne og især i opfattelsen af kundskabens væsen og betydning, som netop kunde blive en hindring baade for en virkelig videnskabelig stræben og for den sande dannelse, som bestaar i karakterens udvikling.

Fagkundskaberne skulde for en stor del tjene talens kunst. Og naar sofisterne lærte de unge denne, forat de i den skulde have det virksomste middel til at «udrette noget stort» eller til at «styre sine egne og statens anliggender», saa

*) Se s. 34. — Sml. hvad Platon lader Sokrates sige (i dialogen *Faidon* kap. 39): „de, som driver paa disputerøvelser, mener at have naaet den høieste visdom i den erkjendelse, at der hverken i tingenes eller tankens verden gives noget trygt eller sikkert, men at alt, hvad der er til, dreier sig op og ned i en bestandig hvirvel ganske som strømmen i Euripos“ (sundet mellem øen Euboia og fastlandet, hvor flod og fjære vekslede syv gange i døgnet). Specielt fortæller Platon om *Protagoras*, at han var enig med Herakleitos og Empedokles i den lære, at aldrig noget er, men altid bliver til, at alle ting er fostre af strøm og bevægelse.⁸¹⁾ Ogsaa af sætningen om mennesket som alle tings maal drager Platon den konsekvens, at der ikke kan gives nogen sikker erkjendelse, men kun en subjektiv mening.⁸²⁾

var det vist i virkeligheden saa, at det ofte mere gik ud paa en formel færdighed end paa grundig dygtighed. «Taleren», siger *Platon*,^{s3)} «behøver slet ikke at vide, hvorledes tingen selv forholder sig, men kun at have udfundet et eller andet kunstigt middel til at overtale, saa at de uvidende faar det indtryk, at han véd mere end de virkelig vidende». Paa lignende maade udtaler han sig mange steder. Og skjønt denne dom egentlig kun rammer «sofisterne» i en typisk betydning af dette ord, som *Platon* selv har givet det (i modsætning til den sande videnskabs dyrkere, filosoferne), saa synes dog de virkelige sofister, selv de bedste af dem, og endnu mere de mange middelmaadige, at have givet anledning til en saadan typisk anvendelse af deres navn. I nogen grad har det vistnok passet ogsaa paa de ældre sofister, hvad *Aristoteles* siger^{s4)} om «eristikerne»^{*)}: «De gav sine disciple dels taler, dels spørgsmaal at lære udenad (til anvendelse ved passende leilighed); derfor gik deres undervisning nok hurtig, men med kunsten havde den ikke stort at gjøre; hvad de meddelte, var nemlig ikke kunsten selv, men dens virkninger; ret som om en vilde sige, at han skulde give folk en kundskab, som sigtede til at bevare fødderne, og saa ikke lærte dem skomagerkunsten, men derimod gav dem en hel del sko af forskjellige slags; en saadan har nemlig nok afhjulpet et praktisk behov, men ikke meddelt nogen kunst»^{**)}.

I ethvert fald spillede formen en stor rolle. Et skjønt sprog med poetiske billeder, interessante talefigurer, skuffende anvendelse af flertydige ord og udtryk, saadant har efter alle vidnesbyrd været eiendommeligt for de fleste af sofisterne; og hvis dette blev hovedsagen, vilde talekunsten i virkeligheden udarte til, hvad den af saa mange ansaaes for at være,

*) Se s. 41 ^{***}). Han fremhæver udtrykkelig, at deres undervisning lignede *Gorgias's* fremgangsmaade.

**) En lignende mekanisk veiledning i „udarbejdelse i modersmaalet“ er maaske heller ikke i vor tid ganske ukjendt.

en ufrugtbar leg med ord. Og naar sofisterne lærte sine disciple den kunst at bevise gjennem slutninger, saa var dette alene godt og nyttigt, saafremt slutningerne var rigtige; men hvis det vigtigste grundlag for enhver bevisførelse manglede, nemlig erkjendelse af det, som er væsentligt og afgjørende for den sag, der handles om, hvis vegten mere blev lagt paa slutningernes korrekte form end paa tankens sandhed, da fik man istedenfor en virkelig talekunst en overfladisk og uvidenskabelig overtalelseskunst, der ogsaa kunde blive farlig i det offentlige liv, især i en tid, da baade religionen og fædrenes seder og skik holdt paa at miste sin autoritet, i en stat, hvor alt kunde afgjøres efter mængdens stemning i øieblikket, og blandt et folk, der var saa let at bevæge som Athens. Demagogerne og den store mængde — som netop hadede sofisterne — var i praksis ligesaa store mestere i overtalelseskunsten som sofisterne selv. «Man tror, det er sofister, som fordærver mange af de unge», siger *Platon*; «men de største sofister er just de, som paastaar dette, nemlig «de mange», som samlede i masse med stor larm ytrer mishag eller bifald til, hvad der siges eller gøres, med dygtig overdrivelse i begge retninger, med skrig og trampen, og ekoet fordobler larmen, saa den yngling maatte være merkelig befæstet, som ikke skulde blive skyllet med af slig en strøm og faa samme mening om, hvad der er rigtigt eller galt, som denne skraalende mængde, arbeide for det samme som den og selv blive en af samme slag. Og hvis disse lærere og sofister («mængden») ikke kan overtale med ord, saa gjør de det med handling, idet de straffer den, som ikke lader sig overtale, med berøvelse af borgerlige rettigheder, med pengebøder eller med døden». ⁸³⁾

Vi har hørt, at naar sofisterne veiledede til dyden, saa mentes dermed personlig dygtighed, og hertil hørte ikke blot praktisk nyttige færdigheder, men ogsaa karakterens retskaffenhed. Men denne undervisning hvilede ikke paa et religiøst grundlag. Vistnok regnede de i almindelighed fromhed

og gudsfrygt med blandt dyderne, og maaske har flere af dem sat denne dyd som den høieste af alle dyder. *) Men paa samme tid har de dels kritiseret den bestaaende religion, **) dels forholdt sig tvilende ligeoverfor al religiøs sandhed og i ethvert fald ikke udledet dyden af pligtfølelse ligeoverfor guddommen, ***) ikke kjendt religionen som et personligt forhold mellem mennesket og Gud.

Heller ikke har de grundet den paa de bestaaende loves og indretningers autoritet. Tvertimod synes allerede nogle af sofisterne at have fremhævet modsætningen mellem gjældende lov og ret paa den ene side og naturens orden paa den anden. ⁸⁹⁾ Og fra dette synspunkt har de vistnok i mange enkelte punkter kunnet fælde sunde domme om den bestaaende samfundsordens svage sider. ****) Men det blev ogsaa overdrevet derhen, at lovens bestemmelser i regelen

-
- *) I dialogen *Protagoras* lader Platon denne sofist, som dog havde erklæret, at man ikke kunde komme til nogen vished om gudernes tilværelse (s. 34), gaa ud fra, at der gives „én ting, som alle borgere maa have del i, om der skal være nogen stat“, og at „dette ene er retfærdighed og sindighed og fromhed og overhovedet det, man kalder en mands dyd“, ⁸⁶⁾ og kort forud har Protagoras talt om „uretfærdighed og ugudelighed (asebeia) og overhovedet alt det, som er den borgerlige dyd modsat“. ⁸⁷⁾
- **) *Prodikos's* forklaring af guderne (s. 37 *) indeholder en benægtelse af deres virkelighed.
- ***) *Hippias* skal dog (efter Xenofon ⁸⁸⁾ have vedkjendt sig den almindelige mening, at de „uskrevne love“ er givet menneskene af guderne, „thi det er hos alle mennesker den første lov at dyrke guder“.
- ****) Saaledes skal Gorgias's discipel *Alkidamas* have erklæret slaveriet for en naturstridig indretning. Paa Aristoteles's tid (altsaa efter midten af det 4de aarhundred) synes ikke faa at have haft denne mening, „at der kun efter loven, ikke af naturen er nogen forskjel mellem træl og fri“, og at altsaa trældommen er „en uretfærdighed, fordi den er vold.“ ⁹⁰⁾

strider mod naturen, ⁹¹⁾ og saa kom man — maaske i tilslutning til sætningen om mennesket som alle tings maal — til den paastand, at den eneste gyldige naturlov for hver enkelt er den, at han skal bruge de midler, han kan, til at fremme sin egen fordel. ⁹²⁾ Saadanne konsekvenser har dog ingenlunde de bedre sofister draget. Men de har ikke kunnet lægge nogen ny moralsk grundvold istedenfor den gamle, hvis autoritet deres virksomhed tjente til at svække. De forsøgte ikke videnskabelig at bestemme dydens begreb og deraf udlede, hvad der i de enkelte tilfælde var ret og pligt. De har i det hele ikke forstaaet dens enhed ⁹³⁾, men satte meget mere dygtigheden deri, at man kunde praktisere de enkelte «dyder,» som i de forskjellige stillinger og forhold var tjenlige. ⁹⁴⁾ Det var da en nærliggende konsekvens, at en handlings værd blev bedømt ikke efter et for alle gyldigt moralsk princip, men efter dens resultat; hvad det kom an paa, var, om den var gavnlig for vedkommende selv. Gavnligt var for enhver det, som fremmede hans lykke. Men hvilken lykke? Vistnok lærte de bedre sofister, at de ydre, timelige goder ikke i og for sig er goder, men kun er det for den, som bruger dem ret, ⁹⁵⁾ og at retfærdighed og alle dyder er bedre midler end uret og synd. ⁹⁶⁾ Men alligevel synes de kun lidet at have tænkt paa den indre lykke og forstaaet, at denne bestaar i selv at være god og retfærdig. For *Sokrates* er dette maalet; ⁹⁷⁾ for *sofisterne* er maalet det at kunne stille sig godt i dette livs forhold.

Heri var sofisterne ikke bedre og ikke værre end sin samtid. Man skal ikke give deres undervisning skylden for al den hensynsløse egoisme og det demokratiske tyranni, som denne tids historie og litteratur lærer os at kjende. Men den var dog mere skikket til at fremme end til at modar-

*) Se s. 33 om *Gorgias*.

**) Saaledes *Prodikos* om rigdom. ⁹¹⁾

***) Sm. *Prodikos*'s fortælling om Herakles paa skilleveien.

****) Se *Apol.* kap. 26.

beide det. Den har nemlig ikke alene hævdet den enkeltes ret til selvstændig tænkning over alt det givne (religion, love, samfundsorden); men den har ogsaa støttet den almindelige tilbøielighed til at tage sine egne forestillinger og sine egne interesser til norm for denne tænkning. Sofisterne har forstaaet at bringe tidens moralske bevidsthed i form og at give en undervisning, som passede til den;*) men de har ikke formaaget at reformere denne bevidsthed. Der trængtes en anden oplysning end sofisternes.

Den kom gjennem *Sokrates*. Men førend vi vender os til ham, maa vi endnu kaste et blik paa denne tids digtning. De store digteres verker pleier jo klarest at afspeile de aandelige kræfter, som rører sig i tiden og brydes med hverandre. *Aischylos*, Marathon- og Salamis-tidens «profet», hvis verker helt hviler paa den ældre tids livsanskuelse, var allerede for længe siden død, da Peloponneserkrigen udbrød, og da de store sofisters virksomhed begyndte. *Sofokles* var ved Gorgias's optræden i Hellas en 70 aars mand, og skjønt han endnu virkede i tyve aar, tilhører han dog mere det gamle end det nye Hellas; baade hans poetiske eiendommelighed og hans religiøsitet aabenbarer den perikleiske tids bedste kraft. Peloponneserkrigens og den nye oplysnings tid har sine egentlige digtere i *Euripides*, den yngste af «de tre store tragikere», og *Aristofanes*, den gamle komedies ypperste mester.

Euripides skal være født paa *Salamis*, samme dag det store søslag stod (d. e. 20de september 480). Han var attisk borger, og hans virksomhed tilhører saagodtsom ganske Athen; kun de par sidste aar af sit liv tilbragte han i Makedonien ved kong Archelaos's hof, hvor han skal være blevet sønderrevet af jagthunde aar 406 (kort før Sofokles's død). Hans første fremtræden falder allerede i den perikleiske tids begyndelse, samme aar som Aischylos døde (se s. 21).

*) Platon siger et sted, at de, man kalder sofister, ikke lærer andet end mængdens meninger og kalder dette visdom.^{11b)}

Men den ældste (og betydeligste) af hans egentlige tragedier, som er kommen til os *), blev først opført umiddelbart før Peloponneser-krigens udbrud (431).

Euripides's skuespil giver et levende billede af den gjærende overgang til en ny tid, af den mere og mere ulægelige strid mellem de gamle og de nye ideer. De danner selv i flere henseender overgangen ikke alene til det senere hellenske og det romerske drama, men ogsaa til det moderne. Ogsaa Euripides tog vistnok sine emner fra de gamle sagn; men han drog heltene ned fra mythens ideale høide, stillede dem i samtidens lys, lod dem bevæges af dens interesser og tale dens sprog. Med sterkt «realistiske» farver skildrer han de menneskelige lidenskaber, som de ytrer sig til alle tider og under alle forhold. Hans digtning er derfor mere «kosmopolitisk» end de ældre tragikeres, skjønt han er en god patriot og jevnlig fremhæver den hellenske kulturs fortrin og priser sin fædrenestats herlighed.

Euripides var sterkt paavirket af den nye oplysning. **) Han bragte baade filosofien og de sofistiske studier og øvelser paa scenen. Undertiden lader han sine helte kappes i retoriske præstationer, disputere og holde formelige retstaler. Men hans dybeste interesser gjælder tilværelsens store spørgsmaal, og han sætter mange af den tids og alle tiders «problemer» under forhandling. Snart lader han sine personer anstille religiøse og moralske betragtninger, (hans dramaer er

*) *Medeia*. ⁹⁵⁾ Af Euripides's talrige dramaer er 18 (eller, hvis *Resos* regnes med, 19) opbevaret. Otte af disse er oversat af Iliadens og Odysseens berømte oversætter *Christian Wilster* (1839), de øvrige af *C. P. Christensen Schmidt* (1875). ⁹⁶⁾

**) Han regnes som discipel af *Anaxagoras* og skal have staaet i nært forhold baade til *Protagoras* og til de noget yngre samtidige *Prodikos* og *Sokrates*. Han skal ogsaa ivrig have studeret de ældre filosofer og skaffet sig en for den tid usædvanlig stor bogsamling.

rige paa sentenser, som ofte giver træffende udtryk for almengyldige sandheder. *) Snart udtales der igjen tvil og kritiske betragtninger baade over religion og moral, og det ofte i saa svag forbindelse med de handlende personers karakter eller med stykkets sammenhæng, at det netop synes at være digterens egne meninger, som kommer til orde. I ethvert fald er det et karakteristisk tegn baade for ham og for tiden, at han kan lade saadanne tanker komme frem for alt folket. Vi hører skarp kritik over mytherne og navnlig over gudernes uværdige handlinger, tvil om deres retfærdighed, visdom og andre guddommelige egenskaber, uvisshed om, hvad guder egentlig er, ja tvil om og ligefrem benægtelse af deres tilværelse. **) Og dog forudsættes der tro paa disse guder. Menneskene taler om dem og beder til dem som virkelige guder. Ogsaa hos Euripides er Zeus den høieste gud, det er ham og «guderne», som fuldbyrder alle ting. ⁹⁹⁾ Men Zeus er ogsaa navnet paa en upersonlig — fysisk eller aandelig — kraft; ***) og menneskenes skjebne-

*) „Hans stykker beholdt hele oldtiden igjennem en praktisk læsebogs værd“ ⁹⁷⁾, og mere end det: trods alle deres svagheder, som de gamle komedieskrivere skaanselløst revsede, fik de en overordentlig stor betydning for den senere tids dannelse.

**) Digterens egen mening er vistnok rigtig betegnet saaledes: „hvor gudernes gjengjældende haand er borte, og et voldsomt brud sætter den sedelige orden i fare, der gives der for Euripides ingen guder.“ ⁹⁸⁾

***) „Ætheren, som af menneskene kaldes Zeus.“ ¹⁰⁰⁾ Lignende flere steder. Ætheren har han da vistnok opfattet som den materielle bærer af den verdensand, den fornuftige tanke, som efter *Anaxagoras* er tilværelsens grund, (se anm. 2 til *Apol.* kap. 14). I tragedien *Troerinderne* beder *Hekabe*: „O du, som bærer jorden og paa jorden har dit sæde, hvem du end er, du uudgrundelige, Zeus, hvad enten du er en naturens nødvendighed eller menneskers fornuft, dig har jeg paakaldt; thi vandrende din stille vei leder du retfærdig de dødeliges lod.“ ¹⁰¹⁾

fremtræder ofte mindre som aabenbarelse af en efter evige love styrende magt *) end som virkning af naturlige aarsager, af personernes had, intriger og lign. Ofte er det vistnok guders vrede eller gunst, som virker; men dels er disse guders indgriben uden indre sammenhæng med stykkets handling, dels er guderne selv personer i dramaet, med individuelle lidenskaber og interesser, kun med en ganske anden magt end menneskene til at sætte sin vilje igjennem.

De tanker om døden.¹⁰²⁾, som udtales i Euripides's dramaer, viser ogsaa strid mellem modsatte opfattelser — tildels, som det synes, i digterens eget indre. Meget ofte møder os de almindelige folkelige forestillinger med al deres vaklen og uklarhed. **) Andre steder ytres tvil, om der overhovedet er nogen tilværelse efter døden, ja ønske om, at det ikke maa være. Snart betegnes døden ubetinget som fuldstændig tilintetgjørelse, snart i tilslutning til *Anaxagoras's* og andre filosofers lærdomme¹⁰³⁾ som en adskillelse, hvorved det legemlige gaar over i jorden, aanden i den almindelige verdensaaend, i «ætheren». Snart heder det igjen, at vi intet ved om tilværelsen efter døden, snart spørges med merkverdig anelse om et evigt liv: «hvem ved, om ikke det at leve er at dø, og det at dø at leve?»¹⁰⁴⁾

Efter et sted hos Aristofanes¹⁰⁵⁾ satte Euripides digterens kald i at formane og forbedre menneskene. ***) Dette vil han opnaa ved at stille deres svagheder og laster i skarp belysning, og det er saa langt fra, at han følger den regel, som Aristofanes lægger *Aischylos* i munden,¹⁰⁶⁾ at digteren skal skjule det onde, at han meget mere med forkjærlighed drager livets skyggesider frem.

Euripides's kritik rammer alt, ikke blot menneskenes meninger og seder, love og indretninger, men gudernes styrelse

*) Sml. om *Aischylos* og *Sofokles* s. 21—22.

**) Se anm. 2 til *Apol.* kap. 32.

***) Sml. *Sokrates's* bestemmelse af sit kald i *Apol.* kap. 26.

og den hele verdensorden. Overalt savner han «visdom», og idelig taler hans personer om, hvad Zeus eller Apollon eller andre guder «burde» gjøre, i modsætning til, hvad de gjør. Men saa indskjerper han igjen paa andre steder ærbødighed for «de fædrene overleveringer» og advarer alvorlig mod at fornegte guderne og sætte lid til «filosofernes falske paa-fund.» ¹⁰⁷⁾ *)

Euripides staar altsaa paa den fri tænknings grund, men har dog seet dens farer og frygtet for dens udskeielser. Hans digtning afspeiler en kritisk, søgende aands kamp for gjen-nem tidens forvirring og tilværelsens modsigelser at finde et fast grundlag for det sedelige liv. Men det lykkes ham ikke. Han naar i grunden ikke længere end til et haab om, at der er en retfærdig verdensstyrelse, som under al strid mellem menneskenes vilkaarlighed og den indre sedelige lov, mellem magt og ret, ondt og godt, dog tilsidst vil vide at finde en taalelig middelvei, hvor det gode har overvegten. Men med dette resultat er ikke modsigelsen løst.

At folkets religiøse og sedelige liv var undergravet i sin grundvold, og at derfor det gamle samfund gik en aandelig opløsning imøde, det bliver maaske endnu mere paatageligt gennem Aristofanes's geniale digtning. ¹¹⁰⁾

Den saakaldte «gamle komedie» er en af de merkeligste frugter af det attiske aandsliv i det 5te aarhundred. I løs-

*) Sterkest kommer dette frem i hans sidste tragedie, *Bakchantinderne*. „Idet Euripides ved slutningen af sin løb-bane ser tilbage paa, hvad han har vundet, kræver han beskedenhed og resignation, der i betragtning af livets korthed og ligeoverfor saa mange vanskelige problemer sømmer sig for den tvilende tænker.“ ¹⁰⁸⁾ Han lader koret synge: — „Guderne fjernt i himmelen bor, skuer dog menneskers færd; visdom bestaar ei i kløgt, ei i grublen paa himmelske ting, kort er vort liv.“ — „Et let offer det er at tro, at dette har magt, det guddommelige, hvad det end er, og det, der altid har gjældt for ret i tidernes løb og efter naturens orden.“ ¹⁰⁹⁾

sluppen lystighed, med en frihed for baand og skranker, der skyldes de Dionysos-festers oprindelige karakter, af hvilke den var fremgaaet, førte den dagens personer og begivenheder paa scenen, fremstillede samfundets og de enkeltes skrøbeligheder i karikatur og revsede dem ved at give dem til pris for den grundigste latter. Dens udvikling falder sammen med den perikleiske tid og det uindskrænkede demokrati, og den staar i inderligt sammenhæng med Athens politiske liv. Dens blomstringstid var kort. Sin største høide naaede den ved *Aristofanes*, den eneste af dens digtere, af hvem hele stykker endnu er opbevaret. *) Han var mange aar yngre end Euripides. Hans første komedie blev (under en andens navn) opført i aaret 427, og forfatteren var dengang endnu en ganske ung mand. **) Næsten 40 aar senere bragte han sit sidste skuespil paa scenen.

Aristofanes revser alt det, som synes ham galt og bagvendt i det samfund, han lever i. Hans politiske sympathier var paa det aristokratiske partis side, og under Peloponneser-krigens vekslende gang var han en utrættelig talsmand for fred mellem de hellenske stater. Det standpunkt, han tog ligeoverfor filosofernes spekulationer, sofisternes undervisning og hele den nyere dannelse var i grunden allerede givet i den folkelige komedies oprindelse og traditioner. Den holdt paa det gode gamle og gjorde sig lystig over, hvad der stak af mod dette, over alt nyt og paafaldende. Det gjør

---

*) Han skal have skrevet 44 (eller 54) komedier. Af disse har vi endnu de 11. En af dem, „Fuglene“, der almindelig ansees for den bedste, er „oversat og oplyst“ af *F. L. Vibe* (Kristiania 1856); den samme tilligemed „Ridderne“, „Freden“ og „Hvepserne“ er oversat af *N. V. Dorph* (Kbhvn. 1856—1860). En ældre oversættelse af „Frøerne“, „Skyerne“, „Plutus“ og „Acharnerne“ af *J. Krag* (Odense 1825) gjengiver ikke originalens overordentlig virkningsfulde versemaal.

**) Efter en beretning endog blot 17—18 aar gammel, hvad der dog er lidet troligt.

da ogsaa Aristofanes, og det er især det radikale demokrati og demagogerne, og paa den anden side den nye oplysning og dens repræsentanter, hvis svagheder han ser med det skarpeste blik, og som han ret af hjertens lyst hudfletter, med hensynsløs overdrivelse og vist uden frygt for, at nogen skulde opfatte alle hans drøie sigtelser som mente helt for alvor eller alle de enkelte træk, hvoraf han sammensatte de komiske billeder, som bogstavelig sandhed. Han ser i samtidens færd alle merker paa ødelæggelse af gammel skik og orden, af sedelig opdragelse og tugt, af ærefrygt for guderne og for alt helligt og hæderligt: nu raader den hensynsløseste egoisme og en fordervelig lyst til at sætte nye paafund i det nedarvedes og prøvedes sted; statens anliggender styres af samvittighedsløse demagoger; *) borgerne terroiseres af syko-fanter **) og forfølger hverandre med processer; de unge forderves af videnskabelige charlataner, som lærer dem ved talens kunst at fordreie retten, fører dem ind i ufrugtbare og spidsfindige grublerier, forvirrer deres begreber og nedbryder deres respekt baade for guderne og for lovene; ***) den gamle religiøsitet og sedelighed forfalder, fædrenes aandelige og legemlige styrke er forsvundet, selv digtekunsten forfuskes baade i form og indhold af filosofiens og de nye ideers indflydelse. *****) Alt dette skildrer Aristofanes med sterke farver. Og det hele folk — mængden, som hylder og

*) Typisk er *Kleon*, som i de nærmeste aar efter Perikles's død havde den største politiske indflydelse i Athen; han faldt i slaget ved Amfipolis 422, (se anm. 2 til *Apol.* kap. 17). Aristofanes spottede ham i flere af sine komedier; en af dem, „*Ridderne*“, er helt og holdent rettet mod Kleon.

***) Se anm. 1 til *Kriton* kap. 4.

*****) Sofister og filosofer; typisk: *Sokrates*, især i komedien *Skyerne* (se nedenfor s. 72 fg.)

*****) Typisk: *Euripides*, hvem Aristofanes i flere stykker parodierer; (i komedien *Frørne*, som blev opført kort efter Euripides's død, er det væsentligste indhold en skarp kritik over dennes digtning).

følger demagogerne, og som ikke gider arbeide, men helst vil tjene sit brød ved at sidde tildoms, de unge rigmænd, som beundrer og honorerer sofisterne, den litterære smag, som (henimod aarhundredets slutning) begyndte at blive kjølig ligeoverfor den ældre, klassiske digtning og at tiltales af Euripides's og de yngre tragikeres (især *Agathons*) dramaer, der i Aristofanes's øine drog poesien ned til opskruet retorik eller hul sentimentalitet, over alt dette lyder Aristofanes's latter, og — folket selv ler hjertelig med. Med sprudlende humor og med en komisk kraft, «som verden aldrig siden har seet magen til,» ¹¹¹⁾ lidet bundet af virkelighedens eller sandsynlighedens skranker, fremstiller Aristofanes tidens daarlighed og al den indre splittelse, som han ser i dens liv. Og billedet faar sin sterkeste belysning ved modsætningen til «den gode, gamle tid,» Marathon-kjæmpernes herlige tid — hvis herlighed ogsaa paa sin side overdrives —; den længes han altid tilbage til; at bringe den aand, som da raadede, tillive igjen, det er «tendensen» hos Aristofanes.

Men det skulde lidet hjælpe, og det er kanske tvilsomt nok, hvor alvorlig det var ment. ¹¹²⁾ I ethvert fald er Aristofanes's digtning selv i høieste grad et barn af den nye tid og gennemtrængt af dens aand. Den renhed og simplicitet i sader, som han idelig lovpriser, trædes dog faktisk under fødder ved den letfærdig skjemtende maade, hvorpaa han ofte fremstiller usedeligheden, og ved den skamløshed, hvormed han lader sine personer tale om de styggeste ting i de drøieste udtryk. Selve de hellige overleveringer skaanes ikke af komediens spot. Ikke alene ofringer, varsler og orakeludsagn, men guderne selv, hvis fornægtere eller foragtere revses, bliver til latter. De svagheder og forbrydelser, som mytherne fortalte om dem, fremstilles i al sin nøgenhed til publikums forlystelse; selv for den homeriske tids naivitet vilde dette været for drøit, og hvor langt var man ikke nu kommen bort fra den? «Hvor saadanne gudeskikkelser til folkets jubel kan betræde skuepladsen, der har religionen i

virkeligheden ophørt at være en helligdom.»¹¹³⁾ Saa stor var komediens frihed, at den — som jo for en stor del den tid, den tilhørte, — ingen skranker kjendte, men slap sit strøm-mende vid løst over alt, hvad der frembød sig som stof, ogsaa over folket selv, som den forherliger, over dets skikke og indretninger, som den dog vil have holdt i ære, ja over selve det gode konservative sindelag, som den priser, og over den religion og de guder, som den formaner folket til at vende tilbage til. Den modsigelse, som vi hørte allerede fra ældgammel tid laa i det hellenske folks religiøse opfatning med de mange menneske-lignende guder (se s. 16—17), og som efterhaanden, alt som folket gik frem i dannelse, mere og mere udviklede sig og viste sig som ulægelig, den er her — i Aristofanes's komedier — drevet til det yderste. Men digteren selv har neppe seet, hvor dybt tidens og samfundets skade laa. Han bekjæmper den nye tids væsen, men i dens egen aand og med dens midler. Ogsaa hans virksomhed blev da et moment i den bevægelse, som førte til det hel-lenske livs opløsning.¹¹⁴⁾

Alt viser altsaa hen paa trangen til en reformation. At iverksætte denne, saavidt det med tidens forudsætninger var muligt, at føre det hellenske aandsliv ind paa nye baner og derved forberede den aandelige omdannelse, som i «tidens fylde» skulde blive den gamle kulturs folk tildel, og at være et profetisk forbillede paa den inden hedninge-verdenen, det var Sokrates's kald.

Hans verdenshistoriske gerning ligger mindre i bestemte læresætninger end i hans personlighed og hans liv og i det grundsyn paa menneskets væsen og opgave, som derigjennem aabenbarer sig.

Sokrates's ydre levnetsløb kjender vi kun i knappe omrids.¹¹⁵⁾ Hans fader hed *Sofroniskos* og skal have været

billedhugger; ¹¹⁶⁾ moderen *Fainarete* var (eller havde tidligere været) jordemoder. De boede i demen*) *Alopeke*, et par kilometer østenfor byen Athen. Det er sandsynligt, at de har levet i tarvelige kaar, men dog ikke været egentlig fattige; ¹¹⁷⁾ i ethvert fald kan vi se, at de har haft «god omgang»; thi Sofroniskos var hele sit liv igjennem en fortrolig ven af den berømte statsmand *Aristeides's* søn *Lysimachos*, ¹¹⁷⁾ og *Kriton*, som formodentlig har hørt til en velstaaende familie, var Sokrates's kamerat fra barndommen af.

Om Sokrates's fader ved vi forøvrigt intet, og om moderen heller ikke mere end det, som alt er fortalt, samt at hun (efter Sokrates's egne ord hos Platon) var en ædel og staut kvinde. ¹¹⁸⁾

Sokrates blev sandsynligvis født i aaret 469 f. Kr. Hans barndom og ungdom faldt altsaa i Athens mest glimrende periode, han var en yngre samtidig af alle den perikleiske tids fremragende mænd ¹¹⁹⁾, hans fædrenestad var nu det hellenske aandslivs midtpunkt og bød i litteratur, i kunst, i statslivet og i den rige anledning til omgang med begavede mænd enhver af sine borgere, som var modtagelig derfor, en stor fylde af midler til aandsudvikling og dannelse. †) Sokrates har i stor udstrækning benyttet sig af disse midler. I sin barndom har han nydt den sedvanlige undervisning i «musik og gymnastik», ††) sandsynligvis har han ogsaa tidlig lært matematik ¹¹⁹⁾ og flittig studeret de store digteres verker. —

*) Se anm. 3 til *Apol.* kap. 22.

**) Sml. nedenfor s. 77.

***) *Perikles's* offentlige virksomhed begyndte ved den tid, da Sokrates blev født, *Sofokles* var omtrent 27 og *Euripides* 11 aar ældre end Sokrates, men begge levede og virkede endnu til faa aar før dennes død; *Feidias* var omtrent 20 aar, *Herodotos* 15 aar og *Thukydidis* rimeligvis et par aar ældre end Sokrates.

†) Sml. *Perikles's* ord ovenfor s. 9.

††) Se *Kriton* kap. 12.

Om hans lærere er intet paalideligt overleveret. Om han har udviklet sig hurtig eller langsomt, om hans anlæg til indtrængende tænkning allerede i hans barndom har traadt frem paa nogen merkelig maade, derom ved vi intet; men at der tidlig har rørt sig en sterk religiøs sans hos ham, at han, saalangt tilbage han kunde mindes, har følt sig under det guddommelige forsyns omsorg og troet at merke dets umiddelbare indvirkning, det kan vi maaske slutte os til af hans ord i «Forsvarstalen» kap. 19. Som voksen yngling kom han vistnok snart til bevidsthed om sit kald. Politiken, som paa den tid optog de flestes interesse, kunde ikke drage ham til sig, og kunsten, som hans fader havde øvet, og som han ogsaa selv skal have taget fat paa,^{*)} kunde ikke holde ham fast; men med hele sin sjæl kastede han sig ind i tidens videnskabelige liv; at finde tilværelsens grund og sammenhæng, det stod snart ogsaa for ham som det høieste.

Sokrates lærte tidlig de ældre filosofiske tankeretninger at kjende, dels gennem bøger, dels gennem personlig omgang med deres repræsentanter. Efter *Platon* skal han som ganske ung have truffet sammen med den ærværdige *Parmenides* fra *Elea* (se s. 27), og et andet sted heder det, at ogsaa dennes discipel *Zenon* var tilstede ved samme leilighed, samt at *Parmenides* dengang var omtrent 65 aar gammel og *Zenon* henved 40 aar. Dersom dette er en virkelig begivenhed, maa den rimeligvis sættes omkring aaret 450 eller noget senere, altsaa da Sokrates var omkring 20 aar gammel.¹²¹⁾ Den eleatiske filosofi fik vistnok sin betydning for Sokrates's udvikling. Men hverken den eller de øvrige filosofiske systemer, ikke engang *Anaxagoras's*, kunde give ham

---

**) Der nævnes dog intet herom hos samtidige forfattere; derimod fortælles det hos senere,¹²⁰⁾ at tre gevandt-statuer af chariterne (gratierne), som stod ved opgangen til Athens borg (Akropolis), skulde være af Sokrates.

svar paa de spørgsmaal, der for ham mere og mere blev de vigtigste.

I dialogen *Faidon* lader Platon Sokrates fortælle, at han i sin ungdom var i høieste grad begjærlig efter «den visdom, som man kalder naturforskning», og at det især syntes ham herligt at kunne vide grunden til alt; men netop dette, de inderste grunde, kunde naturvidenskaben ikke lære ham. Saa stødte han paa et verk af Anaxagoras og fik der høre, at det er den fornuftige tanke, som ordner og er grunden til alt;*) «da», fortæller han, «blev jeg meget glad for denne grund, og jeg syntes, at det paa en eller anden maade maatte være rigtigt dette, at tanken er alle tings grund, og jeg mente, at hvis det er saa, saa maa den ordnende tanke ordne alt og stille enhver ting saaledes, som det er bedst.« Det bliver altsaa overalt opgaven at finde, hvad der er det bedste og det modsatte, og nu haabede Sokrates, at han i Anaxagoras havde faaet en lærer efter sit sind, en der kunde forklare ham tingenes grund og f. eks. ikke alene lære ham, om jorden er flad eller rund, men ogsaa, hvorfor den er det ene eller det andet, hvorfor det netop saa er bedst og derfor nødvendigt. Og med stor iver tog han Anaxagoras's bøger for sig og læste dem saa hurtig, han kunde, for saa snart som muligt at komme til erkjendelse af «det bedste og det daarligere». Men han blev sørgelig skuffet i dette haab, som han «ikke vilde have solgt for mange penge;» thi jo længere han kom frem, des klarere blev det ham, at Anaxagoras ikke gjennemførte sit princip, men blev staaende ved en mekanisk opfattelse. Heller ikke han kunde altsaa tilfredsstille Sokrates.¹²²⁾

Om Sokrates er kommen i personlig berørelse med Anaxagoras, er usikkert. Muligt var det i ethvert fald, da Anaxagoras opholdt sig længe i Athen.***)

---

*) Se ovenfor s. 50.

**) Se anm. 2 til *Apol.* kap. 14.

Snart traf han ogsaa sammen med «sofisterne». Baade *Protagoras* og *Prodikos* kom sandsynligvis til Athen i tiden mellem 445 og 440,¹²³⁾ og Sokrates har vel allerede dengang hørt dem begge. *Gorgias* har han rimeligvis lært at kjende ved hans første besøg i Athen aar 427 (se s. 33). Sokrates har i ethvert fald fulgt sofisternes virksomhed fra begyndelsen af, og de har ganske vist havt sin indflydelse paa ham, om han end væsentlig forholdt sig kritisk til dem og efterhaanden mere og mere blev deres modstander.

Sokrates's filosofiske udviklingsperiode falder paa det nærmeste i tiden mellem Perserkrigene og Peloponneserkrigen (449—431), og han har vistnok allerede før den sidstes begyndelse vundet frem til et selvstændigt og for ham eiendommeligt filosofisk standpunkt.

Sokrates's udvikling var ligesom hans personlighed i høj grad original, men stod dog i inderlig sammenhæng med aandslivet hos hans folk og i hans tid. Dette gjælder ikke alene negativt, idet dette aandslivs brøst vakte hans trang til at søge noget bedre, men ogsaa positivt. Den fra fædrene nedarvede religion med dens tro paa de alt styrende guder var grundlaget ogsaa for Sokrates's religiøsitet, dog saa, at han fortrinsvis betonedede, hvad vi har kaldt det monotheistiske element i denne religion (s. 16), den ene guds absolut overordnede stilling. — Hans sedelige bevidsthed havde sin rod i den almindelig hellenske, (hvad der viser sig i hans betragtning af staten, af forholdet mellem borgere og fremmede og mellem fri og trælle, af kvindens stilling og af ægteskabet, og i flere punkter). — Den ældre filosofi med dens forsøg paa at forklare tilværelsen kaldte ogsaa i Sokrates's sjæl de største spørgsmaal frem, vakte hans trang til videnskabelig erkjendelse og hjalp ham til at finde den vei, ad hvilken den maatte søges. — Og den rige dannelse, som tiden havde udviklet, de mange kundskaber, som nu kom i omløb, særlig den øvelse i refleksion over livets forhold, i at slutte og bevise og i at bringe tankerne i form, som

sofisternes undervisning fremmede, alt dette gav vistnok Sokrates baade tilskyndelse og hjælpemidler.

Og dog blev hans virksomhed ligesom hans livsanskuelse saa aldeles forskjellig fra hans forgjængeres.

Uagtet Sokrates intet har skrevet^{*)}, kan vi dog danne os en temmelig sikker forestilling om hans «lære», i det mindste i dens hovedtræk, ved at sammenstille de forskjellige efterretninger, som gjensidig belyser og udfylder hverandre.^{**)}

«Sokrates var», siger *Cicero*, «den første, som kaldte filosofien ned fra himmelen og gav den plads i byerne, ja førte den ind i husene og fik den til at forske efter livet og sederne, efter hvad der er godt og ondt.»¹²⁶⁾ Det vil sige, at han, som vi hørte, vendte sig bort fra betragtningen af naturen, der hidtil havde været filosofiens gjenstand, og grundlagde en videnskabelig behandling af den praktiske sedelære (*ethiken*). Denne sedelære fik et religiøst grundlag. Thi Sokrates's filosofi stod i den nøieste forbindelse med hans religion. Han troede paa en personlig gud, som med fuldkommen magt og visdom raader for alt, og som er indbegrebet af alt godt og skjønt og selv er det høieste gode og den

*) Medens han var i fængsel, forfattede han rigtignok et par digte; men disse kom ikke til efterverdenen.

**) De vigtigste kilder er, som bekjendt, *Xenofon* (især det skrift, som indeholder gjengivelse af en mængde af Sokrates's samtaler), og *Platon*. Af dennes skrifter synes enkelte væsentlig at gjengive, hvad Sokrates selv har sagt og lært, i andre er det mest Platons egne tanker, som lægges i Sokrates's mund. — Xenofons og Platons opfattelse af Sokrates kan ved første øiekast synes meget afvigende og er det ogsaa for en del; Platon har ganske vist havt en fuldere forstaaelse af ham end Xenofon, og *Platon*, Sokrates er med rette kaldt „et vel truffet billede, malet og opfattet af en mester“¹²⁴⁾; for en nærmere betragtning bliver dog forskjellen mindre, og i ethvert fald er der „visse punkter, i hvilke opfattelserne berører hverandre, og ud fra hvilke det bliver muligt at bringe den virkelige historiske Sokrates's skikkelse frem.“¹²⁵⁾

høieste fornuft^{*)}. Den «fornuftige tanke», som styrer alt, er da Guds tanke, og deri aabenbarer dens fornuftighed og visdom sig, at den styrer verden saa, at alt, hvad der er og sker, fremmer det gode og navnlig det gode for menneskene. *Protagoras* havde sagt, at mennesket er maalestokken for alle ting; for *Sokrates* stod mennesket som formaalet for den hele verdensorden. For menneskenes skjebne raader altsaa det guddommelige forsyn. Og menneskets aand og fornuft har sin kilde i den guddommelige; derfor er det hvert menneskes bestemmelse at blive god; at erkjende denne bestemmelse og derigjennem blive dygtig til at opfylde den, det er maalet for vort liv og for vor granskning.

Paa den anden side satte *Sokrates* ligesom alle oldtidens filosofer (og sofister) livets maal i at blive lykkelig; dette var ogsaa for ham det øiemed, som al «dygtighed» eller «dyd» skulde tjene. Men forskjellen er den, at *Sokrates* saa

---

*) Dette hindrer ikke, at han efter almindelig hellensk sprogbrug snart siger „Gud“ i ental, snart „guderne“, snart „det guddommelige“. Denne sprogbrug forudsætter paa den ene side troen paa flere guder, men paa den anden side en mere eller mindre klar fornemmelse af guddommens enhed (sml. s. 16), idet „de øvrige guder“ (som det saa ofte heder hos *Homer* i modsætning til *Zeus*) enten kun var udtryk for enkelte sider af den høieste guds væsen og magt eller i ethvert fald alene kunde virke i lydighed mod hans vilje og som hans redskaber. Denne betydning havde de ogsaa for *Sokrates*¹²⁷⁾, der ikke fandt grund til at tvile paa de „mange guders“ tilværelse, men tvertimod dyrkede dem under de sedvanlige navne og i de sedvanlige former, med ærefrygt bragte dem sine ofre, fulgte oraklernes raad o. s. v. Platon lader ham et sted sige, at han aldrig har faaet tid til at komme paa det rene med, hvorledes det har sig med mytherne og deres betydning, fordi han endnu ikke er bleven færdig med — efter indskriften paa det delfiske orakel — at lære sig selv at kjende; derfor lader han dem staa ved sit værd, slutter sig til den almindelige mening derom og undersøger ikke mythologien, men sig selv¹²⁸⁾.

den sande lykke i sjælens lykke; og sjælens lykke maa bestaa i, at den naar sin bestemmelse, at være god. «Dyden» beror altsaa ikke paa kundskaber og færdigheder (som hos sofisterner), men paa forholdet til det gode.*) Naar nu Sokrates skal bestemme, hvad der er det gode, saa sætter han det vistnok ofte — efter almindelig antik opfatning — ligt med det nyttige, og i mange enkelte tilfælde prøver han, om en ting er god eller ond, derpaa, om den er nyttig eller skadelig. Men grundtanken hos ham er dog den, at alt kommer an paa, hvad der er væsentlig nyttigt, altsaa ikke paa den ydre og timelige lykke, men paa, hvad der er til gavn for menneskets sjæl og dets evige bestemmelse.***)

*) Sml. disse ord hos *Platon*: „Mig synes det saa, at paa erkjendelsens omraade er det godes idé detyderste; den er vanskelig at se, men har man først faaet øie paa den, saa maa man slutte, at den for alle er grunden til alt rigtigt og skjønt — — —, og at man maa se den, hvis man skal kunne handle forstandig enten i det private eller i det offentlige liv. ¹²⁹⁾“

***) Se *Apol.* kap. 17, kap. 26 o. fl. st., *Kriton* kap. 7 slutn., kap. 10 o. s. v. (Saaledes ogsaa nogle steder hos *Xenofon*; „at være lykkelig synes jo at være det mest utvilsomme gode,“ siger *Enthydemos*; „ja, svarer *Sokrates*, hvis man bare ikke sammensætter det af tvilsomme goder“, og som eksempler paa de „tvilsomme“ nævnes derpaa skjønhed, styrke, rigdom, ære o. s. v. ¹³⁰⁾ Om enkelte ytringer af *Sokrates* staar i tilsyneladende eller maaske i virkelig modsigelse hermed, saa kan dette vise, at han ikke altid formaaede at fastholde eller gennemføre sin grundanskuelse eller med fuld konsekvens frigjøre sig fra de almindelig gjældende forestillinger; undertiden kan det ligge deri, at han „ironisk“ sætter sig paa deres standpunkt, som han taler med, og derfra drager sine slutninger; endelig kan det vel (hos *Xenofon*) i mange tilfælde have sin forklaring i en misforstaaet eller ufuldstændig gjengivelse af hans mening; men i ethvert fald bør det ikke forvirre vor opfatning af det væsentlige i *Sokrates's* moralprincip.

Men hvilken vei skal nu et menneske gaa for at finde det gode? — Først og fremst den samme vei som ved al stræben efter erkjendelse. Thi god er for Sokrates den, som kjender det gode. Den, som i sandhed ved, hvad der er godt, han maa ogsaa ville det, og det med saadan styrke, at han ikke kan andet end gjøre det; og omvendt: den, som i sandhed ved, at noget er ondt, kan ikke ville det. «Erkjendelsen er mennesket en tilstrækkelig hjælp til ikke at blive behersket af noget, saa han gjør andet, end hvad hans viden befaler ham». ¹³¹⁾ «Dyd» er altsaa «viden,» og «synd er uvidenhed.» — Denne Sokrates's sætning, saa underlig den end lyder, har dog et vist slegtskab med den kristelige lære, at den gode gjerning er troens frugt. Al vor gjerning udgaar fra sjælens indre liv; men sjælens liv og væsen var for Sokrates erkjendelse, viden; *) og idet han saa, at dersom et menneske skal blive god, maa der foregaa en forandring med ham, hvorved han kommer til et nyt livs-princip, satte han dette i at kjende det gode. Nu er midlet til erkjendelse den rigtige slutning fra de enkelte tilfælde og fænomener til det almene, **) derigjennem hæver man sig fra tilfældige og falske eller uklare forestillinger til erkjendelse af tingens væsen eller begreb, og deri bestaar al viden. Ved alle spørsmal om ret og pligt maa man da søge ad slutningens vei at finde det væsentlige i sagen, derigjennem vinde almengyldige bestemmelser og saaledes mere og mere nærme sig til den fulde erkjendelse af det godes begreb. Men ingen kan komme til at kjende det gode eller bryde sig om at kjende det for at virkeliggjøre det i sit liv, uden han kjender sig selv, kjender, at hans sjæl

*) Dette er paa den ene side et eiendommeligt moment i Sokrates's filosofiske opfatning, men paa den anden side stemmer det med ældgammel hellensk forestilling; hos *Homer* bruges ord som „vide“ og „forstaa“ i rent ethisk mening. ¹³²⁾

**) Derfor Sokrates's idelige anvendelse af eksempler fra det daglige liv.

trænger til det gode, men ikke har det, at han trænger til visdom, men intet ved. Gjennem det at kjende sig selv*), hvilket snart vil vise sig at falde sammen med at kjende sin egen uvidenhed, gaar altsaa veien til den erkjendelse, hvori mennesket naar sin bestemmelse at blive god. Den, som med alvor slaar ind paa denne vei, som ihærdig arbejder paa altid bedre at lære sig selv og sin opgave — det gode — at kjende, som af al evne søger dette ene fornødne at blive god, og som ærlig stræver i alle forhold at lyde den guddommelige vilje, der aabenbarer sig i lovene (baade de skrevne og de uskrevne), ham kommer Gud til hjælp; hvor han ikke af sig selv kan finde, hvad der for ham er godt og ret og gavnligt (hvilket jo falder sammen, se ovenfor), der viser Gud ham det dels gjennem oraklerne, dels gjennem særegne meddelelser til den enkelte (ved ydre eller indre tegn**); den, som søger «visdommen», ham hjælper Gud til at finde den og derigjennem til mere og mere at frigjøres fra det sanseliges magt og blive herre over sig selv; for ham styrer Gud alt til det gode, saa han intet har at frygte og med roligt sind kan gaa døden imøde. Ja, «den bedste lod» venter ham efter døden; da skal han naa den fulde erkjendelse og renses fra alt ondt og al skrøbelighed, da begynder hans sande liv, og at forberede sig til dette bliver altsaa den egentlige opgave for hans liv her paa jorden.

Vil vi sammenligne denne lære med kristendommen, da er dens svage sider ligesaa iøinefaldende, som de fra et kristeligt synspunkt er selvfølgelig.***) Baade dens svaghed og dens styrke vil træde klart frem ved læsningen af de platoniske

*) Den gamle indskrift paa det delfiske orakel, „kjend dig selv“, blev altsaa Sokrates's vigtigste grundsætning.

**) Om Sokrates's „daimonion“ se *Apol.* kap. 19.

***) Ikke at tale om, hvad der er mere end al „lære“, dette, at „ordet blev kjød og tog bolig iblandt os“ og selv blev os „veien og sandheden og livet;“ dette kan naturligvis ingen filosofi erstatte.¹³³⁾

skrifter, hvortil disse blade skal tjene som indledning. Men sammenligner vi den paa den ene side med fortiden — med den homeriske tids naive tro paa en religion, der er fuld af indre modsigelse og ikke giver noget haab om et evigt liv (se s. 16 og 18), eller med mere fremskredne tiders forsøg paa at give denne samme religion et rigere og til aandens krav mere svarende indhold (se s. 18—22), eller med den ældre filosofis forsøg paa theoretisk at forklare verdens tilblivelse og sammenhæng, — og paa den anden side med samtidens liv, med den religiøse og sedelige forvirring, som dens historie og litteratur viser os (s. 10—14, s. 24—26, s. 48—56), med den sikkerhed paa sig selv, hvormed de fleste ansaa sig dygtige til at besvare alle livets spørgsmaal og greie baade statens og sine egne anliggender, medens de i virkeligheden manglede al sand «viden» baade om maal og midler,^{133b}) eller med sofisternes «dyds»-undervisning, der uden at lægge nogen dybere sedelig grund skulde vise sikker vei til et praktisk lykkeligt liv, saa er det klart, at der ved *Sokrates* er gjort et fremskridt af verdenshistorisk betydning^{***}).

Efterhaanden som Sokrates kom til dette syn paa livet, har han vel ogsaa følt, at han dermed havde faaet et kald

---

*) Fremskridtet ligger baade i det sedelig-religiøse og i det videnskabelige og i forbindelsen af disse to sider til fuld enhed i det personlige liv. Det første moment er let at opfatte for enhver. Det andet vil derimod ikke ret kunne vurderes uden nærmere kjendskab til videnskabens historie. Man maa erindre, at de logiske bestemmelser, som vi nu finder selvfølgelige, dengang var noget nyt. Trods logikens store udvikling i vor tid, er dog, siger *Grote*, afstanden mellem den bedste moderne logik og *Aristoteles's* neppe saa stor som mellem *Aristoteles* og dem, der gik et hundred aar forud (en *Empedokles*, *Anaxagoras* eller *Pythagoræerne*); men fremskridtet fra disse sidste begynder med *Sokrates*¹³⁴). Derfor kan man nok sige med en anden engelsk forfatter¹³⁵), at „*Sokrates* var et af Guds udvalgte redskaber til at udvikle menneskehedens sjæle-evner“.

til at hjælpe andre til det samme. Ogsaa gennem ligefremme aabenbareiser (i orakelsvar, drømme o. s. v.) mente han at have modtaget guddommelig kaldelse til den prøvende og vækkende virksomhed, som vi hører ham skildre i Forsvarstalen^{*)}. Navnlig fik det i denne henseende afgjørende betydning for ham, at guden *Apollon*, «Zeus's profet», gennem sit orakel i Delfoi gav hans ven *Chairefon*, som spurgte, om der fandtes nogen visere end Sokrates, det svar, at der ingen visere fandtes^{**)}. Dette skede sandsynligvis, da Sokrates var omkring 35 aar gammel, eller noget senere.¹³⁶⁾ Baade spørgsmaalet og endnu mere oraklets svar gjør det sandsynligt, at Sokrates dengang var en bekendt personlighed, som allerede i nogen tid havde virket paa en iøinefaldende maade. Orakelsvaret var derfor neppe den første anledning eller grund til hans «prøvende» virksomhed, saaledes som han i Forsvarstalen giver det udseende af; men det var ham en væsentlig støtte og en yderligere opmuntring til den;^{***)} fra nu af saa han i den gjerning at prøve sin egen og andres visdom en religiøs mission, der var ham betroet, en «virksomhed i gudens tjeneste»^{†)}, for hvis skyld han maatte ofre alt.

Maaden, hvorpaa Sokrates virkede i sit kald, var aldeles eiendommelig. Han vendte sig ikke til almenheden eller til staten, men kun til de enkelte; thi det var personlig selv-erkjendelse, det gjaldt at vække. Og han optraadte ikke som den, der sad inde med en værdifuld visdom, som han for betaling kunde meddele til andre^{††)}. Tvertimod,

*) Især kap. 16—22.

**) *Apol.* kap. 5 fg.

***) Interessant er sammenligningen med *Luthers* theologiske doktorgrad; det var ikke den, som gjorde ham til reformator, men den bidrog til at gjøre ham sikrere paa sit indre kald.¹³⁷⁾

†) *Apol.* kap 9 og 17.

††) Sml. anm. 4 til *Apol.* kap. 4.

han vilde aldrig kaldes nogens lærer *), han forstod, sagde han, slet ikke at undervise, men kun at samtale. Idet han nemlig gik ud fra, at «den menneskelige visdom er lidet eller intet værd», (fordi den faktisk aldrig har naaet et færdigt resultat, men altid kun kan være søgende), stillede han først og fremst sig selv som den, der intet vidste (og kun havde dette forud for andre, at han kjendte sin egen uvidenhed), men bestandig søgte, bestandig til egen belærelse udforskede, hvad der boede i andre **), men derved tillige hjalp dem paa den ene side til at faa se det løse, ubevidste, ofte falske i deres hidtilværende forestillinger og paa den anden side til at faa frem de begreber, som laa paa bunden af deres sjæl; derfor sagde han ogsaa om sig, at han aandelig talt øvede sin moders kunst. ***)

*) *Apol.* kap. 21.

**) Sokrates's „ironi“. Det vil, af hvad ovenfor er sagt, kunne forstaaes, at denne sjelden er udelukkende ironisk; den hviler paa alvorlig erkjendelse af hans egen faktiske videns utilstrækkelighed. Mangfoldige af hans udtalelser er i én forstand alvorlig mente, i en anden forstand ironiske. „Sokrates's ironi har et sterkt humoristisk præg.“ ¹³⁸⁾

***) „Min forløsningskunst — — — retter sin opmærksomhed paa de fødende sjæle, ikke paa legemerne. Og det er det største fortrin ved den, at den er istand til paa enhver maade at prøve, om ynglingens tanke føder et skuffende billede og en løgn eller noget fuldbaaret og sandt. — — — Selv er jeg ingenlunde nogen vismand og kan ikke fremvise noget saadant fund, der er et foster af min sjæl. Men de, der omgaaes med mig, gjør — hvor tungnemme nogle af dem i begyndelsen end synes — dog alle, forsaavidt guden forunder dem det, ved fortsat omgang forbausende store fremskridt baade efter deres egen og andres mening; og det aabenbart ikke fordi de nogensinde har lært noget af mig, men fordi de selv ved egne kræfter har gjort mange skønne fund og fastholder, hvad de har fundet. Til forløsningen er imidlertid paa én gang baade guden og jeg aarsag“; o. s. v. ¹³⁹⁾.

Han færdedes idelig der, hvor der var mennesker at træffe, *) paa torvene og de offentlige spadsergange, paa turnpladse og i verksteder, og overalt gjorde han «jagt paa skønne sjæle» hos hvem hans ord kunde finde en frugtbar jordbund. **) Til udgangspunkt for sine samtaler tog han gjerne de simpleste og nærmest liggende ting, hvad der hørte til menneskenes almindelige gjerning, og hvad det daglige samkvem førte med sig. Herfra kom han ind paa bestemmelsen af almindelige begreber. Naar han saa spurgte f. eks. «ved du ogsaa, hvad retskaffenhed er?» eller «hvad tapperhed er?» o. s. v., saa fik han som oftest øieblikkelig svar, men et svar, der var meget lidet gjennemtænkt. I nye spørgsmaal anvendte han saa dette svar paa specielle tilfælde, som han tog til eksempel, hvorved svaret gjerne viste sig unøiagtigt; og naar da den anden søgte at rette og forbedre det, gav dette igjen anledning til nye spørgsmaal, hvis besvarelse atter kom i modsigelse med rettelsen, og tilsidst viste det sig da, at den adspurgte slet ikke var istand til at give nogen rigtig besked om det, han dog var saa sikker paa at vide ***)). Meget ofte ender samtalen uden positivt resultat, idet Sokrates fastholder, at han, den «uvidende», ikke kan give nogen oplysning og kun maa beklage, at han ikke har fundet den belærelse, han havde haabet at den anden skulde give ham.¹⁴¹⁾ Men ogsaa i saadanne tilfælde har han dog ikke alene lagt an paa at vække trang til at søge det sande, men i regelen ogsaa givet gode vink om veien til at finde det. Da nu Sokrates saagodtsom altid ledede sine samtaler hen paa de moralske begreber, laa anvendelsen paa vedkommendes egen moral nær, og samtalen trang saaledes til selvprøvelse. Dens egentlige maal blev at bringe den, han talte med, til at kjende sin uvidenhed ligeoverfor de moralske spørgsmaal, og

*) Sml. anm. 5 til *Kriton* kap. 14.

**) Sokrates's „erotik“. ¹⁴⁰⁾

***) Sml. hans forhør af *Meletos* i *Apol.* kap. 12—15.

at vække hans trang til viden derom, for derigjennem at bringe ham til — istedenfor at sørge for allehaande ydre og uvæsentlige goder — at lægge vind paa det væsentlige og «sørge for sig selv, at han kan blive saa god og vis som muligt.» *) Saaledes lader Platon i en af sine dialoger den berømte feltherre *Nikias* sige til *Lysimachos*, *Aristeides*'s søn: «Det lader til, at du ikke ved det, at naar en kommer *Sokrates* nær og indlader sig i samtale med ham, saa gaar det altid saa, at om end samtalen fra først af har handlet om ganske andre ting, blir han dog nødt til uden stans at lade sig føre rundt af ham, indtil han med én gang kommer til det punkt, at han maa gjøre regnskab for sig, hvorledes han baade nu lever, og hvorledes han har levet sit foregaaende liv; og er han kommen did, saa slipper ikke *Sokrates* ham, førend han baade godt og vel har undersøgt alt dette. Jeg derimod kjender ham og ved, at man er nødt til at finde sig i dette af ham, og at jeg selv ogsaa i fremtiden vil faa føle det, det er jeg vis paa; jeg sætter nemlig pris paa at træffe sammen med ham, og jeg anser det slet ikke for nogen ulykke at blive mindet om, hvad vi enten har gjort eller gjør ilde; tvertimod tænker jeg, at man nødvendigvis vil blive forsigtigere for fremtiden, naar man ikke unddrager sig fra dette, men, som *Solon* siger, ønsker og forlanger at lære, saalænge man lever, og ikke tænker, at forstanden kommer af sig selv med alderen. Mig er det altsaa hverken uvant eller ukjært at blive undersøgt af *Sokrates*». ¹⁴²⁾ Men ikke alle tog *Sokrates*'s «prøvelse» saa velvillig op som *Nikias*. Meget mere var det maaske det sedvanligste, at de, som blev gjenstand for den, blev ærgerrige over hans nærgaaende logik og vendte sig fra ham i vrede. **) Det er til alle tider de færreste, som er modtagelige for belærelse om, at deres egen visdom og dyd intet

*) *Apol.* kap. 26.

**) *Apol.* kap. 6 fg. (se navnlig begyndelsen af kap. 9).

duer, og at de maa begynde fra nyt af. Derfor paadrog han sig i vide kredse stor uvilje, ikke mindst hos mange af statens betydeligere mænd, hos anseede politikere, digtere, forretningsmænd o. s. v., fordi disses dygtighed fortrinsvis stod fast baade for deres egen og for andres overbevisning; maaske har han ogsaa ligeoverfor saadanne, som i fortrinlig grad gjaldt for at være «yidende», været strengere og mere skaanselløs i sin prøvelse end mod andre.

Paa den anden side var der ikke faa, især blandt ungdommen, som var modtagelige for hans paavirkning og af ham lod sig lede til et nyt syn paa sig selv og livet. Efterhaanden dannede der sig om ham en kreds af varme venner og beundrere, som i hans tankevækkende samtaler fandt den bedste hjælp til aandelig udvikling, og som i hans personlighed og liv saa det høieste sedelige ideal virkeliggjort.*)

Sin virksomhed øvede han saagodtsom uden afbrydelser og med aldrig svækket legems- og aandskraft lige til sin død. Sokrates forlod næsten aldrig Athen undtagen paa grund af krigstjeneste, ja kom sjelden udenfor byens mure.***) Af begivenheder i hans liv kjender vi meget faa. I aaret 432 var han med i felttoget mod *Potidaia*, otte aar senere var han med i slaget ved *Delion* og to Aar derefter ved *Amfipolis*.****) Ved disse leiligheder viste han sig som et mønster af en soldat, hvad Platon baade lader ham selv antyde †) og lader os faa bekræftet gennem hans krigskameraters ord. Saaledes siger en af hans militære foresatte, *Laches*, om ham: «Sokrates var med mig paa tilbagetoget

*) Naar han fandt, at nogen af dem, som havde sluttet sig til ham, tiltrængte undervisning i et eller andet af den almindelige dannelses fag eller overhovedet ikke var skikket til at forstaa ham og have udbytte af hans omgang, brugte han at henvise dem til andre lærere, f. eks. til *Prodikos*.¹¹³⁾

**) Se *Kriton* kap. 14 (med anm. 5).

***) Se anm. 2 til *Apol.* kap. 17.

†) *Apol.* kap. 17.

fra Delion, og jeg tør paastaa, at havde de andre vist sig ligesaa kjække som han, saa vilde vor stat have en god stilling og ikke have lidt et saadant nederlag»; ¹⁴⁴) og senere erklærer han, at han vel ikke har hørt Sokrates's taler, men hans handlinger kjender han af erfaring, og der har han fundet ham værdig til ubetinget ros. ¹⁴⁵) Udførligere skildrer *Alkibiades* hans forhold i felten i en tale hos Platon, som vi nedenfor vil komme tilbage til.

Mellem slaget ved Delion og slaget ved Amfipolis falder en begivenhed, som vel ikke for Sokrates selv havde stor betydning, men som dog kan have virket med til at befæste en misforstaaet opfatning af ham hos mængden, *) nemlig opførelsen af Aristofanes's komedie «*Skyerne*» aar 423. ¹⁴⁶) Her føres Sokrates frem paa scenen og spottes paa det ubarmhertigste som en, hvis hele virksomhed gaar ud paa hensigtsløs grublen over ting, der ligger over menneskets horisont, og fremfor alt paa at nedbryde gammeldags orden og tugt og forderve de unge gennem daarlig undervisning om daarlige ting, idet han lærer dem at fornegte guderne og foragte al moral, øver dem i spidsfindigt ordkløveri og i den herlige kunst at «gjøre uret til ret», at fremme sin egen fordel ved at kunne fordreie sandheden og bevise, hvad det skal være.

At *Aristofanes* spottede den nymodens dannelse og undervisning og fremstillede baade filosofernes grublerier og sofisternes retoriske og dialektiske kunster dels som rent naragtigt, dels som farligt for samfundet, det var ganske i den gamle komedies aand (se s. 53). Ligeledes stemmer det med komediens traditioner, naar han gjør bestemte, levende personer til bærere af de principer, han vil angribe. I denne henseende havde den gamle komedie den største frihed; den kunde uden synderlige hensyn føre hvilkensomhelst af byens folk paa scenen og udstyre dem med de træk, som hørte til for at

---

*) Se *Apol.* kap. 2.

gjøre billedet tilgavns tydeligt og tillige fornøieligt. Dog nogen mening maatte der naturligvis være i valget; der maatte hos den virkelige personlighed være iøinefaldende lighedspunkter med den, som blev fremstillet paa skuepladsen; folket maatte kjende ham igjen; i væsentlige stykker eller i saadanne, som mængden ansaa for væsentlige, maatte satiren ramme. Naar nu Aristofanes af Sokrates har dannet en dramatisk figur til betegnelse af den moderne oplysning med alle dens farlige udvekster og alle de usunde tendenser, som den fra gammel-konservativt synspunkt bar i sig, (se ovenfor s. 40—42), saa kan dette nok forklares.

Sokrates var filosof (eller sofist, hvad der efter den tids opfatning jo var det samme), og han var mere end nogen af de andre en af alle Athenere vel kjendt og i mange henseender høist paafaldende skikkelse; hans udseende, hans ydre fremtræden, hans levevis var usedvanlige og maatte for den, der kun kjendte ham overfladisk, tage sig overmaade besynderlig ud. Hans interesser var aldeles forskjellige fra de fleste andre menneskers. Al hans virksomhed gik ud paa at samtale og belære. Og skjønt han altid indskjerpede baade gudsfrygt og lydighed mod statens love, saa øvede han dog ligesaavel som «sofisterne» kritik over de nedarvede forestillinger og borgerlige indretninger og underkastede alt en fornuftmæssig prøvelse (sml. s. 48 øverst). Han var med sine samtaler og sin undervisning mere paagaende end «sofisterne», og virkningerne var ofte meget ubehagelige. Den grundige forskjel, som der i virkeligheden var mellem ham og de øvrige repræsentanter for den nye oplysning (baade de egentlige filosoffer og lærerne i almindelig dannelse og i talekunsten), kunde mængden naturligvis ikke opfatte. Det er derfor ikke saa underligt at Aristofanes valgte ham til type og i den Sokrates-figur, han skabte for scenen, samlede ikke alene saadanne træk, som tilhørte den virkelige Sokrates, men ogsaa andre, som dels tilhørte de ældre filosoffer (især Anaxagoras), dels sofisterne. En anden sag er det,

at Aristofanes naturligvis ikke kunde have benyttet Sokrates paa denne maade, dersom han havde havt nogen dybere forstaaelse af hans personlighed. Han har ikke hævet sig over mængdens forestillinger om ham; i ethvert fald har han i denne komedie gjort sig til deres organ, og endnu i meget senere stykker («*Fuglene*» opført aar 414 og «*Frøerne*» 405 ¹⁴⁷) hører vi ham paa samme maade snerte Sokrates. Men i dialogen *Symposion* («Gjestedet»), hvis handling ligger seks aar efter opførelsen af *Skyerne*, fører Platon Aristofanes og Sokrates sammen og fremstiller forholdet mellem dem som meget venskabeligt*). Saa stor frihed tilstod man dengang de komiske digtere, og saa gemytlig var tillige Sokrates, at det er meget troligt, hvad senere forfattere fortæller ¹⁴⁸), at han ikke i mindste maade tog Aristofanes hans drøie spøg ilde op, og at han skal have sagt, at man med forsæt burde give sig til pris for komikernes spot, «thi hvis det, de siger, rammer os, saa vil det forbedre os, og hvis ikke, saa gjør det os intet.» ¹⁴⁹) Man har ogsaa en anekdot om, at Sokrates, da hans skikkelse under en skuffende lig maske viste sig paa skuepladsen, skal have reist sig op og blevet staaende under hele forestillingen, forat enhver kunde sammenligne billedet

*) Laget slutter først ud paa morgenen, og da er det kun verten *Agathon* (se s. 55) samt *Sokrates* og *Aristofanes*, som ikke enten er gaaet sin vei eller sovnet ind. Disse tre samtaler endnu med hverandre, og det vigtigste af samtalen, heder det, var det, at Sokrates fik de to digtere til at gaa ind paa, at en og samme mand maa kunne skrive baade komedie og tragedie, og at den, som virkelig er en tragisk digter, ogsaa maa være en komisk. (Hvem maa ikke her tænke paa *Shakespeare*?) — Dette maatte de indrømme, skjønt de ikke rigtig kunde følge det, og tilsidst sovned baade Aristofanes og Agathon; men Sokrates gik bort, fulgt af sin ven *Aristodemos*, som imidlertid var vaagnet, tog sig et bad og begav sig saa til gymnasiet *Lykeion*, hvor han, som ofte, tilbragte dagen; først den følgende aften gik han hjem. ^{147b})

med originalen.¹⁵⁰⁾ Hvis historien ikke er sand, saa er den godt lavet.

I et af de nærmest følgende aar var det rimeligvis, at Sokrates giftede sig med *Xanthippe*¹⁵¹⁾. Hun maa have været mange aar yngre end han. Om hendes slegtskabs-forhold ved vi intet.*) Senere forfattere fortæller mange uhyggelige historier om hende, og hendes navn er jo for alle tider blevet en betegnelse for en slem kvinde. Disse historier er dog vistnok for største del opdigtede. Kun saa meget er sikkert, at hun har været meget heftig og voldsom i sine udtryk, naar hun blev vred. Paa den anden side omtaler Sokrates hende**)) med stor agtelse og foreholder sin ældste søn, som engang var bleven opirret over hendes heftige skjænd, at hun altid havde vist ham kjærlig omsorg og bedet godt for ham til guderne, saa han skyldte hende den største taknemmelighed, og sønnen indrømmer selv, at hun i grunden mener ham det godt, selv om hun undertiden skjænder utaalelig. I dialogen «*Faidon*» ser vi hende hos Sokrates paa hans dødsdag, utrøstelig over hans bortgang, ogsaa her heftig i sine følelser, men i følelser, som tyder paa alt andet end et ukjærligt sind eller noget misforhold mellem egtefællerne.¹⁵⁴⁾ En anden sag er det, at deres egteskab vistnok ikke har havt sin grund i nogen dybere gjensidig kjærlighed, hvilket overhovedet sjelden var tilfældet med den tids egteskaber. Manden søgte i hustruen en omhyggelig og god husmoder, og en saadan

*) Af navnet kunde man formode, at hun har tilhørt en aristokratisk familie. Saaledes hører vi i „Skyerne“, at gaardbrugeren Strepsiades's fornemme hustru gjerne vil give sin søn et ridderligt navn, dannet af ordet *hippos* (hest), som *Xanthippos* eller lignende, medens manden vil følge den almindelige skik og opkalde sin fader, (hvis navn *Feidon* mindede om sparsommelighed); resultatet bliver et kompromis, *Feidippides*.¹⁵²⁾ (*Xanthippos* hed, som bekjendt, Perikles's fader).

***) Hos Xenofon.¹⁵³⁾

synes Sokrates at have fundet i Xanthippe, om hun end paa grund af sit heftige sind har været temmelig vanskelig at omgaaes.¹⁵⁵⁾ Paa den anden side har vist heller ikke Sokrates altid været saa hyggelig som egtemand. At han var gammel i forhold til sin hustru og usedvanlig styg, havde vel ikke saa meget at betyde; men at han for at virke i sit kald (et kald, som Xanthippe formodentlig ikke har havt nogen forstaaelse af), aldeles forsømte økonomien, saa det vel ofte var vanskeligt for hende at holde huset i god orden, at han idelig færdedes udenfor hjemmet og havde langt mere interesse for at underholde sig med hvem han traf paa gader og offentlige pladse, især med opvakte unge mænd (tildels ogsaa kvinder, uden hensyn til deres stand og stilling), end for familielivets hygge, at han overhovedet levede som en «filosofisk sværmer», alt dette kunde nok mangen gang sætte taalmodigheden paa en haard prøve hos en hustru, der ikke kunde følge ham i hans ideale stræben.¹⁵⁶⁾ — Xanthippe fødte ham tre sønner, *Lamprokles*, *Sofroniskos* og *Menexenos*¹⁵⁷⁾ Om disse ved vi intet andet, end hvad der siges i «Forsvarstalen» kap. 23; den romerske forfatter Seneca, som levede 450 aar senere, fortæller, at Sokrates havde liden glæde af dem, da de var ulærvillige og «mere lignede sin moder end sin fader.»¹⁵⁸⁾

Hvorledes har nu Sokrates kunnet underholde sin familie?¹⁵⁹⁾ Hvad har han overhovedet haft at leve af? — Han havde for længe siden opgivet billedhugger-kunsten (om han nogensinde har dyrket den), og vi hører intet om, at han har øvet nogenslags virksomhed, som han har havt indtægter af. Tvertimod siger han udtrykkelig, at han ikke har havt tid til at sørge for økonomien;*) thi al sin tid og kraft maatte han ofre sit egentlige kald. Men dette bragte ham ingen indtægt; han tog aldrig betaling for at »samtale« med folk (undervisning vilde han jo ikke kalde det), og om

*) *Apol.* kap. 9 og kap. 26.

han end ikke har afvist alle frivillige gaver, ¹⁶⁰⁾ saa har dog vist ikke disse strømmet ind i saadan mængde, at han deraf kunde have livsophold for sig og sin familie. Paa den anden side hører vi af *Xenofon*, at han med sine smaa fornødenheder «havde meget let for at komme ud af det, skjønt han eiede meget lidet.» ¹⁶¹⁾ Heraf maa vi kunne slutte, at han ikke har lidt nød eller levet i egentlig armød, om han end med fuld ret kunde kalde sig «en fattig mand.» Det bliver da sandsynligt, at han har havt en ganske ubetydelig formue, hvad enten han har faaet den ved arv, eller Xanthippe har bragt ham den i medgift.

Om hans tarvelighed og nøisomhed har vi mange vidnesbyrd. Saaledes fortæller *Xenofon*, ¹⁶²⁾ at sofisten *Antifon* *) engang spottede Sokrates for hans levesæt og foreholdt ham, at medens filosofien jo skulde gjøre menneskene lykkeligere, saa synes den for Sokrates at føre til det modsatte resultat: «Du lever jo uslere,» siger han, «end nogen træl vilde finde sig i, spiser og drikker de tarveligste sager, bærer en yderst simpel kappe og ovenikjøbet den samme baade sommer og vinter, bruger ikke frak under kappen og ikke sko paa fødderne; **) ikke vil du have penge, som det dog baade er en fornøielse at erhverve, og som sætter den, der har erhvervet dem, istand til at føre et friere og behageligere liv, saa hvis du — ligesom andre lærere — faar dine disciple til at efter-

*) Forskjellig fra den ovenfor (s. 33) nævnte taler af samme navn; flere forfattere fra oldtiden har forvekslet dem. Sofisten A. betegnes ogsaa som varsels- og drømmetyder. (Der omtales fra denne tid forskjellige mænd i Athen af navnet *Antifon* ^{162b)}).

**) At gaa barbenet (uden sko eller sandaler) var ikke saa usedvanligt paa den tid, i det mindste blandt dem, som ikke kunde eller vilde tillade sig nogen luksus; dog har det vel været regelen, at man havde sandaler paa, naar man gik ud, ellers ikke. Mange steder omtales det, at Sokrates pleiede at være barbenet. Da han skulde i gjestebudet til Agathon (se ovenfor s. 74), tog dog ogsaa han fine sko paa. ¹⁶³⁾

ligne dig, kan du godt kalde dig en lærer i ulykke.» Sokrates svarer ham omtrent saaledes: «Lad os undersøge, hvad det er, som skal gjøre mit liv saa ubehageligt! — — Du synes, jeg lever usselt. Men tror du da, at jeg spiser mindre sund eller mindre styrkende kost end du? eller tror du, at din mad smager dig bedre end min mig? Ved du ikke, at den, som er sulten,¹⁶⁴⁾ naar han spiser, ham smager maden bedst, og han savner mindst lækkerier; og at den, som er tørstig,¹⁶⁴⁾ naar han drikker, ham smager drikken bedst, og han savner mindst saadanne drikkevarer, som han ikke kan skaffe sig. Og kapper veksler man jo for kuldens og varmens skyld, og sandaler binder man paa sig, forat intet skal genere fødderne og hindre gangen; men har du nogensinde merket, at jeg mer end andre har holdt mig inde for kuldens skyld eller gjort nogen skyggen stridig for varmens skyld, eller at jeg har faaet ondt i fødderne, saa jeg ikke har kunnet gaa, hvor jeg vilde? Ved du ikke, at selv de, som af naturen har det svageste legeme, dog ved øvelse kan drive det til at vinde paa de sterkeste, som ikke har øvet sig, og taale mere end de? og tror du da ikke, at jeg, som stadig øver mit legeme i at kunne taale, hvad der træffer, lettere kan holde det ud end du, som ikke øver dit legeme? Og naar jeg ikke er nogen træl af bugen eller af søvn eller af nogen vellyst, tror du saa, at grunden dertil er nogen anden end den, at jeg har andre ting, som bringer større nydelse, ting, som ikke alene er behagelige i det øieblik, de nydes, men ogsaa giver haab om varigt gavn? Du ved jo, at de, som mener, det ikke gaar dem godt, de er misfornøiede; men de, som tror, at det gaar godt fremad for dem enten med deres jordbrug eller skibsrederi eller hvad de nu kan have for virksomhed, de er tilfredse og synes, de har det godt; men tror du vel, at nogen af disse ting bringer saa stor nydelse som det at kunne tro, at man baade selv bliver bedre og gjør sine venner bedre? men jeg lever i denne tro. Og hvis det gjælder at gavne sine venner eller staten,

hvem tror du da har bedst tid til at arbeide derpaa, enten den, der lever, som jeg gjør, eller den, der lever, som du anbefaler? — — — Det lader til, Antifon, at du tror, lykken bestaar i vellevnet og overdaad; jeg derimod mener som saa: intet at savne, det hører guddommen til, men at savne saa lidet, som muligt, det kommer det guddommelige inærnest; og saasandt det guddommelige er det bedste, saa er det, som kommer det guddommelige nærmest, det næst bedste.“ *)¹⁶⁵⁾

Sokrates's nøisomhed og haardførhed bevidner ogsaa Aristofanes (i «Skyerne»), idet (som en senere forfatter bemærker om dette og andre steder i komedierne)¹⁶⁶⁾ selve spotten over Sokrates ligesom mod digterens vidende og vilje forvandler sig til ros. Til en, som vil tage undervisning hos Sokrates, siger nemlig korførerinden:

«O menneske, du som ønsker af os at lære den høieste visdom! hvor lykkelig du vil blive derved i Athen og blandt alle Helleener, hvis du husker godt og tænker dybt, og fast udholdende iver bor i din sjæl, og du aldrig blir træt af enten at staa eller vandre, og ei du lider for meget af frost eller længes efter din frokost,

*) I det følgende fortæller Xenofon, at Antifon ogsaa ved en anden leilighed foreholdt Sokrates det besynderlige i, at han ikke tog betaling. „Jeg anser dig nok for retskaffen“, siger han, „men ikke for vis; og det lader til, at du selv erkjender dette; thi hvis du ansaa din visdom for at have noget værd, saa gav du den vel ikke bort gratis.“ I sit svar siger Sokrates bl. a., at han selv har den største glæde af at vinde ædle venner og at give dem det bedste, han har: „har jeg noget godt at lære dem, saa gjør jeg det, og tillige anbefaler jeg dem til andre, som jeg tror kan bringe dem til fremgang i „dyd“, (se ovenfor s. 71); og de gamle vismænds skatte, som de har efterladt i bøger, tager jeg frem og gjennemgaar dem sammen med mine venner, og naar vi saa finder noget godt, vælger vi os det ud og anser det for en stor vinding, om vi kan være hverandre til nytte.“ „Da jeg hørte dette“, tilføier Xenofon, „syntes jeg, at han baade selv var en lykkelig mand og førte dem, som hørte ham, til det ædle og gode.“^{165b)}

og vin du forstaar at holde dig fra og ei dit legeme dyrker, og anser dette for aller bedst, som sømmer sig den, der er dygtig, at vinde for retten, i raadets debatter og alslags fegtning med tungen!»¹⁶⁷⁾

En mærkelig skildring af Sokrates's personlighed har *Platon* givet os i en tale, *Alkibiades* holdt i det ovenfor s. 74 omtalte gjestebud (aar 417). Han siger bl. a.¹⁶⁸⁾: «Jeg vil tale i billeder — ikke for at være morsom, men for derigjennem at fremstille sandheden. Jeg mener nemlig, at Sokrates har den største lighed med disse silener^{*}), som man ser hos billedhuggerne, og som sidder med hyrdepiber eller fløiter i hænderne og er saaledes indrettede, at de kan aabnes til begge sider, og da ser man gudebilleder inde i dem. Jeg mener videre, at han ligner satyren *Marsyas*.^{**)} At du af udseende^{***)} ligner disse, det vil du vel heller ikke selv

*) *Silener* og *satyrer* hørte efter mythen til *Dionysos's* (*Bacchos's*) følge. Man tænkte sig dem som stygge, halvt dyriske skikkelser, der levede for at nyde livet og i hensynsløs overgivenhed gjorde sig lystige over alt og alle.

***) Satyren (eller silenen) *Marsyas* var en mester i fløitespil; ham tilskrives den „frygiske musik.“ Da han dristede sig til en musikalsk veddestrid med guden *Apollon*, blev han frygtelig straffet.

****) *Platon* lader matematikeren *Theodoros* sige til Sokrates om *Theaitetos*: „Han er ikke vakker — tag mig det ikke ilde op —, men ligner dig baade paa stumpnæsen og paa de fremstaaende øine, skjønt han ikke har det i den grad som du.“¹⁶⁹⁾ Hos *Xenofon* giver Sokrates selv en humoristisk skildring af sine fremstaaende øine, vid-aabne næsebor, fladtrykte næse, store mund og tykke læber og sammenligner sig med silenerne¹⁷⁰⁾; et andet sted taler han om sin store mave, som han ved sund motion vil bringe til et rimeligere omfang; (derfor var det, at han — ganske alene i sit hjem — øvede sig i dans, til stor forfærdelse for *Charmides* (*Platons* morbrodor), som overraskede ham deri og i begyndelsen tænkte, han var blevet gal; men da Sokrates forklarede ham, at dans af alle legemsøvelser var mest skikket til ligelig at udvikle alle legemets dele, fik han andre tanker og gav sig siden til, saa godt han kunde, at følge eksemplet.¹⁷¹⁾

negte; men at du ogsaa i andre henseender er dem lig, skal du nu faa høre. Du er slem til at gjøre nar af folk, kan du negte det? isaafald skal jeg føre vidner. Og er du ikke en fløitespiller? jo, og det en meget mere beundringsværdig end Marsyas. Thi han fortryllede menneskene med sit instrument ved hjælp af sin munds kraft, og det gjør endnu enhver, som spiller hans melodier; — — hvad enten disse melodier spilles af en dygtig fløitespiller eller af en daarlig fløitespillerske, saa har de i sig selv magt til at gribe og, fordi de selv er guddommelige, til at aabenbare, hvem der længes efter guderne og de hellige indivieler *). Men du er kun forsaavidt forskjellig fra ham, som du udretter det samme uden instrumenter med blotte ord. Vi ialfald, om vi hører en anden sige noget, han være nu saa god en taler han vil, saa bryder saagodtsom ingen sig derom; men naar nogen hører dig eller dine ord, om det saa er en anden, som gjengiver dem, og om han er aldrig saa daarlig en taler, saa bliver vi betagne og gribes deraf, hvad enten det er en kvinde eller en mand eller en yngling, som hører. Jeg selv, I mænd, om I ikke vilde tro, at jeg var aldeles drukken, kunde fortælle eder og med ed bekræfte, hvad virkning hans ord har havt og endnu fremdeles har paa mig. Thi naar jeg hører ham, banker mit hjerte heftigere end hos dem, som er grebne af korybantisk raseri, **) og hans ord bringer mine taarer til at strømme. Og jeg ser, at det ogsaa gaar mange andre ligedan. Naar jeg derimod hørte *Perikles* og andre gode talere, syntes jeg nok, at de talte godt, men følte dog ingen saadan virkning, og min sjæl kom ikke i noget oprør eller til sorg over sin trælle-tilstand. Men af denne Marsyas er jeg ofte bragt i en saadan stemning, at jeg ikke syntes,

*) Se s. 18. — At blive grebet af denne musik har vel altsaa været et tegn paa modtagelighed for mysteriernes velsigelser. (Baade de eleusinske og de orfiske mysterier hang nøie sammen med Dionysos-dyrkelsen).

**) Se anm. 1 til *Kriton* kap. 17.

det var værd at leve, naar jeg skulde være, som jeg var. *) Og, Sokrates, du skal ikke kunne sige, at dette ikke er sandt. Og endnu i denne stund ved jeg med mig selv, at om jeg vilde laane ham øre, saa vilde jeg ikke kunne holde stand, men det vilde gaa mig ganske som før; thi han tvinger mig til at indrømme, at jeg, som selv endnu mangler saa meget, dog forsømmer mig selv, men giver mig af med folkets sager. Derfor river jeg mig med magt løs og flygter bort fra ham ligesom fra sirenerne, holdende for ørene,**) forat jeg ikke skal blive siddende her hos ham, til jeg bliver gammel. Og ligeoverfor ham alene blandt alle mennesker er det hændt mig, hvad man ikke skulde tro var muligt med mig, nemlig at skamme mig; men for ham — og kun for ham — skammer jeg mig. Thi jeg ved med mig selv, at jeg ikke kan sige ham imod og negte, at jeg bør gjøre, hvad han byder, men alligevel, saasnart jeg har forladt ham, ligger jeg under for ærgjerrigheden. Derfor rømmer jeg og flygter for ham, og naar jeg ser ham, skammer jeg mig over det, jeg har maattet indrømme. Ja ofte vilde jeg med glæde se, at han ikke var blandt de levende; og dog, skulde dette

) Ypperlig skildrer Platon her og i det følgende baade Sokrates's mægtige indflydelse og tillige Alkibiades's modtagelige og let bevægelige sind, der dog var saaledes behersket af ærgjerrighed og andre lyster, at han aldrig vilde blive en anden end den, han var, eller, som Sokrates vilde have udtrykt det, aldrig kom til sand erkjendelse af, hvad der var godt for ham, hvor meget han end maatte „indrømme“, at Sokrates havde ret.¹⁷²⁾ (Paa den tid, talen tænkes holdt, aar 417 eller 416, var Alkibiades's indflydelse paa sit høieste. Omslaget indtraadte aar 415, se s. 24).

***) *Sirenerne* var efter sagnet nogle kvinder, som boede paa en ensom ø og med sin deilige sang uimodstaaelig lokkede de forbifarende til sig og saa dræbte dem. Da *Odysseus* skulde seile forbi der, tilstoppede han sine folks øren med voks og lod sig selv binde fast til masten; paa den maade blev de reddet.¹⁷³⁾

ske, da ved jeg godt, at jeg vilde være endnu meget mere bedrøvet. Saa ved jeg da ikke, hvorledes jeg skal tage det med denne mand.

Saadan virkning har altsaa denne satyrs fløitespil havt baade paa mig og paa mange andre. Men nu skal I høre mere om, hvor træffende min lignelse er, og hvilken forunderlig magt han har. Thi I maa vide, at ingen af eder kjender ham; men jeg skal aabenbare ham for eder, siden jeg har begyndt. I ser jo, hvorledes Sokrates er forelsket i de skjønne og altid er omkring dem og er betagen *). Fremdeles er han ganske ukyndig og uvidende **), og saaledes ser han jo ogsaa ud, ganske som silenerne. Men dette er blot en ydre skikkelse, som han har taget paa sig, ligesom silenen hos billedhuggeren; men indvendig, naar den aabnes, hvor megen visdom er den ikke fuld af? I maa vide, at om en er skøn, bryder han sig dog ikke noget om det, men ringeagter det mere, end nogen skulde tro, heller ikke om en er rig eller har noget andet af de fortrin, som de fleste sætter pris paa. Alle disse skatte agter han intet værd og os (som har dem) for intet; men hele sit liv igjennem forstiller han sig for menneskene og holder dem for nar. Men naar han taler alvor og aabner sit indre, — om nogen da har seet de gudebilleder, som er derinde, det ved jeg ikke; jeg har engang seet dem, og mig syntes de saa guddommelige og gyldne og fuldkommen skjønne og underfulde, at man uden videre maatte gjøre alt, hvad Sokrates vilde forlange.» — — —

— — «I han har jeg fundet en mand af saadan sjælsstyrke og udholdenhed, som jeg aldrig havde tænkt at skulle finde.» — — «Vi var sammen paa felttoget mod *Potidaia* ***), og der var vi bordfæller. Der overgik han nu for det første ikke alene mig, men ogsaa alle andre i at udholde strabad-

*) Se. s. 69.

***) S. 68.

***) Aar 432; se s. 71. (Alkibiades antages født 451).

serne. Naar vi saaledes, hvad der jo træffer i felten, var blevet afskaarne og manglede proviant, var de andre intet imod ham til at holde ud. Og paa den anden side, et godt lag kunde han nyde bedre end alle andre, navnlig drikke — det gjorde han vistnok ikke af lyst, men blev han nødt dertil, saa vandt han paa alle ogsaa i det, og, hvad der er det allerforunderligste, endnu har aldrig noget menneske seet Sokrates drukken. Dette tænker jeg, at vi ogsaa nu snart vil faa bevis for. *) Og i at udholde vinterkulden — thi vinteren er streng deroppe — var det forunderligt, hvad han kunde drive det til; engang var det en voldsom frost, og alle andre holdt sig enten inde eller, om de gik ud, havde de pakket sig umaadelig ind og taget godt paa fødderne og viklet filt og faareskind om dem; han derimod gik ud, kun iført samme slags kappe, som han altid pleiede at bære, og ganske barbenet gik han lettere hen over isen end de øvrige med alt sit fodtøj. Men soldaterne blev ærgerlige paa ham og havde mistanke om, at han gjorde det for at gjøre nar af dem.

Dette var nu dette. Men
»mere, som nu den veldige mand fuldbyrded og udstod» **) der under felttoget, fortjener at høres.

Da han nemlig engang var kommen til at tænke paa noget, stod han og grundede fra morgenen af, og da det ikke gik for ham, gav han sig ikke, men blev staaende og grublede. Allerede var det middag, folk lagde merke til det og sagde forundrede til hverandre: «Sokrates har nu staaet og tænkt over noget helt siden tidlig imorges». Tilsidst, da det var blevet aften, og man havde spist, tog nogle af de unge ^{174b)}

*) Efterat Alkibiades havde endt sin lovtale over Sokrates, kom der en flok ranglere og trængte sig ind i laget, som nu blev temmelig vildt. Tilsidst var Sokrates den eneste, der var fuldkommen ædru, som ovenfor fortalt (s. 74).

**) Platon anvender her spøgende et vers af Homer; saaledes ofte, se f. eks. *Protagoras* kap. 7. ¹⁷¹⁾

sine madrasser ud, (det var nemlig dengang sommer) for at sove i den kølige luft og med det samme iagttage Sokrates, om han ogsaa vilde blive staaende natten over. Og han stod der, til det blev morgen og solen gik op; da bad han til Helios *) og gik sin vei. **) — — Men vil I høre om ham i slagene? thi det vilde ikke være ret at blive ham dette skyldig. I det slag, efter hvilket feltherrerne gav mig kampprisen, ***) var det ingen anden, som reddede mig, end han; han vilde ikke forlade mig, da jeg var saaret, men reddede fuldstændig baade mine vaaben og mig selv. Og jeg, Sokrates, foreslog feltherrerne at give dig kampprisen, og heri skal du hverken kunne laste mig eller beskyldte mig for usandhed; men da feltherrerne af hensyn til min rang †) ønskede at give mig prisen, var du selv endnu ivrigere end feltherrerne for, at heller jeg skulde faa den end du. ¹⁷⁶⁾

Fremdeles, I mænd, var det vel værd at se Sokrates under tilbagetoget fra *Delion*. ††) Jeg var nemlig med tilhest, han som fodsoldat i rustning. Da allerede hæren var i opløsning, trak han sig tilbage sammen med *Laches*; jeg træffer dem, og i det samme jeg ser dem, raaber jeg til dem, at de maa være ved godt mod, og at jeg ikke skal forlade dem. Da kunde jeg endnu bedre end ved *Potidaia* iagttage Sokrates, — nu havde jeg nemlig selv mindre at frygte, fordi jeg

*) Solguden.

**) Efter et andet sted i dette Platons skrift var det ikke sjelden, at Sokrates paa denne maade blev staaende lange stunder for sig selv, fordybet i sine tanker, og de, som kjendte ham, vilde nødig, at han da skulde blive forstyrret. ¹⁷⁵⁾

***) Ved *Potidaia* (se anm. 2 til *Apol.* kap. 17).

†) Adelen havde for længe siden mistet alle politiske forrettigheder, men i det sociale liv havde fornem byrd endnu ikke saa lidet at sige, og ogsaa i offentlige forhold øvede den paa mange maader sin indflydelse. ^{175 b)}

††) Aar 424. (Alkibiades var nu 27 aar gammel, Sokrates 45).

var tilhest, — først hvor meget han havde forud for Laches ved sin aandsnærværelse; dernæst saa jeg, hvorledes han, som du siger, Aristofanes, *) ogsaa dér gik frem ligesom her «med stolt holdning og kastende blikket kjækt,» idet han rolig saa sig om baade efter venner og fiender, og enhver kunde se, selv paa lang afstand, at hvis nogen kom denne mand nær, saa vilde han finde kraftig modstand. Derfor kom han ogsaa uskadt derfra, haade han selv og den anden. Thi det gaar gjerne saa i krigen, at ingen rører den slags folk, men dem, som flygter over hals og hoved, dem forfølger de.

Ogsaa mange andre merkværdige ting kunde man sige til Sokrates's pris. Men hvad andre store egenskaber angaar, kan de samme maaske tillægges flere; men dette, ikke at ligne nogetsomhelst menneske, hverken i fortid eller nutid, det fortjener den høieste beundring. Thi med en *Achilleus* **) kunde man baade sammenligne *Brasidas* ***) og andre, med *Perikles* baade *Nestor* og *Antenor* †) og endnu flere; og andre paa samme maade; men nogen saa besynderlig som denne mand er, baade han selv og hans tale, vil man ikke engang tilnærmelsesvis kunne finde, hvor meget man saa søger, hverken blandt nutids eller fortids mennesker, — hvis man ikke, som jeg har gjort, vil sammenligne ham ikke med noget menneske, men med silener og satyrer, baade ham selv og hans tale.

Thi dette forbigik jeg i begyndelsen, at ogsaa hans tale har den største lighed med de silener, som kan aabnes. Om

---

*) I „Skyerne“ skildrer koret Sokrates som „det subtile vrøvl's prest“, der med stolt holdning vandrer gennem gaderne og kjækt kaster sit blik til højre og venstre og barbenet døier mangeslags ondt og giver sig den værdigste mine. ¹⁷⁷)

**) Den tapreste helt i krigen mod Troia.

***) Spartiaternes store hærfører i Peloponneser-krigen; han faldt ved *Amfipolis* 422 ligesom Athenernes feltherre *Kleon* (s. 54).

†) De gamle fyrster, Achaïeren *Nestor* og Troeren *Antenor*, udmerkede sig som fortrinlige talere.

man nemlig vil lytte til Sokrates's tale, saa kan det nok hænde, at den i begyndelsen forekommer en rent latterlig, slige ord og udtryk omgiver den sig med udenpaa ligesom en skalkagtig satyrs skindfeld; thi han taler om pakæsler og smede og skomagere og garvere, og det ser ud, som han altid talte om de samme ting med de samme ord, *) saa enhver uerfaren og uforstandig mand maa le over hans tale. Men faar man saa se den aabnet og trænger ind deri, saa vil man for det første finde, at der er tanke derinde mere end i nogen andens tale, og dernæst, at den er i sandhed guddommelig og indeslutter en mængde herlige billeder af dyden og berører det meste eller rettere sagt alt det, som bør betragtes af den, der vil blive ædel og god.«

Xenofon slutter sin bog om Sokrates saaledes: «De, som kjendte ham, som han var, og som stræber efter dyd, de føler endnu **) alle sammen det største savn af ham som af den bedste hjælper til dyden. For mig staar han, som jeg ogsaa har fremstillet ham, som gudfrygtig, saa han ikke gjorde noget uden gudernes billigelse, retfærdig, saa han aldrig gjorde noget menneske endog blot den mindste skade, men var dem, der omgikkes ham, til den største nytte, herre over sig selv, saa han aldrig valgte det behagelige fremfor det gode, forstandig, saa han ikke tog fejl i sin dom om det gode og det slette og ikke trængte andres hjælp, men var sig selv nok til at kunne erkjende dette, og tillige dygtig til baade at udtale i ord og nøiagtig bestemme saadanne ting, dygtig ogsaa til at prøve andre og overbevise dem, om de feilede, og tilskynde dem til dyd og retskaffenhed; for mig staar han derfor som den bedste og lykkeligste mand; og hvis nogen ikke er enig heri, saa stille han andres karakter ved siden og dømme saa!» ^{178 b}).

*) Dette erklærede Sokrates om sig selv i en samtale med *Hippias* hos *Xenofon*. ¹⁷⁸⁾

**) *Xenofons* verk antages skrevet flere aar efter Sokrates's død.

Platon betegner Sokrates som den bedste i sin samtid, ja overhovedet som den viseste og retfærdigste af alle*).

Og dog blev han dømt til døden. Og denne dom har endnu i vor tid fundet sine forsvarere. Men selv de, som i den ser en berettiget, ja nødvendig modstand af det gammel-hellenske samfund mod en reformation, hvis virkning maatte blive opløsning af dette samfund, selv disse erkjender dog Sokrates's moralske storhed.¹⁷⁹⁾ «Han staar for os», siger *Hegel*,¹⁸⁰⁾ «som en af disse store, helstøbte plastiske naturer, vi er vantede til at se i hin tid, som et fuldendt klassisk kunstverk. — — — Han var et mønster paa moralske dyder: visdom, beskedenhed, afholdenhed, maadehold, retfærdighed, tapperhed, ubøielighed, fast retskaffenhed ligeoverfor tyranner og for «folket», fjern fra havepsyge og fra herskesyge.»

Den senere del af Sokrates's liv (efterat han var færdig med sin krigstjeneste, og efterat han havde giftet sig**), gik stille og tilsyneladende ensformig hen, men dog i uafslædig virksomhed, i regelen uforstyrret baade af krigens omvekslinger og af de voldsomme indre uroligheder. Hans ry for visdom gik ogsaa udenfor hans fædrelands grænser: Makedoniens konge *Archelaos*, som regjerede 413—399, skal have indbudt ham til at slaa sig ned ved hans hof.¹⁸¹⁾ Denne *Archelaos* havde vundet eneherredømmet ved forbryderske og grusomme midler,¹⁸²⁾ men satte dog stor pris paa den hellenske dannelse og vilde gjerne samle fremragende vismænd, digtere og kunstnere om sig.***) Men Sokrates afslog hans glimrende tilbud; han vilde nu som før «blive paa sin post» og ikke forlade sit land og folk; mindst af alt vilde han have kunnet trives ved det bundne og afhængige liv ved en eneherkers hof; «han, hvis frihed selv fristaten ikke kunde taale, vilde ikke gaa til en frivillig trældom,» siger *Seneca*.¹⁸³⁾

*) Slutningsordene i dialogen *Faidon*.

***) Se ovenfor s. 75.

***) Se ovenfor s. 48 om *Euripides*.

Om Sokrates's stilling til de politiske begivenheder i disse for Athen saa skjæbnesvangre aar hører vi lidet eller intet. Det fortælles, at han skal have misbilliget det ulykkelige tog til *Sicilien* *) aar 415, rimeligvis, heder det, fordi den sedvanlige guddommelige stemme i hans indre **) advarede derimod. ¹⁸⁴) Han gav sig forøvrigt ikke mere end høist nødvendigt af med statssager og stod ganske udenfor den politiske partistrid. ¹⁸⁴ b) Vi ved, at han fandt enkelte punkter i Athens forfatning uheldige, navnlig embeders besættelse ved lodtrækning (hans udtalelser herom blev ogsaa benyttet som et moment ved anklagen mod ham), og da han jo i alle forhold satte en sikker og klar viden som den første betingelse for en gavnlig virksomhed, er det meget troligt, at han (hvad *Platon* ofte lader ham udtale) i det attiske demokrati saa et ufornuftigt masse-herredømme, ***) og at han, som en senere forfatter siger, ¹⁸⁵) har fundet det «tyrannisk og monarkisk». Alligevel havde han de varmeste venner ligesaavel blandt de ivrigste demokrater som blandt det modsatte parti. †) Han var en fuldkommen «loyal» borger i den demokratiske stat ††) og indskjerpede ved alle leiligheder lydighed mod dens love †††). Staten lod ham da ogsaa ganske uhindret øve sin virksomhed og forsøgte aldrig at lægge noget baand paa hans menings- og ytringsfrihed — førend efter de store omveltninger ved Peloponneser-krigens slutning. ¹⁸⁶) Det første forsøg, som i hans lange liv blev gjort paa at stoppe hans virksomhed, skede under »de tredives« regjering i aaret 404. ††††) Den mægtigste og mest hensynsløse af dem, *Kritias*,

*) Se noten s. 24.

**) *Apol.* kap. 19.

***) Se ovenfor s. 45.

†) Se *Apol.* kap. 5 om *Chairefon*.

††) Efter Xenofon var det „aabenbart“, at han var baade en folkets ven („demotikos“) og en menneskeven. ¹⁸⁵ b)

†††) Se især dialogen *Kriton*.

††††) Se anm. 10 til *Apol.* kap. 20.

Sokrates's fordums »discipel«, vilde nu tage en personlig hevn, fordi Sokrates i fleres paahør havde lastet hans liv, og fik derfor istand en lov, som forbød undervisning i talekunsten. Det viste sig snart, at denne lov navnlig var myntet paa Sokrates. Denne havde nemlig engang tilladt sig at kritisere »de tredives« styrelse; i anledning af, at de henrettede mange af borgerne, og det ikke de daarligste, og søgte at faa mange til at udføre uretfærdige handlinger, havde han sagt, at det syntes ham forunderligt, om en hyrde, som gjorde sin hjord baade mindre og daarligere, ikke vilde indrømme, at han var en slet hyrde, men endnu forunderligere, naar en statens styrer, som gjorde borgerne baade færre og daarligere, ikke skammede sig eller skjønte, at han var en slet statsstyrer. Da kaldte *Kritias* og hans kollega *Charikles* Sokrates for sig og viste ham hin lov og forbød ham at samtale med de unge. Efter en kort, men meget karakteristisk forhandling, hvorunder Sokrates søger at faa nærmere besked om, i hvilken udstrækning dette forbud skal gjælde, bryder de af med den erklæring, at han aldeles har at afholde sig fra sine sedvanlige samtaler om skomagere, tømmermænd og smede, («som han vel ogsaa nu ganske har opslidt,») og tillige fra at tale om, hvad der staar i forbindelse hermed, »det retfærdige og det fromme o. s. v.«, og, siger Charikles, tillige fra hyrderne, »ellers faar du vogte dig, at ikke ogsaa du kommer til at formindske hjorden«.

Efter denne Xenofons fortælling¹⁸⁷⁾ blev altsaa Sokrates truet paa livet af de oligarkiske magthavere. Kort efter blev han nødt til ligefrem at trodse deres bud, og denne gang havde det nok kostet ham livet, hvis ikke »de tredives« regering imidlertid var bleven styrtet. Men vi vil ikke foregribe hans egen fortælling herom eller om den bekjendte begivenhed efter slaget ved de arginusiske øer; ogsaa da bragte hans selvstændighed ham i fare, idet han med samme urokkelige fasthed hævdede lovens og retfærdighedens krav

ligeoverfor «det suveræne folk» som to aar senere ligeoverfor et hensynsløst oligarki. *)

Da Sokrates havde naaet sit 70de aar, blev han (i aaret 399) anklaget for retten, fordi han »ikke troede paa statens guder, men vilde indføre andre, nye dæmoniske ting, **) og fordærvede de unge«. Det var altsaa en anklage for en statsforbrydelse, navnlig for krænkelse af religionen; ***) den blev derfor indgivet til kongen, den af de høieste øvrighedspersoner (arkonter), til hvis omraade alle religionssager hørte. †) Paastanden lød paa dødsstraf. Som anklager optraadte *Meletos*, støttet af *Anytos* og *Lykon*.

Om *Meletos* ved vi meget lidet. Af et sted i Sokrates's »Forsvarstale« kan det temmelig sikkert sluttet, at han havde optraadt som digter, ¹⁸⁸) og i dialogen *Euthyfron* hører vi lidt mere om ham. Paa *Euthyfrons* spørgsmål om, hvem det er, som har anklaget Sokrates, svarer denne, at det er »en ung og ubekjendt mand ved navn *Meletos* fra demen *Pitthos*, med langt haar og lidet skjæg og ørnenæse«, og siden siger han spottende, at det er ikke ilde gjort af en saa ung mand at fremføre en saadan anklage; det forudsætter nemlig stor indsigt; »han ved jo, efter hvad han siger, hvorledes de unge fordærves, og hvem det er, som fordærver dem; han maa vist være en vis mand, og da han har seet min daarlighed, at jeg fordærver hans jevnaldrende, gaar han til staten, som en søn til sin moder, for at klage over mig; og jeg synes, at han fremfor alle andre statsmænd griber sagen rigtig an; thi det er netop rigtigt først og fremst at sørge for de yngre,

*) *Apol.* kap. 20.

**) Se anm. 1 til *Apol.* kap. 11.

***) Se ovenfor s. 24.

†) Den magistrat, under hvem en retssag hørte, havde at forberede den, samle begge parters bevismidler, høre vidner o. s. v., og derefter forelægge sagen for domstolen, i dette tilfælde den store folke-domstol („*heliasterne*“), og lede forhandlingen der.

at de kan blive saa gode som muligt, ligesom en dygtig jordbruger først og fremst vil sørge for de unge planter og derefter for de andre; saaledes vil vel ogsaa Meletos først og fremst udrense os, der, som han siger, fordærver de unge spirer, og derefter vil han naturligvis vie de ældre sin omsorg og saaledes gjøre staten de største velgjerninger, — efter hvad man maa slutte af en saadan begyndelse.« Euthyfron svarer, at han er ræd for, at det modsatte vil blive tilfældet; »thi«, siger han, »jeg synes, at han netop begynder fra selve arnen*) at gjøre staten skade, naar han giver sig til at forurette dig.«¹⁸⁹⁾

Anytos var en velstaaende og anset mand,**) der drev en betydelig forretning som garver. I en af Platons dialoger siger Sokrates om ham,¹⁹⁰⁾ at han var en søn af »den rige og vise *Anthemion*, der ikke havde faaet sin rigdom ved et træf eller ved nogens gave, men ved egen dygtighed og virksomt arbejde, og som ikke var nogen overmodig eller opblæst og ubehagelig borger, men en beskeden og pyntelig mand, der ogsaa havde givet sin søn en god opdragelse og undervisning, efter hvad mængden af Athenerne mener; i det mindste vælger de ham jo til de vigtigste embeder.«***) Ogsaa af flere andre steder hos forfattere fra denne tid¹⁹¹⁾ ser vi, at *Anytos* havde taget virksom del i Athens offentlige liv; navnlig var han en af hovedmændene ved »de tredive tyranners« fordrivelse i aaret 403. Under disses styrelse skal han have mistet en

*) Statens — som familiens — hellige midtpunkt; at angribe arnen er altsaa at angribe roden og forse sig mod det helligste og bedste i samfundet.

**) Rigtignok skal han engang — i aaret 409 — have bestukket dommerne, da han var anklaget, fordi han ved sin forsømmelse skulde have bragt staden *Pylos* i Spartiaternes hænder; efterretningens paalidelighed er dog tvivlsom.^{189) b)}

***) Feltherrerne og den øverste finans-embedsmand blev valgte af folket; de fleste øvrige embeder blev besatte ved lodkastning.

stor del af sin formue, men (heder det om ham som om hans politiske ven *Thrasylulos*) alligevel benyttede han ikke bag efter sin indflydelse til nogen privat hevn.¹⁹²) Anytos var en ivrig demokrat, ret en »folkets mand«, med stor praktisk dygtighed, men uden sans for den høiere dannelse, som sofisternes udbredte, og som efter den almindelige mening havde en hoved-repræsentant netop i Sokrates.*) Vi har allerede hørt, hvilke tanker han efter Platons fremstilling havde om sofisternes,**) og det er naturligt nok, at hans uvilje mod disse ogsaa har udstrakt sig til *Sokrates*, og at denne uvilje kan være bleven yderligere næret ved personlige sammentræf, hvorunder Anytos har staaet fast ligeoverfor Sokrates's, som han syntes, nærgaaende og hensigtsløse spørgsmaal og derfor har følt sig personlig fornærmet ved dem.

I dialogen *Menon* fører Platon dem sammen i en samtale om, hvorvidt »dyden« er noget, som man kan lære andre. Det er her, Anytos udtaler sin grundige foragt for sofisternes undervisning, som han dog selv indrømmer, at han ikke kjender det ringeste til. Derimod er han fast overbevist om, at man kan lære dyd af statens gode og dygtige borgere. Sokrates gjør indvendinger, og efterat han har nævnt flere eksempler paa store mænd i Athen, som dog ikke har formaaget at lære sine egne sønner dyd, slutter samtalen med disse ord af Anytos: »Sokrates, jeg synes, du tager det let med at tale ilde om andre folk; derfor vil jeg give dig det raad at vogte dig; thi maaske er det ogsaa i andre stater lettere at gjøre folk ondt end godt, men her hos os i særdeles grad; og det tænker jeg, du ogsaa selv ved.« Med denne trusel gaar Anytos sin vei. Sokrates bliver igjen med Menon***) og siger: »Jeg mener, Anytos blev vred, og det undrer mig ikke; thi for det første tror han, at jeg taler ondt om hine store

*) Se ovenfor s. 39.

**) S. 40—41.

***) Denne mand vil være mange læsere bekendt fra *Xenofons* „Anabasis“, 2den bog.

mænd, og dernæst regner han sig selv for at være en af dem«. ¹⁹³).

Det er ikke sikkert, at der ligger en virkelig begivenhed til grund for denne samtale; den kan godt være en fri digtning. Men den peger dog i samme retning som et par andre historier, der (rigtignok af en ukjendt forfatter ¹⁹⁴) fortælles som virkelige. Det heder nemlig, at Sokrates, efterat dommen var fældet, skal have sagt til nogle af sine venner, at grunden til Anytos's forbitrelse mod ham var den, at han engang havde ytret, at Anytos, som blev anset værdig til de største hverv i staten, ikke burde opdrage sin søn mellem huder. Derefter skal Sokrates have forudsagt, at Anytos's søn, som han efter et kort bekendtskab havde fundet vel begavet, ikke vilde kunne slaa sig til ro med sin faders simple forretning og derfor vilde komme til at skeie ud, hvilket ogsaa, heder det, gik i opfyldelse: han blev efterhaanden aldeles fordrucken.

Om den tredje af Sokrates's anklagere, *Lykon*, ved vi intet andet, end hvad der siges i »Forsvarstalen«, at han var forbitret paa Sokrates paa »talernes« vegne.*)

At Sokrates kunde blive opfattet som en, der nedbrød statens gamle religion og sedelige grundlag, som en fornægter af guderne og en forderver af ungdommen, har allerede sin forklaring i, hvad vi ovenfor s. 39—42 har hørt om mængdens domme om *sofisterne*, naar det sammenholdes med, hvad der s. 72—74 er sagt i anledning af komediens behandling af *Sokrates*. I »Forsvarstalen« fremstiller han selv, hvorledes hans virksomhed havde vakt stor og udbredt fordom mod ham, og hvorledes det var denne fordom, som bevirkede baade anklagen og domfældelsen. At han alligevel havde faaet virke uforstyrret i saa mange aar, det skyldes Athens store tolerance ligeoverfor borgernes meninger, saalænge disse ikke traadte frem i nogen handling eller lære, der lige-

*) *Apol.* kap. 10.

frem var rettet mod statens love eller gudsyndelse.^{*)} Vi har allerede hørt, at det først var »tyrannerne« i aaret 404, som forsøgte at hemme Sokrates's virksomhed. At der netop nu — nogle faa aar efter frihedens og forfatningens gjenoprettelse — blev reist anklage mod ham, og at denne nu førte til hans domfældelse, hænger vistnok sammen med Athens politiske forhold i denne tid. Efter tyrannernes fald raadede en forsonlig stemning og stort maadehold ligeoverfor det beseirede parti. Alligevel viste der sig snart igjen tilbøielighed til at sikre sig de vundne resultater ved voldsomme foranstaltninger mod dem, der ansaaes farlige for statens gamle orden, som man nu mente paany at have grundlagt.¹⁹⁶⁾ Og at de statsmænd, for hvem Athens vel beroede paa bevarelsen af de gamle traditioner, i *Sokrates* saa en af de allerfarligste, er rimeligt nok; han gjorde jo mere end nogen anden alt til gjenstand for prøvelse og kritik, ogsaa statens love og de demokratiske indretninger. Og mænd, som vistnok repræsenterede modsatte potitiske partier, men dog hver paa sin vis havde bragt de største ulykker over staten, og hvis hensynsløse og forbryderske handlemaade havde vakt den største forbitrelse blandt folket og endnu var i friskt minde, — paa den ene side en *Kritias* og hans fætter og kollega *Charmides*, paa den anden side *Alkibiades* — havde været blandt Sokrates's saakaldte disciple. Det var da ikke underligt, at de, som i Sokrates's lære og virksomhed saa en farlig agitation mod det bestaaendes autoritet, saa noget nyt, der til største skade for samfundet vilde trænge sig frem istedenfor det, der fra gammel tid havde været statens grundvold, at disse fandt sin mening mægtig styrket ved de, som det syntes dem, paatagelige resultater af denne virksomhed, der forelaa i *Alkibiades's* og endnu mere i *Kritias's* og hans kollegers færd.^{**)} Havde saa nogen af disse konservative demokrater

*) Sml. ovenfor s. 24.¹⁹⁵⁾

**) Her bør ogsaa mindes om, at omtrent samtidig med anklagen mod Sokrates blev hans fordums discipel *Xenofon* lands-

tillige personlige grunde til uvilje mod Sokrates, saa blev naturligvis denne uvilje retfærdiggjort for deres egen bevidsthed ved hans farlighed for staten, og paa samme tid, som de forfulgte et privat fiendskab, kunde de altsaa mene, at det var omsorg for det almene vel, som drev dem. Sokrates stod, som før sagt, udenfor de politiske partier, og hovedgrunden til angrebet paa ham var ikke hans politiske anskuelser, men det, at man syntes, hans virksomhed maatte tjene til at undergrave den fra fædrene nedarvede tænkemaade og dermed gammeldags fromhed og sedelighed. Men paa den anden side havde han saa alvorlig kritiseret væsentlige punkter i Athens demokratiske forfatning og havde — skjønt ikke i de senere aar — staaet i saa nært forhold til mænd, der senere havde vist sig som dens værste fiender, at det er meget sandsynligt, at det var politiske hensyn, som gjorde, at han just nu blev anklaget og dømt; den bekjendte taler fra det følgende aarhundrede, *Aischines*, har maaske i grunden ret, naar han som den faktiske aarsag til Sokrates's domfældelse nævner dette, at han »gjaldt for at have været *Kritias's* lærer«. ¹⁹⁶⁾

Efterat Sokrates var anklaget, traf han engang sammen med *Hermogenes*, *Kallias's* broder,*) som undrede sig over, at han mere talte om alt andet end om sin proces, og derfor foreholdt ham, at han burde tænke paa sit forsvar. Hertil sagde Sokrates: »Synes du da ikke, at jeg hele mit liv igjennem har forberedt mig derpaa?« »Hvorledes?« spørger *Hermogenes*. Sokrates svarede, at han intet andet havde gjort i sit hele liv end at undersøge det rette og det urette, øve det rette og afholde sig fra det urette, og at han mente,

---

forvist, hvad der rimeligvis havde sin grund i hans deltagelse i *Kyros den yngres* oprør, i hans tilslutning til Sparta og overhovedet i hans lidet patriotiske holdning under tidens begivenheder. ¹⁹⁷⁾ Ogsaa i *Xenofons* forhold har man da maaske seet en frugt af Sokrates's „undervisning“.

*) Se anm. 3 til *Apol.* kap. 4.

dette var den bedste forberedelse til forsvar. »Men ser du ikke«, sagde Hermogenes, »at dommerne i Athen ofte har ladet sig overtale til at henrette folk, som intet ondt havde gjort, og til at frifinde skyldige?« »Jo«, sagde Sokrates, »men da jeg begyndte at tænke paa mit forsvar, kom det dæmoniske *) i veien og hindrede mig.« Da Hermogenes fandt dette meget besynderligt, sagde Sokrates: »Forundrer det dig, om guden finder, at det nu er bedst for mig at ende mit liv?«¹⁹⁹.)

Sokrates vilde altsaa ikke forberede sig paa nogen forsvarstale, fordi den guddommelige stemme i hans indre advarede ham derimod.²⁰⁰). Dersom dette skulde have til følge, at han blev domfældt og maaske endog dømt til døden, saa var han — i fast tillid til det guddommelige forsyn — sikker paa, at netop dette resultat da vilde være det bedste for ham.***) Xenofon lader ham ogsaa tilføie grunde, som talte for, at det nu var bedre for ham at dø end at blive længere i live, navnlig det, at han vilde blive sparet for alderdoms-svaghedens plager, medens paa den anden side hans eftermæle ikke kunde lide noget ved en uretfærdig dom. Sokrates selv har i ethvert fald lige fra den stund, han blev anklaget, rolig stillet sagen i guddommens haand ***) og intet villet gjøre for at indvirke paa dens gang, uden hvad loven bød ham, nemlig at møde frem i retten og tale til sit forsvar. Hvad han skulde sige, maatte vel for en del komme an paa, hvad der blev sagt af hans anklagere; hoved-indholdet maatte dog i ethvert fald blive et vidnesbyrd om hans virksomhed og livs-anskuelse, og det stemte bedst med hans karakter at aflægge dette vidnesbyrd ganske simpelt og ligefrem, uden alle retoriske kunster, saaledes som han selv forklarer i de ord, hvormed *Platon* lader ham indlede sit forsvar. †)

*) Se *Apol.* kap. 19.

**) Sml. *Apol.* kap. 31.

***) Sml. *Apol.* kap. 24, slutn.

†) Efter en beretning, som findes hos Cicero²⁰¹) og flere

Denne *Sokrates's forsvarstale*, som er os overleveret under Platons navn, og som er den vigtigste af vore kilder til kundskab om Sokrates, er altsaa ikke skrevet af Sokrates selv. Den er skrevet af *Platon*.²⁰²⁾ Det er dog meget sandsynligt, at Platon, som selv var tilstede ved retsforhandlingen, har gjengivet *Sokrates's* tale i dens væsentlige indhold, og at han ogsaa i stil og udtryksmaade har villet give et tro billede af Sokrates's egen. Ligesom Sokrates i sit hele liv uden alle side-hensyn gik den lige vei, som hans tænkning førte ham frem paa^{*)}, saaledes hører vi ham i denne tale med uforstyrrelig ro forfølge sin tankegang uden at bryde sig det mindste om, enten han vinder sine dommeres bifald eller egger dem til vrede. Man faar endog det indtryk, at det forholdsvis er ham ligegyldigt,^{**)} om resultatet bliver frifindelse eller domfældelse; ja det ser ud, som han selv føler — hvad der visselig ogsaa var tilfældet,^{***)} — at han ved at tale, som han gjør, fremskynder sin død²⁰³⁾; men det gjør ham ingen ting, naar han bare faar sagt sandheden og givet en rigtig fremstilling af sit kald og sin virksomhed i livet. — Naar han ikke saa meget gjendriver sine anklagere ved at gaa ind paa enkelthederne i deres bevisførelse som ved at vise det begrebs-stridige i selve klageposterne, saa svarer dette nøiagtig til, hvad vi ellers ved om Sokrates's sedvanlige fremgangsmaade. — Meget karakteristisk er ogsaa den jævne, hverdagslige tone, hvori han taler. De ædle og ophøiede tanker fremsættes i et simpelt og naturligt sprog, der har den daglige tales præg i den grad, at han hist og her, naar

---

senere forfattere, havde den bekjendte taler *Lysias* tilbudt Sokrates en forsvarstale, som han havde udarbejdet for ham, men Sokrates erklærede, at den ikke passede. Om beretningen er sand, kan vi ikke vide, da vi ikke kjender dens kilde.

*) Sml. *Kriton* kap. 6 begynd.

**) Sml. *Apol.* kap. 2 slutn.

***) Se *Apol.* kap. 29 og anm. 1 til kap. 26.

tankerne trænger sig hurtig paa hverandre, endog gjør brud paa sætningsbygningens grammatiske orden. Hertil kommer, at han paa den ene side ofte dvæler ved sit emne med en eiendommelig bredde i fremstillingen og paa den anden side undertiden blot antydningstvis berører punkter, som vi skulde ventet udførligere behandlet, hvilket alt stemmer godt med en ekstempereret tales karakter. Endelig gjenkjender vi noget for Sokrates eiendommeligt i anvendelsen af populære sammenligninger og i hans forkjærlighed for samtalens form, idet han dels citerer eller fingerer samtaler,*) dels gjør spørgsmaal til modparten og tvinger denne til at svare.

Om nu end meget af dette netop skyldes *Platons* kunst, der her som i andre verker har forstaaet træffende at gjen-give Sokrates's billede, som det stod for hans egen sjæl, og om end Platon baade i ordningen af stoffet og i udførelsen af det enkelte har gaaet frem med større frihed, end han vilde have tilladt sig, hvis meningen havde været blot at referere, saa er der ingen grund til at tvile paa, at han i ethvert fald har fulgt *Thykydids* regel at »holde sig saa nær som muligt til hovedtanken i den virkelig holdte tale.«²⁰⁴⁾

Det er forresten ikke ganske nøiagtigt, naar man pleier at kalde dette verk en tale; det er i virkeligheden tre forskjellige, men nøie sammenhængende taler. Den første, som vi maa tænke os holdt umiddelbart efterat anklagerne havde talt, er den egentlige forsvarstale (kap. 1—24); den behandler spørgsmaalet om Sokrates's skyld og indeholder hans svar paa de tre klagepunkter. Den anden maa tænkes holdt efter den første afstemning, hvorved han blev kjendt skyldig; den handler om straffen (kap. 25—28). Den tredje endelig efter afsigelsen af dødsdommen; den indeholder et tilbageblik

---

*) Kap. 4, 16, 17.

**) Kap. 12—15.

paa den nu afsluttede proces og betragtninger i anledning af, at han er dømt til døden (kap. 29—33).*)

Dødsdommen blev ikke, som ellers sedvanligt, udført straks, men først efter tredive dages forløb. Herom fortælles i Platons *Faidon*: »Det traf sig saa, at just dagen før rettergangen var bagstavnen paa det skib, som Athenerne sender til *Delos*, blevet bekranset. — — Dette er det skib, hvormed *Theseus* engang seilede til Kreta med de syv gutter og syv piger, og reddede baade dem og sig selv.***) Da skal Athenerne have gjort *Apollon* det løfte, at om disse blev reddet, skulde de hvert aar sende en fest-deputation til (hans tempel paa øen) *Delos*, og en saadan sender de da siden den tid og endnu fremdeles hvert aar til guden. Saasnart de nu har begyndt denne sendelse, er det en lov hos dem, at staten i den tid skal være ren og ikke udføre nogen henrettelse, førend skibet er kommet til *Delos* og tilbage igjen. Men dette tager stundom lang tid, naar vinden er ugunstig. Sendelsen regnes at begynde i det øieblik, da *Apollons* prest har kranset skibets bagstav, og dette var just skeet dagen før rettergangen; derfor fik han ogsaa en lang tid at tilbringe i fængslet mellem domfældelsen og henrettelsen.«²⁰⁵⁾

I disse tredive dage (april—mai 399) havde *Sokrates's* venner uhindret adgang til ham, og de fik se, fortæller *Xenofon*,²⁰⁶⁾ hvorledes han den hele tid bevarede det samme rolige og tilfredse sind, som de altid havde beundret hos ham.

*) En udførligere analyse af de tre talers indhold vil blive meddelt nedenfor, efter oversættelsen.

***) Efter sagnet havde Athen efter en strid med Kretas konge *Minos* maattet forpligte sig til hvert aar at sende syv unge gutter og ligesaa mange piger til Kreta, hvor de blev lukket ind i *labyrinthen* og fortæret af uhyret *Minotauros*. Den tredje gang, denne sendelse afgik, var *Theseus* frivillig med, og ham lykkedes det ved hjælp af *Minos's* datter *Ariadne* at faa dræbt *Minotauros* og redde sig selv og de øvrige ud af *labyrinthen*.

Men vennerne tog ikke sagen saa rolig, som Sokrates selv; de kunde ikke forsone sig med den tanke, at han, som de elskede saa høit, skulde rives fra dem og dø som en forbryder; de gjorde derfor alt for at faa ham til at rømme fra fængslet og traf alle fornødne anstalter til hans flugt. Men Sokrates vilde ikke flygte. Det sidste forsøg paa at bevæge ham blev gjort af hans ven *Kriton*,*) og herom handler det lille skrift af Platon, som bærer dennes navn.

Dette skrift slutter sig som en fortsættelse og et supplement til *Forsvarstalen*. I denne fremtræder Sokrates's visdom og sedelige idealitet i sterk modsætning til »mængdens« daarlighed og til de raadendes hensynsløshed (hvad enten de hører til det ene eller det andet parti). Saa langt er det kommet i Athen, heder det, at virksom deltagelse i det offentlige liv ikke engang er mulig for den, der gjør sandheden og det gode til sin rettesnor.***) Og efter dommens afsigelse hører vi Sokrates udtale sig med overlegen ringeagt om de dommere, der havde stemt imod ham, og ligefrem betegne deres dom baade som uretfærdig og som fremgaaet af personlig uvilje.****) Dette kunde give anledning til den tanke, at Sokrates maaske dog virkelig havde overseet statens love og lært at foragte de bestaaende myndigheder. Men at dette ikke var tilfældet, det viser bedst den kjendsgjerning, at han afviste sine venners indtrængende opfordringer til at redde sit liv ved flugt, og at hans væsentlige grund til at afvise dem var den, at han ansaa det for en borgers ubetingede pligt, uden alt hensyn til følgerne, at bøie sig for statens love, (selv for de love, som han ikke billiger), og for de domme, som de lovlig indsatte dommere fælder, (selv om han er overbevist om, at dommene er uretfærdige). Ja, saa langt var det fra, at Sokrates ringeagtede statens love, at han meget mere i dem saa en hellig,

---

*) Se s. 57 og anm. 3 til *Apol.* kap. 22.

**) *Apol.* kap. 19.

***) *Apol.* kap. 29 og fg.

guddommelig orden. Dette er det, Platon lader ham udvikle i samtale med sin gamle ven *Kriton*, og dermed har han gjort det billede af Sokrates, som han har givet os i Forsvarstalen, fuldstændigere og bortryddet en anledning til misforstaaelse.

Dette skrift af Platon har sandsynligvis støttet sig til Kritons egen eller andre tilstedeværende venners beretning om en samtale, som virkelig har været ført. Paa den anden side har Platon uden tvil benyttet dette grundlag med fuld frihed og selvstændig givet samtalen dens gang og form, kun bundet af den fordring, at alt skulde være saa, at Sokrates selv kunde have sagt det. Vi har i dette lille arbeide en selvstændig digtning,*) som dog indeholder fuld historisk sandhed.²⁰⁷⁾

Sokrates vilde altsaa ikke flygte. Han blev i fængslet og gik døden imøde. Hvorledes, derom faar vi høre i Platons *Faidon*.

Denne dialog danner paa en maade en fortsættelse af Forsvarstalen og *Kriton*. I Forsvarstalen ser vi Sokrates for domstolen og hører ham forklare sit syn paa livet og dets formaal, vi hører ham udtale, at for den, som i sandhed har arbeidet paa at blive god, er døden intet at frygte, ja meget mere, den er en vinding. Dialogen *Kriton* viser os Sokrates i fængslet, hvorledes han ogsaa der holder fast ved de samme grundsætninger, saa hans venners forsøg paa at faa ham til at redde sig ved flugt ikke i mindste maade kan friste ham; det eneste, som er godt for et menneske, er at gjøre sin pligt, og om dette bringer timelig ulykke eller endog døden, det kommer slet ikke sagen ved for den, der for alvor stræber efter det gode; en saadan vil kun spørge efter, hvad der er ret at gjøre, og derigjennem se til at kunne bestaa for lovene og dommerne i den anden verden.

*) Jeg bruger med flid dette ord; thi det er i sandhed et poetisk kunstverk. Nærmere herom nedenfor (efter oversættelsen af skriftet).

Samtalen i *Faidon* holdes den følgende dag. Her lægger Platon i Sokrates's mund en filosofisk begrundelse af læren om sjælens udødelighed. Tillige skildrer han, hvorledes Sokrates selv gik døden imøde i fast og tillidsfuld tro paa, at den for ham var en overgang til et bedre liv, og viser os, hvor inderlig Sokrates var elsket af sine venner, og med hvilken dyb kærlighed han omfattede dem.*) Dette skrift har saaledes et dobbelt formaal, et rent videnskabeligt — at udlede udødeligheds-læren af Platons filosofiske grundanskuelse, og et historisk — at give et samlet billede af Sokrates's personlighed, saaledes som denne viste sig i sin høieste udvikling ved hans død.***)

At dødsdommen over Sokrates var en uretfærdig dom, behøver ikke nærmere at paavises. Det er en historisk kjendsgjerning, at Sokrates ikke var skyldig i det, han blev anklaget og dømt for: han var ikke en ungdommens fordærver, han lærte ingen at fornegte statens guder***), og han indførte ikke nye guddomme. Og om end hans hele standpunkt stod i strid med det gammel-hellenske samfunds forudsætninger, forsaavidtsom han ikke vilde have den enkeltes

*) Dette træder ogsaa frem i mange andre af Platons skrifter, men ingensteds saa klart og gribende som her.²⁰⁸⁾

**) Det uddrag, som nedenfor meddeles i oversættelse, indskrænker sig væsentlig til den sidstnævnte side af det merkelige verk; af samtalen om udødeligheds-læren medtages kun (tildels i sammendrag) nogle enkelte stykker, som er lette at forstaa ogsaa uden filosofiske kundskaber, især saadanne, som mest synes at indeholde tanker, der virkelig — ved denne eller andre leiligheder — har været udtalt af *Sokrates* selv, og som derfor tjener til at fuldstændiggjøre det billede af Sokrates, som *Forsvarstalen* og *Kriton* har givet os; derimod gjengives saagodtsom fuldstændig den historiske fortælling²⁰⁹⁾ om Sokrates's sidste timer og om hans bortgang.

***) Se s. 62*) og nedenfor i oversigten over *Forsvarstalens* indhold.

sedelige liv grundet paa religionens og lovenes autoritet, men paa hans egen tænkende erkjendelse, saa var han netop herved i fuld overensstemmelse med den tid, hvori han levede; thi denne var i virkeligheden kommen langt bort fra den umiddelbare underkastelse under det overleverede som saadant; Sokrates's virksomhed og lære var netop den modneste frugt af denne tids aandelige liv. Man har sagt²¹⁰), at fordi dette aandsliv var i splid med sig selv, var det en historisk nødvendighed, at just han, som med størst klarhed havde fattet og videnskabelig begrundet modsigelsen mellem det overleveredes objektive gyldighed og den enkeltes selvbevidste tænkning, faldt som det tragiske offer for denne splid. Og det er sandt, at Sokrates's livsanskuelse tydeligere og sterkere end baade de ældre filosofers systemer, sofisternes opfattelse af livets krav («dyden») og Euripides's famlende søgen efter et sedeligt holdepunkt viser ud over den gamle religion og aabenbarer trangen til noget nyt. Men han stiftede ikke og vilde ikke stifte en ny religion. Det var paa den gamle religions grund og indenfor dens forestillingskreds, han søgte at bestemme menneskets livsopgave; og vel at merke, resultatet af hans prøvelse af de herskende forestillinger, deres grunde og deres indre sandhed, var, at han i de fleste stykker fandt de gamle grundsætninger for det sedelige liv bekræftede*). Det nye var dette, at han vilde vække menneskene til at sætte sit livs maal i at erkjende dem og følge dem for deres egen sandheds skyld, fordi de beviste sig som gode derved, at de svarede til sjælens trang.***) At

*) Se ovenfor s. 65 om hans henvisning til de gjældende love.²¹¹)

***) Hos *Platon* er dette videre udført. Her finder vi flere steder²¹²) det udtryk lagt i Sokrates's mund (om Sokrates selv har brugt det, kan vi ikke sikkert vide), at sjælens sundhed bestaar i dens retfærdighed (sml. *Kriton* kap. 8), d. e. at den kjender og gjør det gode; her hører vi ogsaa, at det gjælder at „flygte bort fra den dødelige natur“, og at „denne flugt bestaar i at blive saa lig Gud,

netop denne lære i sine konsekvenser maatte føre til, at en stor del af de gamle religions-forestillinger og de paa dem hvilende tanker om menneskelivet mere og mere maatte tabe sit værd, og at den derfor blev et væsentligt moment til denne religions opløsning og virkede til at berede veien for den nye, som i tidens fylde skulde komme, det kan vi nu se; men det vidste ikke Sokrates selv, og det vidste ikke hans dommere. Havde de havt en saadan dybere forstaaelse af hans virksomhed (hvad de naturligvis ikke kunde have), saa vilde de ogsaa have forstaaet, at det var netop den, tiden trængte til. Men de forstod heller ikke, hvad de kunde og burde have forstaaet hos ham, det ædle og ophøiede i hans syn paa livet; og det i hans lære, hvori de maaske saa fare for den gamle religion, var i virkeligheden netop, hvad der maatte til, forat religionen endnu længe skulde kunne være en livsmagt ogsaa under den nye tids fremskredne dannelse og høie oplysning, nemlig en dybere opfattelse af den som veien til sedelig fuldkommenhed og dermed til evig lyksalighed i gudernes samfund. —

Det spørgsmaal ligger endnu nær: lykkedes det ogsaa Sokrates at udrette det, som var hans livs kald, at »vække sine medborgere» til et nyt aandeligt liv? eller: i hvilken grad lykkedes det ham?

Svaret paa dette spørgsmaal kan kun antydes. Det er i sig selv sandsynligt, at hans virksomhed ikke kunde faa stor umiddelbar betydning for »mængden«. *) Og dette bestyrkes ved den følgende tids historie: den sedelige fordærvelse og religionens forfald gik sin gang, og der viser sig større lyst hos folket til at forbedre sin religion ved at optage altid mere og mere fra fremmede gudsyndelser,**) end til at for-

---

som muligt, og ligheden i at blive retfærdig og from med erkjendelse²¹³).

*) Sml. ovenfor s. 70 nederst.

***) Se s. 25. Dette religions-blandereri tog sterkt til i heden-skabets sidste aarhundreder.

bedre og fornye sig selv. Det var ikke paa folket som saadant, at Sokrates havde indflydelse, men paa de enkelte modtagelige sjæle, som sluttede sig nærmere til ham. Paa dem gjorde hans personlighed, hans liv og hans skønne død et mægtigt indtryk, som begeistrede dem dels til at efterfølge hans eksempel i en from og retskaffen vandel*), dels ogsaa til at fortsætte hans søgen efter at lære menneske-aandens væsen og bestemmelse at kjende og saaledes at trænge dybere ind i den visdommens og sandhedens verden, som Sokrates havde vakt deres længsel efter og deres tro paa.

Filosofiens udvikling i de følgende århundreder skyldes derfor meget væsentlig Sokrates. Efter ham blev mennesket med dets sedelige opgave filosofiens midtpunkt; og til ham kan den filosofiske religiøsitet eller den religiøst-sedelige filosofi, der gav den senere oldtids dannelse dens bedste indhold, føres tilbage²¹⁵). Men gennem meget forskellige mellemlid. Thi saa alsidig var Sokrates's aand, at den omfattede spirerne til alle de modsatte retninger, som fremtraadte i den følgende tids filosofi. Sokrates selv havde jo ikke givet nogen systematisk udviklet lære; han »vidste intet uden det, at han intet vidste«, han var altid søgende, og hvad han fremfor alt vilde, var at egge andre til ogsaa at søge, alvorlig og selvstændig. Men saa mange aandelige udsigter aabnede han, saa mange veie pegte han paa, at »hans ikke-viden blev anledning til al den sildigere græske videns udvikling.«^{215 b}).

*) Saaledes — for at nævne en vel kjendt mand som eksempel — *Xenofon*, der kun viser tilløb til filosofisk spekulation, men derimod synes at have været sterkt paavirket af Sokrates's religiøse fromhed og fortrinsvis tilegnede sig hans lære om det guddommelige forsyns omsorg for menneskene (se s. 62), som ogsaa aabenbarer sig i naturens og den hele verdensordens planmæssighed, idet dens bestemte øiemed er menneskets vel. (*Teleologisk livs-anskuelse.*²¹⁴).

Alle Sokrates's »disciple« saa i ham sit forbillede, men paa forskjellig maade, idet de fleste af dem fortrinsvis opfattede og tilegnede sig en enkelt side ved hans personlighed, et enkelt moment i hans livsanskuelse og herfra søgte at udvikle et filosofisk system. De blev saaledes »ensidige«, »ufuldkomne« Sokratikere. *Eukleides**) og den af ham stiftede *megariske* skole hævdede især Sokrates's fordring om begrebsmæssig erkjendelse (s. 64) og hans lære om det gode som al erkjendelses vigtigste gjenstand (s. 62—64). Den *kyniske* skole, hvis stifter var *Antisthenes*,***) og hvis mest bekjendte repræsentant er dennes discipel *Diogenes*,****) betonede det moment, at al visdom og lykke ligger i dyden, †) men opfattede dyd væsentlig som herredømme over sig selv, ††) som evne til at forsage; den sande vise bliver da den, som forstaar at undvære, †††) som er uafhængig af livets

*) Fra *Megara*, en dorisk stad nogle mil vest for Athen. Han var en tro ven og beundrer af Sokrates. (Maa ikke forveksles med den bekjendte matematiker af samme navn, som levede omtrent 100 aar senere)

**) Fra *Athen*. Han skal først have været en discipel af *Gorgias* og selv have optraadt som sofist. I Sokrates's senere leveaar sluttede han sig inderlig til ham, og efter hans død grundede han en filosofisk skole i gymnaset *Kynosarges* (nær ved Sokrates's fødested *Alopeke*, se s. 57); heraf kommer rimeligvis navnet *Kynikere*.

***) Fra *Sinope* paa sydsiden af det sorte hav. Han levede dels i Athen, dels i Korinth og mange andre hellenske stæder og førte i det hele et omflakkende liv som bodsprædikant. Han skal være død i høi alder aar 323.

†) Se s. 63. *Antisthenes* skal have sagt, at „dyden er nok til lykke, og intet mere behøves undtagen en sokratisk kraft“, og *Diogenes*, at „den gode er gudernes billede“. ²¹⁶⁾

††) Hvad Sokrates skal have kaldt „dydens grundvold“. ²¹⁷⁾

†††) Sml. s. 79, l. 5 fg. Næsten de samme ord, som der — efter Xenofon — er anført som *Sokrates's*, tillægges af en senere forfatter *Diogenes* ²¹⁸⁾.

saakaldte goder og onder, af nydelse og smerte, af ære og vanære«. *) — Den *kyrenaiske* skole, stiftet af *Aristippos*, **) fremhævede, at al menneskelig stræben maa gaa ud paa at blive lykkelig; ***) men idet den satte lykken i det at føle sig lykkelig, blev resultatet, at livets egentlige maal er nydelsen; det gode falder da sammen med det behagelige, det onde med det ubehagelige, og visdommen faar kun værd som middel til nydelse, men rigtignok et væsentligt middel, da kun dannelse og indsigt giver den aandens frihed, som er nødvendig for at kunne leve et skjønt og nydelsesrigt liv.

Hvor meget nu end disse »sokratiske skoler« (og aller- mest den sidst nævnte) fjernede sig fra Sokrates selv, og hvor meget end deres lære tillige var paavirket af ældre filosofiske teorier, saa tog de dog alle sit udgangspunkt i, hvad de havde hørt af Sokrates, og hver for sig mente de at have den rette forstaaelse af ham og hans gjerning og at fortsætte den i det rette spor. Og gennem dem gik væsentlige

*) Bekjendt er Kynikernes frivillige fattigdom og andre træk, som minder om middelalderens askese og særlig om tiggermunkene. Kynikernes etik blev siden fortsat og — under paavirkning af andre filosofiske systemer — videre udviklet af den *stoiske* skole, hvis grundlægger *Zenon* (omkr. aar 300) havde været en discipel baade af Kynikerne, Megarikerne og Platons efterfølgere (Akademikerne, se nedenfor), og hvis mest bekjendte tilhænger i senere tid er Romeren *Seneca* (nævnt ovenfor s. 76).

**) Fra *Kyrene* i Nord-Afrika. Sokrates's ry skal have bragt ham til at drage til Athen. Trods den store forskjel i aandretning og livssyn sluttede han sig dog nær til Sokrates og betragtede sig altid som hans discipel. Om han selv optraadte som filosofisk lærer allerede i Sokrates's levetid eller først senere, er uvist. Forskjellig fra Sokrates og de øvrige Sokratikere tog han betaling for sin undervisning.

***) Se s. 62.

momenter af Sokrates's livsanskuelse over i den senere oldtids filosofiske systemer.

Men en ganske anden betydning, baade i sig selv og ved sin indflydelse paa følgende tiders tankeretninger, fik **Platon**, den fuldkomne Sokratiker. Det er fornemmelig gennem ham, at Sokrates's indflydelse har naaet til senere slegter og for dem faaet en endnu langt større betydning end for hans egen samtid.

Her skal nu i kort omrids meddeles det allervigtigste af, hvad vi ved om Platons liv og personlighed*)

Han blev sandsynligvis født aar 427 f. Kr., efter sagnet i mai maaned.²²⁰⁾ Begge hans forældre, *Ariston* og *Periktione*, var af gammel adelig slegt. Han havde to brødre, *Adeimantos*, der var ældre end Platon, og *Glaukon*, der rimeligvis var yngre, samt en søster *Potone*. Familien var beslegtet med flere af den tids bekendte mænd; saaledes var *Charmides* Periktiones broder og *Kritias****) hendes fætter.

Platons egentlige navn var *Aristokles* (efter farfaderen); om grunden til tilnavnet *Platon*, som senere blev hans staaende navn, har man kun usikre formodninger. Han var baade i legemlig og aandelig henseende usedvanlig udrustet af naturen, og den tid, hvori hans ungdom faldt, Peloponneser-krigens bevægede tid, var naturligvis skikket til at øve en mægtig og mangesidig indflydelse paa hans aand. Det er ogsaa rimeligt, at han i sine forældres omgangskreds har havt rig anledning til at faa sine anlæg udviklet og mange interesser vakt. Og alle de rige frugter, som den perikleiske tid havde sat i litteratur og kunst, stod just nu i sin herligste fylde.

---

*) Derimod intet om hans filosofi. En fremstilling af den vilde ligge udenfor denne bogs formaal og kræve andre forudsætninger.²¹⁹⁾

***) Se s. 90 og 95.

Platon voksede op i en stad, hvor »det skønne« var en herskende magt, og at han var i høi grad modtagelig for dets indflydelse, viser hans skrifter. Det fortælles, at han i sin ungdom skal have skrevet digte, endog tragedier, og dette er meget troligt, om end ikke efterretningerne derom er ganske sikre. Vist er det, at han tidlig fik interesse for filosofisk forskning. *Aristoteles* fortæller,²²¹) at Platon allerede i sin ungdom omgikkes med *Kratylos*, en ivrig tilhænger af *Herakleitos*,*) og blev fortrolig med dennes lære. I sit 20de aar kom han i nærmere bekendtskab med *Sokrates*, og i de otte aar, denne endnu levede, (407—399) hørte Platon til hans fortroligste omgangsvener. Det var vel især gennem Sokrates, at han kom til klarhed over sit kald. Platon blev i bedste forstand Sokrates's discipel, den eneste, som helt forstod ham, og som formaaede med selvstændig skabende kraft at fortsætte hans gjerning.

I Sokrates's kreds levede Platon ogsaa sammen med mange andre begavede mænd fra de forskjelligste dele af den hellenske verden, for en stor del ulige i alder, aandsretning og synsmaader, men just derfor skikkede til at udvide hans synskreds og virke befrugtende paa hans aand. Saaledes var det rimeligvis gennem nogle af disse, at han lærte *Pythagoræernes* og *Eleaternes* lære at kjende. *Anaxagoras's* system og *sofisternes* lærdom, der havde gjort saa stor opsigt i Athen, har han vel allerede før kjendt. At *Sokrates* har havt en væsentlig indflydelse paa hans opfattelse af alle disse skoler og retninger, er klart.

Om Platons stilling til de politiske bevægelser i hans ungdom ved man intet. Han tilhørte, som nævnt, en aristokratisk slegt, og hans politiske sympathier var vist altid fortrinnsvis paa det aristokratiske partis side. Men han fik gjøre sørgelige erfaringer om dette partis udygtighed til at fremme fædrelandets vel og om de udskeielser, dets ledende

---

*) Se s. 27. *)

mænd kunde henfalde til, (værst af alle Platons egen sletning og Sokrates's fordums »ven«, *Kritias*). Da den demokratiske forfatning var gjenoprettet, og det saa ud til, at den skulde blive gennemført med egne fædrelandssind, saa at der maatte vækkes haab hos alle gode borgere om, at den skulde blive istand til igjen at reise Athen, — da kom Sokrates's domfældelse. Dette, at en rent folkelig domstol dømte Sokrates til døden som ugudelig og som ungdommens fordærver, ham, i hvem Platon saa det største gode, som var blevet hans fædreland tildelt, den viseste og retfærdigste af alle mennesker,*) har naturligvis gjort et rystende indtryk paa Platon og har maaske bidraget sit til, at han vendte sig bort fra statens praktiske interesser for ganske at leve i sin tænknings ideale verden.

Vi har allerede hørt, at Platon var tilstede ved Sokrates's proces; derimod var han ved sygdom hindret fra at være hos ham i hans dødsstund.***)

Efter Sokrates's død begyndte Platons reiseliv. Kort efter katastrofen begav han sig til *Megara*, hvor han tilbragte en tid sammen med *Eukleides*,***) en af hans filosofiske venner. Derfra drog han sandsynligvis tilbage til Athen. Noget senere begav han sig ud paa en længere reise. Om denne ved man forresten lidet eller intet sikkert. Det fortælles, at han var i *Kyrene* (i Nord-Afrika), hvor han isaafald vel har fortsat sine matematiske studier under omgang med den anseede geometriker *Theodoros*, som nogle aar tidligere havde opholdt sig i Athen.†) Fremdeles har han efter al rimelighed været i *Ægypten*.††)

*) Se *Apol.* kap. 17 (p. 30 A.), *Faidon* kap. 67.

**) *Apol.* kap. 28; *Faidon* kap. 2.

***) S. 107.

†) Nævnt ovenfor s. 80***). Platon havde bestandig stor interesse for matematikken og skal selv have drevet det meget vidt i denne videnskab.

††) Flere steder i hans skrifter viser kjendskab til ægyptiske forhold. Man har formodet, at *Herodots* historiske verk,

Efter hjemkomsten har han sandsynligvis i længere tid opholdt sig i Athen, sysselsat med studier og forfattervirksomhed, og formodentlig har der allerede nu samlet sig en kreds af disciple om ham.

Hans næste reise gik til *Nedre-Italien*, hvor han rimeligvis har lært den pythagoræiske skoles betydeligste repræsentanter personlig at kjende og fortsat sine matematiske studier, og derfra over til *Syrakus* paa Sicilien. Her regjerede eneherskeren *Dionysios den ældre* (405—367), hvis svoger (og svigersøn) *Dion* maaske allerede dengang var en varm beundrer af Platon, hvad han i ethvert fald senere blev,*) og det fortælles, at Dionysios efter Dions tilskyndelse havde kaldt Platon til sig. Men hans ophold i Syrakus blev ikke meget langvarigt. Den despotiske Dionysios skal have følt sig besværet af Platons frimodige ytringer og snart have sørget for at blive ham kvit igjen. Om Platons oplevelser under hjemreisen findes mange upaalidelige historier. Nogenlunde sikkert ansees det, at han paa en eller anden maade er kommen i trældom og maaske i livsfare paa øen *Aigina*, men snart har sluppet fri igjen.

Da han var kommen tilbage til Athen (omtrent aar 387?), købte han sig et havestykke eller landsted lige ved *Akademiet*,**) og her tilbragte han nu den største del af sit øvrige

---

som udkom i Platons barndom, og hvis 2den bog indeholder resultaterne af forfatterens ægyptiske forskninger, ogsaa hos Platon har vakt en særegen interesse for dette mærkværdige land.

*) Dion var en begavet og ædel mand. Bekjendt er hans forsøg paa at befri Syrakus fra den yngre Dionysios's tyranni; det endte med, at Dion selv blev myrdet ved en sammensvergelse (aar 355 eller 354).

**) Dette navn, hvis oprindelse og egentlige betydning er ubekjendt, brugtes dels om en strækning af det ydre *Kerameikos* (Athens nærmeste omgivelse mod nordvest, udenfor porten *Dipylon*), dels om det i denne egn anlagte *gymnasion* (offentlig plads for legemsøvelser). I *Kerameikos*

liv, helt ofret for sin videnskabelige forskning, sin forfattervirksomhed og sin undervisning.

Dog gjorde han endnu to reiser til *Syrakus*. Da den yngre *Dionysios* efter sin faders død havde bestegget tronen, skal Dion have opfordret Platon til at komme derover, i det haab, at det ved hans hjælp skulde lykkes at vinde den nye hersker for humane grundsætninger og i enevolds-herredømmets sted at faa grundlagt et indskrænket monarki, hvor baade de aristokratiske og de demokratiske elementer skulde komme til sin ret. Efter omtrent 20 aars uforstyrret virksomhed i Athen drog altsaa Platon for anden gang til *Syrakus* (aar 367 eller maaske noget senere). Men han fik liden glæde deraf. *Dionysios* skuffede aldeles Dions forventninger; han var og blev en egte tyran, mere tilgjængelig for alle slette indflydelser end for paavirkning af mænd som Dion eller Platon. Dion blev snart forvist; Platon skal være bleven holdt i et slags ærefuldt, men pinligt fangenskab, indtil han (efter omtrent to aars forløb) fik reise hjem igjen.

Alligevel ser vi ham omtrent fire aar senere (361?) atter i *Syrakus*. *Dionysios* skal selv ivrig have opfordret ham til at komme, og Platon har sandsynligvis haabet, at han ved at følge opfordringen skulde blive istand til at bevirke en udsoning mellem *Dionysios* og Dion, maaske ogsaa, at han isaafald endnu vilde kunne udrette noget for

---

var ogsaa gravpladsen for de i fædrelandets tjeneste faldne krigere og mange monumenter og helligdomme. I Akademiet, som laa omtrent en kilometer udenfor byen, var prægtige anlæg med skyggefulde alleer o. s. v., og stedet har havt en overordentlig skjøn beliggenhed. Lige i nærheden laa Platons eiendom, der ofte ligefrem blev kaldt Akademiet, ligesom ordet ogsaa blev overført paa den af ham grundlagte skole, hvis tilhængere kaldes Akademikerne. Til Platons virksomhed paa dette sted kan altsaa den moderne betydning af ordet *akademi* føres tilbage. — Platon har ogsaa havt to andre eiendomme i Athens nærhed.

sine politiske ideer. Det gik imidlertid ilde ogsaa denne gang. Han kom tilsidst aldeles i unaade hos Dionysios, og det skyldtes kun andres mellemkomst,*) at han slap uskadt tilbage til Athen. Platon var nu sandsynligvis 67 aar gammel. Fra denne tid øvede han uden flere afbrydelser sin virksomhed, der aldrig skal have været hindret ved nogen sygdom. Han døde let og pludselig, i en alder af 80 aar, rimeligvis om vaaren 347. I nærheden af Akademiet, hvor han med undtagelse af de to ophold i Syrakus havde levet og virket i 40 aar, blev han ogsaa begravet, og her saa endnu *Pausanias****) i det andet aarhundrede efter Kristus hans gravmæle.

Platons personlighed lærer man at kjende gjennem hans talrige skrifter. De vidner om en høit begavet aand, med klar bevidsthed om sit kald til at vinde og udbrede erkjendelse af de høieste sandheder, en aand, som kunde og vilde se det gode som livets maal, og som følte, at dette maal kun kan naaes i et evigt og fuldkomment samfund med Gud.****) De lærer os at kjende en mand, som allerede i sin tidlige ungdom med begeistring havde grebet de høieste idealer, og som et langt liv igjennem med uformindsket varme og klarhed fastholdt dem og — med den begrænsning, som

*) *Archytas* og de øvrige Pythagoræere, som paa denne tid raadete i *Tarent*.

***) Forfatter af en reisebog over *Hellas*.

****) At han alligevel ikke kunde finde nogen for alle mennesker sikker vei til dette samfund, og at hans opfattelse af den personlige Gud er uklar, kan ikke forundre; han, som er „veien“, og som er „Guds væsens udtrykte billede“, var endnu ikke aabenbaret. For *Platon* staar det saa, at kun den sande „filosof“ lever helt i Guds samfund eller, hvad der er det samme, i ideernes rige; Gud er den høieste idé, „det godes idé“ (se s. 63); han er „vanskelig at finde og, om man har fundet ham, umulig at nævne for alle.“²²²) Se forøvrigt de nedenfor oversatte stykker af dialogen *Faidon*, navnlig kap. 29, 32 og 63.

var ham og hans tid sat, — gennemførte dem i liv og lære. Og det billede, som hans egne skrifter giver os, bestyrkes ved alle de paalidelige efterretninger om ham, som fra oldtiden er kommet til os. Hans liv har været rent og retskaffent, og den sjeldne forening af legemlig og aandelig kraft, af sundhed og dygtighed, af sjælens adel og legemets skjønhed, som allerede i hans ungdom skal have vakt almindelig opmærksomhed, blev hele hans liv igjennem usvækket.

Platon var aldrig gift. Men for sine yngre slegtninger synes han at have været en faderlig ven, og overhovedet tyder flere træk paa, at han altid stod i et kjærligt og inderligt forhold til sin familie.

Hans virksomhed som lærer var ikke mindre betydningsfuld end hans forfatterskab, og den bidrog kanske endnu mere end hans skrifter til allerede i hans levetid at bringe hans ry ud over alle dele af den hellenske verden. Overalt blev hans navn nævnt med beundring, og fra alle kanter kom videbegjærlige mænd og ynglinger for at høre den berømte mester og lære ham personlig at kjende. Dels i samtaler, dels ved sammenhængende foredrag søgte han at vække dem, som samlede sig om ham, til »stræben efter visdom«, veiledede dem til sand videnskabelig tænkning og fremstillede for dem sin livsanskuelse, saaledes som den efterhaanden udviklede sig hos ham. Blandt dem, som skal have hørt hans foredrag, nævnes hos senere forfattere flere af Athens berømte mænd, saaledes ogsaa den store taler *Demosthenes*.*) Det fortælles, at mange betydelige mænd har staaet i brevveksling med Platon, og at flere stater skal have søgt hans raad i sine vigtigste anliggender, ja endog bedet ham om udkast til helt

*) *Cicero*, der kalder Platon „*philosophorum quasi deum*“²²³), slutter af *Demosthenes*'s storslagne stil, at han baade omhyggelig maa have læst Platons skrifter og hørt hans foredrag. Forøvrigt har man hos *Demosthenes* fundet mere slegtskab med *Sokrates*'s aand end med Platons. (*Demosthenes* var omtrent 44 aar yngre end Platon.)

nye forfatninger. Men intet af dette kan regnes som sikre efterretninger. Det beviser kun, hvor udbredt hans ry som tidens viseste mand har været.

Af Platons disciple skal her kun nævnes hans søstersøn *Speusippos*, der fortsatte hans virksomhed i Akademiet, og den uden sammenligning mærkeligste af dem, *Aristoteles* fra Stageira.*) Denne var omtrent 43 aar yngre end Platon og kom 17 aar gammel til Athen, kort efterat Platon for anden gang var reist til Sicilien. Efter hans hjemkomst (365) sluttede Aristoteles sig til ham og var nu gennem 18 aar hans tilhører. Hans begavelse og aandsretning var imidlertid meget forskjellig fra Platons, han slog ind paa ganske andre veie i sin forskning og grundede en ny, selvstændig filosofisk skole.

Platon tog, ligesom Sokrates, aldrig betaling for sin undervisning. Han havde arvet en formue, som rimeligvis ikke har været saa særdeles stor,**) men dog tilstrækkelig til, at han baade har kunnet reise meget og leve sorgfrit. Det fortælles, at hans venner ofte samledes hos ham og Speusippos til gjestebud, hvor man ærede guddommen og omgikkes med hverandre paa naturlig vis (uden nogen overdivelse i mad og drikke) og kun havde vederkvægelse og videnskabelig underholdning (»filologi«) til maal.²²⁵⁾

Om Platons skrifter kan her kun siges faa ord.***)

*) En hellensk koloni paa halvøen *Chalkidike*.

***) En senere forfatter meddeler Platons testament²²⁴⁾. Hvis det er egte, har han foruden de ovenfor nævnte faste eiendomme kun efterladt sig lidet. Sandsynligvis er meget af hans formue gaaet med til de store reiser. Hans eiendom ved Akademiet vedblev efter hans død at tilhøre skolen.

****) Intet af, hvad Platon har skrevet, synes at være tabt. Derimod er ikke alle de skrifter, som bærer hans navn, virkelig af Platon. De egte skrifter er efter de fleste sagkyndiges mening 24 „dialoger“ (iberegnet *Sokrates's forsvarstale*). Flere af dem er oversatte paa dansk: Faidon, Kriton,

De har alle et filosofisk formaal og er affattet i prosaisk form. Men dog er de fleste af dem ligesaa meget digterverker som videnskabelige arbeider. Dette ligger ikke alene i deres form, idet tankerne udvikler sig i samtale mellem flere eller færre personer, der føres frem i en som oftest frit digtet situation, men endnu mere i deres indre eiendommelighed. De er udgaaet af en dyb ideal begeistring, der ofte hæver sig til den høieste poetiske flugt, og gjennestrømmes af en levende fantasi, der maaske udfolder sig aller rigest i hans originale behandling af »myther«²²⁶), men ogsaa ellers mangfoldig beliver hans fremstilling. Med slaaende klarhed træder personerne frem for os, idet han »i den gamle komedies aand«²²⁷) tegner levende billeder af kjendte mænd og forstaar med egne dramatisk kunst at stille dem sammen i karakteristisk og virkningsfuld gruppering. — Der er i disse samtaler paa engang det dybeste sedelige alvor og et eiendommeligt, velgjørende lune, der ofte bryder frem i sprudlende humor. Ogsaa sprogets og stilens forunderlige skjønhed viser den egne digter. Medrette er det sagt, at ingen har som Platon forenet poesi med den høieste visdom, og at den hellenske kultur, hvis kraftige rod vi faar begreb om allerede gennem den homeriske digtning, i Platon har udfoldet sig til sin fulde blomstring.

I alle Platons skrifter (undtagen ett) er *Sokrates* en hovedperson, i de fleste af dem er det ham, som leder samtalen, og i hans mund lægger Platon næsten altid sine mest betydningsfulde tanker. Dette er ikke en uvæsentlig form.

Alkibiades II, Symposion, Protagoras, Gorgias, Staten, Timaios og Filebos af *J. P. Heyse* (8 dele, Kbhvn. 1830—1859), Theaitetos af brødrene *B. T.* og *F. C. B. Dahl* (Kbhvn. 1866), Apologien af *L. C. D. Westengaard* (4de oplag Odense 1872). Af svenske oversættelser nævnes *Magnus Dalsjö's* Valda skrifter af Platon (3 dele, Stockholm 1870—1877), indeholdende Apologien, Kriton, Faidon, Symposion, Staten, Euthyfron, Faidros, Protagoras, Gorgias.

Det er for det første et udtryk for hans taknemmelige erkjendelse af, at han i grunden skyldte Sokrates alt, at selv hans dybeste spekulationer kun er en videre udførelse af, hvad Sokrates havde tænkt; maaske har han endog villet betegne dem som konsekvenser, Sokrates selv vilde have draget, om han havde fortsat sin virksomhed.²²⁸⁾ Men der ligger endnu mere deri. Thi Platon saa i Sokrates ikke alene den, der havde vakt ham til filosofisk bevidsthed og vist ham veien til »erkjendelse«, men ogsaa den fuldkomne filosof, alle »visdoms-elskeres« sande forbillede. Og for *Platon* var filosofien ikke blot lære, men personlig religiøs udvikling. For hans poetiske aand laa det derfor nærmest at fremstille den erkjendelse, han vandt, som legemliggjort i én levende personlighed. I *Sokrates* har han seet den sande visdom aabenbaret i et menneskes liv,²²⁹⁾ og det er billedet heraf, han giver os i sine verker. Et herligere mindesmerke har aldrig været reist over noget menneske end dette ideale billede af Sokrates, ikke mindst herligt derved, at det slutter sig sammen med Platons eget til en saa forunderlig enhed. Og saasandt oldtidens hele aandsliv har havt sin forberedende gerning for Guds rige paa jorden, saa vist har disse to, *Sokrates* og *Platon*, mere end nogen anden været kristendommens forløbere paa hedensk grund.

Sokrates's forsvarstale.

I. ¹⁾

Kap. 1. Hvad I, mænd af Athen! har følt ved 17²⁾
mine anklageres ord, det ved jeg ikke; men mig havde
de nær bragt til at glemme mig selv, saa overbevisende
talte de; og dog har de saagodtsom ikke sagt et eneste
sandt ord. Men det var især en af de mange løgne,
de kom med, som jeg maatte undre mig over, og det var,
da de sagde, at I maatte være paa eders post for ikke at
blive narret af mig, som skulde være saadan en stor B
taler. At de nemlig ikke skammer sig over, at de nu
straks i gjerningen vil blive gjendrevet af mig, naar det
viser sig, at jeg ikke i mindste maade er nogen stor taler,
det synes jeg var overmaade frækt af dem, — uden saa
skulde være, at de ved en stor taler mener den, som
taler sandt; thi er det meningen, saa maa jeg nok selv
tilstaa, at jeg er en taler, skjont ikke paa deres vis.

Disse mænd har altsaa, som jeg paastaar, lidet eller
intet sandt sagt. Men af mig skal I faa høre den rene

---

¹⁾ Se indledn. s. 99. (De smaa tal henviser til noterne neden-
under, et kors (†) i teksten til anmerkningerne ved bogens
slutning).

²⁾ De i randen tilføiede tal og bogstaver betegner siderne i
Stephanus's udgave, 1ste bind, og de stykker, hvori hver
side er inddelt; de tilføies her, fordi man almindelig pleier
at henvise efter dem.

sandhed. Det bliver rigtignok, ved Zeus, I mænd af Athen! ikke saadan tale, som deres var, prydet og udsmykket
 C med sirlige vendinger og udtryk; jeg kommer til at tale ligefrem, som ordene falder mig i munden; jeg er nemlig vis paa, at hvad jeg siger, er ret og sandt; og ingen af eder maa vente det anderledes; det vilde jo dog, I mænd, heller ikke sømme sig for den alder, jeg er i, at træde frem for eder som en yngling, der udarbejder kunstmæssige taler. Imidlertid beder og bønfalder jeg eder indstændig om dette, I mænd af Athen, at, om I hører mig ved mit forsvar bruge det samme sprog, som jeg pleier bruge
 D baade paa torvet ved vekselerernes borde, hvor mange af eder har hørt mig, og andensteds³⁾, saa maa I ikke blive forundret eller gjøre nogen støi⁴⁾ for den sags skyld. Det forholder sig nemlig saaledes: dette er første gang, jeg staar for retten, nu jeg er 70 aar gammel; jeg er derfor aldeles fremmed for den maade, man her bruger at tale paa; om jeg nu var en virkelig fremmed⁵⁾, saa vilde I dog vist se igjennem fingre med, at jeg talte i den mund-
 18 art og paa den maade, jeg var opfødt i; paa samme maade beder jeg eder da nu om dette — og jeg tror, det er et rimeligt ønske, — at I ikke vil bryde eder om maaden, jeg taler paa, (thi den er muligens daarligere, men kunde jo ogsaa muligens være bedre end den sedvanlige), men alene tage hensyn til og lægge nøie merke til, om det, jeg siger, er rigtigt eller ikke; dette er nemlig en dommers pligt; talerens pligt er at sige sandhed.

³⁾ Se indledn. s. 69.

⁴⁾ Dette udtryk brugtes almindelig om mishagsytringer i the- atret, i folkeforsamlingen o. l.

⁵⁾ D. e. fra andre egne af Hellas.

Kap. 2. Først bør jeg da, I mænd af Athen, forsvare mig mod de første falske klager, som har været reist imod mig, og mod de første anklagere, og derefter mod de senere. Thi mod mig er mange anklagere fremstaaet for eder, anklagere, som baade har talt længe — allerede gennem mange aar — og dog intet sandt; og disse frygter jeg mere for end *Anytos* ¹⁾ og hans følge, — skjønt jo ogsaa disse er farlige. Men de andre er farligere, I mænd, de som har taget sig af de fleste af eder lige fra barns ben af og søgt at overbevise eder og klaget over mig og snakket om, at «der er en *Sokrates*, en høilærd mand,²⁾ som baade grubler over, hvad der er paa himmelen, og har udforsket alt det, som er under jorden, og som gjør uret til ret.» Disse folk, I mænd af Athen, som har spredt dette ord ud, de er mine farlige anklagere. Naar nemlig nogen hører saadant, saa tænker han, at de, som giver sig af med slige undersøgelser, heller ikke tror paa guder. Dertil kommer, at der er mange af disse anklagere, og allerede i lang tid har de anklaget mig; endvidere har de talt for eder, medens I var i den alder, da I lettest kunde fæste lid til dem †, nemlig medens I var børn eller ganske unge mennesker; og de havde aldeles fri mark ved sin an-

¹⁾ *Anytos* (indledn. s. 92 fg.) betegnes her som hovedmanden, fordi han var den betydeligste og mest indflydelsesrige af de tre anklagere. I virkeligheden var det *Meletos* (s. 91), der stod som den egentlige anklager. *Anytos* og *Lykon* optraadte kun som „medklagere“.

²⁾ Egentl. en „s sofist“ (indledn. s. 29). Om opfattelsen af *Sokrates* som en typus for sofisternes og naturforskernes klasse se s. 73 fg. og om dommen over disses virksomhed s. 39 fg.

klage³⁾, da der ingen var til at forsvare sig. Men det aller urimeligste er det, at man ikke engang kan vide og nævne deres navne, — undtagen forsaavidt der kan være en eller anden komedie-skriver iblandt dem.⁴⁾ Men de, som af had og lyst til bagvaskelse søgte at overbevise eder, eller som ogsaa virkelig selv var overbeviste og derfor gjerne vilde overbevise andre, alle disse er det vanskeligst at komme nogen vei med. Det er jo ikke engang muligt at faa nogen af dem frem her for retten eller forhøre† dem; men jeg er nødt til, naar jeg skal forsvare mig, ganske at kjæmpe som mod en skygge, og at holde forhør, uden at der er nogen, som svarer.

Ogsaa I faar altsaa gaa ind paa denne min betragtning, at jeg har havt to slags anklagere, dels de, som nu nylig har anklaget mig, og dels, som sagt, de fra gammel tid af. Og I vil indrømme, at jeg først bør forsvare mig mod disse; ogsaa I har jo baade før hørt dem anklage mig og meget oftere end de senere.

Nu vel! jeg skal altsaa forsvare mig, I mænd af Athen! og forsøge i denne korte stund⁵⁾ at faa udryddet de falske meninger om mig, som gjennem saa lange tiders bagvaskelser er indgivet eder. Ja, jeg skulde vistnok ønske, at dette lod sig gjøre, — om det kunde blive til gavn baade for eder og for mig —, og at jeg kunde udrette noget ved mit forsvar; men jeg tror, at det ikke

³⁾ Grundteksten har her et udtryk, som brugtes om klageren, naar det paa forhaand var afgjort, at han maatte vinde sin sag, fordi den anklagede ikke mødte for retten.

⁴⁾ Baade *Aristofanes* (se s. 72 fg.) og andre komedie-digtere havde spottet Sokrates i sine stykker.

⁵⁾ Det var udtrykkelig fastsat, hvor længe hver part havde lov til at tale.

er let, og det staar klart for mig, hvor vanskelig en sag det er. Dog, det faar nu gaa, som Gud⁶⁾ vil; men loven maa jeg lyde og føre mit forsvar!

Kap. 3. Lad os altsaa gaa tilbage til begyndelsen og tage det spørgsmaal for os, hvad det er for en beskyldning, som har fremkaldt bagvaskelsen imod mig, og som vistnok ogsaa *Meletos* har troet paa, naar han har reist denne klage mod mig. Nu vel! med hvilke paa-stande har da mine bagvaskere bagvasket mig? jeg faar altsaa bringe det i form som virkelige anklageres edsvorne klage¹⁾ og læse den op: «Sokrates er skyldig og handler utilbørlig, idet han undersøger baade hvad der er under jorden og paa himmelen, og gjør uret til ret, og lærer andre det samme.» Saa omtrent lyder den. Dette saa I jo ogsaa selv i *Aristofanes's* komedie²⁾, hvorledes en Sokrates farer omkring der og baade snakker om, at han svæver i luften, og vrøvler en hel del andet vrøvl om ting, som jeg for min del ikke har det allermindste skjønt paa. Og jeg siger ikke dette som den, der agter denslags kundskab ringe, om nogen virkelig har indsigt i saadant, — for at jeg ikke muligens skulde blive anklaget af *Meletos* for saa slem en brøde!³⁾ men, I mænd af Athen! jeg har nu engang ikke nogen indsigt i disse ting. Og som vidner kan jeg stille de fleste af eder selv, og jeg

⁶⁾ Se anm. 3 til kap. 17.

¹⁾ Ved en proces i Athen blev begge parter edfæstede.

²⁾ „*Skyerne*“; Sokrates hænger høit oppe i en kurv, og da en spørger ham, hvad han der tager sig for, svarer han: „jeg svæver i luften og studerer solen“ (v. 225).

³⁾ Nemlig som at give mig af med slige kjætterske studier. †

forlanger, at I skal oplyse og underrette hverandre derom, alle de af eder, som nogensinde har hørt paa mine samtaler, — og det er mange. Erklær altsaa for hverandre, om nogen af eder nogensinde har hørt mig sige et eneste ord om slige ting i mine samtaler! — — og deraf vil I kunne indse, at det forholder sig paa samme maade ogsaa med de øvrige ting, som mængden har at sige om mig.

Kap. 4. Men nu er jo intet af dette tilfældet, og om I af nogen har hørt, at jeg giver mig af med at undervise folk og tager penge derfor, saa er heller ikke **E** det sandt. Jeg anser forresten ogsaa det for en fortræffelig ting, om nogen skulde være istand til at undervise folk, — som en *Gorgias* fra Leontinoi, en *Prodikos* fra Keos eller en *Hippias* fra Elis¹⁾. Thi, I mænd, enhver af disse kan† reise til hvilkensomhelst by og der faa de unge, som har adgang til uden betaling at omgaaes med hvem de vil af sine egne medborgere, faa dem overtalt **20** til at opgive omgangen med disse og slutte sig til dem og give dem penge derfor, ja tak til!²⁾ Der er jo ogsaa en anden lærd mand her, en fra Paros, som jeg har faaet høre opholder sig her i byen. Jeg traf nemlig en mand, der har givet flere penge ud til sofister end alle andre tilsammen, nemlig *Kallias*, Hipponikos's søn³⁾. Denne

¹⁾ Indledning s. 33 fl.

²⁾ Se Platons *Protagoras* kap. 8.

³⁾ *Kallias*, en svoger af *Alkibiades*, af en gammel og anseet slegt, var en af Athens rigeste mænd, men satte efterhaanden sin formue overstyr; han førte et stort og gjestfrit hus og var en af sofisternes ivrigste velyndere. (Se det nedenfor oversatte stykke af *Protagoras*, kap. 2 fig.) Hans fader *Hipponikos* faldt i slaget ved Delion 424. †

mand gjorde jeg da følgende spørgsmål (han har nemlig to sønner): «Du Kallias», sagde jeg, «hvis dine sønner var foler eller kalver, saa maatte vi tage og leie en til at passe dem, en, som kunde gjøre dem flinke og dygtige i de gode egenskaber, der hører foler og kalver til; det maatte da være en af beriderne eller af landmændene; men nu, da de er mennesker, hvem har du nu i sinde at tage til at passe dem? hvem er det, som har indsigt i denslags gode egenskaber, som hører et menneske og en statsborger til? jeg forudsætter nemlig, at du, som har sønner, maa have overveiet den ting; er der nogen, sagde jeg, eller ikke?» «Jo vist er der det,» sagde han. «Hvem da,» sagde jeg, «og hvor er han fra, og hvad tager han for sin undervisning?» «*Euenos*», sagde han, «fra Paros⁴), han tager fem miner, Sokrates!» Og jeg maatte da prise *Euenos* lykkelig, om han i sandhed skulde forstaa † den kunst og underviser saa billig⁵). Jeg vilde i det mindste

⁴) Der omtales to af navnet *Euenos* fra det 5te aarhundred; begge var fra øen Paros, og begge var elegiske digtere. Den yngste, som omtrent var jevnaldrende med Sokrates, var tillige sofist; i Platons *Faidros* (kap. 51) og *Faidon* (kap. 5) omtales han paa en temmelig spydig maade, og at han ikke hørte til de mest anseede af sofisterne, kan vi se af den pris, han tog for sin undervisning; thi medens *Euenos* nøiede sig med 5 miner, skal en *Gorgias* og *Protagoras* have faaet 100 miner for et kursus; (1 mine var 100 drakmer, 1 drakme omtrent = 67 øre, altsaa 5 miner omtrent = 335 kroner). Der findes endnu nogle smaa brudstykker baade af denne *Euenos*'s og af den ældres „elegier.“ †

⁵) Det græske ord er tvetydigt, da det i denne sammenhæng vistnok maa forstaaes om den billige pris, men egentlig betyder „harmonisk“ (i musikken, modsat „falsk“), dernæst i almindelighed passende, sømmelig, ogsaa dygtig.

selv være meget stolt og kry, om jeg kunde dette; men, I mænd af Athen! jeg kan det ikke.

Kap. 5. Nu kunde maaske nogen af eder indvende: «Men, Sokrates! hvori bestaar da din virksomhed? hvor er disse bagvaskelser mod dig kommet fra? thi naar du ikke øver nogen særegen virksomhed, forskjellig fra andre menneskers, da kan jo ikke et saa slemt ord og rygte være kommet op, — hvis du virkelig ikke gjorde andet, end hvad folk i almindelighed gjør?† sig os derfor hvad det er, for at vi ikke skal fælde en overilet dom D over dig.» Dette synes jeg nok man med grund kan sige, og jeg skal derfor forsøge at vise eder, hvad det kan være; som har paadraget mig dette ord og denne bagvaskelse. Saa hør mig da! Og maaske vil en og anden af eder tænke, at jeg spørger; I kan dog være forvisset om, at jeg skal sige eder den rene sandhed.

Jeg har nemlig, I mænd af Athen, ikke for noget andet faaet dette ord paa mig end for en vis visdom. Hvad er da det for slags visdom? kanske netop en rent menneskelig visdom; thi i virkeligheden lader det næsten til, at jeg har denne visdom; de andre derimod, E som jeg nys talte om, de maa vel kanske have en overmenneskelig visdom, — eller ogsaa ved jeg ikke, hvad jeg skal kalde den; thi jeg forstaar mig i alle fald ikke paa den; og hvis nogen siger det, saa lyver han og bagtaler mig. Og gjør mig nu ingen støi, I mænd af Athen! selv om I skulde finde, at jeg fører et noget stort ord; det er nemlig ikke som mine ord, jeg anfører det, jeg kommer til at sige,† men jeg skal henføre det til en hjemmelsmand, I kan lide paa. Til vidne

om min visdom, om jeg overhovedet har nogen, og af hvad slags den er, vil jeg nemlig fremstille eder guden i Delfoi¹⁾. I kjender jo nok *Chairefon*²⁾. Han var min 21
ven fra ungdommen af, og han var ogsaa en ven af de fleste af eder, drog i landflygtighed som I og kom tilbage igjen med eder³⁾. Nu ved I jo, hvordan *Chairefon* var, hvor ivrig han var i alt, hvad han gav sig af med. Saaledes tog han sig ogsaa engang for at reise til Delfoi og gjøre oraklet dette sporsmaal — og, som sagt, ingen støj I mænd! — han spurgte altsaa, om der gaves nogen mere vis end jeg. *Pythia*⁴⁾ svarede da, at der ingen visere gaves. Og dette kan hans broder her vidne for eder om, da *Chairefon* selv er død.

Kap. 6. Og læg nu merke til, hvorfor jeg fortæller B
dette. Jeg vil nemlig forklare eder, hvoraf bagvaskelsen imod mig er opstaaet. Thi da jeg hørte om dette orakelsvar, tænkte jeg som saa: «Hvad kan vel guden mene,

¹⁾ *Apollon*, hvis orakel i Delfoi nød den største ærefrygt og tillid i hele Hellas.

²⁾ *Chairefon* var en overmaade ivrig beundrer af Sokrates; ogsaa han havde været gjenstand for Aristofanes's og andre komedie-digteres spot (se Aristofanes's *Skyerne* v. 104 o. fl. st.)

³⁾ *Chairefon* var en god demokrat, hvad Sokrates ogsaa forudsætter og kunde forudsætte om flerheden af sine dommere; derfor var *Chairefon* ogsaa disses „ven“ og var ligesom en stor del af dem forvist eller flygtet fra Athen i aaret 404 og vendt tilbage igjen det følgende aar, da demokratiet blev gjenoprettet (se anm. 7 og 10 til kap. 20).

⁴⁾ Den delfiske prestinde, gennem hvis mund guden gav sine orakelsvar. Svaret skal have lydt saa:

Vis er vel Sofokles, mer vis Euripides,
men visest dog af mennesker er Sokrates. †

og hvad kan det være, han sigter til med saadan gaadefuld tale? thi jeg ved jo med mig selv, at jeg ikke i allermindste maade er vis; hvad kan han da mene med at sige, at jeg er den viseste? thi lyve kan han dog ikke, det gaar jo ikke an for ham.» Og i lang tid var jeg nu aldeles uvis om, hvad han kunde mene; derefter gav jeg mig, skjønt med stor ulyst, til at undersøge det paa følgende maade. Jeg gik til en af dem, som gjælder C for at være vise, for der — om nogensteds — at kunne gjendrive spaadomsordet og vise oraklet, at «denne er dog visere end jeg; men du sagde mig!» Jeg lagde nu nøie merke til manden, (hans navn behøver jeg jo ikke at nævne; men det var en af politikerne, jeg iagttog, og som det gik mig saaledes med, I mænd af Athen!) og talte med ham †, og da forekom det mig, at denne mand vistnok gjaldt for at være vis baade i mange andres øine og især i sine egne, men ikke var det. Og saa forsøgte jeg at vise ham, at han nok mente at være D vis, men ikke var det. Derved fik jeg da baade ham og mange af de tilstedeværende til uvenner. Og saa gik jeg bort og drog hos mig selv den slutning: «Jeg er dog visere end dette menneske; thi det lader til, at ingen af os ved noget skjønt og godt; men han indbilder sig at vide noget, skjønt han ikke ved det; jeg derimod — ligesom jeg nu engang † ikke ved noget, saaledes indbilder jeg mig det heller ikke. Det synes dog altsaa †, som jeg maa være en smule visere end han, forsaavidt nemlig som, hvad jeg ikke ved, det indbilder jeg mig heller ikke at vide.»

Derefter gik jeg til en anden af dem, som gjaldt for endnu visere end denne; og jeg fik det selvsamme indtryk. Ogsaa der fik jeg baade ham og mange andre til uvenner. E

Kap. 7. Efter dette gik jeg da straks videre i rækken og merkede vistnok baade til min sorg og skræk, at jeg gjorde mig forhadet; men desuagtet syntes jeg, det var nødvendigt at sætte hensynet til guden over alt andet; jeg maatte altsaa for at undersøge, hvad oraklets mening var, gaa til alle dem, som gjaldt for at vide noget. Og ved hunden¹⁾, I mænd af Athen! — thi jeg maa sige eder sandheden — det gik mig virkelig saa: det syntes mig næsten, naar jeg undersøgte det efter gudens anvisning, at de mest anseede var de, der manglede mest, medens andre, der gjaldt for at være daarligere, i virkeligheden stod høiere i indsigt. Jeg maa altsaa fortælle eder, hvorledes jeg flakkede om og formelig havde megen umag, forat orakelsvaret til syvende og sidst skulde blive mig uigjendriveligt. † — 22

Efter politikerne gik jeg nemlig til digterne, baade til tragikerne og til dem, som skriver dithyramber²⁾, og til de øvrige, i den tanke, at jeg der skulde gribe B

1) Det var ikke sjelden, at en, som vilde til at sverge, enten pludselig brød af og udelod gudens navn eller ombyttede det med navnet paa en eller anden ligegyldig ting, især et dyr eller en plante; naar Sokrates gjør det, har gjerne hans tale et ironisk anstrøg. †

2) Digterne gjaldt i oldtiden ogsaa for de største vismænd; især fandt man i de homeriske digte og i tragedierne udtømmelige skatte af livsvisdom. *Dithyramberne* var festlige korsange, oprindelig til guden *Dionysos's* ære; de udmer-

mig selv paa frisk gjerning i at have mindre kundskab end disse. Jeg tog altsaa frem deres digte, de som forekom mig at være mest omhyggelig udarbejdet af forfatterne, og spurgte dem saa, hvad deres mening var, — forat jeg med det samme ogsaa kunde lære noget af dem. Jeg skammer mig imidlertid ved at sige eder sandheden, I mænd! men det maa dog siges: thi rent ud sagt, næsten alle de tilstedeværende kunde tale bedre end digterne selv om det, som disse havde skrevet.

C kom saaledes ogsaa med hensyn til digterne meget snart til den erkjendelse, at det ikke var af visdom, de digtede sine digte, men af enslags naturgave og guddommelig indgivelse, paa samme maade som seerne og spaamændene; thi ogsaa disse siger mange skjønne ting, men ved intet af det, de siger; og det blev mig klart, at det var omtrent ligedan fat med digterne; og tillige merkede jeg, at fordi de kunde digte, saa ansaa de sig selv for at være de viseste mennesker ogsaa i alle andre ting, hvori de ikke var det. Saa forlod jeg da ogsaa dem med den overbevisning, at jeg i samme mon stod over dem som over politikerne.

Kap. 8. Til sidst gik jeg da til haandverkerne.

D Jeg vidste nemlig med mig selv, at jeg saa at sige intet forstod mig paa; men om disse vidste jeg, at jeg vilde finde, de forstod sig paa mange skjønne ting. Og deri blev jeg ikke skuffet; de forstod sig virkelig paa, hvad jeg ikke forstod, og forsaavidt var de visere end jeg.

---

kede sig ved høi tankeflugt, dristige billeder og en rigt vekslende versbygning; ofte var tankerne klædte i en meget dunkel form.

Men, I mænd af Athen, den selvsamme fejl som hos digterne fandt jeg ogsaa hos disse gode mestere: fordi de med dygtighed udøvede sin kunst, saa indbildte de sig alle som en, at de ogsaa i alle de andre største og vigtigste ting var de viseste mennesker, og denne deres vildfarelse fordunklede hin visdom, saa at jeg i oraklets navn maatte spørge mig selv, hvad jeg skulde foretrække, enten at være, som jeg er, — altsaa uden deres visdom, men ogsaa uden deres daarlighed, — eller at have begge dele, som de har. Og jeg maatte svare mig selv og oraklet, at det var bedst for mig at være, som jeg er.

Kap. 9. Ved denne undersøgelse har jeg altsaa, I mænd af Athen, baade paadraget mig mange uvenskaber og det de aller heftigste og bitreste, saa at mange bagvaskelser er opstaaet deraf, og tillige har jeg faaet dette ord paa mig, at jeg kaldes vis. De, som ved saadanne leiligheder er tilstede, tror nemlig, at jeg selv maa besidde visdom i de ting, hvori jeg blotter andre. Men i virkeligheden, I mænd, lader det til, at det just er guden ¹⁾, som er vis, og at han med dette orakelsvar mener det, at den menneskelige visdom er lidet eller intet værd. Og det er klart, at han med dette sit udsagn ikke tænker paa *Sokrates*, men at han kun har brugt mit navn og taget mig til eksempel, som om han vilde sige: «Den af eder, I mennesker, er den viseste, der ligesom *Sokrates* har erkjendt, at han med hensyn til visdom i virkeligheden intet er værd.» Derfor er det da, jeg endnu gaar omkring og efter gudens ord

¹⁾ Apollon, se kap. 5.

søger og forsker baade blandt borgerne og blandt de fremmede, om jeg skulde holde nogen af dem for vis; og naar jeg finder, at han ikke er vis, saa kommer jeg guden til hjælp og beviser, at han ikke er det. Og som følge af dette arbejde har jeg ikke faaet tid til at udrette noget, som er at tale om, hverken i det offentlige C liv eller i mine private forhold; men jeg er i den største fattigdom²⁾ paa grund af denne virksomhed i gudens tjeneste.

Kap. 10. Hertil kommer nu, at en del unge mennesker, af dem som har bedst tid, de rigeste mænds sønner, af egen lyst følger mig † og finder fornøielse i at høre folk blive udspurgt og ogsaa ofte selv † efterligner mig og derpaa giver sig til at udspørge andre; og da tænker jeg, de finder mere end nok af folk, som tror at vide noget, men lidet eller intet ved. Deraf følger nu, at de, som udspørges af dem, bliver ærgerlige paa mig D istedenfor paa sig selv, og siger, at den Sokrates er en rigtig stor slyngel og fordærver de unge. Og naar nogen spørger dem, hvad han da gjør med dem, eller hvad han lærer dem, saa har de intet at sige; thi de ved det ikke; men forat det ikke skal se ud, som de staar fast, kommer de med dette, som man har paa rede haand mod alle filosofer †, at det er ved at undervise dem om, hvad der er paa himmelen og under jorden, og lære dem ikke at tro paa guder og at gjøre uret til ret¹⁾. Thi sandheden tænker jeg de nødige vil ud med, nemlig at det er bragt

²⁾ Se indledn. s. 77.

¹⁾ Se anm. 2 til kap. 2.

for dagen, at de vel gjør fordring paa at have kundskab, men ingen har. Da nu disse folk er forfængelige²⁾ og ivrige, og der er mange af dem, og de fører godt sammensat† og overbevisende tale om mig, saa har de fyldt eders øren med disse bagvaskelser, som de saa længe og saa ivrig† har holdt paa med. Blandt disse har nu ogsaa *Meletos* angrebet mig og *Anytos* og *Lykon*, Meletos forbitret paa digternes vegne, Anytos paa handverkernes og politikernes, Lykon paa talernes³⁾. Derfor vilde jeg, som jeg straks i begyndelsen sagde, blive meget forundret, om det skulde lykkes mig i denne korte stund at faa udryddet de falske meninger om mig, som gjennem denne bagvaskelse har grebet saaledes om sig iblandt eder. —

Her har I da sandheden, I mænd af Athen, og jeg taler uden at skjule nogen ting for eder, enten stort eller smaat, og uden nogetsomhelst forbehold. Og dog er jeg temmelig vis paa, at jeg just herved fremdeles† vækker uvilje mod mig⁴⁾. Men dette er et yderligere bevis paa, at det er sandhed, jeg siger, og at det hænger saaledes sammen med bagvaskelsen mod mig og med dens aarsager. Og hvis I enten nu eller senere vil undersøge dette, skal I finde, at det forholder sig saa.

Kap. 11. Med hensyn til de klager, som de første anklagere har fremført mod mig, kan dette være † tilstræk-

2) Og netop derfor saa meget ivrigere for at stille ham i et slet lys, som har saaret deres forfængelighed saa haardt.

3) Se indledn. s. 91—94. Ved *talere* menes de, som pleiede at føre ordet i folkeforsamlingen.

4) Nemlig hos dommerne og tilhørerne.

keligt som forsvar ligeoverfor eder. Men mod *Meletos*, den hædersmand og fædrelandsven, som han kalder sig, og de senere anklagere, skal jeg nu prøve at forsvare mig. Idet vi nemlig regner disse som den anden klasse af mine anklagere, faar vi nu tage ogsaa deres klage for os. Den lyder omtrent saa: han paastaar, at Sokrates er skyldig i at fordærve de unge og ikke tro paa de guder, staten tror paa, men paa andre, nye dæmoniske ting¹⁾. Saaledes lyder altsaa beskyldningen†; og af denne beskyldning vil vi undersøge hvert enkelt punkt for sig.

Han paastaar altsaa, at jeg er skyldig i at fordærve de unge. Men jeg, I mænd af Athen, jeg paastaar, at *Meletos* er skyldig, forsaavidt som han spøger for fuldt alvor og letsindig fører folk i processer og giver sig udseende af at have iver og omsorg for ting, som han aldrig har bryd sig den mindste smule om. Men at dette forholder sig saaledes, skal jeg søge at paavise ogsaa for eder.

D *Kap. 12.* Kom da, *Meletos*¹⁾, og svar mig: er det ikke saa, at du sætter stor pris paa, at de unge kan blive saa gode som muligt?

Meletos. Jo.

1) Ting, som tilhører eller kommer fra *dæmoner*, d. e. overnaturlige væsener (se kap. 15). Ordet dæmonisk maa altsaa ikke her tages i den betydning, som det nu i almindelighed har. Om grunden til, at vi desuagtet beholder det i oversættelsen, se anm. 1 til kap. 19.

1) Den ene part kunde under sin tale for retten henvende spørgsmaal til den anden, og denne var forpligtet til at svare paa dem; se nedenfor kap. 13 og 15.

Sokrates. Nu, saa fortæl da disse mænd, hvem det er, som gjør dem bedre; thi du ved det naturligvis, siden det er en sag, som ligger dig paa hjerte²). Du har jo, efter hvad du paastaar, opdaget, hvem der for-dærver dem, nemlig mig, og stevner mig hid og anklager mig; saa nævn da nu ogsaa den, som forbedrer dem, og paavis for dommerne, hvem det er. — — Ser du, Meletos, at du tier og ikke har noget at sige? synes du dog ikke, at det er en skam og et fuldstændigt bevis for, hvad jeg siger, at du ikke har bryd dig noget om det? — — Men saa sig det dog, min gode mand, hvem gjør dem bedre?

Mel. Lovene.

Sokr. Det er jo ikke det, jeg spørger om, men E hvilket menneske, — og et saadant menneske maa da først og fremst ogsaa netop kjende lovene.

Mel. Disse her da, Sokrates, dommerne.

Sokr. Hvad siger du, Meletos? er disse istand til at opdrage de unge, og gjør de dem bedre?

Mel. Ja netop.

Sokr. Er det alle, eller kun en del af dem, og resten ikke?

Mel. Alle.

Sokr. Det er fortræffeligt, ved Hera! Vi faar paa den maade en stor overflod af mennesker, som gjør gavn³). Men videre! Tilhørerne der, gjør de dem bedre eller ikke?

²) Sml. Sokrates's ord i dialogen *Euthyfron*, indledn. s. 91.

³) Dommerne i Sokrates's sag var sandsynligvis 501 (se anm. 1 til kap. 25). Det hele kollegium af dommere („heliasterne“), som til de enkelte sagers behandling delte sig i flere sær-

25

Mel. Ogsaa de.

Sokr. End medlemmerne af raadet?⁴⁾

Mel. Ogsaa medlemmerne af raadet.

Sokr. Men nu de, som er i folkeforsamlingen †, fordærver da kanske de de unge? eller gjør ogsaa de dem allesammen bedre?⁵⁾

Mel. Ogsaa de.

Sokr. Det ser altsaa ud til, at alle Athenere gjør dem brave og gode undtagen jeg, og at jeg alene fordærver dem; er det saa, du mener?

Mel. Ja, det mener jeg netop.

Sokr. Det er en høist ulykkelig stilling, du har dømt mig til! Svar mig nu ogsaa paa dette: mener du, B at det har sig paa samme maade ogsaa med heste? at de, som gjør dem bedre, er alle mennesker, men kun en den, som fordærver dem? eller tvertimod, at det kun er en, som formaar at gjøre dem bedre, eller ganske faa, nemlig beriderne, medens de fleste mennesker fordærver hestene, naar de stiller med dem og giver sig af med dem? er det ikke saa, Meletos, baade med heste og med alle andre dyr? — — jo, det skulde jeg mente, enten saa du og Anytos siger nei eller ja. Det vilde jo vistnok være en stor lykke for de unge, hvis der virkelig kun gives en, som fordærver dem, medens alle andre gjør C dem gavn. Men, Meletos, du viser jo tydelig nok, at du aldrig har bryd dig om de unge, og du lægger klart din

---

skilte domstole, udgjorde 6000 mand, der blev udtaget ved lodkastning blandt samtlige borgere.

⁴⁾ Om raadet i Athen se anm. 1 til kap. 20.

⁵⁾ I folkeforsamlingen var alle voksne borgere med.

ligeGYldighed for dagen, at du ikke har havt nogensomhelst interesse for de ting, du stevner mig hid for.

Kap. 13. Men, for Zeus's skyld, Meletos! sig os videre, hvad der er bedst, enten at bo blandt gode borgere eller blandt slette. — — Svar mig dog, kjære! Det er jo ikke noget vanskeligt spørsmaal, jeg gjør dig. Er det ikke saa, at de slette mennesker gjør ondt mod dem, som er dem nærmest, men de gode godt?

Mel. Jo, ganske vist.

Sokr. Er der nu nogen, som heller vil lide skade D af dem, han omgaaes med, end have hjælp og gavn af dem? — Svar, mine gode mand! ogsaa loven byder dig jo at svare. Er der nogen, som foretrækker at lide skade?

Mel. Nei naturligvis.

Sokr. Men naar du nu stevner mig hid, fordi jeg fordærver de unge og gjør dem slettere, er det da din mening, at jeg gjør det frivillig eller ufrivillig?

Mel. Frivillig.

Sokr. Hvorledes, Meletos? er du, saa ung en mand, i den grad visere end jeg, der er saa gammel, at du har erkjendt, at de onde altid gjør ondt mod sin næste, de gode godt, medens jeg derimod er kommen saa E langt i daarskab, at jeg ikke engang skjønner dette, at hvis jeg gjør nogen af mine omgangsvenner slet, saa vil jeg staa fare for selv at lide ondt af ham, — saa at jeg, efter hvad du paastaar, frivillig fører saa stort et onde over mig? — Nei, det faar du ikke mig til at tro, Meletos, og heller ikke noget andet menneske, tænker jeg; men enten fordærver jeg dem ikke, eller, om jeg før-

26 dærver dem, saa er det ufrivillig¹⁾, saa at du i begge tilfælde lyver. Men hvis jeg fordærver dem ufrivillig, saa har man ikke lov til for saadanne, ufrivillige feil at stevne folk hid; men man faar tage dem for sig privat og belære og formane dem; thi det er klart, at naar jeg bliver belært derom, vil jeg holde op med det, som jeg gjør ufrivillig. Men — at komme til mig og belære mig, det skyede du, og det vilde du ikke; men hid stevner du mig, hvor man kan stevne dem, som trænger til revselse, men ikke dem, som trænger til belærelse.

Kap. 14. Imidlertid, I mænd af Athen, det er jo B allerede klart nok, hvad jeg sagde, at Meletos aldrig har bryd sig den mindste smule om disse ting. Dog sig os nu ogsaa, Meletos, paa hvilken maa de du paastaar jeg fordærver de unge. Det maa jo efter den klage, du har opsat, aabenbart være ved at lære dem ikke at tro paa de guder, staten tror paa, men paa andre, nye dæmoniske ting? mener du ikke, at det er ved saadanne lærdomme, jeg fordærver dem?

Mel. Jo ganske vist, det er netop min mening.

Sokr. Ja, saa maa du — for disse selvsamme guders skyld, som talen nu er om, — udtale dig endnu C tydeligere baade for mig og for disse mænd. Jeg kan nemlig ikke komme efter, om du mener, at jeg lærer dem at tro, at der er enslags guder til, og altsaa tillige selv tror, at der er guder, og ikke er en ren atheist eller forsaavidt har nogen skyld, men rigtignok ikke de samme guder, som staten tror paa, men andre, og om det er

---

¹⁾ Se indledn. s. 64.

dette, du beskylder mig for, at det er andre; eller om du overhovedet paastaar, at jeg baade selv ikke tror paa guder og lærer andre det samme.

Mel. Dette mener jeg, at du aldeles ikke tror paa guder.

Sokr. Nei, du forunderlige Meletos! hvad mener du dog med dette? tror jeg altsaa ikke engang, at solen eller maanen er guder, saaledes som alle andre mennesker tror? ¹⁾

Mel. Nei, ved Zeus, I dommere, thi han paastaar jo, at solen er en sten og maanen jord!

Sokr. Tror du, det er *Anaxagoras* ²⁾ †, du anklager, min kjære Meletos? og har du saa liden agtelse for disse mænd og tror, de er saa lidet kjendt i litteraturen, at de ikke skulde vide, at Klazomenieren *Anaxagoras*'s skrifter er fulde af saadan lære? Og saa skal da ogsaa de unge af mig faa disse lærdomme, som de forresten under-

¹⁾ Solen og maanen blev overalt i Hellas dyrket som guder.

²⁾ *Anaxagoras*, født aar 500 i Klazomenai i det ioniske Lilleasien, var en af de mærkeligste af de ældre filosoffer (s. 27). Han opstillede „aanden“ eller „den fornuftige tanke“ som verdens skabende og ordnende princip (s. 50 og 59). Om solen skal han have sagt, at den var „en glødende masse, større end Peloponnes“, og om maanen, at den havde „bosteder og bakker og klippeklofter.“ Han virkede længe i *Athen*, hvor han stod i nær forbindelse med *Perikles*. Kort før Peloponneser-krigens udbrud blev han anklaget for atheisme og forvist; han døde i *Lampsakos* i Lilleasien aar 428 eller 427. Enten fordi Sokrates blev betragtet som en discipel af *Anaxagoras*, eller fordi han overhovedet var en filosof og regnedes blandt den nye oplysnings mænd, tillægger Meletos ham en efter hans mening fritænknersk og kras opfatning af himmellegemerne.

E tiden kan købe sig fra orkestret for en drakme, om det kommer høit³⁾, og saa kan de udle Sokrates, om han skulde fremstille dem som sine lærdomme, især da de er saa urimelige! Men, ved Zeus! dette er altsaa din mening, at jeg aldeles ikke tror, der er nogen gud til?

Mel. Ja, ved Zeus, slet ikke.

Sokr. Ingen kan tro dig, Meletos, ja jeg tænker ikke engang du selv. Thi jeg, I mænd af Athen, jeg synes, at denne mand maa være en fræk og hensynsløs person, ja at han maa have opsat denne klage af ren
27 frækhed og ungdommelig hensynsløshed. Det ser nemlig ud, som om han vil sætte en gaade sammen og prøve mig som saa: »mon vel Sokrates, saadan en vis mand, som han er, vil merke, at jeg gjør løier med ham og modsiger mig selv, eller vil jeg kunne narre baade ham og tilhørerne med?» Thi for mig er det klart, at han ligefrem modsiger sig selv i sin klage, ret som om han vilde sige: «Sokrates er skyldig, idet han ikke tror paa guder, men tror paa guder.» Og dette maa jo dog være spøg.

Kap. 15. Vær da med, I mænd, at undersøge, hvørlædes det er mig klart, at han siger dette; men du, Meletos,
B svar os; og I maa, som jeg fra først af bad eder om,

³⁾ Saadanne teorier som de, Meletos har hentydet til, var paa denne tid saa almindelige, at man endog ofte fik høre dem i theatret, især i *Euripides's* tragedier. Orkestret var den del af theatret, hvor koret havde sin plads. † Adgangsprisen til de dramatiske forestillinger var i regelen 2 oboler, d. e. en tredjedel af en drakme (se anm. 4 til kap. 4); men af dette sted og af notiser hos senere forfattere synes det at fremgaa, at der ogsaa har været pladse til en hel drakme.

huske paa ikke at gjøre nogen støi, om jeg nu bruger min vante vis at tale paa.

Er der, Meletos, noget menneske, som tror, at der gives menneskelige ting, men ikke tror, at der gives mennesker? — Han maa svare, I mænd, og ikke idelig og altid gjøre støi! Er der nogen, som ikke tror, at der gives heste, men dog ting, som hører heste til? eller ikke tror, at der gives fløitespillere, men dog ting, som hører fløitespillere til? — Nei, det er der ikke, min bedste mand; — vil ikke du svare, saa faar jeg sige det baade til dig og de andre her. Men svar i det mindste paa det, som nu kommer: er der nogen, som tror, at der gives dæmoniske ting, men ikke tror, at der gives C
dæmoner.

Mel. Nei.

Sokr. Det var da godt, at du endelig engang svarede — af hensyn til disse mænd! ¹⁾ Nu siger du jo, at jeg baade tror paa og lærer om dæmoniske ting, hvad enten de nu er nye eller gamle; men dæmoniske ting tror jeg jo i ethvert fald paa efter din mening, og dette har du ogsaa edelig bekræftet i dit klageskrift. Men hvis jeg tror paa dæmoniske ting, saa er det dog vel aldeles nødvendigt, at jeg ogsaa tror paa dæmoner; er det ikke saa? Jo, saa er det; jeg forudsætter nemlig, at du indrømmer det, siden du ikke svarer. Men tror vi ikke, at dæmonerne enten selv er guder eller ogsaa sønner af D
guder? ²⁾ — ja eller nei!

¹⁾ Dommerne, som kunde befale ham at svare (se kap. 13).

²⁾ *Dæmonerne* var efter den sedvanlige forestilling enslags mellemvæsener mellem guder og mennesker; saaledes heder

Mel. Jo vist!

Sokr. Hvis jeg nu altsaa tror, at der er dæmoner til, — og det siger du jo, at jeg gjør, — og hvis disse dæmoner er enslags guder, saa er det jo netop, som jeg paastaar, at du taler i gaader og spøger, naar du kan sige, at jeg, som ikke tror paa guder, paa den anden side dog tror paa guder, siden jeg jo tror paa dæmoner. Hvis derimod dæmonerne er sønner af guder, enslags uegte sønner enten med nymfer eller med andre, som det jo ogsaa fortælles, hvilket menneske vil da kunne tro, at der gives sønner af guder, men ikke guder? Det vilde jo være ligesaa urimeligt, som om nogen vilde tro, **E** at der gaves sønner af heste eller æsler, † men ikke tro, at der gaves heste og æsler! Nei, Meletos, det er ikke muligt andet end, at du har sat dette ind i din klage for at sætte os paa prøve †, eller ogsaa fordi du ikke vidste nogen brøde, som du med sandhed kunde beskyldte mig for; men at du skulde kunne faa noget menneske med den mindste smule fornuft til at gaa ind paa, at en og samme mand baade kan tro, at der gives ting, som hører dæmoner og guder til, og paa den anden **28** side tro, at der hverken gives dæmoner eller guder eller heroer ³⁾, det er ikke muligt.

det hos Platon †: „Alt *dæmonisk* staar midt imellem en gud og et dødeligt væsen, og dets virksomhed bestaar i at tolke og overbringe menneskenes erender til guderne og guderne til menneskene, nemlig fra menneskene bønner og ofre og fra guderne baade befalinger og gjengjældelser for ofrene.“ Hos *Homer* er dæmoner dst samme som guder.

³⁾ Heroerne eller fortidens helte betragtedes som „halvguder“; den gamle digter *Hesiod* — se anm. 5 til kap. 32 — taler om „heroernes guddommelige slægt, de som kaldes „halvguder.“ † Saaledes ogsaa nedenfor i kap. 16.

Kap. 16. Altsaa, I mænd af Athen, for at vise, at jeg ikke er skyldig efter Meletos's anklage, tænker jeg ikke der trænges noget langt forsvar, men at allerede dette kan være tilstrækkeligt. Men hvad jeg før sagde, nemlig at der er opstaaet et stort og udbredt had imod mig, det kan I være vis paa er sandt. Og dette er det, som vil fælde mig, om jeg bliver fældet, ikke Meletos eller Anytos, men mængdens bagvaskelse og had; noget, som jo ogsaa har fældet mange andre brave mænd og fremdeles vil gjøre det, tænker jeg; der er nok ingen fare for, at det skal blive staaende ved mig.

B

Men nu vil kanske nogen sige: »Skammer du dig dog ikke, Sokrates, over at have givet dig af med saadan en virksomhed, som nu bringer dit liv i fare?« Men hertil vil jeg med fuld ret kunne svare: «Det er en daarlig tale, menneske, hvis du tror, at en mand, som der er det allermindste ved, bør beregne faren for liv eller død og ikke meget mere i al sin gjerning have dette alene for øie, om han gjør ret eller uret, og om han gjør en brav eller en slet mands gjerninger. Daarlige maatte de jo være efter din tale alle de halvguder, som faldt ved Troja, og allermest hin Thetis's søn¹⁾, der brød sig saa lidet om faren i sammenligning med at indlade sig paa noget uhæderligt, at da al hans hu stod til at faa dræbt Hektor, og hans moder,

C

¹⁾ *Achilleus*, søn af *Peleus* og havgudinden *Thetis*. Da den troiske helt *Hektor* havde dræbt hans kjæreste ven, *Patroklos*, satte *Achilleus* det i overensstemmelse med den tids anskuelse som sin høieste pligt, ja som sit livs maal at tage hevn, og at han herved selv udsatte sig for fare, det afholdt ham ikke et øieblik fra hans forsæt. †

som var en gudinde, talte, saavidt jeg mindes, omtrent saaledes til ham: «Hvis du hevner din ven Patroklos's drab og fælder Hektor, saa skal du selv dø; thi dig,» siger hun, «er døden beskikket straks efter Hektor;» — da han hørte dette, saa brød han sig ikke om død og fare, men, meget mere ræd for at leve
 D som en usling og ikke hevne sine venner, sagde han: «Gid jeg kun straks maatte dø, naar jeg først faar hevet krænkelserne, forat jeg ikke skal blive siddende her til latter ved de rundbyggede skibe, en byrde for jorden.» Du tror dog vel ikke, at han brød sig om død og fare? thi saa er det virkelig, I mænd af Athen: der, hvor en har taget sin stilling, i den overbevisning, at det saa er bedst, eller hvor han er sat af sin øvrighed, der, mener jeg, bør han blive og se faren imøde og ikke tænke paa døden eller noget andet i sammenligning med, hvad der er uhæderligt.

Kap. 17. Jeg vilde altsaa have handlet høist for-
 E underlig, I mænd af Athen, om jeg ved de leiligheder, da min øvrighed — de, som *I* havde valgt til at byde over mig¹⁾, — anviste mig min stilling, baade ved *Potidaia* og *Amfipolis* og *Delion*²⁾, om jeg da saa godt som nogen

¹⁾ Her menes hærførerne, *strategerne* (se s. 92***). Han betragter her ligesom flere steder dommerne som repræsentanter for folket, af hvis midte de jo var udtaget ved loddet.

²⁾ Sokrates nævner her tre større slag, som han havde været med i, og hvor han trolig havde gjort sin pligt (se indledn. s. 71 fg. og 83 fg.); *Potidaia* var en korinthisk koloni paa halvøen Chalkidike, som i aaret 432 faldt fra Athen og som blev indtaget efter mere end 10 aars beleiring; før beleiringen stod (i september 432) det slag, hvori Sokrates reddede Alkibiades's liv (se s. 85 fg.) Slaget ved *Amfipolis*,

anden holdt stand der, hvor disse befalingsmænd stillede mig, og vovede mit liv, men nu, da guden³⁾ anviser mig min stilling, — som jeg har troet og ment, — nemlig at jeg skal anvende mit liv til at stræbe efter visdom og prøve mig selv og andre, om jeg nu af frygt enten for døden eller for nogensomhelst anden ting vilde svinge 29 min plads. Det vilde dog være for galt, og da vilde man i virkeligheden med grund kunne stevne mig for retten som den, der ikke tror, at der er guder til, siden jeg er ulydig mod oraklet⁴⁾ og frygter for døden og tror, at jeg er vis, uden at være det. Thi det at frygte for døden, I mænd, det er jo intet andet end at indbilde sig at være vis uden at være det. Thi det er at indbilde sig at vide, hvad man ikke ved. Ingen ved nemlig, hvad døden er, ikke engang, om den ikke maaske er det største af alle goder for mennesket⁵⁾; men de frygter for den, som om de vidste sikkert, at den er det største af alle onder. Og er ikke dette netop hin skammelige daarskab, som B

---

en athensk koloni ved floden Strymon i Thrakien, stod i aaret 422, altsaa kort før den midlertidige stansning af Peloponneserkrigen, som indtraadte ved „Nikias's fred.“ *Delion* var et Apollontempel i Boiotien, hvor der i 424 stod et slag mellem Boioterne og Athenerne; de sidste maatte trække sig tilbage efter et stort nederlag.

- ³⁾ Mange steder kan man være i tvil, om udtrykket helst bør oversættes „guden“ og altsaa forstaaes om en af de mange specielle guder (saaledes her *Apollon*, se kap. 5 og flg.), eller „Gud“. I slutningen af kap. 24 og 33 menes vistnok den høieste, alt styrende Gud (sml. s. 62*).
- ⁴⁾ Ulydighed mod guddommen, utroskab i det kald, man har faaet, beviser van tro. (Kristendommen siger, at lydighed og al god gjerning er troens frugt).
- ⁵⁾ Nærmere herom i kap. 32 og 33.

bestaar i, at man indbilder sig at vide, hvad man ikke ved? Men jeg, I mænd, er maaske forsaavidt ogsaa i dette punkt forskjellig fra de fleste andre mennesker — og om jeg virkelig skulde anse mig i nogen mon for visere end nogen, saa maatte det ligge deri, — at ligesom jeg ikke ved synderligt om, hvad der er hos *Hades* ⁶⁾, saaledes indbilder jeg mig heller ikke at vide det. Men at gjøre uret og at være ulydig mod den, som staar over en, hvad enten det er en gud eller et menneske, at det er ondt og skjændigt, det ved jeg. Fremfor de onder altsaa, som jeg ved er onder, vil jeg aldrig frygte eller sky de ting, hvorom jeg ikke ved, om de ikke maaske er goder. Derfor: selv om I nu frifinder mig og altsaa ikke følger Anytos's mening, han som paastod, at enten maatte jeg overhovedet ikke være stevnet hid, eller ogsaa, efterat jeg engang er stevnet, var det ikke muligt andet end at domme mig til døden, idet han forestillede eder, at hvis jeg skulde gaa fri, da vilde † nok eders egne sønner udøve, hvad Sokrates lærer dem, og derved vil de ubetinget allesammen styrte sig i fordervelse; — om I altsaa hertil vilde sige mig: «Sokrates! nu vil vi ikke følge Anytos, men vi frifinder dig, dog paa den betingelse, at du aldrig mere skal sysselsætte dig med denne undersøgelse ⁷⁾ eller stræbe efter visdom; men hvis du fremdeles bliver greben i at gjøre dette saa skal du dø!» — om I altsaa, som sagt, skulde ville frifinde mig paa disse betingelser, saa vilde jeg svare eder: «Jeg

⁶⁾ Underverdenens gud; „hos Hades“ er altsaa det samme som „i underverdenen“ eller „i de dødes rige“.

⁷⁾ Nemlig hin søgen efter en visere; se kap. 6—9.

er eder meget forbunden, I mænd af Athen; men jeg vil adlyde Gud mere end eder⁸⁾, og saalænge jeg aander og har kraft dertil, vil jeg aldrig ophøre med at stræbe efter visdom og formane eder og vise eder tilrette, og, til hvem af eder jeg træffer, altid tale paa min vante vis: min bedste mand, vil jeg sige, du, som er en Athener og altsaa hører til den største og for sin visdom og kraft⁹⁾ mest anseede stat, skammer du dig ikke ved at bryde dig om penge, at du kan faa saa mange, som muligt, af dem, og om anseelse og ære, medens du E slet ikke bryder dig om eller tænker paa indsigt og sandhed og din sjæl, at den kan blive saa god, som muligt? Og hvis saa nogen af eder har en anden mening og paastaar, at han virkelig bryder sig om dette, saa vil jeg ikke straks slippe ham eller gaa min vei, men jeg vil spørge ham ud og prøve og forhøre ham, og hvis jeg da finder, at han ikke eier dyden, men dog paastaar det, saa vil jeg skjænde paa ham, fordi han sætter mindst pris paa det, som er mest værd, og større pris paa det, 30 som er ringere. Dette vil jeg gjøre baade med ung og gammel, hvem jeg træffer¹⁰⁾, baade fremmede og borgere, dog mest med borgerne, fordi I er mig nærmere af slegt. Thi dette er det, guden befaler mig, det skal I vide; og jeg tror, at der endnu aldrig er blevet eder et større gode tildel her i staten, end denne min tjeneste for guden. Det

⁸⁾ Sml. Apostlernes gjerninger 4, 19 og 5, 29 („Man bør adlyde Gud mere end mennesker“).

⁹⁾ Her menes ikke ydre magt, men aandelig kraft og dygtighed.

¹⁰⁾ Sml. de i indledningen s. 70 citerede ord af Nikias i dialogen *Laches*.

er jo nemlig intet andet, jeg gjør, idet jeg gaar omkring her, end at overtale eder, baade unge og gamle, til ikke at bryde eder om eders legemer eller gods fremfor eller
 B ligesaa meget som for eders sjæl, at den kan blive saa god, som muligt, idet jeg forestiller eder, at dyden ikke kommer af penge, men at derimod baade penge og alle andre goder for menneskene, baade i det private og i det offentlige liv, kommer af dyden ¹¹⁾. Hvis jeg altsaa ved saadan tale fordærver de unge, saa maatte denne tale være skadelig ¹²⁾; men hvis nogen paastaar, at det er andet end dette, jeg lærer, saa siger han ikke sandt. Altsaa, I mænd af Athen,» vilde jeg sige, «I faar gjøre, som I vil, enten I vil følge Anytos's mening eller ikke, og enten I vil frifinde mig eller ikke frifinde mig: jeg vil dog ikke
 C handle anderledes, om jeg end mange gange skal lide døden.»

Kap. 18. Gjør ingen støj, I mænd af Athen, men hold fast ved det, jeg bad eder om, at I ikke skal støie over, hvad jeg siger, men høre efter. Thi jeg tror, at I ogsaa vil have nytte af at høre efter. Jeg har nemlig endnu nogle andre ting at sige eder, som I kanske vil raabe høit over, men det maa I dog ikke gjøre!

I maa nemlig vide, at dersom I henretter mig, om jeg ellers er den, jeg siger, da gjør I ikke mig større

¹¹⁾ Her kunde sammenlignes mange andre steder hos *Platon*. Vi hidsætter kun dette ene: „Det gode er alle handlingers maal, og for det godes skyld bør vi gjøre alt andet, men ikke det gode for andre tiogs skyld.“ †

¹²⁾ Sml. *Xenofons* ord: „Hvorledes skulde en saadan mand kunne fordærve de unge? at sige, hvis ikke omsorg for dyden er fordærvelse!“ †

skade end eder selv. Mig vil nemlig ikke Meletos [eller Anytos †] kunne gjøre nogen skade; thi det vil ikke engang være ham muligt; jeg tror nemlig ikke, det gaar an, at en bedre maud lider skade af en daarligere. At faa mig dømt fra livet eller jaget i landflygtighed eller straffet med atimi¹⁾, det vil han rigtignok maaske kunne sætte igjennem; men dette er ting, som kanske han og vel ogsaa mangan anden anser for store onder, men jeg ikke; da anser jeg det meget mere for ondt at gjøre, hvad han nu gjør, uretfærdig at lægge an paa at faa en mand dømt til døden²⁾. Derfor, I mænd af Athen, er det langt fra, at jeg nu forsvarer mig for min egen skyld, som man kunde tro; men jeg gjør det for eders skyld, forat I ikke ved at domfælde mig skal synde imod gudens gave til eder. Hvis I nemlig henretter mig, saa vil I ikke lettelig finde nogen anden saadan, som ret egentlig — om det end lyder noget komisk † — er sat paa staten ligesom paa en hest, der vistnok er stor og ædel, men paa grund af sin størrelse vel træg, og derfor trænger til at vækkes af en bremse †; saaledes synes jeg nemlig, at guden har sat mig paa staten til uden ophør at vække eder og overtale og irettesætte hver enkelt, idet jeg hele dagen igjennem overalt er paa nakken af eder. En anden saadan vil I ikke let faa, I mænd; men dersom I vil lyde mit ord, saa vil I spare mig. Men I vil kanske — som folk, der sover, gjør, naar man vækker dem, — blive ærgerlige og

¹⁾ *Atimi* var en straf, som bestod i berøvelse af borgelige rettigheder, ofte ogsaa af formue.

²⁾ At det er et meget større onde at gjøre uret end at lide uret, udtaler Sokrates paa flere steder i Platons skrifter. Se anm. 2 til *Kriton* kap. 10.

slaa til mig og, i overensstemmelse med Anytos's ord, letsindigen henrette mig og saa sove hele eders øvrige liv igjennem, hvis ikke guden af omhu for eder skulde sende eder en anden.

Men at jeg just er en saadan, som maa være givet B staten af guden, det vil I kunne indse af følgende. Det ligner nemlig ikke, hvad mennesker pleier gjøre, det, at jeg har forsømt alt mit eget og nu gjennem saa mange aar fundet mig i, at mine private anliggender bliver forsømt, medens jeg derimod altid er virksom for eder og ligesom en fader eller ældre broder henvender mig til hver enkelt af eder og overtaler ham til at stræbe efter dyden; og om jeg havde nogen fordel af dette og tog løn for disse formaninger³⁾, saa kunde jeg dog† have en grund dertil; men nu ser I jo ogsaa selv, at mine anklagere, som i alle andre stykker saa skamløst anklager mig, dog ikke har kunnet drive sin skamløshed saa vidt, som C til at føre vidner paa, at jeg nogensinde enten har modtaget eller forlangt nogen løn. Thi et fuldgyldigt vidne, tænker jeg, kan jeg stille for sandheden af, hvad jeg siger, nemlig min fattigdom.

Kap. 19. Men saa vil man kanske finde det urime- D ligt, at jeg vandrer om og giver disse raad til de enkelte og gjør mig det meget travelt dermed, men ikke har mod til at træde offentlig frem for folkeforsamlingen og give staten raad. Men grunden hertil er det, som I ofte og ved mange leiligheder har hørt mig sige, at der ytrer sig noget vist guddommeligt og dæmonisk¹⁾ hos mig, hvad

³⁾ Ligesom sofisterne for sine lærdomme.

¹⁾ Om betydningen af ordet „dæmonisk“ se anm. 1 til kap. 11; det kunde bedst oversættes med „overnaturligt“, dersom

jo ogsaa Meletos spottende har opført i sin klage. Og jeg har havt dette lige fra barndommen af, enslags røst, som kommer, og som, naar den kommer, altid afholder mig fra at gjøre det, som jeg staar i begreb med, men aldrig tilskynder mig til noget. Dette er det, som hindrer mig fra at give mig af med politiken. Og jeg tror, det er saare godt, at det hindrer mig derfra. Thi det kan I være vis paa, I mænd af Athen, at om jeg før lang tid siden havde begyndt at give mig af med statsager, saa vilde det for lang tid siden været forbi med mig, og jeg vilde altsaa E hverken være blevet eder eller mig selv til nogen nytte. Og I maa ikke harmes paa mig, fordi jeg siger sandheden. Thi den mand vil aldrig kunne holde sig oppe²⁾, som

man ikke maatte fremhæve forbindelsen med ordet „dæmon“ (se kap. 15). — Ved mange leiligheder taler Sokrates om denne indre stemme. Nedenfor (kap. 31) hører vi, at det ikke alene var ligeoverfor vigtige og afgjørende skridt, den lod sig merke, men ofte ogsaa ved rene smaating. Den gav ham ikke oplysning om en handlings moralske berettigelse, men virkede til at holde ham tilbage fra, hvad der vilde have skadelige følger. Han kaldte den noget „dæmonisk“, fordi han i den saa et guddommeligt forsyns indgriben, troede, at den kom fra en gud eller dæmon†. Denne indre stemme er det altsaa, som hele hans liv igjennem har holdt ham borte fra det politiske liv. At dette ogsaa har været til det gode, har han havt rig anledning til at erfare, som han straks nedenfor viser. Det holdt ham jo fast ved hans filosofiske kald og lod ham faa øve dette gjennem et langt liv. — (Det var vistnok hans ytringer om dette „dæmoniske“, som gav paaskuddet for den beskyldning, at han istedenfor at tro paa statens guder troede paa „nye dæmoniske ting“.)

²⁾ Han vil — i et samfund, hvor alt beror paa mængdens stemning, — snart blive i den grad hadet, at hans liv eller i det mindste hans borgerlige tilværelse kommer i fare. Se de ovenfor s. 45 citerede ord af Platon om, hvorledes „mængden“

ærlig gjør modstand mod mængden — enten her eller andensteds —, og som søger at hindre mange uretfærdige og lovstridige ting fra at ske i staten; men den, som i sandhed vil kæmpe for, hvad der er ret, maa, om han endog blot en kort tid skal kunne holde sig, leve som privatmand og ikke være med i det offentlige liv.

Kap. 20. Og vegtige vidnesbyrd om dette skal jeg føre frem for eder, ikke ord, men — hvad I forstaar at vurdere — kjendsgjæringer. Hør da, hvad der er hændt mig, forat I kan vide, at jeg aldrig af frygt for døden vilde give efter for nogetsomhelst menneske imod det rette, men at jeg, naar jeg ikke vil give efter, med det samme ogsaa let kunde gaa fortabt.† Men hvad jeg vil sige, vil vel lyde som ubehagelig og selvgod† tale i eders øren; men det er dog sandt.

Jeg har nemlig, I Athenere, ellers aldrig havt noget B embede i staten, men kun været medlem af raadet¹⁾; og

---

i Athen straffer enhver, som ikke adlyder den, (men ligeoverfor dens stemninger vil hævde sin overbevisning).

1) „Raadet“ i Athen havde dels at bestyre en stor del af de vigtigste statsforretninger, dels at forberede og forelægge de sager, som skulde behandles i folkeforsamlingen. Det blev besat ved lodkastning og bestod af 500 medlemmer, 50 af hver af de 10 fyler (stammer), Attikas folk var inddelt i. Saaledes kom ogsaa raadet til at bestaa af 10 „fyler“; og hver af disse — efter tur — havde i en tiendedel af aaret at varetage de løbende forretninger; i denne tid (35—36 dage for hver fyle; i skudaarene, da der var en maaned mere, 38—39 dage) var da disse 50 mænd, som kaldtes *prytanerne*, samlede fra morgen til aften i en bygning, der laa paa torvet lige ved „raadhuset“ og kaldtes *Tholos*. Her holdt de ogsaa paa statens bekostning sine fællesmaaltider (sml. anm. 3 til kap. 26) og foretog ofringer

nu var det just vor fyle, *Antiochis*²⁾, som bestyrede forretningerne dengang, da sagen mod de ti feltherrer, som ikke havde optaget ligene efter søslaget³⁾, var fore, og I⁴⁾ vilde dømme dem alle under ett, hvad der var ulovligt, som I senere alle har erkjendt. Da var jeg den eneste af prytanerne, som protesterede mod, at man skulde gjøre noget

---

paa statens vegne; prytanerne og deres formand (som for hver dag blev udtaget ved lodkastning) havde forsædet og ledede forhandlingerne ikke alene i raadets møder, men ogsaa i folkeforsamlingen.

²⁾ Hver fyle (se foregaaende note) havde navn efter en af Attikas gamle heroer.

³⁾ I det store slag mellem Athens og Spartas flaader, som stod ved de *arginusiske øer* (søndenfor Lesbos, ikke langt fra Lilleasiens vestkyst) i aaret 406 f. Kr., seirede Athenerne; men udmattede af slaget og tillige, som de paastod, hindrede ved storm, undlod feltherrerne (eller de, hvem det af disse var overdraget,) at redde mandskabet paa de ødelagte skibe og at opsamle og begrave de døde. Folket i Athen blev heftig forbitret herover, og i sin oprørte stemning tiltog folkeforsamlingen sig myndighed til summarisk at dømme de fleste af feltherrerne fra livet. Mod denne fremgangsmaade protesterede prytanernes kollegium; siden gav dog de andre efter, *Sokrates* alene fastholdt sin protest. Hvad enten feltherrerne var skyldige eller ikke, saa stred i ethvert fald beslutningen mod loven, som bød, at der ikke skulde stemmes over flere anklagede under ett, men over hver enkelt for sig; desuden skulde der gives dem fuld anledning og tid til forsvar. Af de 10 feltherrer var det de 8, der blev anklaget og dømt tildøde, og af disse blev de 6 henrettet, da de 2 andre ikke var vendt tilbage til Athen, og folket snart efter angrede sin beslutning og endog krævede dem, der havde foreslaaet den, til regnskab.†

⁴⁾ Sokrates tiltaler atter dommerne som repræsentanter for hele folket ligesom kap. 17 og flere steder.

lovstridigt⁵⁾ †; og da talerne⁶⁾ straks var færdige til at anklage mig og lade mig arrestere, og *I* skreg og opmuntrede dem dertil, saa mente jeg dog, at jeg heller burde udsætte mig for fare med loven og retten paa min side, end af frygt for fængsel eller død gaa med eder i eders uretfærdige forehavende. Og dette var endnu under den demokratiske forfatning; men da oligarkiet kom⁷⁾, saa lod «de tredive mænd» mig selv femte indkalde til *Tholos*⁸⁾ og paalagde os at reise over til Salamis og hente Salaminieren *Leon*⁹⁾, forat han skulde blive henrettet, — som de jo ogsaa gav mange andre borgere mange lignende paalæg, fordi de vilde gjøre saa mange som muligt til sine medskyldige. Da viste jeg imidlertid, D ikke i ord, men i gjerning, at jeg ikke bryder mig om døden, ja — om det ikke var for sterkt sagt — ikke den mindste smule, men at jeg derimod bryder mig overmaade meget om det ikke at gjøre nogetsomhelst uretfærdigt eller ugudeligt. Thi mig kunde ikke hin regjering, saa sterk

5) Sokrates var (efter Xenofon) den dag formand blandt prytanerne, og det tilkom derfor ham at sætte sagen under afstemning; dette har han altsaa i nærværende tilfælde negtet, men til ingen nytte, da han ikke fik de øvrige prytaner med sig.

6) Folketalere af profession.

7) Oligarki er en regjeringsform, hvor nogle faa har magten. Efterat den peloponnesiske krig i aaret 404 var endt med Athens fuldstændige ydmygelse under Sparta, blev der under spartansk indflydelse indsat en regjering af 30 mænd, der øvede et despotisk og grusomt herredømme og derfor senere blev kaldt „de 30 tyranner“.

8) I *Tholos* (se anm. 1 til kap. 20) havde i denne oligarkiets periode de 30 mænd sit forretningslokale.

9) En rig og anset borger, der ligesom mange andre rigmænd faldt som offer for de 30 mænds havesyge.

den var, skræmme til at gjøre noget uretfærdigt; men da vi kom ud fra Tholos, saa drog de andre fire til Salamis og hentede Leon, men jeg gik lige hjem. Og sandsynligvis vilde jeg for denne sags skyld være bleven henrettet, hvis ikke regjeringen inden kort tid var bleven styrtet¹⁰). Og om dette vil mange kunne vidne for eder. E

Kap. 21. Tror I da nu, at jeg havde kunnet leve saa mange aar, dersom jeg tog del i det offentlige liv og der vilde handle, som det er en brav mand værdigt, og søge at støtte, hvad der er ret, og, som man jo bør, agte dette høiere end alt andet? Langt derfra, I mænd af Athen! og det vilde jo heller ikke noget andet menneske have kunnet. Men jeg har gjennem mit hele liv 33 baade i min offentlige og ligesaa vel i min private færd handlet saa, at det skal erkjendes, at jeg aldrig har gjort nogen indrømmelse til nogen mod det rette, hverken til noget andet menneske eller til nogen af disse, som mine bagvaskere kalder mine disciple. Jeg har imidlertid aldrig været lærer for nogen; men hvis en, enten ung eller gammel, ønsker at høre paa mig, naar jeg taler og gjør min gjerning, saa har jeg aldrig negtet nogen det. Og heller ikke er det saa, at jeg taler med folk, naar jeg faar penge derfor, men ikke, naar jeg ingen faar; tvert- B

¹⁰) Tredivemands-regjeringen holdt sig kun lidt over et halvt aar, nemlig fra juni 404 til begyndelsen af 403, da den blev styrtet af *Thrasybulos*, *Anytos* o. fl.; i dens sted fik man for en kort tid en timands-regjering; men efter mange uroligheder og en række forhandlinger mellem de forskjellige partier og de spartanske magthavere blev i september 403, altsaa efter noget over et aars forløb, den demokratiske forfatning og enigheden mellem borgerne gjenoprettet.

imod, jeg tilsteder i lige grad fattig som rig at gjøre mig spørsmal og, om nogen ønsker det, at svare mig og høre, hvad jeg da maatte have at sige. Og hvad enten nogen af disse bliver brav eller ikke¹⁾, saa kan ikke medrette jeg bære skylden, da jeg aldrig har enten lovet eller givet nogen af dem nogen undervisning. Men hvis nogen paastaar, at han af mig nogensinde paa tomands haand har lært eller hørt noget andet end alle de andre, da skal I vide, at han ikke siger sandt.

Kap. 22. Men hvoraf kan det da vel komme, at en del mennesker finder fornøielse i at tilbringe meget af C sin tid sammen med mig? — Det har I hørt, I mænd af Athen! jeg sagde eder den hele sandhed¹⁾,† nemlig at de morer sig ved at høre de folk blive udspurgt, som tror, at de er vise, men ikke er det. Det er nemlig ikke kjedeligt. Men jeg har — det er jeg overbevist om — af guden faaet befaling til at gjøre dette, baade gennem orakelsvar og gennem drømme og overhovedet paa alle de maader, hvorpaa ogsaa ellers nogensinde en guddommelig styrelse har befalet et menneske at gjøre noget, hvad det saa kan være. Dette, Athenere, er baade sandt og let at bevise²⁾. Dersom jeg nemlig dels fordærver og D dels har fordærvet de unge, saa maatte vel et af to ske: enten vilde nogle af dem, naar de som

¹⁾ Sokrates sigter vist især til *Kritias* og *Alkibiades* (se s. 95—96).

¹⁾ Se kap. 10.

²⁾ Det, han nu anfører, beviser, at ingen har merket noget til slemme virkninger af hans samtaler med de unge, hverken disse unge selv eller deres slegtninger, og at han altsaa overhovedet ikke kan have „fordærvet“ dem. Nærmere herom nedenfor s. 186—187.

ældre mænd havde indseet, at jeg i deres ungdom nogensinde havde raadet dem til noget ondt, nu selv træde op for at anklage mig og tage hevn, eller ogsaa, dersom de ikke selv vilde gjøre dette, saa vilde nogle af deres nærmeste, deres fædre og brødre og andre slegtninger, nu komme det ihu, hvis virkelig deres nærmeste havde lidt noget ondt af mig. Og visselig ser jeg, at mange af dem har indfundet sig her; for det første har vi *Kriton*³⁾, min jevnaldrende og af samme demos som jeg, fader til *Kritobulos*⁴⁾ der; dernæst *Lysanias* af demen **E** Sfetos, fader til *Aischines*⁵⁾ der; fremdeles har vi *Antifon*⁶⁾ af Kefisia, fader til *Epigenes*⁴⁾); endvidere er der andre her, hvis brødre har været med i denne virksomhed, som *Nikostratos*, *Theozotides*'s søn, en broder af *Theodotos*, — og *Theodotos* selv er død, saa han ikke skulde kunne bede ham om at holde sig borte, — og der staar *Paralos*,

³⁾ *Kriton* var en rig godseier og forretningsmand, der altid havde vist sig som en af Sokrates's troeste venner (se s. 101). Han hørte ligesom Sokrates til demen *Alopeke* (se s. 57). (Attika var delt i et stort antal *demer* (eller kommuner); hver af de 10 *fylter* (se anm. 1 til kap. 20) bestod af 10 eller flere demers befolkning.)

⁴⁾ *Kritobulos* og *Epigenes* optræder hos Xenofon i samtaler med Sokrates. †

⁵⁾ Om *Lysanias* ved man intet; hans søn *Aischines* var en af de mest begavede af Sokrates's „disciple,“ forfatter af flere dialoger; han skal have levet i fortrykte kaar og forsøgt forskellige erhvervsilder med lidet held. † Han maa ikke forveksles med den berømte taler *Aischines*, Demosthenes's modstander, der først blev født omtrent 10 aar efter Sokrates's død.

⁶⁾ Rimeligvis en anden end den i indledn. s. 77 nævnte sofist.

34 *Demodokos's* søn, hvis broder var *Theages*⁷⁾, og *Adeimantos*⁸⁾, *Aristons* søn, hvis broder er *Platon* her, og *Aiantodoros*, broder til *Apollodoros*⁹⁾ der. Jeg kunde ogsaa nævne eder mange andre, af hvem Meletos burde have ført nogen som vidne og det helst, medens han selv havde ordet; men hvis han dengang glemte det, saa føre han dem nu frem — jeg giver mit samtykke¹⁰⁾ — og sige fra, om han har noget saadant at komme med. Men netop det modsatte vil I finde, I mænd, nemlig at de alle sammen er færdige til at komme mig til hjælp, mig, som fordærver deres nærmeste og gjør dem ondt, efter hvad Meletos og Anytos paastaar. Thi de fordærvede selv, de kunde kanske have nogen grund til at hjælpe mig; men de ufordærvede, som allerede er ældre mænd, hines slegtninger, hvilken anden grund kan de have til at hjælpe mig end den, som jo er baade rigtig og retfærdig, at de er overbeviste om, at Meletos lyver, men jeg siger sandhed?

7) Om de seks sidstnævnte personer er os dels intet, dels meget lidet bekjendt; vi ser, at *Theodotos* og *Theages* lige saavel som *Platon* har hørt til Sokrates's saakaldte disciple; *Theages* nævnes i Platons „Staten“ †, hvor det heder, at sygelighed hindrede ham fra at tage del i statslivet, og at han derfor syslede med filosofien; (en dialog, som bærer hans navn, og hvor baade han og hans fader *Demodokos* optræder, er ganske vist ikke af *Platon*).

8) Se s. 109.

9) *Aiantodoros* er ubekjendt; *Apollodoros* var en af Sokrates's varmeste tilhængere og beundrere, en overordentlig ivrig og let bevæget natur; nærmere om ham i *Faidon* kap. 2 og 66 og *Symposion* kap. 2 &c.

10) Da der var fastsat en vis tid for hver til at tale i, kunde den ene part ikke optage noget af den andens tid uden dennes samtykke.

Kap. 23. Nu vel, I mænd! hvad jeg kunde have at sige til mit forsvar, det er omtrent dette og kanske noget mere af samme slags. Men nu vil muligens nogen af C eder blive ærgerlig, naar han kommer til at tænke paa, hvorledes han selv har baaret sig ad, om han har havt en sag for retten og det en mindre sag end denne, hvorledes han da har bedet og bønfuldt dommerne med mange taarer og ført baade sine børn frem for at vække saa stor medlidenhed, som muligt, og mange andre af slegt og venner, medens jeg derimod slet ikke vil gjøre noget saadant, og det uagtet jeg, som det næsten ser ud til, svæver i fare for det værste.¹⁾ Det kunde altsaa være muligt, at nogen ved at tænke paa dette kunde blive bitrere stemt mod mig og blive vred netop over dette og saaledes afgive sin stemme i vrede. Hvis altsaa dette er tilfældet med nogen af eder — thi jeg mener vistnok D ikke, at det er rimeligt, men om det dog skulde være saa, da tænker jeg, at jeg til en saadan med fuld føie kunde sige: »Jeg, min bedste, har jo vel ogsaa slegtninger; thi — som Homer siger — heller ikke jeg «stammer fra en eg eller klippe»²⁾, men fra mennesker; saa har jeg

¹⁾ Det var vistnok, i det mindste ved én af Athens domstole (*Areiopagos*), forbudt, men skede dog idelig, at de anklagede ved alle midler søgte at vække dommernes medlidenhed, især ved at føre sine børn frem i retten og udmale deres sørgelige fremtids-udsigter. Havde Sokrates villet indlade sig paa saadant, var han, efter hvad *Xenofon* siger, uden tvil bleven frifundet; „men han vilde heller dø lydig mod lovene end leve som deres overtræder“. (Sml. kap. 29.)

²⁾ *Penelopeia*, som ikke kjender *Odysseus* igjen, spørger ham om hans herkomst og tilføier: „Thi du stammer dog ikke fra en gammel eg eller en klippe?“ †

da ogsaa slegtninger, og jeg har sønner, I mænd af Athen, tre stykker, den ene af dem er allerede voksen, de to andre er smaagutter³⁾; men alligevel har jeg ikke ført nogen af dem med mig hid for paa den maade at bønfalde eder om at frifinde mig. Og hvorfor vil jeg da ikke

E gøre noget saadant? Ikke af stolthed, Athenere, eller af ringeagt for eder; men — om jeg er frimodig ligeoverfor døden eller ikke, det er en anden sag; men i ethvert fald mener jeg, at det af hensyn til æren, baade min og eders og hele statens, ikke vilde være smukt, om jeg gjorde noget saadant, jeg, som allerede er saa gammel og har et saadant navn, — hvad enten det nu er med eller uden grund, den almindelige mening er det i ethvert fald, at Sokrates i visse maader skiller sig fra

35 mængden af mennesker. Om altsaa de af eder, der gjælder for at udmerke sig enten ved visdom eller tapperhed eller hvilkensomhelst anden dyd, vil handle paa den maade, da vilde det være skam; saaledes som jeg ofte har seet folk, naar de staar for retten, — og det folk, som gjælder for at være noget, — opføre sig besynderlig, som om de mener, der gaar en frygtelig ulykke over dem, hvis de skal dø, ret som om de skulde blive udødelige, naar bare ikke I dømte dem fra livet! Men jeg synes, at disse gjør staten skam, saa en fremmed maatte tro, at Athenes mest fremragende mænd, som deres egne medborgere giver fortrinet baade til embeder og andre æresbevisninger, at selv disse ikke er bedre end kvinder.⁴⁾ Nei,

B

³⁾ S. s. 76.

⁴⁾ Han sigter maaske her særlig til *Perikles*, som ved taarer

I mænd af Athen, saadant bør hverken vi gjøre, vi, som i en eller anden henseende gjælder for at være noget, eller I tillade, om vi skulde ville gjøre det; meget mere bør I netop vise, at I langt heller vil domfælde den, som opfører slige ynkelige skuespil her og gjør staten latterlig, end den, som holder sig rolig.

Kap. 24. Men uden hensyn til æren, I mænd, saa synes det mig heller ikke rigtigt at bønfalde dommeren C og ved bønner opnaa frifindelse, men derimod at belære og overbevise ham. Thi det er ikke det, dommeren er sat til, at han skal bøie retten efter gunst, men til at dømme om, hvad ret er; og han har aflagt ed, ikke paa, at han skal vise gunst mod hvem han vil, men paa, at han skal afsige dom i overensstemmelse med lovene. Altsaa bør hverken vi vænne eder til at være menedere eller I lade eder vænne dertil; thi da vilde ingen af os handle gudfrygtig. I maa derfor ikke mene, I mænd af Athen, at jeg ligeoverfor eder bør gjøre sligt, som jeg hverken anser for hæderligt eller rigtigt eller gudfrygtigt, og det, ved Zeus, saa meget mindre, som D det jo netop er for mangel paa gudsfrygt, Meletos har anklaget mig. Thi om jeg vilde forsøge paa at overtale eder og ved bønner tvinge eder trods eders ed, da vilde jeg jo tydelig lære eder ikke at tro, at der er guder til, og da vilde jeg ved selve mit forsvar ligefrem anklage mig selv for ikke at tro paa guder. Men det er langt derfra; thi baade tror jeg paa dem, I mænd af Athen,

---

og indstændige bønner fik dommerne bevæget til at frifinde *Aspasia*, da hun var anklaget for ugudelighed m. m. †

som ingen af mine anklagere, og jeg overlader til eder og til Gud at dømme om mig saaledes, som det vil være bedst baade for mig og for eder¹⁾.

II. ¹⁾

E *Kap. 25.* Naar jeg, I mænd af Athen, ikke er oprørt
36 over dette udfald, at I har dømt mig skyldig, saa virker dertil baade mange andre ting og navnlig det, at dette udfald ikke er kommet mig uventet, ja jeg undrer mig snarere over, at stemmetallet paa begge sider blev, som det blev. Jeg havde nemlig ikke tænkt mig, at der skulde blive saa liden forskjel, men tvertimod en stor; men nu stiller det sig jo omtrent saa, at dersom bare 30 stemmer havde faldt anderledes, saa var jeg sluppen fri²⁾. *Meletos* kan jeg dog ogsaa nu sige, jeg er sluppen fri for, ja ikke alene sluppen fri, men det kan jo

¹⁾ Sokrates vil altsaa i ethvert fald erkjende Guds styrelse i dommen, hvordan den end bliver, og er vis paa, at denne styrelse vil føre alt til det bedste.

¹⁾ Se s. 99.

²⁾ Dommernes antal har efter al sandsynlighed været enten 501 eller 500. Af disse skal efter en beretning hos en senere forfatter† 281 have stemt mod Sokrates, altsaa enten 220 eller 219 for; hvis altsaa 31 stemmer havde faldt anderledes (Sokrates siger omtrent), vilde der enten været 1 stemme mere for frifindelse eller lige stemmetal paa begge sider, og i begge tilfælde havde han været frifunden.

$$\left(\begin{array}{r} 281 \div 31 = 250 \\ 220 + 31 = 251 \\ \hline 501 \end{array} \right) \quad \text{eller} \quad \left(\begin{array}{r} 281 \div 31 = 250 \\ 219 + 31 = 250 \\ \hline 500 \end{array} \right) \quad \left(\begin{array}{r} 281 \div 31 = 250 \\ 219 + 31 = 250 \\ \hline 500 \end{array} \right)$$

For Sokrates var minoriteten overraskende stor.

enhver se, at hvis ikke *Anytos* og *Lykon* havde traadt op for at anklage mig, saa vilde han ikke engang have faaet en femtedel af stemmerne med sig og altsaa have maattet betale 1000 drakmer²⁾.

Kap. 26. Manden foreslaar altsaa dødsstraf for mig. Vel. Men jeg, hvad skal jeg da stille som modforslag, I mænd af Athen? ¹⁾ Naturligvis, hvad jeg har fortjent

²⁾ Den anklager, som ikke fik saa mange som en femtedel af dommerne med sig, blev straffet med en mult af 1000 drakmer (omtrent 670 kroner) og mistede tillige retten til senere at optræde med lignende anklage. Saaledes, siger Sokrates, vilde det have gaaet Meletos, dersom ikke hans anklage havde været støttet af Anytos og Lykon; det kan nemlig trygt antages, mener han, at ikke mere end en tredjedel af de mod Sokrates afgivne 281 stemmer skyldes Meletos's indflydelse, og at han kan takke Anytos og Lykon for de øvrige to tredjedele; havde altsaa ikke disse været med, vilde i det høieste en tredjedel af de 281, hvilket er mindre end en femtedel af det hele antal, have stemt mod Sokrates. Man merke, hvilken skarp spot baade mod Meletos og mod dommerne der ligger i den arithmetiske beregning, Sokrates her gaar ud fra. (Det maa erindres, at Meletos i formen var hovedklageren og altsaa maatte bære ansvaret.)

¹⁾ Naar den anklagede var dømt skyldig, havde han ligeoverfor anklagerens straffe-paastand at fremsætte et modforslag, saafremt ikke brøden var af den art, at der gaves en udtrykkelig lovbestemmelse om dens straf. Havde Sokrates ligeoverfor Meletos's paastand om dødsstraf foreslaaet landsforvisning, saa er det neppe tvilsomt, at den store flerhed af dommerne havde sluttet sig dertil. Men idet han fastholder sin absolute uskyldighed, ja endog gjør gjældende, at han just ved den virksomhed, som nu er dømt brødefuld og strafværdig, har gjort sig høit fortjent af staten, og derfor foreslaar en offentlig æresbevisning istedenfor en straf, opirrer han sine dommere og egger mange ogsaa af dem, som fra først af havde villet frifinde ham, til at stemme for den strengeste straf.

ikke sandt? hvad er da det? hvad har jeg fortjent at lide eller at bøde til straf for, at jeg mit liv igjennem ikke har holdt mig i ro, men — istedenfor at bryde mig om det, som de fleste sætter pris paa, som at tjene penge, at sørge for sit husvæsen, at være feltherre eller folketaler eller paa anden maade tage del i statens styrelse eller at være med i sammensvergelses og politiske omvæltninger; da jeg virkelig har holdt mig for god til

C at søge min lykke ad den vei, — altsaa ikke har valgt denne vei, (hvor jeg ikke vilde have gjort nogen nytte, hverken for eder eller for mig selv), men derimod har valgt en anden og lagt an paa† at gjøre enhver enkeltvis den, som jeg tror, allerstørste velgjerning, idet jeg nemlig har forsøgt at overtale enhver af eder til ikke fortrinsvis at sørge for noget af det, som hører ham til, førend han havde sørget for sig selv, at han kunde blive saa god og vis, som muligt, eller for noget af det, som hører staten til, førend for staten selv, og paa samme maade at sørge for alle andre ting? hvad fortjener jeg

D altsaa at lide, fordi jeg er saadan? Noget godt, I mænd af Athen, saasandt jeg ellers skal gjøre forslag i overensstemmelse med, hvad jeg virkelig har fortjent; og det maa da være noget saadant godt, som kunde passe for mig. Hvad passer altsaa for en fattig og høit fortjent²⁾ mand, som trænger til at have tiden til sin raadighed for at kunne formane eder? Der er intet andet†, I mænd

²⁾ Hvad her er oversat „høit fortjent“, betyder egentlig en (fædrelandets) velgjører; det var en ærestitel, der undertiden blev tildelt borgere eller fremmede som en overordentlig udmerkelse.

af Athen, der passer saa godt, som at en saadan mand faar spise i *Prytaneion*³⁾, meget heller i det mindste, end om nogen af eder har seiret i de olympiske veddekampe enten tilhest eller med et tospand eller et flerspand; thi en saadan bringer eder til at synes lykkelige, men jeg til at være det; og en saadan trænger ikke til underhold⁴⁾, men jeg trænger dertil. Dersom jeg altsaa i overensstemmelse med, hvad ret og retfærdigt er, skal fremsætte forslag om, hvad jeg har fortjent, saa foreslaar jeg dette: bespisning i *Prytaneion*. E
37

Kap. 27. Maaske vil I nu synes, at jeg ogsaa med disse ord taler paa samme vis, som da jeg talte om at

³⁾ *Prytaneion* var en bygning paa den nordlige skraaning af *Akropolis* (Athens borg). Her var fra ældgammel tid statens arne, hvor *Hestias* hellige ild altid brændte; her havde den ældre tids *prytaner* (et aristokratisk raad eller regjerings- og dommer-kollegium) havt sit samlingssted; her var ogsaa i den solonske stat regjeringens sæde, hvor de firehundredes raad holdt sine møder og dets forretnings-udvalg (*prytanerne*) spiste under sin embedsførelse; siden, i den demokratiske tid, da „raadets“ indretning var blevet en ganske ny (ved *Kleisthenes*), blev ogsaa dets lokale flyttet (se anm. 1 til kap. 20); det politiske livs centrum blev løsrevet fra den gamle kultus-helligdom og henlagt til „torvets“ nærmeste omgivelser; men sin religiøse betydning kunde det gamle *Prytaneion* ikke miste; der havde fremdeles staten sit hellige arnested, hvor den ogsaa bevertede fremmede staters sendemænd og sine egne ved deres hjemkomst og andre, som man vilde vise en offentlig udmerkelse, saaledes ogsaa dem, som havde seiret i de store lege (se anm. 1 til *Kriton* kap. 14); thi en saadan seier blev ikke alene regnet seierherren selv til ære, men ogsaa den stat, hvis borger han var. †

⁴⁾ De, som kunde holde veddeløbsheste, maatte naturligvis være velstandsmænd; overhovedet var det i Athen kun rige folk, som havde heste.

vække medlidenhed og at krybe for dommerne, altsaa med overmodig trods. Men det er dog ikke saa, I Athenere! meget mere er sagen denne: jeg er overbevist om, at jeg ikke med min gode vilje har gjort uret imod noget menneske; men eder kan jeg ikke overbevise derom; det er nemlig for kort tid, vi har havt at tale sammen i; thi hvis det var skik hos eder som andensteds,¹⁾

B at hvssager ikke blev paadømt efter en, men først efter flere dages forhandling, da tror jeg nok, at jeg skulde faaet eder overbevist; men nu er det ikke let i en kort tid at frigjøre sig for store bagvaskelser; — da jeg nu altsaa er overbevist om, at jeg ikke har gjort uret mod nogen, saa er det langt fra, at jeg skulde ville gjøre uret mod mig selv og tale mod mig selv og sige, at jeg har fortjent noget ondt, og foreslaa noget saadant for mig. Hvad skulde vel ogsaa kunne bringe mig til det? kanske frygten for at skulle lide det, som Meletos's forslag gaar ud paa, det, hvorom jeg erklærer, at jeg ikke ved, enten det er et gode eller et onde?²⁾ Skulde jeg da istedenfor dette vælge noget af det, som jeg med vished ved er

C ondt, og foreslaa dette?[†] Kanske fængsel? men hvad skulde jeg vel leve i et fængsel efter, og være træl for dem, som til enhver tid har myndigheden der, de elleve mænd?³⁾ — Eller en pengebod og at være fængslet, indtil jeg faar betalt?⁴⁾ — det bliver for mig det samme

¹⁾ F. eks. i Sparta.

²⁾ Nemlig døden (se kap. 17).

³⁾ „De elleve“ udgjorde et embeds-kollegium, som havde opsyn med fængslerne, sørgede for, at de afsagte domme blev udført, o. s. v.

⁴⁾ Naar en var ilagt en mult, blev han holdt i fængsel, indtil han fik betalt den.

som det foregaaende; jeg har nemlig ingen penge at betale med. Men skal jeg da foreslaa landsforvisning? thi det kunde I kanske ville dømme mig til; — da maatte jeg dog være betagen af en stor kjærlighed til livet, dersom jeg skulde være saa uforstandig, at jeg ikke kunde skjønne det, at naar I, mine egne medborgere, ikke har været istand til at taale min virksomhed og mine ord, men de er blevet eder altfor brydsomme og forhadte, saa I nu søger at blive dem kvit, saa skulde derimod andre med lethed kunne finde sig i dem! Nei, langt derfra, I mænd af Athen! Det vilde da blive et skjønt liv for mig dette, i min alder at skulle gaa i landflygtighed og saa leve under en stadig flytning fra stat til stat og overalt blive forvist! Thi det er jeg vis paa, at hvor jeg saa kommer hen, vil de unge lytte til min tale ligesom her; og vil jeg vise dem fra mig, saa vil de selv overtale de gamle og saaledes faa mig jaget ud; men viser jeg dem ikke fra mig, saa vil deres fædre og slegtinger jage mig ud netop for de unges skyld.

Kap. 28. Maaske kunde nu nogen sige: «Men, Sokrates, vil det være dig umuligt at leve taus og stille i din landflygtighed?» — Dette er nu det vanskeligste af alt at faa eder til at indse. Thi siger jeg, at dette er at være ulydig mod guden, og at jeg af den grund umulig kan holde mig rolig, saa vil I tænke, at jeg taler ironisk, og ikke tro mig; siger jeg derimod, at det just er det allerstørste gode for et menneske dette, hver dag at tale om dyden og de øvrige ting, hvorom I hører mig samtale og prøve baade mig selv og andre, men at et liv uden prøvelse ikke er værd at leve for et menneske, ja,

D

E

38

saa vil I endnu mindre tro mig, naar jeg siger dette. Det er dog saaledes, som jeg siger, I mænd; men at overbevise andre derom er ikke let.

Hertil kommer, at jeg ikke er vant til at anse mig selv fortjent til noget ondt. Havde jeg derimod penge, saa vilde jeg have foreslaaet en pengebod saa stor, som jeg kunde betale; thi det vilde jeg ingen skade havt af¹⁾; men, nu har jeg ingen, — hvis I da ikke skulde være villige til at idømme mig netop en saa stor bod, som jeg maatte kunne betale; og jeg kunde maaske betale eder 1 mine i sølv²⁾; jeg foreslaar altsaa en bod af denne størrelse³⁾. — Men *Platon* her, I mænd af Athen, og *Kriton* og *Kritobulos* og *Apollodoros*⁴⁾ opfordrer mig til at foreslaa 30 miner, og de vil selv indestaa for betalingen; jeg fremsætter altsaa saadant forslag; og disse mænd vil være eder fuldgode kautionister for summen⁵⁾.

¹⁾ At tabe penge regner han altsaa ikke for noget ondt.

²⁾ D. e. 100 drakmer eller omtrent 67 kroner.

³⁾ Forslaget er naturligvis ikke alvorlig ment; thi for ringeagt for statens guder eller helligdomme („*asebeia*“), var den sedvanlige straf enten døden eller landsforvisning eller en meget høi pengebod, i regelen sandsynligvis 100 miner. †

⁴⁾ Se anmerkningerne til kap. 22.

⁵⁾ Efter dette foregaar afstemningen. Af de 220 (219) dommere, som fra først af havde stemt for Sokrates's frifindelse, stemte nu 80 for dødsstraf, af det hele antal altsaa 361 (360) mod 140, hvis beregningen i anm. 1 til kap. 25 er rigtig. Om grunden til dette udfald se anm. 1 til kap. 26. †

III. ¹⁾

Kap. 29. Det er ikke for nogen lang tids skyld²⁾, C
 I mænd af Athen, at I paadrager eder det ord og den
 beskyldning af dem, som vil klandre staten, at I har
 dræbt Sokrates, en vis mand. De vil nemlig vistnok
 sige, at jeg er vis, de som ønsker at laste eder, om jeg
 end ikke er det. Havde I nu blot ventet en liden stund,
 saa vilde det, I ønsker,³⁾ tilfaldt eder af sig selv; thi I
 ser jo, hvor gammel jeg er, at jeg allerede er langt ude i
 livet og nær ved døden. Men dette siger jeg ikke til
 eder alle, men til dem af eder, som har stemt for, at jeg
 skulde straffes med døden. Men endnu ett har jeg at B
 sige til disse: I tror maaske, I mænd, at det er af man-
 gel paa grunde, jeg har tabt min sag, saadanne som jeg
 havde kunnet vinde eder med, om jeg mente at burde
 gjøre og sige, hvad det skulde være, for at undgaa straf.
 Langt derfra! vistnok har jeg tabt sagen formedelst en
 mangel, dog ikke mangel paa grunde, men paa dristighed
 og frækhed og paa vilje til at sige eder saadanne ting,
 som vilde været behageligst for eder at høre, om jeg
 nemlig havde villet klage og græde og gjøre og sige en E
 hel del andet, som vilde været mig uværdigt efter min
 mening —, saadant, som I jo er vant til at høre af andre

¹⁾ Se s. 99—100.

²⁾ Thi hvad de vilde opnaa, det vilde de efter naturens orden i ethvert fald have opnaaet inden kort tid, da han jo allerede var en gammel mand.

³⁾ Nemlig at blive Sokrates kvit.

anklagede⁴). Men hverken mente jeg dengang, at jeg for farens skyld burde gjøre noget uhæderligt, og heller ikke angrer jeg nu paa, at jeg førte mit forsvar saaledes, som jeg gjorde; men jeg foretrækker langt heller at dø efter et saadant forsvar fremfor at beholde livet paa den anden maade⁵). Thi hverken for retten eller i krigen

39 bør enten jeg eller nogen anden bare lægge an paa det, for enhver pris at undfly døden. Ogsaa i krigen viser det sig jo ofte, at døden kan man nok undfly † ved at kaste sine vaaben fra sig og give sig til at bede sine forfølgere om naade; og der er i alleslags farer ogsaa mange andre udveie til at undfly døden, naar man vil bekvemme sig til at gjøre og sige, hvad det skal være. Men dette er nok ikke det vanskelige, I mænd, at undfly døden; det er

B kanskje meget vanskeligere at undfly ondskaben; thi den løber hurtigere end døden; og saaledes er nu jeg, som er gammel og sen paa foden, indhentet af den langsomste⁶), men mine anklagere, som er sterke og raske, af den hurtigste, nemlig ondskaben. Og nu gaar jeg bort, af eder kjendt skyldig til døden, — men disse, af sandheden kjendt skyldige i usselhed og uretfærdighed. Og jeg for min del † bliver staaende ved dommen, — og disse med.⁷) Dette skulde vel rimeligvis ogsaa være saa, og jeg tror, at sagen er i sin orden.

⁴) Se kap. 23—24.

⁵) Nemlig ved at vække dommernes medlidenhed gennem ynkelige klager og bønner.

⁶) Døden.

⁷) De vil være nødt til at finde sig i sandhedens dom, fra den gives der ingen appel.

Kap. 30. Men om hvad der nu herefter vil ske, har jeg lyst til at spaa eder, I, som har stemt imod mig! Jeg er jo nemlig nu paa det punkt, hvor menneskene især pleier at kunne spaa, nemlig naar de skal til at dø.¹⁾ Jeg siger nemlig — I, som har dømt mig tildøde, — at der vil komme en straf over eder straks efter min død, og det en meget haardere, ved Zeus, end den dødsstraf, som I har idømt mig. Nu har I nemlig gjort dette † i den tanke, at I derved skulde slippe at gjøre regnskab for eders liv; men netop det modsatte vil blive følgen efter min tro: flere vil det blive, som kræver eder til regnskab, saadanne, som jeg hidtil har holdt tilbage, men det merkede I ikke; og de vil blive eder saa meget mere brydsomme, fordi de er yngre, og I vil harmes endnu mere. Thi dersom I tror, at I ved at henrette folk vil kunne hindre nogen fra at laste eder, fordi I ikke lever rettelig, saa tænker I ikke rettelig; thi den maade at slippe fra det paa er hverken vel mulig eller hæderlig; men den anden er baade den hæderligste og den letteste, nemlig ikke at hemme andre, men derimod at arbeide med sig selv, at man kan blive saa god, som muligt.²⁾

1) Dette har været en almindelig tro baade hos Hellenerne og hos mange andre folk; saaledes forudsiger hos *Homer* den døende Patroklos Hektors fald, og den døende Hektor Achilles's fald. † (Sml. ogsaa *Faidon* kap. 35.)

2) Der er intet andet middel, mener Sokrates, til at komme fra det pinlige i det moralske opgjør, end det at vende sit blik indad og arbeide paa at udvikle sin egen personlighed i retning af det gode. (Merk forskjellen mellem Sokrates's omvendelses-prædiken og Kristi evangelium om omvendelse og syndernes forladelse.)

Med denne forudsigelse skilles jeg altsaa fra eder, som stemte imod mig.

E   *Kap. 31.* Men dem, som stemte for min frifindelse, skulde jeg have lyst til at tale lidt med om dette, som nu er skeet, medens embedsmændene er sysselsatte¹⁾, og jeg endnu ikke skal afsted derhen, hvor jeg skal lide døden. Saa bliv da saa længe her hos mig, I mænd! Der er jo intet, som hindrer os fra at underholde os med hver-

40 andre, saalænge vi faar lov dertil. Thi eder, som er mine venner, ønsker jeg at vise, hvad betydning det egentlig har det, som nu er blevet min lod. Der er nemlig, mine dommere²⁾, — thi eder kan jeg medrette kalde dommere, — hændt mig noget merkeligt. Thi den sedvanlige spaadomsrøst i mig, den som skriver sig fra det dæmoniske³⁾, lod sig i hele min foregaaende levetid altid meget ofte høre og gjorde mig modstand selv ved rene smaating, hver gang jeg var ifærd med at gjøre noget, som jeg ikke burde⁴⁾. Men nu er, som I selv ser, det blevet min lod, som man jo let kunde tro var (og som ogsaa virkelig holdes for at være) det yderste af onder. Alligevel mer-

B kede jeg ingen modstand af dette gudens tegn, hverken

¹⁾ Rimeligvis med at indføre beretningen om sagens udfald i sine protokoller eller med at give sine ordres til Sokrates's optagelse i fængslet og hans henrettelse der. De embedsmænd, som menes, er „de eileve“ (se anm. 3 til kap. 27).

²⁾ Dette var den almindelige tiltale, eg. „I mænd, dommere!“ (Se ovenfor s. 141.) Sokrates antyder her, hvorfor han ikke før har brugt den: først disse, som har stemt for frifindelse, anser han værdige til at kaldes dommere. Sml. ogsaa s. 177.

³⁾ Se kap. 19.

⁴⁾ Nemlig for følgernes skyld; se anm. 1 til kap. 19.

imorges, da jeg gik hjemmefra, eller da jeg skulde træde frem for domstolen, eller paa noget punkt i talen, naar jeg vilde sige noget; og dog har det ved andre leiligheder mange gange stanset mig midt i talen; men nu ved denne sag † har det ingensteds ladet mig merke nogen modstand, hverken ved nogen gjerning eller ved noget ord. Hvad skal jeg da tro er grunden hertil? Det skal jeg sige eder: det maa vel nemlig være saa, at dette, som er blevet min lod, er et gode, og det er ikke muligt, at vi kan have ret, saa mange af os, som tror, at døden er et onde. Et stort bevis har jeg faaet paa dette; thi det er umuligt, at ikke det vante tegn skulde have gjort mig modstand, dersom det ikke var noget godt, jeg stod i begreb med.

Kap. 32. Men lad os ogsaa paa en anden maade¹⁾ se, hvor stort et haab der er om, at det er et gode. At være død er nemlig et af to: enten er det det samme som ikke at være til, og at den, der er død, ikke har nogen fornemmelse af nogen ting, eller ogsaa er det, som man fortæller²⁾, enslags flytning for sjælen herfra til et

¹⁾ Gjennem slutning fra dødens begreb. Han vil altsaa nu af indre grunde vise, at det maa være saa, som allerede den ydre grund — den guddommelige stemmes taushed — maatte bringe ham til at tro, nemlig at det er bedst for ham at dø.

²⁾ D. e. efter folketroen, i myther og sagn o. s. v. Forestillingerne om tilstanden efter døden var meget uklare og fulde af modsigelser; dels tænkte man sig den døde bundet til graven, dels at alle døde var „hos *Hades*“, og dette *Hades*'s rige tænkte man sig enten i det yderste vesten eller — som oftest — i jordens indre; tildels møder der os ogsaa forestillinger om særegne herlige opholdssteder for de bedste

andet sted †. Og i første tilfælde, hvis der ingen fornemmelse er, men det er ligesom en søvn, naar en sover

D saaledes, at han ikke engang har nogen drøm, saa maatte jo døden være en forunderlig vinding. Thi jeg tror, at om nogen skulde udtage den nat, hvori han havde sovet saa fast, at han ikke engang havde havt en drøm, og stille alle andre nætter og dage i sit liv overfor denne nat og tænke derover og saa sige, hvor mange dage og nætter i sit liv han havde levet bedre og behageligere end denne nat, da tror jeg, at, jeg vil ikke tale om en

E almindelig privatmand, men om det saa var selve Perserkongen, vilde han finde, at de var snart talt i sammenligning med de øvrige dage og nætter. Dersom altsaa døden er saa, da kalder jeg den en vinding; thi paa den maade synes jo hele evigheden ikke at være længere end en eneste nat³⁾. Men paa den anden side, hvis døden er som en reise herfra til et andet sted, og det altsaa er sandt,

---

af de døde (*Elysion*; de saliges øer), og meget almindelig var den mening, at de, som her har levet uretskaffent, hos Hades maa lide straf derfor; men i ethvert fald har den hellenske folketro til alle tider tillagt menneskene enslags tilværelse ogsaa efter døden og hensat denne til „et andet sted“, end den for os synlige verden. †

³⁾ Saaledes har mange mennesker til alle tider søgt at trøste sig med det, at om døden er en ende paa al tilværelse, saa er den ogsaa en ende paa al lidelse og forsaavidt et stort gode. Og dog er den tanke at skulle ophøre at være til unaturlig og oprørende for mennesket; „døden er forfærdelig“, siger *Aristoteles*; „thi den er enden paa alt, og den døde har ikke længer nogen fornemmelse hverken af godt eller ondt“. † Og i regelen vil nok ogsaa samvittigheden lade sin protest merke og vidne om, at det ikke er sandt, at alt er forbi med døden. Se forøvrigt nedenfor anm. 9.

hvad der fortælles, at alle de døde er der, hvad større gode kunde der da gives, end dette, I dommere? Thi dersom en, naar han vel er sluppen fra dem, som her kalder sig 41 dommere, og kommen til *Hades*, der vil træffe de sande dommere, de, som siges at dømme der, *Minos* og *Radamanthys* og *Aiakos* og *Triptolemos*⁴⁾ og alle de andre af halvguderne, som var retfærdige i sit liv her, vilde det da være en daarlig reise? eller at komme sammen med *Orfeus* og *Musaios* og *Hesiodos* og *Homeros*⁵⁾, hvad skulde I

4) Brødrene *Minos* og *Radamanthys*, konger paa Kreta, og *Aiakos*, konge paa Aigina, fader til *Peleus* og *Telamon*, var efter sagnet sønner af *Zeus* og havde udmerket sig saaledes ved visdom og retfærdighed, at de efter sin død blev dommere i underverdenen. Man tænkte sig nemlig ofte livet der som enslags (skyggeagtig) fortsættelse af livet her paa jorden med dets virksomheder og indretninger; saaledes havde man ogsaa i de dødes verden tvistigheder og processer, og i disse skulde da *Minos* og de andre dømme. (Den forestilling, at de dømte over de afdødes liv og efter det bestemte deres skjebne i den anden verden, er senere end den homeriske digtning. †)

Triptolemos var en af de attiske heroer, søn af *Eleusis*, og dyrkedes som den, der havde udbredt agerbrug og civilisation; naar ogsaa han her nævnes blandt dommerne i underverdenen, saa beror dette maaske paa et attisk lokalsagn, som vi ellers ikke kjender, eller ogsaa har forfatteren her selv føiet ham til — efter den tanke, han straks efter udtaler, at overhovedet de af heroerne („halvguderne“, se kap. 16), som havde udmerket sig ved sin retfærdighed her i livet, fik en saadan værdighed i de dødes rige. Platon pleier at benytte de gamle myther med stor frihed. Sagnene om dommere i underverdenen anvender han paa en meget karakteristisk maade i dialogen *Gorgias*, kap. 79—82.

5) Oldtidens navnkundigste digtere, der ogsaa gjaldt for de største vismænd (se pag. 7). Af de her nævnte er *Orfeus* og *Musaios* rene sagnfigurer (se anm. 3 til *Protagoras* kap.

vel ville give for det? jeg for min del skulde gjerne dø mange gange, hvis dette er sandt ⁶⁾. Thi for mig især B vilde det jo være et vidunderligt liv der, naar jeg kunde træffe en *Palamedes* og *Aias*, Telamons søn ⁷⁾, og hvem anden af de gamle der har lidt døden paa grund af en uretfærdig dom, og sammenligne min skjebne med deres; det, tænker jeg, vilde ikke være ubehageligt. Og saa det allerstørste, at tilbringe sin tid med at prøve og udforske dem, som er der, paa samme maade som dem her, hvem af dem der er vis, og hvem der tror at være det, men ikke er det, hvad skulde man vel ikke, mine dommere, ville give for det, for at faa prøvet ham, som førte

---

8); *Homeros* (se indledningen s. 3) og *Hesiodos* ansees for forfattere af de betydeligste episke digte, som er os levnet fra den hellenske oldtid.

⁶⁾ Ogsaa den kristne glæder sig til i det andet liv at skulle træffe sammen med de forudgangne, — men ogsaa til noget mere: „Er det at dø“, siger en berømt fransk prædikant, † „at samles med alle dem, der har været Guds vidner paa jorden? er det at dø, at gaa ind til den evige herlighed, at optages i samfund med de reneste, ædlest, helligste sjæle, der har vandret paa jorden? er det at dø, at gaa til Gud og ombytte den nærværende tids lidelser med den tilkommende verdens uudsigelige herlighed? er det at dø, at føle sig som gjenstand for en uendelig kjærlighed og uden afsladelse at drage næring af det sande liv? Nu vel, er dette at dø, da vil vi sige med skriften: lad mig dø den retfærdiges død og lad mit endeligt være som hans!“

⁷⁾ *Palamedes* nævnes ikke hos Homer, men skal efter senere forfattere have været med i toget til Troja, hvor han uretfærdig blev anklaget for forræderi og stenet. *Aias*, Telamons søn, konge paa øen Salamis, var den tapreste af de achaiske helte for Troja næst efter *Achilleus*. Efter dennes død skulde hans vaaben tilfalde den tapreste; men ved en uretfærdig dom fik Odysseus fortrinnet for *Aias*, der herover kom i et raseri, som blev anledning til hans død.

den store hær mod Troia, ⁸⁾ eller *Odysseus* eller *Sisyfos* ⁹⁾ C eller de mange tusend andre mænd og kvinder, man kunde nævne? at samtale med dem der og omgaaes med dem og prøve dem, det maatte jo være en uendelig lyk-salighed! I ethvert fald slaar de jo der ikke folk ihjel for saadant; thi der er man baade i alle andre henseender lykkeligere end her, og tillige er man allerede for al fremtid udødelig, — hvis det ellers er sandt, hvad der fortælles. ¹⁰⁾

⁸⁾ *Agamemnon*, konge i Mykenai paa Peloponnes, var overan-føreren i krigen mod Troia.

⁹⁾ *Odysseus*, konge paa øen Ithake, gjaldt for den klogeste og listigste blandt heltene for Troia. Om *Sisyfos*, konge i Korinth, var der mange sagn; han var saa slu, at han endog over-listede guder; da Zeus sendte døden over ham, fængslede han den, saa ingen kunde dø, indtil Ares fik befriet den; nu maatte Sisyfos dø, men ved sine rænker fik han narret underverdenens guder til at slippe ham op paa jorden igjen. Da han endelig døde for alvor, blev han i underverdenen dømt til at rulle en stor sten op paa toppen af et fjeld; naar han havde faaet stenen tæt op til toppen, rullede den altid ned igjen, og saa maatte han begynde paany, og saa-ledes altid uden ophør. (Deraf udtrykket „et Sisyfos-arbejde“).

¹⁰⁾ Sokrates lader det altsaa her staa som noget, man ikke kan vide, om døden er en fuldstændig tilintetgjørelse, eller om der er et andet liv efter dette. Dog viser den maade, hvorpaa han taler om de to alternativer, og tillige hans ord i det følgende kapitel, at han for sin del tror det sidste. Paa lignende maade lader ogsaa hans discipel *Xenofon* den døende *Kyros* udtale sig: „Jeg har aldrig kunnet tro dette, at sjælen kun lever, saalænge den er i et dødeligt legeme, men er død, naar den har forladt dette. — — Men hvis den dør sammen med legemet, o. s. v.“ † Mere bestemt udtaler Platon sig i senere verker, navnlig i dialogen *Faidon* (se nedenfor). Og naar Sokrates paa vort sted først næv-

Kap. 33. Men ogsaa I, mine dommere, bør have godt haab ligeoverfor døden og navnlig erkjende denne ene sandhed, at for en god mand gives der intet ondt hverken i livet eller i døden, og ham undlader ikke guderne at sørge for. Og heller ikke min skjebne er nu kommen af sig selv; men det er mig klart, at det var det bedste for mig nu at dø og blive fri for livets besvær. ¹⁾ Derfor var det ogsaa, at tegnet ikke paa noget punkt holdt mig tilbage, ²⁾ og jeg har ikke stort at være vred for paa dem, som har stemt imod mig, eller paa mine anklagere; skjønt — det var nu ikke i den tanke, de stemte mod mig og anklagede mig, men i den tro, at de skulde skade mig; forsaavidt kan jeg nok have grund til at laste dem.

Dette ene vil jeg imidlertid bede dem om: naar mine sønner bliver voksne, saa maa I hevne eder paa dem, I mænd, ved at plage dem netop paa samme maade, som

---

ner det modsatte alternativ og giver tilhørerne valget mellem begge, saa har dette sin betydning i den dialektiske udvikling, men viser intet om hans personlige mening om sagen; den holder han for øieblikket tilbage; og om han end ikke har kunnet videnskabelig bevise sjælens udødelighed, saa har han dog havt, vel ikke en kristens forvisning, men dog en for en hedning merkelig fast tro derpaa, hvad der især træder klart frem ved hans død (se dial. *Faidon*). — At det kun er for de „gode“, han tænker sig livet efter døden som et lyksaligt, fremgaar af sammenhængen og siges udtrykkelig i begyndelsen af det næste kapitel; sml. ogsaa hans ord i dialogen *Gorgias*: „at komme til Hades med sjælen fuld af mange forbrydelser, er det yderste af alt ondt;“ † og i *Faidon* kap. 30, 32 o. fl. st.

¹⁾ Sml. indledn. s. 97.

²⁾ Se kap. 31.

---

jeg plagede eder, om I skulde finde, at de tragter efter rigdom eller noget andet fremfor dyden; og skulde de indbilde sig at være noget uden at være det, saa maa I revse dem, ligesom jeg gjorde med eder, fordi de ikke sørger for det, de skulde, og tror at være noget, skjønt de er intet værd. Og hvis I vil gjøre dette, saa har jeg faaet min ret ³⁾ af eder, baade jeg selv og mine sønner. 42

Men — nu er det tiden til at drage herfra, jeg til døden og I til livet; men hvem af os der gaar til den bedste lod, det ved ingen uden Gud.

---

³⁾ Næmlig den største velgjerning, se kap. 26.

Tilbageblik paa forsvarstalen og oversigt over dens indhold. †

Den første tale (kap. 1—24) kan inddeles i 5 afsnit:

1. Indledningen (kap. 1). Her søger taleren at sætte dommerne paa det rette standpunkt ligeoverfor hans person og hans maade at tale paa: han vil ikke bruge retoriske kunster, hvad han overhovedet ikke kan, men tale simpelt og ligetil, som det falder ham naturligt; alt, hvad det kommer an paa, er dog baade for taleren og dommeren kun sandheden.

2. Emnets bestemmelse og inddeling (kap. 2). Anklagerne henføres til to klasser, de tidligere og de senere, d. e. de, som i mange aar har bagvasket og anklaget ham blandt folket, og de, som nu har stevnet ham for retten.

3. Svar paa beskyldningerne fra begge klasser af anklagere.

A. Den første klasse (kap. 3—10). Sokrates paa-viser og imødegaar de fordømme, som hans virksomhed har fremkaldt, idet man paa den ene side har sammenblandet den med naturfilosofernes og med sofisternes og eristikernes*), paa den anden side har misforstaaet hans fremhævelse af den rette viden og taget ham hans prøvelse af folks visdom ilde op. Herunder bliyer allerede det væsentlige og karakteristiske i hans virksomhed forklaret, hans uskyldighed hævdet og den retslige anklages inderlige sammenhæng med fordommen antydet.

---

*) Se indledn. s. 39 fg., s. 41 ***) og s. 73.

B. Den anden klasse (kap. 11—15). Her besvares de enkelte klagepunkter. Sokrates tager dem i en anden orden end den, hvori de var fremsat i anklagen*).

a) Først svarer han paa den beskyldning, at han fordærver ungdommen (kap. 12—13): 1) Det er meningsløst, at *Meletos* fremfører en saadan anklage; thi han har selv ingen rede paa, hvad det egentlig gjælder om, ved ikke, hvad det er at forderve og at forbedre de unge, og hans beskyldning mod Sokrates fører til konsekvenser, hvis urimelighed enhver maa erkjende; anklagen kan derfor heller ikke være fremgaaet af virkeligt kjendskab til og interesse for sagen. 2) Hvis Sokrates virkelig skulde fordærve de unge, maatte det være uforsætlig og mod bedre vidende; men isaa-fald er han ikke hjemfalden til straf, men trænger kun til bedre belærelse, altsaa er anklagen uberettiget og domstolen ligeoverfor et saadant tilfælde inkompetent. (De argumenter, hvormed modstanderne havde støttet denne del af anklagen, lades endnu uberørte).

b) Det første punkt staar imidlertid i den nærmeste forbindelse med de to andre: *Meletos* erklærer, at naar Sokrates fordærver de unge, saa er det netop ved at lære dem ikke at tro paa de guder, staten tror paa, men paa andre, nye dæmoniske ting. Disse to punkter — hans fornægtelse af statens guder og hans indførelse af nye »*daimonia*« — behandles derfor under ett (kap. 14—15). Vi ved intet om, hvorledes anklagerne har søgt at begrunde disse poster. Der har aabenbart ikke været tale om fornægtelse af visse enkelte guder eller om bestemte handlinger, hvorved han skulde have krænket statens guder eller deres helligdomme og dyrkelse. Saadanne beskyldninger vilde ingen kunne falde paa at reise mod Sokrates; det var jo en bekjendt sag, at han baade offentlig og privat ofrede og paa alle maader ærede guderne og viste, at han satte lid til deres orakler. †

---

*; Indledn. s. 91.

Meningen maa da have været den, at hans ydre gudskyndelse var hykleri, at den ikke svarede til hans indre overbevisning, at han som en filosof, der drog alt ind under fornuftens prøvelse, var vantro og — trods al ydre gudskyndelse — ikke i sandhed bøiede sig for statsreligionens autoritet. Men selv om anklagerne havde havt ret heri — hvad de ikke havde (se ovenfor s. 62 og s. 104) —, saa kunde man dog ikke i Athen faa nogen straffet for hans tro, hvis han ikke tillige i lære*) eller handling***) optraadte ligefrem polemisk imod statens religion. Paastanden om, at Sokrates fornegtede statens guder, blev da støttet til det, som udgjorde det næste klagepunkt, at han indførte nye dæmoniske ting, hvilket var en fordreieende omskrivning af hans egne ord om, at der ofte i hans eget indre lod sig høre »noget vist dæmonisk«, en »guddommelig stemme« som advarede ham, om han stod i begreb med at gjøre noget, som ikke vilde være til det gode. Besvarelsen af dette punkt ligger derfor nærmest i den fremstilling af dette »daimonion«, som han først senere i talen og ligesom i forbigaaende giver.****) Her (i kap. 14—15) lader han sig nøie med at vise det begrebsstridige i anklagen: Meletos maa selv indrømme, at meningen ikke blot er, at Sokrates ikke tror paa de eller de bestemte guder, men at han overhovedet slet ikke tror paa guder; men hvad der skulde bevise dette, nemlig hans tro paa noget nyt »dæmonisk«, beviser jo netop det modsatte; thi det dæmoniske forudsætter dæmoner, og dæmonerne er enten guder eller sønner af guder, altsaa maa den, der tror paa noget dæmonisk, ogsaa tro paa guder.

4. Nærmere udførelse af enkelte punkter, navnlig en mere indgaaende fremstilling af hans kald og

*) Som *Anaxagoras* (se *Apol.* kap. 14), *Protagoras* (se ovenfor s. 35), eller *Diagoras* fra Melos. †

**) Som de, der omstyrkede *Hermes-støtterne*, vanhelligede mysterierne o. l. (se s. 24).

***) Se kap. 19.

virksomhed, til gjendrivelse af beskyldningen for at fordærve ungdommen (kap. 16—22).

a) Den hele klage og — om han bliver dømt — dømfældelsen skriver sig fra den fordøm og det had, som hans virksomhed har vakt. Men derfor har han ikke kunnet opgive denne virksomhed; det vilde været utroskab mod et guddommeligt kald; netop ved at »blive paa sin post« og øve dette kald viser han sin tro paa guddommen; havde han svigtet det, vilde man med grund kunne anklaget ham for vantro; ja selv om man nu vilde frifinde ham paa den betingelse, at han skulde ophøre med denne virksomhed, kunde han umulig modtage et saadant vilkaar. Men hvad hans virksomhed gaar ud paa, er just dette at bringe menneskene til istedenfor de ydre og timelige goder at sørge for det væsentlige, »sin sjæl, at den kan blive saa god som muligt.« Dette og intet andet er det, han lærer de unge; og enten er dette skadeligt, eller ogsaa er der ingen mening i at beskyldte ham for at fordærve dem. (Kap. 16—17).

b) Men det er saa langt fra, at dette er en for staten og borgerne skadelig virksomhed, at der tvertimod er intet, de mere trænger til, end en saadan aandelig vækkelse. Derfor tør han endog betegne sig og sin virksomhed som en guddommelig gave til folket, og dette vil man finde bekræftet ved at tænke paa, at den aldrig har bragt ham nogen-
somhelst ydre fordel, ganske forskjelligt fra de øvrige lærere, som tjente penge ved sin undervisning. (Kap. 18).

c) Imidlertid har han aldrig rettet sin virksomhed paa staten eller det hele samfund, men kun levet privat og søgt at virke paa de enkelte. Dette stemte ikke med de almindelige begreber om, hvorledes en borger skulde gavne sit fædreland. Men det er just det guddommelige forsyn, som gennem hin røst i hans indre har holdt ham borte fra det offentlige liv og derved bevaret ham for hans egentlige kald; thi den, som er med i politiken og der handler og taler aabent og ærlig, han vil snart blive styrtet. Herpaa

anfører han eksempler, som paa en gang viser, hvorledes Sokrates aldrig — under hvilken som helst styrelse — har ladet sig skræmme til at handle mod sin overbevisning, og tillige, hvilke farer dette har udsat ham for. (Kap. 19—20).

d) Han har altsaa kun virket som privatmand, gennem fri og utvungen samtale, ikke som nogens lærer eller for betaling, men med hvemsomhelst der har villet høre ham eller tale med ham; og om hans samtaler for nogen af disse ikke har baaret gode frugter, fordi de ikke har villet vende sig fra sine lyster, saa kan ikke han bære ansvaret, (da det, de har hørt af ham, ikke er noget ondt). Hermed har han i korthed og uden at nævne noget navn svaret paa et af modstandernes hoved-argumenter, hans forhold til *Kritias* og *Alkibiades**). Og i modsætning til disse eksempler paa mænd,

*) Se indledn. s. 95 fg. — Efter *Xenofon* † havde anklagerne opstillet 5 argumenter for paastanden om, at Sokrates fordærvede de unge: 1) han bragte dem til at foragte de gjældende love, idet han sagde, at det var daarskab at besætte embeder ved lodkastning; 2) *Kritias* og *Alkibiades*, som havde været hans omgangsvener, havde gjort staten den største skade; 3) Sokrates lærte de unge at mishandle sine forældre (en misforstaaet eller fordreiet opfatning af en ytring af ham, som allerede havde givet *Aristofanes* anledning til den samme beskyldning); 4) han bragte dem til at ringeagte slegtninger og venner, idet han sagde, at disses værd var betinget af deres viden og indsigt, og idet han fik de unge til at nære saadan beundring for ham, at alle andre blev dem intet i sammenligning med Sokrates; 5) han brugte visse steder af de mest anseede digtere for af dem at lære de unge en slet og tyrannisk handlemaade. Disse beskyldninger indlader Sokrates sig (efter *Platon*) aldeles ikke paa. Kun den ene og vigtigste af dem antyder han; hans svar paa dem ligger i fremstillingen af hans maade at omgaaes de unge paa, af hans „prøvende“ virksomheds sande karakter og motiv; herigjennem søger han at stille sit forhold til de unge i det rette lys, og derpaa kom alt an. *Xenofon* derimod giver en udførlig imødegaaelse af alle de enkelte argumenter.

som han skulde have fordærvet, beraaber han sig paa vidner i modsat retning: havde han virkelig fordærvet en hel del unge mennesker, saa vilde vel disses nærmeste have optraadt imod ham; men tvertimod: der har ved hans proces indfundet sig mange, hvis sønner eller yngre brødre har nydt Sokrates's omgang, men de er alle beredte til at støtte ham, ingen af dem har noget at vidne imod ham. (Kap. 21—22).

5. Slutning. Istedetfor, som andre anklagede pleiede, at slutte sit forsvar med en henvendelse til dommernes følelse og anraabe deres medlidenhed, forklarer Sokrates, hvorfor han ikke vil gjøre dette, nemlig fordi det baade vilde stride mod ære og pligt at søge at faa dommerne til at dømme anderledes end efter sin overbevisning og saaledes overtræde sin ed; derved vilde han netop lære dem ikke at tro paa guder, og selv handle som en vantro; men han tror i sandhed paa dem, ganske anderledes end nogen af hans anklagere. (Kap. 23—24).

Den anden tale (kap. 25—28). Udfaldet af stemmegivningen var, at Sokrates med forholdsvis faa stemmers overvegt blev dømt skyldig*). Nu kom forhandlingen om straffen. Ligeoverfor anklagernes paastand paa dødsstraf skal nemlig Sokrates nu begrunde sit mod-forslag **).

1. Tilbageblik paa resultatet af afstemningen (kap. 25).

2. Mod-forslag.

A) Begrebsmæssig udvikling af, hvad han har fortjent: da det, han har gjort, er godt, bør ogsaa det, han dømmes til, være noget godt, og da er der intet, som passer bedre, end bespisning i Prytaneion (kap. 26).

B. Nærmere begrundelse af dette: ethvert forslag om en virkelig straf vilde fra Sokrates's synspunkt være ulogisk; den eneste af de sedvanlige straffe, som han med nogen mening kunde nævne, maatte være en pengebod, fordi han ikke

*) Se anm. 2 til *Apol.* kap. 25.

**) Se anm. 1 til kap. 26.

ser noget onde i det at ofre penge; men — han har ingen at ofre. Tilsidst foreslaaes dog en bod, som nogle af hans venner tilbyder at gaa i borgen for. (Kap. 27—28).

Efter dette forslag blev Sokrates med stor pluralitet dømt til døden. Efterat dette udfald er bekendtgjort, holder han:

Den tredje tale (kap. 29—33). Denne danner et afsluttende tillæg til retsforhandlingen og fuldender det billede af Sokrates's personlighed, som den hele »Apologi« giver os.

1. Tiltale til dem af dommerne, som har stemt mod ham.

a) Sokrates gjør endnu engang rede for sin holdning under sagen og præciserer den virkelige grund til dødsdommen, nemlig at han ikke har villet ydmyge sig og krybe for dommerne. (Kap. 29).

b) Han forudsiger dem, at de vil faa føle, at der i fremtiden vil blive flere, som vil fortsætte hans vækkende og formanende virksomhed *). (Kap. 30).

2. Tiltale til dem, som havde stemt for frifindelse. (Kap. 31—32 og begyndelsen af 33).

Sokrates fremstiller sine lyse forhaabninger om livet efter døden og formaner ogsaa dommerne til at tilegne sig de samme.

3. Slutning. Sokrates vender sig atter til dem, som havde stemt mod ham, og beder dem om, at de i fremtiden vil revse hans børn, ligesom han har revset dem, dersom det skulde vise sig, at de tragtede efter ydre goder mere end efter dyd. Tilsidst tager han afsked med sine dommere: han gaar nu bort for at dø, de for at leve; men hvem af dem der gaar til den bedste lod, det ved ingen uden Gud.

---

*) Nogle har ment, at der her navnlig tænkes paa *Platon* selv.

K r i t o n .

Kap. 1. Sokrates. Hvorfor er Du kommen paa 43
denne tid, Kriton? — eller er det ikke endnu tidligt?

Kriton. Jo ganske vist.

Sokr. Hvor tidligt omtrent?

Kr. Dyb morgen.

Sokr. Det undrer mig, at fangevogteren har villet
slippe dig ind.

Kr. Han er alt min gode ven, Sokrates, fordi jeg
kommer her saa ofte, og desuden har han faaet lidt
af mig.

Sokr. Men er du netop kommen, eller er det længe
siden?

Kr. Det er en god stund siden.

Sokr. Hvorfor har du da ikke vækket mig straks B
istedenfor at blive siddende stille her?

Kr. Nei, ved Zeus, Sokrates! — jeg skulde ønske,
at jeg heller ikke selv led af al denne søvnløshed og
sorg. Og jeg har længe siddet og forundret mig over
dig, hvor godt du kan sove, og det var med flid, jeg ikke
vækkede dig, forat dog tiden kan gaa saa behagelig, som
muligt, for dig. Og mange gange har jeg ogsaa før un-
der vort hele liv maattet prise dig lykkelig for dit sind,
men allermest under den skjebne, du nu maa lide, hvor
let og rolig du bærer den.

Sokr. Ja, Kriton, det vilde jo ogsaa være urime-
ligt i den alder, jeg er i, at ærgre sig over, at man
skal dø.

C *Kr.* Og dog, Sokrates, hænder det ogsaa andre men-
nesker, der er ligesaa gamle som du, at de rammes af
saadanne ulykker; men alderen befri dem slet ikke fra
at ærgre sig over den lod, som træffer dem.

Sokr. Det er saa. — Men hvorfor er du altsaa kom-
men saa tidlig?

Kr. For at bringe dig et sørgeligt budskab, Sokrates,
ikke for dig, som det lader til, men for mig og alle
dine venner baade sørgeligt og tungt, et budskab, som
kanske falder mig allertungest.

Sokr. Hvad er det for et budskab? kanske skibet
er kommet fra Delos, det, efter hvis ankomst jeg
D skal dø? ¹⁾

Kr. Det er vistnok ikke kommet; men jeg tror, at
det vil komme idag, efter hvad nogle mænd fortæller,
som er kommet fra Sunion ²⁾ og har forladt det der.
Efter disses udsagn er der altsaa ingen tvil om, at det
kommer idag, og da, Sokrates, maa du imorgen ende
dit liv.

Kap. 2. Sokr. Nu til lykke da, Kriton! — Hvis
det saa er gudernes vilje, saa lad det ske. Jeg tror imid-
lertid ikke, at det kommer idag.

44 *Kr.* Hvoraf slutter du det?

Sokr. Det skal jeg sige dig. Jeg skal jo dø dagen
efter, at skibet er kommet?

¹⁾ Se indledn. s. 100.

²⁾ Et forbjerg paa Attikas sydligste spids, neppe mere end
omtrent 8 sømil fra Athens havn.

Kr. Ja, de siger jo saa, de som raader for disse ting ¹⁾).

Sokr. Da tror jeg ikke, at det vil komme i løbet af den dag, som nu begynder, men først den næste; og det slutter jeg af en drøm, som jeg har havt inat for en liden stund siden, — og det lader til, at det var noksaa heldigt, du ikke vækkede mig.

Kr. Hvad var da det for en drøm?

Sokr. Jeg syntes, at der kom en kvinde hen til mig, skøn og af ædel skikkelse, iført hvide klæder, og kaldte paa mig og sagde: »Sokrates! tredje dagen herfra skal du naa det frugtbare Fthia!« ²⁾

Kr. En forunderlig drøm, Sokrates!

Sokr. Tydelig synes jeg i alle fald den var, Kriton!

Kap. 3. Kr. Ja altfor tydelig, ser det ud til. Men endnu engang, kjære Sokrates, beder jeg dig om at følge mit raad og lade dig frelse; thi hvis du dør, saa er det for mig ikke bare én ulykke, men foruden det at have mistet dig, † en ven, hvis mage jeg aldrig vil finde, saa kommer dertil, at mange, som ikke tilstrækkelig kjender

¹⁾ „De elleve“; se anm. 3 til *Apol.* kap. 27.

²⁾ Citat af *Iliaden* (9,363), hvor *Achilleus* siger, at han nu vil reise hjem til Fthia (i Thessalien) og haaber at komme did inden tre dage. At komme til Fthia betyder altsaa at komme hjem, og ved at komme hjem forstaar Sokrates hin „reise til et andet sted“, som han talte om i *Apol.* kap. 32. — Det ligger nær at tænke paa apostelens ord om „et bedre fædreland“ (Hebr. 11. 16). Sml. ogsaa den merkelige fortælling om *Anaxagoras*: En mand sagde engang til ham: „Bryder du dig ikke noget om dit fædreland?“ „Tal dog ikke saa,“ svarede han, „jo, jeg bryder mig saare meget om mit fædreland“, og pegte mod himmelen. †

C mig og dig, vil tro, at jeg nok havde været istand til at frelse dig, naar jeg bare havde villet ofre penge derfor, men ikke har bryd mig om det; og hvilket daarligere rygte kan vel nogen faa end det at gjælde for en, som sætter penge høiere end sine venner? ¹⁾ thi mængden vil ikke tro, at du selv ikke har villet flygte herfra, naar vi var rede til at hjælpe dig.

Sokr. Men, min gode Kriton, hvorfor skal vi da bryde os saa meget om, hvad mængden mener? thi de bedste — og dem bør man dog heller tage hensyn til — de vil tro, at dette er gaaet saaledes til, som det virkelig er.

D *Kr.* Men du ser dog, Sokrates, at det er nødvendigt ogsaa at bryde sig om mængdens mening. Netop det, du nu maa opleve, viser jo klart, at mængden er istand til at bevirke ikke de mindste, men snarere de aller største onder, om nogen er bleven bagvasket for den.

Sokr. Ja gid saasandt mængden var istand til at virke de største onder, Kriton, forat den ogsaa kunde være istand til at virke de største goder, det vilde være herligt! men nu er den ikke istand til nogen af delene; thi den kan hverken gjøre nogen til en vis eller til en daare ²⁾, men gjør, hvad der kan træffe sig.

1) Kriton hentyder vistnok her som flere steder til sætninger, som Sokrates selv mangen gang har udtalt, og søger saaledes at binde ham ved hans egne ord.

2) Stedet minder os om Jesu ord *Matth.* 10. 28. „De mange“ kan nok „slaa legemet ihjel“, (men det er ingenlunde det største onde); sjælen derimod kan de ikke slaa ihjel, ligesaa lidet som de kan gjøre den levende, d. e. — fra Sokrates's standpunkt — give den visdom (det største gode).

Kap. 4. Kr. Nu ja, det kan saa være; men sig E
 mig en ting, Sokrates: det er dog vel ikke mig og dine
 øvrige venner, du er bekymret for, at om du flygter her-
 fra, sykofanterne ¹⁾ skal volde os uleilighed, fordi vi
 har listet dig ud herfra, saa vi kunde blive tvunget ²⁾ til
 at miste endog hele vor formue eller i det mindste mange
 penge eller til ovenikjøbet at lide endnu anden straf? ³⁾
 Hvis det nemlig er noget saadant, du frygter for, saa lad 45
 dog det fare; thi det er jo ikke mere end rimeligt, at vi
 for at frelse dig udsætter os for denne fare og for endnu
 større end den, om saa skal være. Saa lyd mig da og
 gjør ikke anderledes!

Sokr. Det er baade dette, som gjør mig betænkelig,
 Kriton, og meget andet.

Kr. Dette maa du nu altsaa ikke være ræd for.
 Det er jo heller ikke nogen stor sum, som maa til for at
 faa folk til at frelse dig og føre dig bort herfra. Dernæst
 ser du jo, hvor nøisomme disse sykofanter er, og at der slet
 ikke vilde kræves mange penge til dem. Men til din
 raadighed staar for det første mine penge, som jeg B
 tænker vil strække til ⁴⁾; og dernæst, om du af omsorg
 for mig ikke tror at burde bruge mine, saa er vore frem-

1) *Sykofanter* kaldtes de, som forfulgte folk med anklager for
 retten eller med trusler derom, enten for at presse penge
 af dem eller i anden onskabsfuld hensigt; som oftest var
 det falske anklager, de kom med. Dette uvæsen havde
 grebet sterkt om sig i Athen paa denne tid, og Kriton selv
 havde været meget udsat for sykofanternes plagerier. †

2) Nemlig ved dom.

3) Sml. udtrykkene „lide eller bøde“ i *Apol.* kap. 26.

4) Se anm. 3 til *Apol.* kap. 22.

mede venner her † rede til at betale, ja en af dem har just i dette øiemed taget med sig en tilstrækkelig sum penge, nemlig *Simmias* fra Thebe; men ogsaa *Kebes* ⁵⁾ er rede og en hel del andre; derfor maa du, som sagt, ikke af frygt for dette opgive at frelse dig, og heller ikke maa du lade det være nogen hindring, som du sagde for retten ⁶⁾, at du ikke vidste, hvad du skulde gribe til, naar du var udvandret; thi paa mange steder, hvor du maatte drage hen, vil man komme til at holde af dig, og navnlig hvis du vil reise til *Thessalien*, saa har jeg der gjesteverner, som vil sætte stor pris paa dig og sørge for din sikkerhed, saa ingen skal gjøre dig nogen fortræd i *Thessalien*.

Kap. 5. Og fremdeles, Sokrates, synes jeg, det ikke engang er rigtigt, hvad du nu er ifærd med at gjøre, at forraade dig selv, naar du kan blive frelst; og du ivrer for, at det skal gaa dig saa, som endog dine fiender vilde ivre for og virkelig har ivret for, i den hensigt at faa styrtet dig i fordærvelse. Hertil kommer, at jeg synes, du ogsaa forraader dine egne sønner ¹⁾, som du kunde opdrage og undervise, men i dets sted vil du forlade dem og reise fra dem, og for din skyld kan det komme til at gaa dem, som det vil; men det sandsynlige er, at deres lod vil blive saadan, som forældreløses lod pleier at blive i deres forladte stilling. Enten bør man nemlig slet ikke

⁵⁾ Baade *Simmias* og *Kebes* var fra Thebe; de skal have været disciple af pythagoræeren *Filolaos* og var, som vi ogsaa ser af dette sted, varme venner af Sokrates. (I dialogen *Faidon* tager de begge en væsentlig del i samtalen).

⁶⁾ *Apol.* kap. 27.

¹⁾ Se *Apol.* kap. 23 (s. 162 øverst).

avle børn, eller ogsaa faar man dele møien ved at opfostre og undervise dem; ²⁾ men du, synes jeg, vælger det letsindigste; men hvad en brav og kjæk mand vilde vælge, det bør man vælge ²⁾, især naar man siger, at man i sit hele liv lægger vind paa dyden. Derfor skammer jeg mig baade paa dine vegne og paa vore, dine venners, **E** for, at det skal komme til at se ud, som alt det, der er skeet med dig, har sin grund i en svaghed fra vor side, baade sagens indledning for retten, at den blev sat igang, † uagtet det kunde været undgaaet ³⁾, og selve processen, hvorledes den gik for sig ⁴⁾, og saa dette sidste — ret som en latterlig ende paa handlingen ⁵⁾ —, at det ser ud, som vi har tabt spillet † paa grund af en vis modløshed og svaghed fra vor side, idet vi ikke fik reddet dig, **46** ligesom heller ikke du selv, uagtet det var baade muligt og gjørligt, naar der bare havde været noget ved os. Se altsaa til, Sokrates, at ikke foruden ulykken ogsaa skam skal ramme baade dig og os. Saa tænk da over dette, eller rettere, ikke engang til at tænke er der tid længer, men kun til at have tænkt; og der er kun ett at tænke paa; thi i den kommende nat maa alt dette være udført; men nøler vi nu, saa vil det være umuligt og ikke længer lade sig gjøre. Nei, Sokrates, du maa for enhver pris lyde mig og paa ingen maade gjøre anderledes!

²⁾ Se anm. 1 til kap. 3.

³⁾ Ved at flygte kunde han i ethvert fald have unddraget sig; om det er noget andet, der sigtes til, kan man ikke vide; en senere fortælling om, at Sokrates havde afslaaet et af Anytos tilbudt forlig, ansees ikke for paalidelig.

⁴⁾ Sml. indledningen s. 98.

⁵⁾ Sammenligning med en komedie.

- B *Kap. 6. Sokr.* Min kjære Kriton! jeg sætter stor pris paa din iver, hvis den bare lader sig forene med, hvad ret er; men i modsat fald er den mig saa meget mere brydsom, jo større den er. — Vi maa altsaa undersøge, om vi bør gjøre dette eller ikke. Thi jeg er ikke først nu † bleven, men har altid været saadan, at jeg ikke følger noget andet hos mig selv end tanken, den, som jeg gjennem fornuftig slutning finder at være den bedste. Men de tanker og grundsætninger ¹⁾, som jeg før har opstillet, kan jeg ikke nu forkaste, fordi denne lod har rammet mig, men jeg finder dem omtrent lige gode
- C nu, og jeg ærer og agter de samme grundsætninger nu som før. Hvis vi altsaa ikke nu har noget bedre at opstille end disse, saa vær vis paa, at jeg ingeniunde vil føie dig, om saa mængdens magt vilde skræmme os ligesom børn med endnu flere skræmsler end hidtil og sende fængselsstraffe og dødsdomme og formues-konfiskationer imod os. ²⁾

- Hvorledes skal vi altsaa rigtigst kunne undersøge dette? — Jo, først ved paany at tage for os den sætning, du nævnte, om folks mening, om det er medrette eller ikke, at vi altid før har sagt, at der er nogle meninger, man bør tage hensyn til, andre ikke; — eller forholder det sig kanske saa, at denne sætning vistnok var rigtig,

¹⁾ Det græske ord („logos“) betyder baade ord og tanke, tale og mening, videnskabelig overbevisning, grundsætning, lære o. s. v.

²⁾ Sokrates taler, som om han i øieblikket rent havde glemt, at det netop er den høieste af disse straffe, som nu i virkeligheden er sendt mod ham. Det viser, hvor langt han er fra for sin del at føle døden som et „onde“. †

førend jeg skulde lide døden, men nu derimod † er det blevet klart, at den bare blev sagt for at sige noget, men i virkeligheden var spøg og tøv? Og jeg ønsker at undersøge dette sammen med dig, Kriton, om denne sætning vil vise sig anderledes for mig nu, da jeg er kommen i denne stilling, eller uforandret, og om vi skal lade den fære eller følge den. Men, som jeg tror, har altid de, som troede at kunne have nogen mening, sagt, hvad jeg nu just sagde, at af de meninger, som menneskene nærer, er der nogle, man bør agte høit, andre ikke. Ved E guderne da, Kriton, synes du ikke, at dette er rigtigt? thi du er jo, saavidt mennesker kan se, ikke udsat for at skulle dø imorgen, saa den forestaaende skjebne skulde 47 forvirre dig. Tænk da efter: synes du ikke, det er en rigtig sætning, at man ikke bør agte alle de meninger, som folk har, men kun nogle, andre ikke? † hvad mener du? er ikke dette rigtigt?

Kr. Jo, det er rigtigt.

Sokr. Er det da ikke de gode meninger, man skal agte, og de slette, man ikke skal agte?

Kr. Jo.

Sokr. Og er det ikke de forstandige menneskers meninger, som er gode, men de uforstandiges, som er slette?

Kr. Jo naturligvis.

Kap. 7. Sokr. Nu vel, hvorledes var det saa vi sagde om saadanne tilfælde som dette ¹⁾: den, som driver B

¹⁾ Sokrates bruger sin sædvanlige methode (se s. 69), at gaa ud fra noget, som er almindelig erkjendt, eller som man paa forhaand er blevet enig om, og saa gjennem spørgsmaal og svar komme til nøiagtig bestemmelse af det begreb,

legemsøvelser, og hvis gjerning dette er, mon han bryder sig om hver mands ros og daddel og mening eller kun om den enes, som er hans læge eller gymnastiklærer?

Kr. Kun om den enes.

Sokr. Altsaa maa han vel frygte for daddel og sætte pris paa ros af denne ene, men ikke af mængden?

Kr. Det er jo klart.

Sokr. Han bør altsaa indrette sin fremgangsmaade og sine øvelser og tillige sin levevis med hensyn til mad og drikke just efter denne enes mening, der er hans lærer og forstaar sig paa det, heller end efter alle andres?

Kr. Ja, det bør han.

C *Sokr.* Nu vel; men hvis han nu er ulydig mod denne ene og ikke agter paa hans mening og hans ros, men agter mængdens og de usagkyndiges ord, † mon han da ikke vil have skade deraf?

Kr. Jo naturligvis.

Sokr. Men hvilken skade? i hvilken retning gaar den, og hvad er det hos den ulydige, som den vil ramme?

Kr. Naturligvis hans legeme; thi det fordærver han paa den maade.

Sokr. Du har ret. Men, Kriton, saaledes er det da vel ogsaa i alle andre tilfælde, — forat vi ikke skal behøve at gennemgaa dem alle! Og navnlig naar der

---

— som skal søges. — Lægen og læreren i legemsøvelser nævnes ofte sammen; begge har at sørge for legemets vel. Undertiden var begge disse virksomheder forenet hos en og samme mand; se anm. 5 til *Protagoras* kap. 8.

spørges om det retfærdige og uretfærdige, det skjændige og hæderlige, det gode og onde, — og det er jo disse ting, vor overveielse nu gjælder, — bør vi da følge mængdens mening og frygte for den, eller kun den enes, om der er nogen, som er sagkyndig, og som vi mere bør skamme os og frygte for end for alle de andre tilsammen, den ene, som vi ikke kan lade være at følge uden med det samme at fordærve og udskjæmme det hos os, som vi jo var enige om bliver bedre ved retfærdighed, men ødelægges ved uretfærdighed? ²⁾ eller er ikke dette saa?

Kr. Jo, det tror jeg, Sokrates.

Kap. 8. Sokr. Nu vel da, hvis vi ved at følge en anden mening end de sagkyndiges ødelægger det, som bliver bedre ved sundhed, men fordærves ved sygdom, kan det da være værd at leve, naar dette er fordærvet? — og dette er jo legemet, ikke sandt?

Kr. Jo.

Sokr. Kan det vel altsaa være værd at leve med et usselt og ødelagt legeme?

Kr. Nei slet ikke.

Sokr. Men er det da værd at leve, naar det er ødelagt, som skades ved uretfærdighed, men har gavn af retfærdighed? eller skal vi anse det for at være ringere end legemet, det hos os, hvad det nu er, som har med uretfærdighed og retfærdighed at gjøre?

Kr. Nei ingenlunde.

Sokr. Men heller for mere værd?

²⁾ Se s. 104 *).

Kr. Ja meget mere.

Sokr. Altsaa, min bedste, bør vi ikke just tænke saa meget paa, hvad mængden vil sige om os, men derimod, hvad han vil sige, som forstaar sig paa retfærdighed og uretfærdighed, den ene, og selve sandheden. Heraf følger før det første, at din paastand ikke er rigtig, naar du paastaar, at vi bør tænke paa mængdens mening om, hvad der er retfærdigt og hæderligt og godt og det modsatte. Men imidlertid, kunde man sige, er dog mængden istand til at berøve os livet.

Kr. Ja, det er klart, ogsaa dette kunde man jo sige, Sokrates.

B *Sokr.* Det er sandt; men, du forunderlige, ligesom den grundsætning, vi nu har gjennemgaaet, endnu synes mig lige god som før, saa undersøg nu ogsaa denne, om den fremdeles staar fast for os eller ikke, at det ikke er det at leve, man bør skatte høiest, men det at leve vel.

Kr. Ja, den staar fast.

Sokr. Men at vel og hæderlig og retskaffent er et og det samme, staar den fast eller ikke?

Kr. Den staar fast.

Kap. 9. Sokr. Saa lad os da gaa ud fra det, vi er enige om, og saa undersøge, om det er rigtigt eller ikke rigtigt af mig at prøve paa at komme bort herfra, naar
C Athenerne ikke vil slippe mig løs. Og hvis det skulde vise sig, at det er rigtigt, saa vil vi prøve det, men hvis ikke, lade det fare. Men hvad du anfører om udredelse af penge ¹⁾ og om folks mening ²⁾ og om børnenes op-

¹⁾ Kap. 4.

²⁾ Kap. 3.

dragelse ³⁾, bare ikke alt dette i virkeligheden, Kriton, er betragtninger, som hører hjemme hos dem, der letsindig dømmer tildøde og vilde kalde tillive igjen, om de kunde ⁴⁾, uden fornuftig tanke, altsaa just hos mængden ⁵⁾! Vi derimod har vel efter det resultat, vor undersøgelse har bragt, ikke andet at overveie end det, vi just sagde, om vi vil gjøre ret i baade at give penge til dem, som skal bortføre mig herfra, og tak til, og tillige selv baade D bortføre og lade os bortføre, eller om vi i virkeligheden vil handle uret ved at gjøre alt dette. Og hvis det skulde vise sig, at vi vil gjøre uret deri, da bør vi vel hverken tage hensyn til, om vi maa dø, hvis vi forbliver her og holder os rolige, eller om vi maa lide hvad andet det skal være, heller end at vi skulde gjøre uret ⁶⁾.

Kr. Jeg synes, du har ret, Sokrates. Undersøg da, hvad vi skal gjøre.

Sokr. Lad os overveie det i fællesskab, min bedste! og hvis du har noget at indvende mod, hvad jeg siger, saa kom med indvendingen, og jeg skal lade mig overbevise; men hvis ikke, saa hør nu op, min kjære ven, E med idelig at gjentage mig den samme tale, at jeg bør drage herfra mod Athenernes vilje; thi jeg vil sætte stor pris paa i denne sag at handle med din billigelse † og ikke mod din vilje. Og læg da først merke til udgangspunktet for undersøgelsen, om det tilfredsstillende dig, og

³⁾ Kap. 5.

⁴⁾ Sml. slutn. af anm. 3 til *Apol.* kap. 20.

⁵⁾ Mængden lader sig nemlig bestemme af uvæsentlige og tilfældige hensyn — i modsætning til den, der følger et bevidst princip.

⁶⁾ Sml. *Apol.* kap. 16 slutn.

49 forsøg at svare paa, hvad jeg spørger, som du bedst synes.

Kr. Ja, jeg skal forsøge.

Kap. 10. Sokr. Skal vi sige, at man under ingen omstændighed frivillig ¹⁾ maa gjøre uret, eller at man under visse omstændigheder kan gjøre uret, under andre ikke? eller at det aldrig er hverken godt eller hædertigt at gjøre uret, saaledes som vi ogsaa før i tiden mange gange var enige om? † — Eller er alle vore fordums grundsætninger nu i disse faa dage gaaet i vasken †, og gennem lange tider, Kriton, har vi altsaa, gamle mænd, som vi er, i vore alvorlige samtaler med hinanden uden B selv at merke det ikke været det mindste bedre end børn? — Eller forholder det sig ubetinget saa, som vi dengang sagde, at hvad enten mængden indrømmer det eller ikke, og hvad enten vi skal lide endnu haardere ting end disse, eller det skal gaa os taaleligere, saa er dog det at gjøre uret under enhver omstændighed baade ondt og skjændigt af den, som gjør det? Skal vi sige det eller ikke?

Kr. Jo, det maa vi sige.

Sokr. Altsaa maa man aldeles ikke gjøre uret?

Kr. Nei visselig ikke.

Sokr. Og altsaa heller ikke, om man lider uret, gjøre uret igjen, som de fleste mener, siden man overhovedet ikke maa gjøre uret? ²⁾

¹⁾ Sml. *Apol.* kap. 13.

²⁾ Med denne lære, som merkelig nærmer sig til kristendommens, staar *Sokrates (Platon)* temmelig alene i hedendommen; ikke alene „mængden“, men de største digtere og

Kr. Nei, det er klart.

C

Sokr. Men nu videre: maa man gjøre ondt, Kriton, eller ikke?

Kr. Nei, det maa man da ikke, Sokrates.

Sokr. End at gjøre ondt igjen, naar man lider ondt af nogen, er det, som mængden siger, rigtigt, eller ikke rigtigt?

Kr. Nei slet ikke.

Sokr. Thi at gjøre ondt imod folk er jo ikke forskjelligt fra at gjøre uret.

Kr. Nei, det er sandt.

Sokr. Altsaa bør man hverken gjengjælde uret eller gjøre ondt mod noget menneske, hvorledes man saa end bliver behandlet af dem. Og pas paa, Kriton, at du ved at indrømme dette ikke indrømmer noget mod din virkelige mening. Thi jeg ved, at det er og altid vil være

D

---

vismænd, lærte, at det var en dyd at gjøre sine venner saa meget godt og sine fiender saa meget ondt, man kunde; ja efter *Xenofons* fremstilling ser det ud, som om endog Sokrates selv har fundet dette i sin orden. † Det er dog rimeligt, at *Platon* bedre har opfattet hans virkelige mening. Nærmere udvikles denne i 1ste bog af *Staten* og tillige i *Gorgias*, hvor *Platon* bl. a. lader Sokrates sige, at den største af alle ulykker er at gjøre uret, og at han langt heller vil lide uret end gjøre uret. † Man sammenligne dette med det nye testaments lære, som vi kjender den f. eks. fra 1 Kor. 6, 7 („hvorfør lider I ikke heller uret?“ nl. end at føre processer), Rom. 12, 17 („gjengjælder ikke nogen ondt for ondt“, it. 1 Petr. 3, 9), og i dens mest ophøiede, positive form Matth. 5, 44, hvor Jesus siger: „elsker eders fiender, velsigner dem, som forbander eder, gjører godt mod dem, som hader eder, og beder for dem, som gjør eder skade og forfølger eder!“

ganske faa, som har denne mening ³⁾. De, som altsaa har, og de, som ikke har denne overbevisning, mellem dem er der ingen enighed, men de maa nødvendigvis foragte hverandre, naar de ser hverandres tænkemaade. Saa overvei altsaa ogsaa du omhyggelig, om du deler og billiger denne mening, og om vi i vor raadslagning skal gaa ud fra den grundsætning, at det aldrig er rigtigt hverken at gjøre uret eller gjengjælde uret eller, naar man lider ondt, at forsvare sig ved at gjøre ondt igjen; eller falder du fra og kan ikke dele dette udgangspunkt?

E Thi jeg for min del har længe havt denne mening og har den endnu; men hvis du har nogen anden, saa sig fra og forklar mig det; men hvis du holder fast ved, hvad du før har ment, saa hør, hvad jeg videre har at sige.

Kr. Jo, jeg holder fast og deler din mening; tal du kun!

Sokr. Jeg siger altsaa videre, eller rettere, jeg spørger: bør man gjøre det, man har indrømmet en at være rigtigt, eller bør man gaa fra det igjen?

Kr. Man bør gjøre det.

Kap. II. Sokr. Betragt da, hvad der følger heraf.
50 Hvis vi gaar bort herfra uden statens samtykke, mon vi da gjør ondt mod nogen og det mod dem, vi mindst burde, eller ikke? og holder vi fast ved det, vi har indrømmet at være ret, eller ikke?

Kr. Jeg kan ikke svare paa dit spørgsmaal, Sokrates; thi jeg forstaar det ikke.

³⁾ Sokrates havde ret; selv inden de kristne samfund har nok endnu altid „de mange“ en ganske anden opfatning.

Sokr. Overvei da sagen saaledes: sæt at i det øieblik, vi vilde til at rømme herfra, eller hvad vi nu skal kalde det, lovene og statssamfundet traadte hen til os og spurgte: »Sig mig, Sokrates, hvad har du isinde at gjøre? er det ikke saa, at du ved den handling, du nu har fore, agter at tilintetgjøre baade os love og hele staten, saavidt det staar til dig? eller tror du, det er muligt, at den stat kan bestaa længer og ikke allerede er ødelagt, hvor de fældte domme intet gjælder, men kan gjøres magtesløse og kasseres af de enkelte borgere?« — Hvad skal vi sige, Kriton, til dette og andet lignende? thi meget og mangt kunde der, især af en taler¹⁾, siges til forsvar for den lov, som nu truer med at blive gjort til intet, den lov, som byder, at de afsagte domme skal staa ved magt. Eller skal vi sige til dem som saa: »Ja, men staten har jo gjort os uret og ikke dømt rigtig,« skal vi sige dette, eller hvad skal vi sige? B C

Kr. Ved Zeus, Sokrates, dette maa vi sige.

Kap. 12. Sokr. Men om nu lovene vilde sige: «Men, Sokrates, var det ogsaa dette, som var aftalt mellem os og dig, eller var det, at du skulde blive staaende ved de domme, som staten afsiger?» Om vi da vilde undres over deres tale, saa vilde de kanske sige som saa: «Undres ikke, Sokrates, over hvad vi siger, men svar os, thi du pleier jo ogsaa at bruge spørsmal og svar! Altsaa, hvad er det, du har at udsætte paa os og staten, siden D

¹⁾ Sokrates (Platon) giver gjerne talerne af profession en liden snert; se f. eks. *Apol.* kap. 1 og kap. 20. Naar der i Athen var tale om at afskaffe en lov, blev der af folket valgt sagførere til at forsvare den.

du tager dig for at ødelægge os? er det ikke for det første os, som har bragt dig til verden, og er det ikke gennem os, din fader har egtet din moder og avlet dig?¹⁾ sig altsaa, er det de love blandt os, som handler om egteskabet, du har noget at laste hos og ikke finder i sin orden?» — «Jeg har intet at laste hos dem», maatte jeg svare. — «Men de om barnets opdragelse og undervisning, den som ogsaa du har nydt? har kanske de af os love, som gjælder om disse ting, ikke givet et godt bud, idet de bød din fader at undervise dig i musik og gymnastik?»²⁾ «Jo meget godt», maatte jeg

¹⁾ Egteskabet var ogsaa i oldtiden et religiøst forhold, og dets stiftelse foregik i lovbestede former, der havde sin grund i de nedarvede religiøse traditioner og i det derpaa hvilende forhold mellem familie og slegt paa den ene side og staten paa den anden.

²⁾ *Musik* omfattede efter hellensk sprogbrug ikke alene, hvad vi forstaar ved dette ord, men alt det, som hørte til aandens dannelse, navnlig ogsaa kjendskab til de store digteres verker, ligesom *gymnastik* omfattede alt, hvad der tjente til at udvikle legemet. Begge var lige vigtige midler for opdragelsens formaal, at uddanne en harmonisk personlighed, „en sund sjæl i et sundt legeme.“ Nærmere om den attiske opdragelse i Platons *Protagoras*, kap. 15: — — Naar de sender sine børn i skole, saa paalægger de lærerne langt mere at drage omsorg for deres gode opførsel end for baade læsning og strengespil; men lærerne sørger ikke alene for disse ting, men saasart børnene har lært at læse og begynder at forstaa det skrevne, ligesom de før forstod det mundtlige ord, saa lægger de frem for dem paa pultene udmerkede digteres verker at læse og nøder dem til at lære disse digte udenad, i hvilke der baade findes mange formaninger og mange skildringer og ros og lovtaler over udmerkede mænd fra fortiden, forat barnet med lyst og iver skal efterligne disse og stræbe selv at blive ligedan. Dernæst drager ogsaa musiklærerne omsorg for deres sedelighed, og at de unge

sige. — «Nu vel. Men da du nu var baade født og opfostret og undervist, kan du saa for det første negte, at du var vor søn og træl³⁾, baade du selv og dine forfædre? og dernæst, hvis det forholder sig saa, tror du da, at du har lige ret med os, og alt hvad vi maatte ville gjøre med dig, det tror du at du har ret til at gjøre med os igjen? eller skulde det virkelig være saa, at medens du jo ikke havde lige ret med din fader og med din herre (om du havde nogen), saa at du skulde kunne gjengjælde dem, hvad de gjorde med dig, — sige imod, om du fik 51 høre ondt af dem, slaa igjen, om de slog dig, og paa samme maade i mange andre tilfælde, — saa skal derimod ligeoverfor fædrelandet og lovene dette staa dig frit for, saa at, om vi vilde tage os for at tilintetgjøre dig, fordi vi anser det for at være ret, saa skal ogsaa du, saavidt du formaar, tage dig for til gjengjæld at tilintetgjøre os love og fædrelandet, og paastaa, at du ved at gjøre dette handler rigtig, du, som i sandhed stræber efter dyden? Eller er det paa den maade, du er vis, at du ikke kjender til, at baade i guders og i alle fornuftige menneskers øine er fædrelandet dyrebarere og ærværdigere B

ikke skal gjøre noget galt, og fremdeles, naar de har lært strengespil, lærer de dem atter andre udmerkede digterverker, nemlig lyriske digte, som de sætter melodi til, og de nøder børnene til at tilegne sig sans for rytmus og harmoni, forat de skal blive mere civiliserede og, idet de mere og mere gennemtrænges af takt og harmoni, blive dygtige til baade tale og handling; thi hele menneskelivet kræver takt og harmoni. Endelig sender de dem desuden ogsaa til en gymnastiklærer, forat et bedre udviklet legeme kan støtte det ædle sind — —.“

³⁾ Sml. Ciceros ord: „Vi er alle lovens trælle, forat vi kan være fri“. †

og helligere og af høiere værd end baade fader og moder og alle andre forfædre, og at man bør ære fædrelandet og give efter og bøie sig for det, naar det er fortørnet, mer end for en fader, og enten stille det tilfreds eller ogsaa gjøre, hvad det befaler, og rolig lide, hvad det paalægger en at lide, enten det nu er slag eller fængsel, og om det forer en i krig for at blive saaret eller dø, saa skal man gjøre det, og saa er ret, og man skal ikke vige eller unddrage sig eller forlade sin post, men baade C i krigen og for retten og overalt gjøre, hvad staten og fædrelandet befaler, eller ogsaa overbevise det om, hvad ret er, men at bruge vold det er ikke tilladt hverken mod moder eller fader og endnu meget mindre mod fædrelandet?» — Hvad skal vi sige til dette, Kriton? at det er sandt, hvad lovene siger, eller ikke?

Kr. Jeg synes, det er sandt.

Kap. 13. Sokr. «Saa betænk da, Sokrates», vil maaske lovene sige, «om det er sandt, hvad vi paastaar, at det, du agter at gjøre med os, ikke er ret. Thi vi, som har født dig, opfostret dig, undervist dig og givet D dig og alle andre borgere del i alle de goder, vi var istand til, vi forkynder dog udtrykkelig, idet vi har stillet det frit for enhver Athener, som vil, naar han først er bleven myndig og har lært statens indretninger og os love at kjende, at den, som ikke maatte være fornøiet med os, skal have lov til at tage sit med sig og drage ud, hvorhen han vil. Og om nogen af eder ønsker enten at drage til en af kolonierne ¹⁾, hvis han ikke er fornøiet †

¹⁾ Her menes saadanne kolonier, som Athen selv havde grundet. I disse regnedes ingen Athener som „fremmed.“

med os og staten, eller ogsaa at reise til en fremmed stat † og bosætte sig der, saa er der ingen af os love, som hindrer ham eller forbyder ham at tage sit med og drage did, han maatte ønske. Men den af eder, som E bliver her, naar han ser, hvorledes vi baade afsiger domme og i alle andre henseender styrer staten, han, paastaar vi, har da i gjerningen vedtaget, at han vil gjøre det, som vi befaler, og den, som ikke adlyder, paastaar vi gjør tredobbelt uret, fordi han ikke adlyder os, som er hans forældre, os, som er hans opdragere, og fordi han efter først at have vedtaget at ville adlyde os nu hverken adlyder eller overbeviser os, om vi gjør noget urigtigt, og det uagtet vi kun forelægger sagen og ikke paa despotisk vis paalægger ham at gjøre, hvad vi befaler, men tillader ham et af to, enten at overbevise os eller at adlyde ²⁾), men alligevel gjør han ingen af delene. † 52

Kap. 14. Disse beskyldninger mener vi nu ogsaa vil ramme dig, Sokrates, dersom du gjør, hvad du har i sinde, og netop dig ikke mindst blandt Athenerne, men snarere allermest.» — Hvis jeg nu vilde sige: «hvorfor det da?», saa vilde de sandsynligvis med fuld ret tage fat paa mig og sige, at just jeg mere end de fleste andre Athenere har gjort dem hin indrømmelse. De vilde nemlig kunne sige som saa: «Sokrates, store beviser har vi B paa det, at du har været fornøiet baade med os og med staten; thi du havde vel ikke fremfor alle andre Athenere holdt dig hjemme her i staten, hvis du ikke fremfor de andre var fornøiet med den; og du har jo aldrig reist ud

²⁾ Sigter til den maade, hvorpaa alle love og offentlige bestemmelser bliver til i en fri stat.

af byen, hverken for at se paa festlegene — undtagen en eneste gang til *Isthmen*†¹⁾ —, eller i noget andet oie med — undtagen naar du skulde være med i et felttog²⁾ —, eller forøvrigt gjort nogen reise, som andre mennesker, og du har ikke følt nogen lyst til at lære andre stater eller andre love at kjende, men vi og vor stat har været

C dig nok³⁾; i den grad foretrak du os og erklærede at ville leve som borger efter vore forskrifter, og det navnlig derved, at du har avlet børn i denne stat og saaledes vist, at du er fornøiet med den. Og endnu under selve forhandlingen før retten havde du jo anledning til at foreslaa landsforvisning som din straf⁴⁾, om du havde villet, og kunde altsaa dengang med statens billigelse have gjort, hvad du nu forsøger mod dens vilje. Men dengang førte du det store ord og sagde, at du ikke tog dig nær af det, om du skulde dø, men foretrak, som du sagde, døden for landflygtighed; nu derimod skammer du dig hverken for hine ord eller bryder dig om os love, som

D du forsøger at omstyrte, men gjør, hvad den usleste træl vilde gjøre, og forsøger at rømme tvertimod de pagter og overenskomster, som du lovede os at følge i dit liv som

1) Der var intet, Hellenerne heller reiste efter, end de store folkefester eller offentlige „lege“ (veddekampe), og ingen, de mere beundrede, end dem, som vandt prisen i disse (se *Apol.* kap. 26). De vigtigste af disse lege var de *olympiske* i Elis (som holdtes hvert fjerde aar), de *pythiske* i Delfoi i Fokis (ogsaa hvert fjerde aar), de *nemeiske* i Argolis og de *isthmiske* paa Isthmen (eidet) ved Korinth (begge hvert andet aar).

2) Se *Apol.* kap. 17.

3) *Sml.* indledn. s. 88.

4) Se *Apol.* kap. 27.

borger. Svar os altsaa først og fremst paa dette, om vi siger sandt eller ikke, naar vi paastaar, at du ikke i ord, men i gjerning har erklæret, at du vilde følge os i dit liv som borger?« — Hvad skal vi vel sige til dette, Kriton? maa vi ikke indrømme det?

Kr. Jo, det er vi nødt til, Sokrates.

Sokr. «Altsaa,» vilde de vel sige, «overtræder du jo dine pagter og overenskomster med os, uagtet du dog ikke har været tvungen til at gaa ind paa dem, eller narret dertil, og uagtet du ikke har været nødt til kun i kort tid at betænke dig paa dem, men har havt sytti aar dertil, og i hele denne tid har du kunnet udvandre, om du ikke var fornøiet med os eller ikke fandt overenskomsterne retfærdige. Men du har hverken foretrukket *Lakedaimon* eller *Kreta*, som du dog altid siger er velordnede stater, eller nogen anden enten hellensk eller udenlandsk stat; men du har reist mindre bort herfra end baade halte og blinde og andre krøblinger⁵⁾, i den grad har du mere end andre Athenere været fornøiet baade med staten og naturligvis† ogsaa med os love, — thi hvem kan være fornøiet med en stat uden love? — men nu vil du virkelig ikke staa ved, hvad du har lovet? — Jo, det vil du, Sokrates, om du vil følge vort raad, og ikke gjøre dig latterlig ved at drage ud af landet!

⁵⁾ Sml. Platons *Faidros* kap. 5, hvor Sokrates viser sig saa lidet kjendt udenfor Athen, selv ganske nær byen, at Faidros bliver forbauset derover og synes, han ligner mere en fremmed, som lader sig vise om, end en indfødt; „tag mig det ikke ilde op“, siger Sokrates, „det kommer deraf, at jeg er saa begjærlig efter at lære, og jorderne og træerne kan ikke lære mig noget, men vel menneskene i byen.“

Kap. 15. Hvis du nemlig bryder disse løfter og ikke holder disse forpligtelser, saa betænk dog, hvad godt du B derved vil gjøre dig selv og dine nærmeste. Thi at ogsaa dine venner vil i det mindste komme i fare for selv at blive landsforvist og berøvet sit fædreland eller miste sin formue¹⁾, det er vel temmelig sikkert. Men du selv vil, om vi for det første sætter, at du reiser til nogen af de nærmeste stater, som *Theben* eller *Megara* — begge disse er jo vel ordnede —, komme der som en fiende af deres forfatning, Sokrates, og alle, som har sit fædreland kjært, vil betragte dig med mistanke og anse dig for en, der omstyrter og fordærver lovene, og du vil støtte den mening, C at dine dommere har fældt en rigtig dom; thi den, som fordærver lovene, vil ogsaa let blive anseet for at fordærve unge og uforstandige mennesker. Vil du altsaa sky de velordnede stater og de mest retskafne mennesker? og naar du gjør det, vil saa livet have noget værd for dig? eller vil du nærme dig til dem og være fræk nok til at samtale med dem, — men hvadslags samtaler, Sokrates? kanske de samme som her, om at dyd og retfærdighed og gode seder og lovene er det, som har mest værd for mennesket; og tror du ikke, at man da vilde D finde† Sokrates's færd usømmelig? det kan man dog ikke tvile paa. Men vil du holde dig borte fra disse steder og drage til *Thessalien*, til Kritons gjestevenner²⁾? thi der

1) Fordi de havde hjulpet ham til at flygte; sml. kap. 4.

2) Se kap. 4. Thessalerne havde et daarligt ry for troløshed og alslags usedelighed; deres mægtige adel stod ofte paa spændt fod med sine undergivne og var herygtet for voldsom og tøilesløs færd. Om *Kritias* (se ovenfor s. 89 o. fl. st.) heder det hos Xenofon, at han under sit ophold i Thessalien

hersker jo den største uorden og tøilesløshed, og kanske man der vilde have fornøielse af at høre dig fortælle om, hvor latterlig du rømte fra fængslet, iført en eller anden dragt, enten med en skindfeld paa dig eller andet sligt, som de, der rømmer, pleier at hylle sig ind i, og i en formummet skikkelse; men at en gammel mand som du, der sandsynligvis kun har en kort tid igjen at leve i, E har kunnet klynge sig med saadan kjærlighed til livet †, at han har villet overtræde de største love, mon ingen vil tale om det? — Det er muligt, hvis du undgaar at støde nogen; men ellers vil du faa høre mange ting, som er dig uværdige, Sokrates! Du vil altsaa komme til i resten af dit liv at krybe for alle mennesker som en træl; og hvad vil du saa tage dig til der i Thessalien andet end at leve i sus og dus, som om det var for at spise og drikke, du var udvandret til Thessalien? Men dine grundsætninger, de om retfærdighed og om alle andre dyder, hvor vil det blive af dem? — Men saa er det for dine børns skyld, du ønsker at leve, forat du kan opdrage og undervise dem? Men hvorledes det? Vil du føre dem til *Thessalien* for at opdrage og undervise dem der og gjøre dem til fremmede, forat de ogsaa skal faa nyde den velgjerning †? ³⁾ eller, hvis ikke det er meningen, men de skal opdrages her, vil de saa blive

54

(aar 411—405) var sammen med folk, som mere øvede lov-
løshed end retfærdighed. †

³⁾ At maatte leve i et fremmed land og uden borgerret ansaa Hellenerne for den største ulykke. Saaledes heder det f. eks. i en af *Euripides's* tragedier: „hvad større jammer gives der vel end at fly sit fædrelands grænser?“ Og i en anden: „af alle onder størst er det, sit fædreland at savne.“ †

bedre opdraget og undervist, fordi om du er ilive, naar du alligevel ikke er sammen med dem? Ja, dine venner vil sørge for dem? Hvis du drager til Thessalien, vil de sørge for dem, men hvis du drager til *Hades*, vil de ikke sørge for dem, er det saa? Jo, er der saasandt noget ved dem, som kalder sig dine venner, saa maa man dog tro, at de vil det.

Kap. 16. Nei, Sokrates, lyd du os, dine opdragere, og agt hverken dine børn eller livet eller nogetsomhelst andet høiere end det rette, forat du, naar du kommer til Hades, kan have alt dette at forsvare dig med for dem, som raader der. Thi det er klart, at hverken her i livet vil det blive bedre for dig, om du flygter, eller retfærdigere eller frommere — hverken for dig eller nogen af dine —, og heller ikke hisset. Nu derimod, om du gaar bort, gaar du vistnok forurettet, dog ikke af os love, men af mennesker;¹⁾ men hvis du reiser din vei efter paa en saa skjændig maade at have gjengjældt den uret og det onde, du har lidt, og overtraadt dine overenskomster og pagter med os og tilføiet dem ondt, du mindst burde, dig selv og dine kjære og dit fædreland og os, saa vil baade vi vredes paa dig, medens du er her ilive, og hisset vil vore brødre, lovene i *Hades*²⁾, ikke modtage dig med velvilje, naar de ved, at du har forsøgt paa, saavidt det

¹⁾ Man merke, hvorledes Sokrates skjelner mellem lovene selv, der var gode og fornuftige, og de mennesker, der havde anvendt dem ligeoverfor ham; hvorledes han dømmer om disse, har vi hørt i *Apol.* kap. 29.

²⁾ Sml. *Sofokles's* ord om „Dike (retten), som troner blandt Hades's guder hist“ og om „gudernes uskrevne og urokkelige love, som ingen dødelig kan krænke“ (se indledn. s. 22). †

stod til dig, at ødelægge os. Saa lad da ikke Kriton faa dig overtalt til at gjøre, hvad han siger, fremfor os!» D

Kap. 17. Dette, min inderlig kjære Kriton, maa du vide, at jeg synes at høre; ligesom de, der er grebne af korybantisk raseri¹⁾, synes, at de hører lyden af fløiterne, saaledes surrer ogsaa lyden af disse ord for mine øren og gjør, at jeg ikke kan høre noget andet. Saa vid da, at efter hvad jeg nu tror, vil du tale uden nytte, om du vil gjøre indvendinger mod dette. Dog, hvis du mener at kunne udrette noget, saa tal!

Kr. Nei, Sokrates, jeg har intet at sige.

Sokr. Saa lad det da være, Kriton, og lad os handle saaledes, fordi det er den vei, Gud viser os! E

---

¹⁾ *Korybanterne* var den frygiske gudinde *Kybeles* prester, der feirede gudindens fest i rasende begeistring med vild vaabendans og larmende musik; her synes Sokrates at hentyde til en sygdom, etslags delirium, hvorunder den syge idelig indbilder sig at høre fløitespil. †

Tilbageblik paa dialogen Kriton og oversigt over dens indhold. †

Skriftets formaal er kortelig fremstillet ovenfor (s. 101—102). *Kriton* *), som (rigtignok efter en temmelig usikker beretning †) allerede tidlig skal have gjort opofrelser for at sætte Sokrates istand til at følge sit kald, havde altid bevaret den varmeste kjærlighed til ham, uagtet han, den velstaaende forretningsmand, selv ikke havde noget anlæg for filosofisk granskning. Nu ser vi ham gjøre det sidste forsøg paa at faa Sokrates til ved vennernes hjælp at rømme fra fængslet og flygte ud af landet. Til at føre denne forhandling med Sokrates kunde ingen være mere skikket end denne hans gamle, tro ven, der ikke kunde slippe haabet om at beholde Sokrates ilive, saalænge der endnu var nogen mulighed derfor, og som paa den anden side mere end de yngre, «filosofiske» venner havde vanskeligt for at sætte sig ind i den tankegang, som gjorde det umuligt for Sokrates nu at ville rædde sit liv ved flugt, og derfor i det længste gjorde modstand mod den. Kritons velmente, men overfladiske iver for Sokrates's vel stiller dennes dybe syn paa, hvad der i sandhed er godt, nemlig det, som er rigtigt, i fortrinlig belysning. Just ved modsætningen til den brave og varm-hjertede, men noget spidsborgerlige ven træder Sokrates's skikkelse frem i skjøn klarhed.

---

*) Se anm. 3 til *Apol.* kap. 22. Nærmere lærer man ham at kjende især i dialogerne *Faidon* og *Euthydemos*.

Samtalens indhold og ordning er let at overskue.

1. Indledningen (kap. 1—2) oplyser om samtalens tid og sted og om dens ydre anledning og giver et forberedende indtryk af personernes stemning og tænkemaade.

2. Kriton fremsætter og begrundet sit forslag, at Sokrates skal flygte. (Kap. 3—5).

3. Mod Kritons velmente forestillinger stilles Sokrates's ideale livsanskuelse, som ikke tillader ham at spørge efter skinnets og folks mening, men kun efter sandheden og den grundede overbevisning. Det er kun de gode meninger og kun de kyndiges og indsigtsfuldes dom, man bør tage hensyn til, hvis man ikke vil skade sin sjæl; men sjælen skades og fordæres ved uretfærdighed, men bliver bedre ved retfærdighed. (Kap. 6—8).

4. a) Spørgsmaalet, om Sokrates skal flygte eller ikke, maa altsaa blive at besvare gennem en undersøgelse af, hvad der vil være rigtigt. (Kap. 9).

b) At gøre uret er altid og under alle omstændigheder galt, altsaa ogsaa at gjengjælde uret (kap. 10).

c) Dette gjælder ogsaa ligeoverfor staten og dens love. Lovene er gode, det har Sokrates selv erkjendt; han og enhver borger er deres søn og tjener og skylder dem ubetinget ærbødighed og lydighed; han har selv frivillig underkastet sig under dem og derved lovet og forpligtet sig til at rette sig efter dem; men ved at flygte vil han gjøre en afsagt dom til intet, og altsaa bryde sit løfte; thi loven byder, at de afsagte domme skal staa ved magt. (Kap. 11—14).

d) Og følgerne af dette brud vil blive høist sørgelige for ham, baade i dette liv og i det tilkommende. (Kap. 15—16).

5. Slutning (kap. 17). Her ligesom i Forsvarstalen er Sokrates's sidste ord et udtryk af hans lydighed mod Guds vilje og faste tillid til hans styrelse. —

En grundig kjender af Platon † har om denne dialog sagt, at den er saa fuld af indre kraft og liv, saa rig paa

bevægelse og dramatisk fremadskridende handling, at den er et i sit slags fuldent kunstværk, der forsaavidt kan staa ved siden af de skønneste af Platons dialoger. Paa samme tid hviler over den hele samtale en velgjørende ro og et eiddommeligt poetisk skjær. Efter synet af den deilige kvinde i hvide klæder, som har lovet Sokrates, at han paa den tredje dag skal komme til sit rette hjem, staar al hans tanke did. Han er nu fuldkommen forsonet med sit jordiske fædreland, og vi hører ikke længer noget bittert ord mod modstanderne eller mod statens indretninger. Meget mere fremhæver han sterkt de loves uangribelige hellighed, efter hvilke han uskyldig er dømt til døden. Den originale personifikation af lovene, der taler vegtige formaningsord for at bevare Sokrates paa pligtens og retfærdighedens vei, hører til Platons skønneste fremstillinger; lovene, der ellers opfattes som døde regler, fremtræder ved denne indklædning som høiere, levende magter. Til sit høidepunkt hæver samtalen sig mod slutningen, hvor Sokrates kalder de guddommelige love de menneskeliges brødre og lover sig en venlig modtagelse af de guddommelige love — ligesom af gode aander i den anden verden —, fordi han har været de menneskelige tro til døden. Saaledes smelter for hans syn paa livet det guddommelige og det menneskelige sammen til én evig verdensorden.

Uddrag

af dialogen

F a i d o n .

[Om denne dialog se indledn. s. 103. *Faidon* fra Elis skal i en krig mod Sparta være bleven fanget og derefter solgt som slave til Athen (omtrent et aar før Sokrates's død). Her, heder det, blev han frikjøbt af en af Sokrates's venner, og snart blev han Sokrates en meget kjær «discipel». Senere dannede han selv en filosofisk skole i *Elis*, der sluttede sig nær til den *megariske* (se s. 107). I hans mund har Platon lagt fortællingen om Sokrates's sidste samtale med sine venner og om hans død. — *Faidon* er i besøg i *Fluis* hos sin ven *Echekrates*, en filosof af Pythagoras's skole, og fortæller til denne og flere andre, som er tilstede. Efterat han paa *Echekrates*'s spørgsmaal har fortalt, hvad der ovenfor s. 100 er gjengivet, om grunden til, at der gik lang tid hen mellem Sokrates's domfældelse og hans død, fortsættes saaledes:]

Kap. 2. Echekrates. Men hvorledes gik det nu til ved hans død, *Faidon*? hvad blev der sagt og gjort, og hvem af hans venner var tilstede? eller kanske de ikke fik lov af øvrigheden ¹⁾ til at være tilstede, saa han maatte dø uden at have sine kjære om sig?

Faidon. Ingenlunde, der var nogle tilstede og det mange. 58
D

Ech. Vær da saa god at fortælle os saa nøiagtig, som muligt, om alt dette, saafremt du har tid dertil.

Faid. Ja, jeg har god tid, og jeg skal forsøge at gjengive det for eder; thi at mindes *Sokrates*, baade ved

---

¹⁾ Se anm. 3 til *Apol.* kap. 27.

selv at tale om ham og ved at høre andre, er mig altid det kjæreste af alt.

Ech. Ja, Faidon, ogsaa med dine tilhørere er ganske vist dette tilfældet. Forsøg da at fortælle alt saa fuldstændig, du kan.

E *Faid.* Jeg kom ogsaa i en forunderlig stemning, da jeg var der. Jeg blev nemlig ikke greben af medynk, som man ellers pleier, naar man er tilstede ved en vens død; thi han syntes mig lykkelig, Echekrates, baade ved sit sind og ved sine ord ²⁾, saa frygtløst og kjækt han gik døden imøde, saa det bares mig for, at han ikke gik til Hades uden en guddommelig styrelse, men at han ogsaa der vilde faa det godt saa vist som nogen. Derfor
59 var det altsaa, at jeg slet ikke havde nogen følelse af medlidenhed, som det kunde synes naturligt for den, der er tilstede ved en sorg. Men paa den anden side følte jeg heller ingen glæde, uagtet vi som sedvanligt syssel-satte os med filosofiske undersøgelser — vore samtaler var nemlig af denslags indhold —, men jeg kom i en ganske forunderlig stemning, en uvant blanding af paa én gang glæde og smerte, ved tanken paa, at han nu snart skulde gaa bort. Og det gik os alle, som var tilstede, omtrent paa denne maade, saa at vi snart maatte smile, snart græde, allermest én af os, nemlig *Apollodoros* ³⁾,
B — du kjender jo ham og hans maade at være paa.

Ech. Ja vist.

Faid. Ham gik det nu altsaa i særdeleshed saa; men jeg var ogsaa selv rystet, og alle de andre med.

²⁾ Sml. *Kriton* kap. 2.

³⁾ Se anm. 9 til *Apol.* kap. 22.

[Paa spørgsmaal om, hvem der var tilstede, opregner *Faidon* en hel del baade af byens folk og af fremmede, deriblandt *Kriton*, hans søn *Kritobulos* og flere af de i *Apol.* kap. 22 nævnte venner; endvidere *Antisthenes* og *Eukleides* ⁴⁾, *Simmias* og *Kebes* ⁵⁾ o. fl.; *Platon* derimod var, efter hvad *Faidon* tror, syg. —

Kap. 3—7. Derpaa fortæller han, hvorledes Sokrates's venner den dag ligesom de foregaaende fra tidlig om morgenen havde ventet udenfor fængslet for at komme ind til ham, saasnart det blev tilladt; denne gang fik de vente længere end ellers, fordi «de elleve» var derinde for at løse ham af lænkerne og bringe ham budskab om, at han denne dag skulde dø. Da vennerne kommer ind, er hans hustru *Xanthippe* med den yngste søn hos ham, og idet hun faar se dem, bryder hun ud i heftig klage; Sokrates beder *Kriton* om at lade en følge hende hjem, og hun fjerner sig under graad og skrig ¹⁾. Straks herefter er samtalen mellem Sokrates og hans venner i fuld gang. *Kebes* spørger fra *Euenos* ²⁾, hvoraf det kan komme, at Sokrates under sit ophold i fængslet har digtet vers, noget, han aldrig før har gjort. Sokrates svarer, at det kun var for at efterkomme et bud, som ofte havde lydt til ham i drømme, at han skulde øve musik; vistnok havde han ment, at det var det, han altid havde gjort, da han ansaa filosofien ³⁾ for den bedste musik (se anm. 2

60

61

⁴⁾ Se ovenfor s. 107.

⁵⁾ Se anm. 5 til *Kriton* kap. 4.

¹⁾ Mod aften kommer hun tilbage (kap. 65). Se forøvrigt s. 75.

²⁾ Se anm. 4 til *Apol.* kap. 4.

³⁾ Ordet *filosofi* betyder stræben efter visdom og sandheds erkendelse, men bruges tillige om det sind og den tænkemaade, som heri ser livets formaal.

til *Kriton* kap. 12); men for sikkerheds skyld vilde han dog, inden han døde, opfylde budet ogsaa i ordets sedvanlige betydning (neml. af tonekunst og poesi); derfor havde han først digtet til Apollons ære og siden sat nogle æsopiske fabler i vers. «Fortæl altsaa Euenos dette,» siger han, «og hils ham fra mig og sig, at hvis han er fornuftig, saa vil han snarest muligt følge mig.» *Simmi*as finder, at dette er en besynderlig hilsen til Euenos, og tror ikke, at denne har nogen lyst til at adlyde opfordringen. *Sokrates* derimod mener, at enhver sand filosof maa ønske at dø. Men selvmord er jo en synd. Herom ønsker

62 vennerne nærmere forklaring. *Sokrates* udvikler da, at menneskene staar under guders omsorg og hører guderne til og derfor ikke har lov til paa egen haand at berøve sig livet, ikke mere end en træl til at dræbe sig mod sin herres vilje. Dette indrømmes; «men», siger *Ke*bes, «det, du sagde, at filosoferne gjerne skulde ville dø, det synes dog ganske urimeligt, saa sandt det er rigtigt, at det er en gud, som sørger for os, og at vi hører ham til; thi at de viseste mennesker ikke skulde være bedrøvede over at maatte forlade denne pleie og omsorg af de bedste forsørgere, som findes, det er der ikke mening i; thi de kan dog ikke tro, at de selv skulde kunne sørge bedre for sig; — — nei, den forstandige vil netop altid ønske at være hos den, som er bedre end han selv.»

63 Ogsaa *Simmi*as er enig i denne betragtning og synes, at *Ke*bes's ord netop rammer *Sokrates*, som tager det saa let, at han skal forlade baade sine venner og sine, efter hvad han selv erkjender, gode herrer, nemlig guderne].

B   *Kap. 8.* — — *Sokrates.* «Dersom jeg ikke troede,

at jeg skal komme for det første til andre guder, som baade er vise og gode, og dernæst til afdøde mennesker, som er bedre end de her, saa vilde jeg gjøre uret deri, at jeg ikke tager mig nær af døden. Men nu skal I vide, at jeg haaber at komme ikke alene til gode mennesker — skjønt dette tør jeg ikke saa bestemt forsikre; men at jeg skal komme til guder, som er saare gode herrer, det skal I vide jeg tør forsikre saa vist som noget. Derfor er det altsaa, at jeg aldeles ikke er bedrøvet derover, men jeg har godt haab om, at ogsaa de afdøde har en tilværelse og, som man ogsaa fra gammel tid har troet, de gode en meget bedre tilværelse end de onde». —

[Paa Simmias's opfordring erklærer Sokrates sig villig til nærmere at forklare denne sin overbevisning, der jo indeslutter et godt haab for dem alle; men først vender han sig til *Kriton*, som han har merket længe har ønsket at komme til orde; *Kriton* har blot en besked fra fangevogteren at bringe ham, nemlig at han maa tale saa lidet, som muligt, for ikke at blive for varm, thi da vil giften ikke virke, men han kan blive nødt til at drikke baade to og tre gange; «bed ham ikke bryde sig om det, »siger *Sokrates*, «men bare lave saa meget, at han kan give mig baade to og tre portioner, om det skulde behøves». «Ja, det vidste jeg næsten,» svarer *Kriton*. Derefter gaar *Sokrates* over til at gjøre regnskab for sine grunde for den tro, at «den mand, som i sandhed har anvendt sit liv i filosofi, frimodig kan gaa døden imøde og have godt haab om, at han i et andet liv skal opnaa de største goder.»

Kap. 9—12. Den sande filosof længes efter døden, ikke i den sedvanlige betydning af ordet, men døden opfattet som en befrielse fra legemets og sansernes herredømme. Han higer efter visdom og erkjendelse; men denne visdom vindes ikke gennem legemet, ikke ved sanselig iagttagelse; kun gennem tænkning kommer sjælen til sandheden, og den tænker bedst, naar den ikke forstyrres af noget legemligt, hverken af syn eller hørelse eller smerte eller nydelse, men saa meget som muligt er for sig selv og uafhængig af legemet. Derfor: saalænge vi har legemet, og vor sjæl er sammenblandet med et saadant onde, vil vi aldrig fuldkommen vinde det, vi higer efter, nemlig sandheden. Skal vi nogensinde naa en ren erkjendelse, saa maa vi frigjøre os fra legemet og betragte tingene med sjælen alene. Heraf følger ett af to: enten er det aldrig muligt at naa den eller ogsaa først efter døden; thi da vil sjælen være for sig selv og skilt fra legemet, før ikke. «Og er dette saa, da er der godt haabom, at naar vi kommer did, hvor jeg nu gaar hen, saa vil vi der, om nogensteds, tilfulde opnaa dette, vi i vort hele liv har arbejdet for, saa at den reise, som nu er mig beskikket, kan gøres med godt haab af enhver, som tror, at han har vundet et rensed sind.» — — «En som i sandhed elsker erkjendelsen og fast har grebet dette haab, at han først i *Hades* ret vil naa den, mon han vil tage sig nær af døden og ikke med glæde gaa did? Det kan vi dog ikke tro, om han ellers i sandhed er en visdommens ven; thi da vil han være fast overbevist om dette, at han ikke andensteds end i *Hades* vil naa til den rene erkjendelse; og er dette saa, vilde det ikke da være stor daarskab, om en saadan vilde frygte for døden?» — —

Kebes svarer (i *kap. 14*), at dette forøvrigt er godt og rigtigt, men at det dog hviler paa forudsætningen om, at sjælen er udødelig; men det er jo just det, hvorom der raader saa megen tvil, idet mange frygter for, at sjælen i det øieblik, den skilles fra legemet, ikke længer er til, men forsvinder og gaar tilgrunde lig et pust eller en røg. Alt kommer altsaa an paa, om man kan være sikker paa sjælens fortsatte liv.

I det følgende udvikler Sokrates sine beviser for sjælens udødelighed¹⁾. Efterat *Kebes* paa hans spørgsmaal har erkjendt, at det hører legemet til snart at opløses, men sjælen at være ganske eller næsten uopløselig, fortsætter *Sokrates* saaledes:]

Kap. 29. — — Du ved jo, at naar et menneske dør, da gaar det ikke saa, at den synlige del af ham, legemet, det som ligger for vore øine, hvad vi jo kalder liget, og som det tilkommer at opløses og falde fra hverandre, † straks gjør dette, men det holder sig en temmelig lang tid, og det især naar en dør, medens han endnu har sin fulde legemskraft og er i sin alders blomst. Ja, naar det døde legeme balsameres, som man gjør i Ægypten, saa holder det sig næsten uforandret gjennem en utrolig lang tid. † Og selv om legemet raadner hen, saa er dog enkelte dele af det, som ben og sener og alt saadant, saa at sige udødelige. Sjælen derimod, det usynlige, det, som gaar bort til et andet sted af samme natur, ædelt, rent og usynligt, det som med sandhed kaldes *Hades*¹⁾, til den

¹⁾ Af denne bevisførelse meddeles her kun nogle løsrevne, men i sig selv karakteristiske steder.

¹⁾ Ordet *Hades* eller *Aïdes* betyder egentlig usynlig.

gode og vise gud, hvorhen, om Gud vil, snart ogsaa min sjæl skal gaa, denne, hvis natur og væsen er saadan, den skulde, naar den forlader legemet, straks være blæst bort

E og gaaet tilgrunde, som de fleste mennesker mener? Nei langt derfra, kjære Kebes og Simmias! Det forholder sig langt snarere saa: dersom sjælen gaar bort ren og uden at drage noget af legemet med sig, fordi den i livet ikke frivillig har havt noget samfund med det, men altid har lagt al sin magt paa at frigjøre sig fra det og være samlet i sig selv, — og dette er jo intet andet end at stræbe efter den rette visdom og i sandhed berede sig til at kunne

81 dø freidig, og heri bestaar dog vel beredelsen til døden —, dersom det altsaa staar saaledes til med sjælen, gaar den ikke da bort til det, som ligner den selv, det usynlige, hvad der baade er det guddommelige og det udødelige og det vise, hvor det er dens lod at være lykkelig, befriet fra vildfarelse og daarskab og frygt og raa lyster og alle andre menneskelige onder, og hvor den, som det fortælles om de i mysterierne indviede, virkelig skal leve al den øvrige tid i gudernes samfund? — —

B *Kap. 30.* Men dersom sjælen skilles fra legemet besmittet og uren, fordi den altid har holdt sig til det, pleiet det og elsket det og været fortryllet af det og af dets lyster og nydelser, saa at den ikke har anseet noget andet for virkelig end det sanselige, det man kan tage paa og se og drikke og spise o. s. v., men været vant til at hade og frygte og fly for alt, hvad der er dunkelt og usynligt for øinene, men er tilgængeligt for tanken

C og kan opfattes ved filosofi, tror du, at en sjæl, som er saaledes beskaffen, vil gaa bort ren og for sig selv? — —

Nei tvertimod, fastholdt, tænker jeg, af det sanselige, som den bestandige forbindelse med legemet og den ivrige omsorg for det har gjort til ett med dens eget væsen. — —

Kap. 32. Men at komme til gudernes slegt, det kan kun den, som har stræbt efter visdom og gaar bort fuldkommen ren, og som elsker erkjendelsen. Derfor er det, at de, som paa den rette maade stræber efter visdom, ihærdig afholder sig fra alle sanselige lyster og ikke overgiver sig til dem, ikke af frygt for økonomisk ødelæggelse og fattigdom, som tilfældet er med mængden af mennesker og dem, som elsker penge, heller ikke af frygt for den skam og vanære, som et daarligt liv fører med sig, som tilfældet er med de herskesyge og ærgjerrige. † — — De altsaa, som drager omsorg for sin sjæl og ikke lever for at dyrke † legemet, de siger farvel til alle hine og vandrer ikke paa samme vei som de, — thi disse ved ikke, hvor de gaar hen; men overbeviste om, at de ikke bør handle i strid med filosofien¹⁾ og med dens frigjorelse og renselse, vælger de denne vei og følger filosofien der, hvor den fører dem. — —

Kap. 34. — — «Den vises sjæl vil ikke kunne mene, at først skal filosofien frigjøre den, og saa skal den selv, idet denne frigjør den, igjen binde sig fast i nydelser og smerter og gjøre et endeløst arbeide, idet den virker en væv paa den modsatte maade af Penelopes¹⁾; men den

¹⁾ Se s. 225, anm. 3.

¹⁾ Penelope, (eller Penelopeia, se anm. 2 til *Apol.* kap. 23) opholdt sine beilere, idet hun om natten rækkede op, hvad hun havde vævet om dagen; først fæstede hun altsaa, og saa løste hun op igjen; dette vilde være det modsatte, først at løse (frigjøre sig fra sanselighedens baand) og saa binde fast igjen.

søger at faa stillet lidenskabernes storme, at følge den fornuftige tanke og altid at leve i den, idet den ser det sande og det guddommelige og det over alle meninger ophøiede, og næres af dette, og tror, at den bør leve saaledes, saalænge den lever, og at den, naar den dør, skal komme til det, som er beslegtet og ensartet med den selv, og være befriet fra alle menneskelige onder. Og med en saadan næring skal den nok ikke behøve at frygte for, at den, † naar den skilles fra legemet, skal sønderrives og blæses bort af vinden og forsvinde og ikke længer nogensteds være til.»

Kap. 35. [— — Efterat *Simmias* har udtalt vennernes frygt for under den nuværende ulykke at være ham til besvær med sine spørsmåal, siger *Sokrates* med et roligt smil:] «Aa nei, *Simmias*! — jeg vil nok vanskelig kunne faa overbevist andre mennesker om, at jeg ikke regner denne skjebne for nogen ulykke, naar jeg ikke engang kan overbevise eder derom, men I fremdeles nærer den frygt, at jeg nu skulde være mindre vel tilfreds end under mit tidligere liv! Og det lader til, at I anser mig for at have daarligere seergave end svanerne, som jo altid synger, men naar de merker, at de skal dø, da synger de allermest og helst ¹⁾ af glæde over, at de skal komme til den gud, hvis tjenere de er. Men menneskene, som selv er rædde for døden, lyver derfor ogsaa paa svanerne og siger, at de synger af smerte for at klage over døden, og betænker ikke, at ingen fugl synger, naar den sulter

¹⁾ At svanerne synger, især naar døden nærmer sig, var en udbredt tro i oldtiden. †

eller fryser eller lider nogen anden smerte, ikke engang nattergalen eller svalen eller hærfuglen, som man jo fortæller skal synge klagesange af smerte²⁾; men jeg tror, at hverken disse eller svanerne synger i smerte. Tvertimod tænker jeg, at fordi de hører *Apollon* til, har de seergave og, da de forud ved om alt det gode, som er hos Hades, synger og glæder de sig den dag langt mere end før. Men jeg regner ogsaa mig selv for svanernes medtjener og den samme guds prest og tror, at jeg ikke mindre end de har faaet seergaven af min herre og ikke mere mismodig end de skal skilles fra livet.» — —

Simmias [siger i sit svar bl. a. følgende]: «Om saadanne ting mener jeg, som vel ogsaa du, Sokrates, at det er umuligt eller i det mindste meget vanskeligt her i livet at have nogen fuld vished; men ikke paa alle maader at prøve, hvad der siges derom, uden at give sig, førend man har undersøgt det fra alle sider og ikke magter mere, det, mener jeg, er feigt. Thi om disse ting bør man i ethvert fald komme til ett af to: enten faa vide eller udfinde, hvorledes det forholder sig, eller, hvis dette er umuligt, i det mindste tage den bedste og mindst gjendrivelige menneskelige lære, og paa dette fartøi vove seiladsen gennem livet, hvis det ikke skulde være muligt at gjøre reisen sikrere og tryggere med et mere paalideligt fartøi, en guddommelig lære. † — —

²⁾ Et sagn (som udførlig er behandlet af den romerske digter *Ovidius Naso* †) fortalte, at efter frygtelige forbrydelser var Thrakerkongen *Tereus* forvandlet til en hærfugl, hans hustru *Prokne* til en svale og dennes søster *Philomele* til en nattergal.

[*Kap. 36—56. Simmias og Kebes fremsætter i det følgende sine betænkeligheder ved de beviser for sjælens udødelighed, som Sokrates har opstillet. Sokrates svarer paa begges indvendinger og udvikler derunder læren om ideerne eller begreberne; af denne lære udleder han sjælens udødelighed: intet kan antage eller optage i sig noget, som er dets egen idé modsat; sjælens væsen og begreb er liv; den kan derfor ikke have noget med død at gjøre. Efterat vennerne har erkjendt dette for «fuldstændig bevist», udfører han sin tanke videre og viser, at sjælen, naar døden nærmer sig, ikke kan, som andre ting, tilintetgjøres af denne sin modsætning, men kun fjerne sig og gaa bort. «Naar altsaa døden kommer over et menneske, saa dør naturligvis det dødelige hos ham, men det udødelige gaar bort uskadt og ufordærvet, idet det viger for døden. — — Mere end alt andet er altsaa sjælen udødelig og uforgjængelig, og vore sjæle skal i sandhed være til i Hades.» — — Derpaa giver han den praktiske anvendelse heraf:]*

- 107   *Kap. 57.* Men, mine venner, dette bør vi nu betænke,
 C at saasandt sjælen er udødelig, saa trænger den jo til omsorg ikke alene for denne tid, som vi kalder livet, men for al tid, og nu maa vi ogsaa kunne se, at faren er forfærdelig, om nogen vil være ligegyldig med sin sjæl. Thi hvis døden var en skilsmisse fra alt, da var det et fund for de onde, at de ved døden vilde være befriede paa én gang baade fra legemet og, med sjælen, fra sin egen ondskab; men nu, da det viser sig, at den er udødelig, saa vil den ikke kunne finde nogen anden befrielse eller redning fra det onde end det at blive saa god
 D og vis, som muligt.

[*Kap. 58—62.* Under anvendelse af gamle myther og poetiske forestillinger om underverdenen og de forskjellige steder og egne der, fremsætter Sokrates sine tanker om de afdødes forskjellige vilkaar og belyser derved nærmere sin mening om, at sjælens tilstand efter døden beror paa dens tilstand her i livet: De, der har levet «middels», som folk flest, lider straf for sine synder og renses derigjennem, men faar løn for sine gode gjerninger; de, som findes ulægelige paa grund af grove synder og misgjerninger, bliver evig ulykkelige i *Tartaros*; de, som vel har begaaet store synder, men dog ikke ulægelige, og som gennem sit øvrige liv har angret dem, kommer vistnok ogsaa til *Tartaros*, men for at gennemgaa en længere eller kortere straffetid, enslags skjærsild, hvorigjennem de tilsidst kan naa til renselse og deraf følgende befrielse og lyksalighed; de endelig, som har ført et særdeles fromt og retskaffent liv, de kommer op til det «rene bosted», og de af dem, som er fuldkommen «rensedede ved filosofien,» de lever for fremtiden ganske uden legemer og kommer til de allerskjønneste bosteder. — Derefter afsluttes samtalen saaledes:]

Kap. 63. «Efter hvad vi altsaa har gennemgaaet, bør vi gjøre alt for at faa del i dyd og visdom her i livet; thi skjøn er seiersprisen og haabet stort. — Bestemt at paastaa, at det just er saaledes, som jeg har fremstillet det, det sommer sig vistnok ikke for en forstandig mand ¹⁾; men at

¹⁾ Sokrates mener, at en forstandig mand ikke kan indbilde sig at vide noget bestemt om steder og forhold i den anden verden, og at overhovedet enkelthederne i den fremstilling, han har givet, selvfølgelig ikke kan gjøre paastand

det enten forholder sig paa denne maade eller paa en lignende med vore sjæle og deres opholdsteder, eftersom det jo staar klart for os, at sjælen i ethvert fald er udødelig, at tro dette synes jeg baade sømmer sig og er værd at vove; thi det er et skjønt vovestykke, og denslags lægedoms-sange bør man foresynge sig selv²⁾, og derfor er det ogsaa, jeg saa længe har opholdt mig ved dette. Derfor altsaa bør den mand være frimodig med hensyn

E til sin sjæl, som i sit liv har sagt farvel til alle andre nydelser, de som angaar legemet og det ydre, i den overbevisning, at de er noget ham fremmed og mere virker ondt end godt, men derimod har higet efter de nydelser, som bestaar i at vinde kundskab, og har prydet sin sjæl ikke med en fremmed, men med dens egen prydelse, visdom, retfærdighed, tapperhed, frihed og sandhed, og

115 saaledes venter paa reisen til Hades, færdig til at reise, naar hans skjebne kalder ham. I altsaa, Simmias og Kebes og alle I andre, I skal senere reise, hver i sin tid; men mig kalder allerede nu min skjebne, som en tragisk digter vilde sige, og det er vel omtrent paatide, at jeg begiver mig til badet; jeg synes nemlig, det er bedst, at jeg bader mig, førend jeg drikker giften, og ikke skaffer kvinderne det bryderi at bade mit lig.

B *Kap. 64.* Da Sokrates havde sagt dette, sagde *Kriton*:
«Det kan saa være; men, Sokrates, hvad besked har du

paa nogen objektiv gyldighed, da de kun hviler paa en fri anvendelse af mythiske overleveringer; men det er heller ikke paa disse enkeltheder, det kommer an.

²⁾ Saadanne tanker og saadan tro har en virkelig helbredende kraft — i modsætning til de almindelig brugte trylleformularer o. l.

nu at give mig eller de andre her enten om dine børn eller om noget andet, hvorved vi bedst kan tjene dig?» — «Det samme, som jeg altid har sagt,» svarede *Sokrates*, intet nyt: at dersom I drager omsorg for eder selv¹⁾, da vil I tjene baade mig og mine og eder selv i alt, hvad I gjør, selv om I ikke nu giver mig noget løfte; men dersom I forsømmer eder selv og ikke vil vandre eders liv som i sporet af det, jeg baade nu og tidligere har sagt, da vil det intet hjælpe, om I for øieblikket giver aldrig C saa mange og villige løfter.» — «Det skal vi da af al magt stræbe efter,» sagde *Kriton*, «at handle saaledes; men paa hvilken maade skal vi begrave dig?» — «Som I vil», sagde *Sokrates*, «dersom I ellers kan faa fat paa mig og jeg ikke flygter fra eder!» Og idet han rolig smilede og saa paa os, sagde han: «Mine venner, jeg kan ikke faa *Kriton* overbevist om, at «jeg» er denne *Sokrates*, som nu taler med eder og ordner og leder den hele samtale²⁾, men han tror, at «jeg» er den, som han om en liden stund vil faa se som lig, og saa spørger han, hvorledes han skal begrave mig. Men hvad jeg nu længe D udførlig har talt om, at naar jeg faar drukket giften, saa skal jeg ikke længer forblive hos eder, men gaa bort til saliges lykke, hvori den nu bestaar, dette lader det til at jeg har sagt ham forgjæves, bare for at trøste baade eder og mig selv. I faar derfor gaa i kaution for mig hos *Kriton*, men en modsat kaution af den, han indgik ligeoverfor dommerne; han indestod nemlig for, at jeg

1) Nemlig for eders indre liv, at I kan blive saa gode, som muligt (se *Apol.* kap. 17, s. 149, o. fl. st.)

2) Altsaa min sjæl, thi kun den kan tænke, ikke legemet.

skulde blive, hvor jeg var; I derimod maa indestaa for,
 E at naar jeg er død, skal jeg ikke blive her, men drage
 bort, forat Kriton kan tage det lettere og ikke, naar han
 ser mit legeme blive brændt eller lagt i jorden, harmes
 paa mine vegne, som om der gik en stor ulykke over
 mig, og heller ikke ved begravelsen sige, at det er
 Sokrates, han stiller til skue eller bærer ud eller lægger
 i jorden. Thi det skal du vide, min bedste Kriton, at
 det at bruge et urigtigt udtryk ikke alene i sig selv er
 uheldigt, men ogsaa kan være skadeligt for sjælen ³⁾.
 Nei, du bør være ved godt mod og sige, at du begraver
 116 mit legeme, og begrave det saaledes, som du helst vil
 og finder mest passende!» †

Kap. 65. Da han havde sagt dette, reiste han sig og
 gik ind i et kammer for at bade sig, og Kriton fulgte
 ham, men os bad han vente. Vi ventede altsaa og sam-
 talte imidlertid med hverandre om, hvad der var sagt, og
 overveiede det paany, og desuden talte vi ogsaa om, hvor
 stor en ulykke der havde rammet os: det var os ganske,
 B som om vi havde mistet en fader og nu skulde leve
 resten af vort liv faderløse. Men efterat han havde badet
 sig og hans børn var ført ind til ham — han havde nem-
 lig to smaa sønner og én voksen —, og efterat kvinderne
 af hans hus var kommet, saa talte han med dem i Kritons
 nærværelse og gav dem besked om alt, hvad han ønskede,
 og derefter bad han kvinderne og børnene gaa og kom
 sely tilbage til os. Og nu var det allerede nær solned-
 gang; thi han havde opholdt sig længe derinde. Og da

³⁾ Thi et urigtigt udtryk avler urigtige forestillinger og be-
 greber, til skade for sjælen; sml. indledn. s. 64.

han var kommen fra badet, satte han sig ned, og efter denne stund talte han ikke meget. Saa kom de elleve mænds tjener og gik hen til ham og sagde: «Jeg vil nok ikke faa grund til at føre den klage over dig, Sokrates, som jeg maa føre over saa mange andre, nemlig at de vredes paa mig og forbander mig, naar jeg paa øvrighedens bud tilsiger dem at drikke giften; men dig har jeg baade i alle andre stykker i denne tid lært at kjende som den ædleste, venligste og bedste mand af alle dem, som nogensinde er kommet hid, og jeg er ogsaa nu vis paa, at du ikke vil vredes paa mig, thi du ved, hvis skylden er, men paa disse. Og nu — du ved jo, hvad jeg er kommen for at melde, saa lev vel og forsøg at finde dig saa let som muligt i det uundgaelige.» Dermed brast han i graad og vendte sig og gik ud. Sokrates saa efter ham og sagde: «Lev vel ogsaa du, og vi skal gjøre, hvad du siger.» Dernæst sagde han til os: «Hvor hyggelig denne mand er! saaledes har han i hele denne tid jevnlig kommet til mig og talt med mig og vist sig som den bedste af mænd, og nu, hvor hjertelig han græder over mig! — Men velan da, Kriton, lad os lyde ham, og lad en bringe giften, hvis den er lavet færdig; hvis ikke, saa faar manden gjøre den færdig.» — [*Kriton* indvender, at det ikke haster saa, og at mange dødsdømte tager sig god tid, endnu efterat det er meldt dem, at stunden er kommen, og søger at nyde livet saa længe, som muligt. Hertil svarer *Sokrates*:] «Det er rimeligt nok, at de, du taler om, gjør dette; thi de tror, at de derved vil vinde noget; men det er ogsaa rimeligt, at jeg ikke vil gjøre det; jeg tror nemlig, at jeg ved at drikke giften en smule

117 senere ikke vil vinde andet end at gjøre mig latterlig i mine egne øine ved saaledes at klynge mig til livet og spare der, hvor intet mere er. Nei,» sagde han, «lyd mig du og gjør, som jeg har sagt!»

Kap 66. Da Kriton hørte dette, nikkede han til den slave, som stod tæt ved ham. Og slaven gik ud og kom efter en god stunds forløb tilbage igjen med den, der skulde give Sokrates giften, som var tillavet i et bæger. Da Sokrates saa manden, sagde han: «Nu vel, min bedste, du forstaar dig jo paa disse ting, hvad har jeg da at gjøre?» — «Intet andet,» svarede han, «end at drikke det og saa gaa omkring, indtil du føler en tyngde i dine ben, og da B lægge dig, saa vil det virke.» Dermed rakte han Sokrates bægere. Og denne tog det, og ganske rolig og uden at skjælv eller skifte farve eller mine saa han paa manden, med sine store, dybe øine, som han pleiede, og sagde: «Hvad mener du om at ofre noget af denne drik til en gud ¹⁾? er det tilladt eller ikke?»

«Vi tillaver netop saa meget, som vi anser passe at drikke,» sagde han.

«Jeg forstaar dig,» sagde Sokrates; «men at bede C til guderne, det er dog vel baade tilladt og sømmeligt, om at flytningen herfra til hint sted maa blive lykkelig; derom beder jeg da, og gid det saa maatte ske!» Og med disse ord førte han bægere til munden og tomte det raskt og fornøiet.

De fleste af os havde indtil den stund nogenlunde

---

¹⁾ Det var almindelig skik at helde noget af den vin, man skulde drikke, ud som offer til guderne; dette vilde Sokrates gjerne gjøre ogsaa ved denne sin sidste drik.

kunnet holde sig fra at græde; men nu, da vi saa, at han drak og havde drukket giften, da kunde vi ikke længere, men hvor meget jeg end stred imod, randt dog mine taarer i strømme, saa jeg tilhyllede mit aasyn og græd over mig selv; thi over ham græd jeg vistnok ikke, men over min egen ulykke, saadan en ven som jeg nu havde mistet.

D

Kriton havde allerede reist sig før, da han ikke var istand til at holde taarerne tilbage. *Apollodoros* havde under den foregaaende samtale grædt uophørlig, men nu begyndte han at hulke høit og græd og klagede saaledes, at det rørte alle de tilstedeværende undtagen *Sokrates* selv, der sagde: «Hvorledes bærer I eder dog ad, I underlige mennesker? det var jo netop derfor, jeg sendte kvinderne bort, forat de ikke skulde volde saadant uvæsen; thi jeg har hørt, at det sømmer sig at dø i stilhed²⁾); saa vis dog ro og fasthed!» — Da vi hørte dette, blev vi skamfulde og holdt vore taarer tilbage.

E

Efterat han nu havde gaaet omkring en stund, sagde han, at hans ben begyndte at blive tunge, og lagde sig derfor paa ryggen; saaledes sagde nemlig manden, han skulde gjøre; og nu følte han paa ham $\dagger$ og undersøgte med korte mellemstunder hans fødder og ben, derefter trykkede han haardt paa hans fod og spurgte ham, om han kjendte det. *Sokrates* sagde nei. Derefter gjorde han det samme med læggene og videre opover og viste os, at han blev kold og stiv. *Sokrates* kjendte ogsaa selv $\dagger$ efter og sagde, at naar det kom til hjertet, da vilde det

118

²⁾ Dette skal være et udsagn af *Pythagoras*.

være forbi. Allerede var underlivet koldt, da tog han dækket af — han havde nemlig havt et dække over sit ansigt — og sagde (og dette var hans sidste ord): «Kriton, vi skylder Asklepios en hane ³⁾; I maa betale denne gjæld og ikke glemme det!» — «Det skal ske,» sagde *Kriton*; men tænk nu efter, om det ikke er noget andet, du ønsker.» — Paa dette spørsmaal gav Sokrates ikke mere noget svar; men en liden stund efter rørte han sig, og da manden saa tog dækket af ham, var hans øine brustne. Da Kriton saa dette, lukkede han hans mund og hans øine.

Kap. 67. Saaledes døde vor ven, en mand, vi nok tør sige var den bedste i sin samtid, af dem, vi har lært at kjende, ja overhovedet den viseste og retfærdigste af alle.

---

³⁾ Til *Asklepios*, lægekunstens gud, var det skik at ofre en hane, naar man var bleven frisk igjen efter en sygdom. Med dette merkelige ord siger altsaa Sokrates, at nu har han overstaaet al sygdom og skrøbelighed, døden er ham gjennemgangen til den fulde og sande sundhed.

Et stykke

af dialogen

P r o t a g o r a s .

[Dialogens formaal er at bestemme dydens begreb, hvilket sker gennem fremstilling af modsætningen mellem den hverdagslige, af *sofisterne* repræsenterede opfattelse (se ovenfor s. 45—47) og *Sokrates's* lære om dyden som viden (s. 64), samt af modsætningen mellem begges metode. Den hører i flere henseender til de mærkeligste af Platons skrifter; navnlig staar intet af dem høiere i dramatisk henseende (sml. s. 117).

De vigtigste sofisters personlige karakter og sofisternes hele virksomhed og maade at øve den paa, skildres saa livagtig, at «man synes at se de enkelte skikkelser for sig, at være midt iblandt dem og høre deres tale; og ved siden af dem den ædle Sokrates med sin aldrig svigtende humor, sin fine ironi og sit uforstyrrelige gode lune!» †

Samtalen maa tænkes holdt i tiden omkring Peloponneserkrigens begyndelse, snarere før end efter; adskillige grunde taler for, at forfatteren har tænkt sig aaret 432 f. Kr.

Her meddeles i oversættelse et udførligere uddrag af indledningen.]

Sokrates fortæller til nogle venner:

Kap. 2. Inat, da det endnu var dyb morgen, kom 310
Hippokrates, Apollodoros's søn, Fasons broder ¹⁾, og ban-

---

¹⁾ Om denne *Hippokrates* ved man ikke mere, end hvad her i dialogen fortælles om ham; se navnlig kap. 8.

- B kede meget haardt med stokken paa min port, og da der var lukket op for ham, for han straks lige ind og raabte høit: «Sokrates! er du vaagen eller sover du?» Jeg kjendte hans stemme og sagde: «Aa, det er Hippokrates; er der noget paafærde?» «Ikke andet end godt,» sagde han. «Det var glædeligt,» sagde jeg, «men hvad er det da, og hvorfor kommer du saati dlig?» «Protagoras²⁾ er kommen,» sagde han, idet han gik hen til mig. «Ja iforgaars,» sagde jeg, «og du har først nu hørt det?» «Ja, ved guderne,» sagde han, «først igaar aftes»; og med det samme følte han sig for efter sengen og satte sig ved mine fødder og sagde: «det var igaar aftes sent, da jeg var kommen tilbage fra Oinoe³⁾; min slave Satyros var nemlig rømt, og jeg vilde just fortalt dig, at jeg skulde sætte efter ham, men glemte det over noget andet; men da jeg var kommen tilbage og vi havde spist og skulde til at lægge os, saa siger min broder, at Protagoras er kommen. Først vilde jeg da straks afsted til dig, men saa syntes jeg dog, det var altfor langt paa natten; men saasnart jeg havde sovet trætheden af mig, stod jeg straks op og begav mig hid.» —

Da jeg merkede hans iver og heftighed, spurgte jeg: «Men hvad angaar dette egentlig dig? Protagoras har da vel ikke gjort dig noget ondt?» «Jo, ved guderne,» sagde han leende, «fordi han alene er vis, men ikke gjør mig dertil!» «Aa, ved Zeus,» sagde jeg, «naar du bare betaler ham og beder ham pent, saa vil han ogsaa gjøre

²⁾ Se indledn. s. 34 fg.

³⁾ Nordvest for Athen, nær den boiotiske grænse. (En anden „demos“ af samme navn laa nær ved Marathon).

dig *vís*». «Ved Zeus og alle guder,» sagde han, «kom E det saasandt bare an paa det! jeg skulde nok hverken spare mine egne eller mine venners penge. Men det er just i denne anledning, jeg nu er kommen til dig, for at faa dig til at tale med ham for mig; thi selv er jeg baade for ung og har heller aldrig seet eller hørt Protagoras; thi jeg var endnu et barn, forrige gang han var her⁴⁾. Men, Sokrates, alle roser jo manden og siger, at han er overordentlig dygtig til at tale; skal vi da ikke gaa til ham straks, forat vi kan træffe ham hjemme? Jeg har hørt, at han har taget ind hos *Kallias*, Hipponikos's søn⁵⁾; lad os da gaa!» Jeg svarede: «Nei, min ven, lad os ikke gaa derhen endnu, det er altfor tidligt; men 311 lad os gaa ud i gaarden og spadsere der saa længe, indtil det bliver lyst; da kan vi gaa; thi Protagoras holder sig for det meste hjemme; vær derfor ganske rolig, vi vil nok træffe ham hjemme, tænker jeg».

[*Kap. 3.* ¹⁾ Medens de nu spadserer i gaarden, spørger Sokrates, om Hippokrates ogsaa rigtig ved, hvad det er, han vil hos Protagoras; dersom det var en læge, han gav sig i lære hos, — som hans berømte navne *Hippokrates* fra øen Kos —, da vilde det jo være i den hensigt at blive uddannet i hans fag, altsaa for selv at blive læge, ligeledes hos en *Polykleitos* eller *Feidias* — saa vilde det være for at blive billedhugger; men hvilket er nu *Protagoras's* fag? *Feidias* er billedhugger, *Homer* var digter, men hvad er *Protagoras*? — *Sofist*. — Saa maa det alt-

⁴⁾ Rimeligvis for 10 eller 11 aar siden, altsaa aar 442 eller 443.

⁵⁾ Se anm. 3 til *Apol.* kap. 4.

¹⁾ Gjengivet efter sit hovedindhold.

saa være for selv at blive sofist, at Hippokrates vil have undervisning af ham. — Eller kanske denne undervisning ikke har et saadant specielt fag-formaal, men snarere ligesom undervisningen hos sprog-, musik- og gymnastiklæreren²⁾ sigter til almendannelsen³⁾. — Ja, saaledes opfatter ogsaa Hippokrates det].

- 312 * *Kap. 4*, «Ved du nu ogsaa, hvad du staar i begreb med at gjøre,» sagde jeg, «eller er det ubekjendt for dig?» — «Hvorledes?» — «At du staar i begreb med at
 C overlade din sjæl til pleie af en mand, som du kalder en sofist; men hvad en sofist egentlig er, skulde jeg undres om du ved; men hvis du ikke ved dette, saa ved du jo heller ikke, hvad du overlader din sjæl til, om det er til noget godt eller til noget ondt.» — «Det tror jeg dog jeg ved,» sagde han. — «Nu, saa sig mig da, hvad du mener en sofist er.» — »Jeg mener,» sagde han, «at det, som selve ordet udsiger, er en, der har indsigt i visdom.»¹⁾ — «Ja», sagde jeg, «men det kan man jo ogsaa sige om malere og om bygmestere, at det er
 D folk, som har indsigt i visdom; men om nogen vilde

²⁾ Se anm. 2 til *Kriton* kap. 12.

³⁾ „*Paideia*“ (lat. *humanitas*) i modsætning til „*techne*“.

¹⁾ Ordet „*sofistes*“ hænger sammen med „*sofos*“, der betyder vis; men Hippokrates synes her at betragte det som sammensat af *sofos* og stammen *ist* eller *hist*, der igjen kommer af stammen *id* eller *vid*, som betyder vide, („*histor*“ betyder kyndig; heraf kommer bl. a. ordet *historie*); af samme stamme mener han formodentlig at ogsaa ordet *epistasthai*, at have indsigt, kommer. Denne afledning er af forfatteren neppe alvorlig ment, men — som flere lignende ord-afledninger hos Platon — kun for spøg lagt i den talendes mund.

spørge os, hvad slags visdom det er, som malerne har indsigt i, saa maatte vi jo svare ham, at det er i den visdom, som hører til at frembringe billeder, og ligedan i andre tilfælde; men om nogen spurgte os om dette: «men en sofist, hvadslags visdom har han indsigt i?» hvad skulde vi da svare ham? eller «hvad slags arbejde er han mester i?» hvad skulde vi vel sige han er?» «Jo, Sokrates, en mester i at gjøre folk dygtige til at tale?» † — «Maaske», sagde jeg, «vilde dette svar være rigtigt, men dog ikke fuldstændigt; thi svaret kræver et nyt spørgsmaal, nemlig hvorom sofisten gjør folk dygtige til at tale; ligesom jo f. eks. musiklæreren gjør en dygtig til at tale om det, som han tillige giver ham indsigt i, nemlig om strengespil; ikke sandt?» — «Jo». — «Vel; men nu sofisten, hvad gjør han en dygtig til at tale om? naturligvis om det, som han har indsigt i?» — «Ja det er klart». — «Men hvad er da dette, hvori sofisten baade selv har indsigt og giver sin lærling indsigt?» — «Ved Zeus», sagde han, «nu kan jeg ikke længer svare dig».

Kap. 5. Derefter sagde jeg: «Men, ved du nu, hvilken fare du er ifærd med at udsætte din sjæl for? Dersom det var legemet, det gjaldt at betro til nogen, uden vished for, om det vil have godt eller ondt deraf, saa vilde du nok have overveiet det grundig, om du burde betro ham det eller ikke, og du vilde tage slegt og venner med paa raad og tænke over sagen i mange dage; men det, som du sætter høiere end legemet, og paa hvis gode eller daarlige tilstand hele din lykke eller ulykke beror, nemlig sjælen¹⁾, derom har du hverken raadført dig med

¹⁾ Sml. *Kriton* kap. 7—8.

- B din fader eller din broder eller med nogen af os, dine venner, om du burde betro din sjæl til denne tilreisende fremmede eller ikke; men saasnart du om aftenen har hørt om ham, som du fortalte, kommer du før dagens frembrud, ikke for at overlægge eller søge raad om dette, om du bør betro dig til ham eller ikke, men er straks rede til at ofre baade dine egne og dine venners penge, som om du allerede havde det fuldkommen paa det rene, at du i ethvert fald bør slutte dig til Protagoras, som du dog siger at du hverken kjender eller nogensinde har talt
- C med, og du kalder ham sofist, men hvad en saadan sofist, som du agter at betro dig til, er for noget, det viser det sig at du ikke ved!»

Da han hørte dette, sagde han: «Ja, Sokrates, det synes saa, efter hvad du siger.»

«En sofist, Hippokrates, er kanske en, som enten i større partier eller i smaat handler med de varer, som tjener sjælen til næring?» — ²⁾

- «Ja, saa omtrent er i min forestilling om ham.» — «Men», sagde jeg, «hvad tjener da sjælen til næring?» — «Det er jo kundskaber, Sokrates». † — «Men, min ven, bare nu ikke sofisten faar narret os ved at rose sine varer, ligesom de, der handler med legemlige næringsmidler, baade grosserereren og høkeren; disse ved nemlig hverken selv, hvad der er gavnligt eller skadeligt for legemet af de varer, de holder, men de roser alt det, de har at sælge, og heller ikke ved de, som kjøber af dem, noget derom, undtagen det skulde være en lærer i legems-
- D

---

²⁾ Se indledn. s. 40**).

øvelser eller en læge³⁾; men saaledes er det ogsaa med dem, som reiser med kundskaber fra by til by og sælger og udhøkrer dem til enhver lysthavende: de roser alt det, de har at sælge, og dog turde det hænde, min bedste, at ogsaa af disse en og anden ikke ved, hvad der af det, han har at sælge, er gavnligt eller skadeligt for sjælen; og paa samme maade er det med den, som kjøber af dem, undtagen det skulde være en sjælelæge. Dersom du nu altsaa har indsigt i, hvad der er gavnligt af disse ting, og hvad der er skadeligt, da kan du trygt kjøbe dig kundskaber baade af Protagoras og af hvem som helst anden; men hvis ikke, saa vogt dig, kjære ven, at du ikke sætter paa spil og vover det dyrebareste af alt. Der er jo ogsaa meget større fare ved indkjøb af kundskaber end ved indkjøb af madvarer. Thi naar man har kjøbt mad og drikke hos en høker eller ogsaa hos en grosserer, saa kan man bære varerne bort i andre kar, og førend man spiser eller drikker dem og saaledes optager dem i sit legeme, kan man lægge dem tilside i sit hjem, tilkalde en sagkyndig og spørge ham tilraads om, hvad man bør spise eller drikke og hvad ikke, og hvor meget, og naar; saa faren ved det kjøb er ikke stor. Men kundskaber gaar det ikke an at føre bort i et andet kar, men naar man har betalt prisen, maa man optage kundskaben i sin egen sjæl og gaa bort med det, man har lært, enten til sin skade eller til sit gavn. Lad os derfor vel overveie dette, ogsaa sammen med dem, som er ældre end vi;

---

³⁾ Begge disse maa nemlig forstaa sig paa diætetiken; sml. *Kriton* kap. 7 (s. 200 nederst).

thi vi er endnu unge til at afgjøre saa vigtig en sag ⁴⁾. Men lad os nu efter vor bestemmelse gaa afsted og høre manden; og naar vi har hørt ham, kan vi ogsaa raadføre os med andre; thi ikke alene *Protagoras* er der, men ogsaa *Hippias* fra Elis, og jeg tror ogsaa *Prodikos* fra Keos og mange andre vise mænd» ²⁾.

Kap. 6. [Nu gaar Sokrates og Hippokrates til Kallias's hus. Da de kommer, er de endnu midt i en samtale; portneren hører lidt af den og slutter deraf, at de er sofister; han synes at være kjed af denne race og ærgerlig over, at de oversvømmer huset:] «Aa», siger han, «det er sofister! — Kallias har ikke tid nu». Og med det samme smeldte han døren igjen med begge hænder saa haardt, han kunde. Vi bankede paany, og han svarede indenfor den lukkede dør: «Har I ikke hørt, mennesker, at han ikke har tid?» — «Men, min gode mand», sagde jeg, «det er ikke Kallias, vi søger, og heller ikke er vi sofister; vær ganske rolig, det er Protagoras, vi vilde træffe; meld os altsaa!» Endelig gik han da ind paa at aabne døren for os. —

Saasnart vi kom ind, fandt vi *Protagoras* vandrende i den forreste søilegang ¹⁾, og lige ved ham gik paa den ene side *Kallias*, Hipponikos's søn, og hans halvbroder *Paralos*, Perikles's søn ²⁾, og *Charmides*, Glaukons søn ³⁾,

⁴⁾ Sokrates var paa denne tid omkring 37 aar gammel; Hippokrates har sandsynligvis været meget yngre (se kap. 2, anm. 4).

²⁾ Se indledn. s. 38 og 36.

¹⁾ Den nærmeste af de fire søilegange, som omgav den rummelige gaard eller søilehal (peristyl).

²⁾ Kallias's moder var skilt fra Hipponikos og siden gift med Perikles; begge dennes sønner, *Paralos* og *Xanthippos*, døde af pesten aar 429.

³⁾ Se s. 95 og 109.

og paa den anden side Perikles's anden søn *Xanthippos*, og *Filippides*, Filomelos's søn ⁴⁾ og *Antimoiros* fra Mende ⁵⁾, som er den mest anseede af Protagoras's disciple og tager undervisning for at lære hans kunst og selv blive en sofist. Bagefter disse gik nogle og hørte paa, hvad der blev talt; det lod til for største del at være fremmede, som Protagoras trækker med sig fra alle de byer, han reiser igjennem ⁶⁾, idet han fortryller dem ved sin stemme ligesom *Orfeus* ⁷⁾, og fortryllede følger de hans stemme; men der var dog ogsaa nogle af vore egne bysbørn i B koret. -Dette kor havde jeg min store fornøielse af at se paa, hvor pent de vogtede sig for nogensinde at komme foran Protagoras og gaa i veien for ham, men hvergang han og hans følge vendte sig, saa delte disse tilhørere sig i god orden til begge sider og marscherede omkring i en runding og kom saaledes altid pent bag ham igjen ⁸⁾. —

⁴⁾ Ogsaa af en meget anseet familie.

⁵⁾ En by i Thrakien.

⁶⁾ Sml. kap. 8 og *Apol.* kap 4.

⁷⁾ Den thrakiske sanger, hvis deilige sang tæmmede de vilde dyr og rørte selv træer og klipper. Se anm. 3 til kap. 8. Det skønne sagn om Orfeus og hans hustru er behandlet af *Carl Ploug* i digtet „Sangerens hustru“.

⁸⁾ Denne beskrivelse synes at have mindet taleren om et sted hos Homer †, hvor det beskrives, hvorledes *Sisyfos* (se anm. 9 til *Apol.* kap. 32) arbejder med at rulle stenen op paa fjeldet, men hvergang den nærmer sig maalet, gjør dens tyngde, at den vender sig rundt og vælter nedover igjen; — thi i det følgende citerer han ord, som hos Homer gaar umiddelbart efter og forud for stedet om *Sisyfos*, nemlig de ord, hvormed *Odysseus* fortæller, at han under sit besøg i underverdenen næst efter *Sisyfos* fik se *Herakles* og straks forud *Tantalos*.

Kap. 7. «Men efter ham fik jeg se», som Homeros
 C siger †, *Hippias* fra Elis ¹⁾, som sad paa en høi stol i søile-
 hallen ligeoverfor; og omkring ham sad paa bænker
 baade *Eryximachos*, Akumenos's søn, og *Faidros* fra Myrri-
 nus ²⁾ og *Andron*, Androtions søn ³⁾, samt nogle fremmede,
 dels Hippias's egne landsmænd, dels andre. De syntes at
 forelægge Hippias nogle astronomiske spørsmaal om naturen
 og fænomenerne paa himmelen, og han gav fra sit høie
 sæde hver af dem besked og gjennemgik, hvad der blev
 spurgt om.

D «*Tantalos* ogsaa jeg saa»; *Prodikos* fra Keos ⁴⁾ var
 nemlig ogsaa kommen til byen og sad i et værelse, som
 Hipponikos ⁵⁾ før havde brugt til forraadskammer, men
 nu havde Kallias paa grund af den store mængde af
 gjester gjort det ryddigt og indrettet ogsaa dette til gjeste-

¹⁾ Se s. 38. — Ved ordene „men efter ham fik jeg se“ mindes enhver, som kjender Homer, stedet i Odysseen, hvor *Herakles's* skygge føres frem (se forrige anm.). Hippias sammenlignes altsaa parodisk med Herakles; det heder hos digteren: „trindt ham skingred et skrig af dødnings, ret som af fugle, naar man har skræmmet dem op“.

²⁾ Med *Eryximachos*, en læge, kan man gjøre nærmere bekendtskab i Platons *Symposion* og med hans ven *Faidros* saavel i *Symposion* som i den efter *Faidon* selv benævnte dialog. Myrrinus var en af Attikas demer paa østkysten.

³⁾ Nævnes ogsaa i dialogen *Gorgias*, men er forresten ubekjendt.

⁴⁾ S. 36 fg. At Sokrates kalder ham *Tantalos*, kommer vistnok af, at *Prodikos* var sygelig; stedet hos Homer lyder nemlig fuldstændigere:

„*Tantalos* ogsaa jeg saa; ulidelig pine han udstod“.

⁵⁾ Kallias's fader, se anm. 3 til *Apol.* kap. 4. Det er ikke uden betydning, at Sokrates hentyder til de forandringer i husets skik og indretning, som Kallias havde gjort.

værelse. Prodikos laa endnu, indhyllet i skindfelder og tæpper, og det mange, saa det ud til; og hos ham sad paa de nærmeste sofaer baade *Pausanias* fra Kerameikos ⁶⁾ og ved siden af ham en endnu ganske ung gut, brav og ædel af natur, som jeg tror, men i ethvert fald meget E vakker af ydre. Jeg syntes at høre, at han hed *Agathon* ⁷⁾, og det skulde ikke undre mig, om han er Pauvanias's yndling. † Ogsaa begge *Adeimantos'er* saa jeg der, baade Kepis's og Leukolofides's søn ⁸⁾, og endnu nogle andre. Men hvad de talte om, kunde jeg ikke høre, skjønt jeg havde den største lyst til at faa høre Prodikos; thi jeg tror, han er en høvis og guddommelig mand; men paa grund af hans dybe stemme gik der en brummende lyd 316 gennem værelset, som gjorde det umuligt at skjelne, hvad der blev sagt.

Kap. 8. Og straks efterat vi var kommen ind, kom lige efter os *Alkibiades*, den skjønne, som du kalder ham, og deri er jeg enig med dig, samt *Kritias*, Kallaischros's søn.

Da vi nu altsaa var kommen ind og endnu havde

⁶⁾ *Pausanias* fra demen Kerameikos var af en ubekjendt familie, men en begavet og kundskabsrig mand; ogsaa han holder — ligesom Eryximachos, Faidros og de nedenfor nævnte Agathon og Alkibiades — en tale i Platons *Symposion*.

⁷⁾ *Agathon* blev senere en meget anseet tragisk digter; han var søn af en rig athener Tisamenos, var født omkring aar 448 og altsaa paa denne tid sandsynligvis omtrent 16 aar gammel; han døde aar 401 i Makedonien.

⁸⁾ *Adeimantos*, Kepis's søn, er ubekjendt; Leukolofides's søn var en af Athens feltherrer i det ulykkelige slag ved Aigospotamoi (405), hvor han skal have vist sig som forræder.

ventet en liden stund og seet paa alt dette, gik vi hen
 B til *Protagoras*, og jeg sagde: «Protagoras, det er dig, vi
 søger, jeg og Hippokrates.» — «Ønsker I at tale med
 mig alene,» sagde han, «eller i de andres nærværelse?» —
 »Det er os ganske ligegyldigt», sagde jeg; «naar du har
 hørt, hvorfor vi er kommen, faar du selv overveie det.» —
 «Nu, hvad er da eders erende?» spurgte han. — «Denne
 Hippokrates er her fra byen, søn af Apollodoros, af en
 fornem og rig familie, og selv lader han til i naturlig
 C begavelse at kunne maale sig med sine jevnaldrende; jeg
 tror, han har lyst til at blive en anseet mand i staten,
 og dette mener han at han bedst vilde opnaa, om han
 kunde koume til at omgaaes med dig. Nu faar du alt-
 saa overveie, om du herom tror at burde samtale alene
 med os to eller i de øvriges nærværelse.»

Protagoras svarede: «Medrette viser du omhu for mig,
 Sokrates; thi en fremmed, som reiser til de store stæder
 og der overtaler de bedste af de unge til at opgive om-
 gangen med andre, baade frænder og fremmede, baade
 ældre og yngre, for at slutte sig til ham ¹⁾ i den hensigt
 at blive bedre ved omgangen med ham, en saadan mand
 D maa være meget forsigtig. Thi dette vækker ikke liden
 misundelse og andenslags uvilje og forfølgelse. Men jeg
 mener, at sofist-kunsten er gammel, men at dens udøvere
 i gamle dage, af frygt for det forhadte ved den, har søgt
 at tilsløre og skjule den, snart under poesians kaabe, som
Homeros og *Hesiodos* og *Simonides* ²⁾, snart under mysteri-

¹⁾ Se *Apol.*, begyndelsen af kap. 4.

²⁾ Om *Homer* og *Hesiod* se anm. 5 til *Apol.* kap. 32, om *Simonides* s. 36*).

ernes og spaadomskunstens, som *Orfeus* og *Musaios* ³⁾ og andre, snart ogsaa, har jeg merket, under gymnastikens, som Tarentineren *Ikkos* ⁴⁾ og en, der endnu den dag idag er saa god sofist som nogen, nemlig *Herodikos* fra Selymbria ⁵⁾, som oprindelig er fra Megara; men musikken har eders landsmand *Agathokles*, som er en stor sofist, og *Pythokleides* fra Keos ⁶⁾ og mange andre taget til slør. Alle disse har, som sagt, af frygt for misundelse brugt disse kunster som forhæng. Jeg derimod er i dette stykke uenig med alle disse mænd. Jeg tror nemlig, at de ikke har opnaaet sin hensigt; thi de formaaende mænd i stæderne gennemskuer dem, og for deres skyld er det dog, de bruger disse tilsløringer, da mængden saa at sige intet merker, men bare stemmer i den tone, som hine angiver. Naar nu en vil gjemme sig bort, men ikke kan det, men

E
317

³⁾ Se anm. 7 til kap. 6; baade *Orfeus* og *Musaios* havde efter sagnet digtet hymner og andre sange, som stod i forbindelse med mysterierne (se indledn. s. 18). *Orfeus* tænkte man sig ogsaa som stifter af en særegen sekt (orfikernes), hvis lære hang sammen med den mystiske dyrkelse af Dionysos-Zagreus. *Musaios* havde efter sagnet været prest og seer i Attika i ældgammel tid.

⁴⁾ Var i tiden omkring 470 anset som den ypperste af alle athleter og gymnaster; han udmerkede sig baade som praktiker og theoretiker i sin kunst.

⁵⁾ Selymbria eller Selybria, en by i Thrakien ved Propontis (Marmorasøen), var en koloni fra Athens nabostat Megara; den heder endnu Silivri. *Herodikos*, der skal have været den berømte læge Hippokrates's lærer, nedsatte sig der som læge og gymnastiklærer; han betragtes som grundlægger af sygegymnastiken.

⁶⁾ *Agathokles* skal have været musikeren *Damons* lærer; baade af *Damon* og af *Pythokleides* skal *Perikles* og andre bekendte mænd have faaet undervisning.

B opdages, saa er selve dette forsøg en stor daarlighed, og han maa paa den maade vække større uvilje hos menneskene, der nemlig tror, at en saadan mand foruden alt andet tillige er en rænkefuld person. Jeg har derfor gaaet ganske den modsatte vei, idet jeg baade bekjender, at jeg er en sofist og underviser folk, og anser denne forsigtighedsregel for bedre end den anden, nemlig heller at bekjende end negte ⁷⁾; desuden har jeg ogsaa udfundet nogle andre forsigtighedsregler, saa at jeg, ved Guds

C hjælp, ikke har havt nogen som helst ulempe af det, at jeg aabent erklærer mig for sofist. Og dog er det allerede mange aar, jeg har øvet denne kunst. Thi de er mange tilsammen alle de aar, jeg har levet; der er ingen af eder, som jeg ikke for alderens skyld kunde være fader til ⁸⁾. Derfor er det mig aller kjærest, om I har noget at forhandle med mig, at vi fører vor samtale derom i alle de her tilstedeværendes paahør.» Da jeg nu fik mistanke om, at han gjerne vilde vise sig for Prodikos og Hippias og prale af, at vi var kommen som hans

D beundrere, sagde jeg: «Skal vi ikke ogsaa tilkalde Prodikos og Hippias og deres selskab, forat de kan høre paa os?» — «Jo, gjerne det,» sagde *Protagoras*. — Da sagde *Kallias*: «Ønsker I kanske, at vi skal indrette

⁷⁾ Sml. Sokrates's ord til Protagoras i kap. 33: „Du har havt saa stor tillid til dig selv, at medens alle andre søger at skjule denne kunst, saa har du aabent udraabt dig selv for alle Hellener, kaldt dig en sofist, kundgjort dig som lærer i dannelse og dyd og været den første, som har forlangt betaling for dette.“

⁸⁾ Med hensyn til *Sokrates* er dog dette neppe nøiagtigt; se indledn. s. 34—35 og s. 57.

siddepladser, forat I kan samtale siddende?» — Dette blev vedtaget, og glade over, at vi nu skulde faa høre de vise mænd, tog vi alle selv fat i bænker og sofaer og satte dem i orden hos Hippias; thi der stod alt bænkene før; imidlertid kom Kallias og Alkibiades, førende E med sig Prodikos, som de havde faaet til at staa op fra sit leie, og alle hans tilhørere.»

Kap. 9. [Sokrates begynder nu forhandlingen med 318 at spørge Protagoras, hvilket udbytte Hippokrates vil kunne vente sig af hans omgang og undervisning. — *Protagoras* svarer, at han allerede den første dag vil blive bedre, end han før har været, og hver dag altid bedre og bedre. — Ja, siger *Sokrates*, det er rimeligt nok; selv du, saa gammel og saa vis du er, vilde blive bedre, naar nogen lærte dig noget, du ikke ved; men vi vilde gjerne faa vide, hvori han skal blive bedre og gjøre fremgang; en maler vilde kunne bringe ham til at blive bedre i maler- D kunsten og en fløitespiller til at blive bedre i fløitespil; men du, hvori vil du bringe ham til at blive bedre og gjøre fremgang fra dag til dag? —]

«Du spørger godt, Sokrates,» siger *Protagoras*, «og det er en fornøielse at svare dem, som spørger godt. Hvis Hippokrates kommer til mig, skal det ikke gaa ham saa, som det vilde gaa ham hos en af de andre sofister; thi de andre mishandler de unge; efterat nemlig disse vel E er sluppen fra skolefagene, driver de dem mod deres vilje paany ind i skolefagene igjen og lærer dem arithmetik og astronomi og geometri og musik — og ved disse ord saa han paa Hippias —; men naar han kommer til mig, skal han ikke lære andet end det, han er kommen for,

og denne lærdom er et godt skjøn baade i egne anliggender, at han paa bedste maade kan styre sit hus, og
319 i statens, at kan blive saa dygtig, som muligt, til baade med handling og tale at tage del i statslivet.»

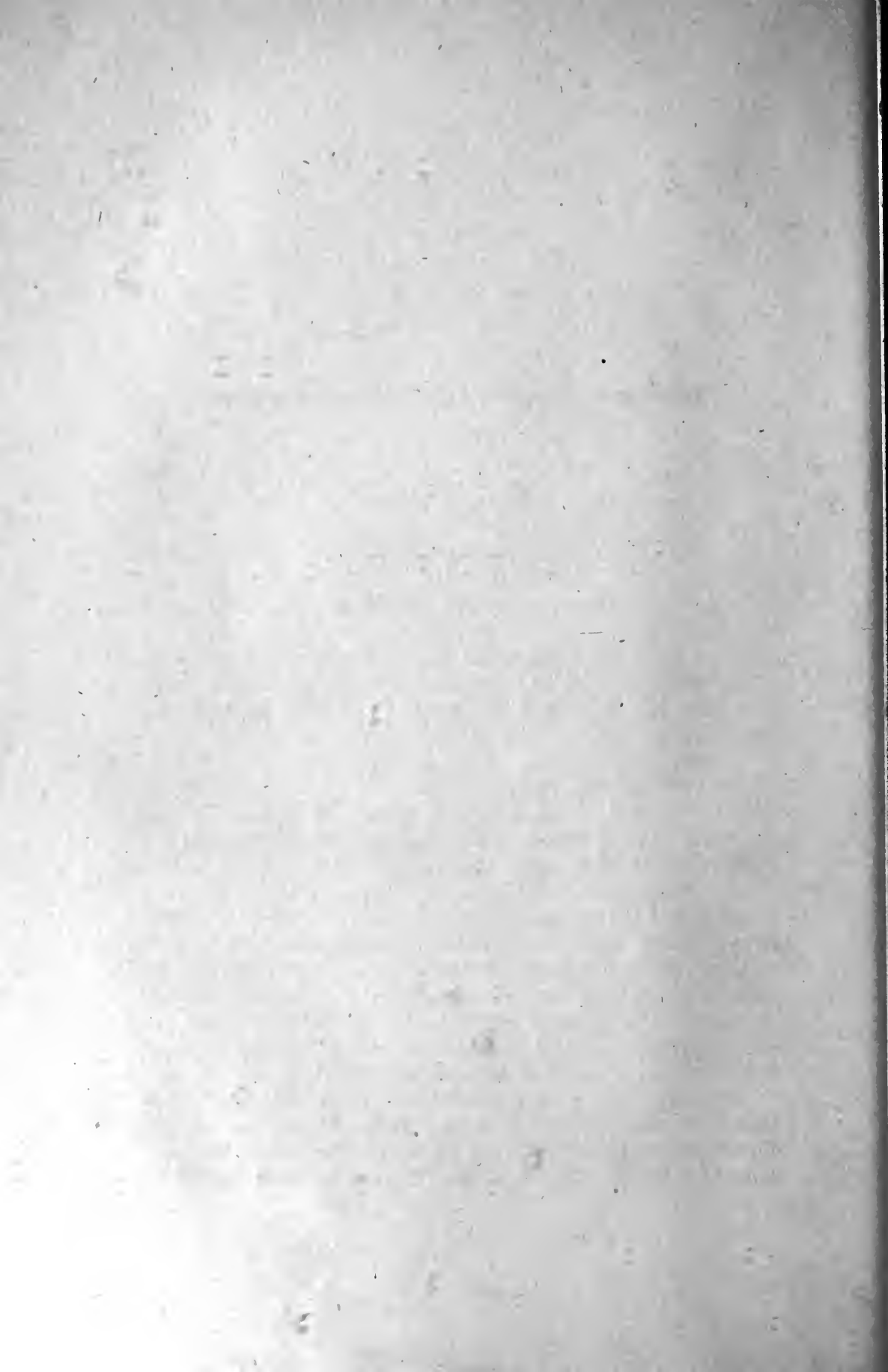
«Har jeg forstaaet dine ord?» sagde jeg; «du synes at mene statskundskaben og at love at gjøre folk til dygtige statsborgere?» «Ja», sagde han, «det er netop dette, jeg tilbyder.»

Kap. 10. «I sandhed, det er jo en skjøn kunst, du besidder,» sagde jeg, om du virkelig besidder den; thi jeg vil ikke sige andet til dig, end hvad jeg mener. Jeg troede nemlig ikke, Protagoras, at dette var noget, man kunde lære andre; men naar du siger det, saa kan jeg jo ikke andet end tro dig.» — —

Anmerkninger.

Anmerkninger til indledningen.

---

1 (s. 2). Herod. 7, 139.

2 (s. 3). Herod. 8, 144.

3. Sml. E. Curtius Griechische Geschichte (1ste udgave) II, 87 fg.

4 (s. 4). Classen i indledn. til Thukydid s. IX fg. (2den udg. s. XI fg.)

5 (s. 5). Efter Zeller Die Philosophie der Griechen II, 2.

6. Böckh Die Staatshaushaltung der Griechen (2den udg.) I, 49—57, sml. m. Curt Wachsmuth Die Stadt Athen im Alterthum I, 564—566.

7. Böckh l. c. 55.

8. Curtius Gr. Gesch. II, 688.

9 (s. 6). Sml. P. O. Schjøtt Athen før Solon¹ s. IV med R. Christensens Bidrag til Areopagos's Historie (i Nordisk Tidsskr. for Philologi og Pædagogik IX, 195 fg.)

10. Thuk. 2, 65.

11 (s. 7). Thuk. forklarer selv (1, 22), at han ikke kan gjen-give de holdte taler nøjagtig, ikke engang dem, han selv har hørt, men lader personerne tale saaledes, som han finder det rimeligt, at de (hver efter sin karakter og fra sit standpunkt) ved den givne leilighed har talt, idet han holder sig saa nær som muligt til hovedtanken i de virkelig holdte taler. Der er al grund til at tro, at han selv har hørt gravtalen.

Jeg tager intet hensyn til Müller-Strübing's angreb paa Thukydids troværdighed i den merkelige bog Aristophanes u. die historische Kritik (1873). (I Bursians Jahresbericht kritiseres dette verk skarpt af Geltzer (I, 1001 fg., om Thuk. navnlig s.

1045) og af Lipsius (ib. 1360 fg.), derimod med adskillig anerkjendelse af Schöne (III, 811 fg., konklusion om Thuk. s. 860). I sine „Thukydideische Forschungen“ (1881) har forf. besvaret mange af disse og andre recensenters indvendinger.)

11 b. Om Thukydids forældre se Classen indledn. s. XI. — Hans fødsels- og dødsaar kan ikke med sikkerhed bestemmes, og beregningerne af det første er yderst afvigende (fra 472 til 452); dog mener de fleste nyeste forskere (undtagen Müller-Strübing, s. 537), at en hos Gellius (N. A. 15, 23) opbevaret notis, hvorefter han ved Peloponneser-krigens begyndelse skal have været 40 aar gammel, tilnærmelsesvis er rigtig, samt at han døde enten aar 400 eller høist 3—4 aar senere.

12. Thuk. 2, 37—41.

12 b. Om etymologien og betydningen af ordet *δημος* se Mangold i Curtius' Stud. VI, 403 fg. (eg. det blandt medlemmerne af et samfund fordelte land (r.δα dele), samlingen af *κλήροι*; fremdeles samfundets eiendom; endelig folket og specielt — allerede et par steder hos Homer — det menige folk.)

13 (s. 10). Thuk. 2, 60. — 14. Thuk. 2, 65.

14 b (s. 11). Curtius Gr. Gesch. II, 343. (Sml. Platons dom om virkningerne af Perikles's styrelse Gorgias p. 515 E.)

15. Thuk. 2, 64. — 16. Thuk. 2, 53. — 17. Thuk. 1, 1.

18 (s. 14). Thuk. 3, 82—83. Grote History of Greece VIII, 507 fg. (udg. af 1850) benægter den sedelige tilbagegang i dette aarhundred, „mod Thukydids bestemteste udsagn og mod historiens utvetydige vidnesbyrd“, Zeller I, 1032 (4de udg.)

18 b (s. 15). I merkelig lighed hermed har allerede *Aristoteles* udledet menneskenes gudsbevidsthed af de indre, sjælelige erfaringer og af iagttagelsen af den ydre verden (himmels fænomener): *Ἀριστοτέλης ἀπὸ δυοῖν ἀρχῶν ἐννοῖαν θεῶν ἔλεγε γεγονέναι ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἀπὸ τε τῶν περὶ ψυχῆν συμβαινόντων καὶ ἀπὸ τῶν μετεώρων*. Sext. Empir. 9, 20. (Citeret efter Welcker Griechische Götterlehre I, 217 og Stark „Ueber die Epochen der griech. Religionsgeschichte“ i Verhandl. d. 20. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner i Frankfurt a. M. 1861, s. 57). *Platon* lader Protagoras sige, at menneskets tro paa guder kommer af dets slegtsskab med guddommen*) (Protag. 322 A).

*) Hvad enten man læser *διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν* eller blot *διὰ τὴν συγγένειαν* eller udelader det hele, saa bliver meningen den samme;

19. Jeg har brugt Max Müllers ord (Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion, 2den tyske udg. s. 74) uden derved at ville betegne tilslutning til hans teori om religionens oprindelse.

20 (s. 16). Se f. eks. Gregorovius Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter II, 73 (o. m. a. st.) og Bernhard Schmidt Das Volksleben der Neugriechen u. das hellenische Alterthum.

21. Nærmere herom i min afhandling Om skjebnen hos Homer i Nordisk tidsskr. for filologi, ny række, III, 21 fg. og 35. Sml. Max Müller l. c. 314 fg. o. fl. st.

22. Sml. Nägelsbach Nachhomerische Theologie s. 140.

23. Welcker Griechische Götterlehre I, XVI.

24 (s. 17). Sml. Nägelsbach N. Th. s. 141.

25. Ibid. s. 6.

25b (s. 18). Nærmere om mysterierne hos Nägelsbach Nachhom. Theol. s. 387—392 og navnlig 397—401, Schömann Griechische Alterthümer II, 330 fg.; K. F. Hermann Gottesdienstl. Alterthümer § 32. Af den der anførte litteratur gjælder Lobecks Aglaophamus (1829) fremdeles for det store hovedverk. Af nyere fremstillinger nævnes Welckers i Gr. Götterlehre II (1860), 511 fg.; fremdeles G. V. Lyng*) Hedenskabets Levnetsløb (1866) s. 126 fg. (2den udg. 1872, med titel Hedenskabets, s. 120 fg.). Endvidere har Lehrs i sin afhandling „Vorstellungen der Griechen über das Fortleben nach dem Tode“ i Populäre Aufsätze 2den udg. (1875) ogsaa behandlet de eleusinske mysterier (s. 315—320).

26 (s. 19). Nägelsbach N. Th. s. 421.

27. Luthardt De moderne Verdensanskuelser, overs. af O. Gjerlöv, Kra. 1881, s. 3.

der staar nemlig først: *ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοῖρας*. Sml. 2 Petr. 1, 4 (*ἵνα — γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως*) og Lehrs Pop. Aufs. 2, s. 216 fg. om *μοῖρα* brugt i samme betydning som senere *φύσις*.

*) Lyngs opfattelse er i ett punkt original, idet den frelse fra døden, som de eleusinske mysterier bød, sættes i forbindelse med uddannelsen af det praktisk-politiske aandsliv, hvis grundlag er jordbruget. Det er i denne sammenhæng interessant, hvad der fortælles allerede om *Prodikos*, at han *ἱερουργίαν πᾶσαν ἀνθρώπων καὶ μυστήρια καὶ πανηγύρεις καὶ τελετὰς τῶν γεωργίας καλῶν ἐξάπτει, νομίζων καὶ θεῶν εὐνοίαν ἐντεῦθεν εἰς ἀνθρώπους εἰλεῖν καὶ πᾶσαν εὐσέβειαν ἐγγυώμενος*. (Themistios Or. 30, p. 349, citeret efter Welcker Kleine Schriften II, 496).

28 (s. 20). Pind. Ol. 2, 53—74. Sml. fragm. 106 (Bergk) ο: 1ste fragm. af *ῥοῖνοι*.

28b. Plat. Menon 81 B—C (Pind. fragm. 110).

29. Aristot. Poet. kap. 6 (1449 b).

29 b. Grote Hist. of Greece VIII, 440 fg. — Nærmere om den græske tragedie i en lærerig og let læst afhandling af P. O. Schjøtt i tidsskriftet Fra Videnskabens Verden II, 1 fg.

30 (s. 21). Aischylos De bønfoldende 1019 fg. (ed. Dind. 1048 fg.); lignende mange andre steder.

31. Pind. Nem. 4, 61.

32 (s. 22) K. Lehrs i Kammer's Die Einheit der Odyssee s. 777.

33. K. Otr. Müller Gesch. d. griech. Lit. II, 141 fg.

34. Sof. Filokt. 1415 og 1465 fg. (ed. Schneidewin).

35. Sof. Antig. 454 fg. — 36. Oid. Tyr. 866 fg.

37 (s. 23). Se Alberti Sokrates s. 8 og Zeller Die Philosophie der Griechen II, 199*) (etter Cobet, Bergk o. fl.). Rehdantz fastholder (ogsaa i 4de oplag af sin udg. af Anabasis, indledn. anm. 40 og 117) den mening, at Xenofon var født omkring aar 443 eller i ethvert fald ikke meget senere, og sætter hans dødsaar til omkring 359.

37 b. Quint. Inst. or. 12, 10. 9.

38 (s. 24). Eksempler bl. a. hos Nägelsbach N. Th. s. 44 fg., 428 fg. R. Christensen Sofisterne s. 204 fg.

39 (s. 25). Platon Staten 364 B—C. — Sml. de af Zeller Phil. d. Gr. II, 27 (24) citerede steder hos Aristofanes.

40 (s. 26). Se f. eks. K. F. Hermann. Culturgeschichte der Griechen u. Römer I, 186.

41 (s. 29). Om ordets betydning og brug til de forskjellige tider kan bl. a. henvises til Christensen Sofisterne, s. 21—24, 30, 39—40, 42—43, 57—58, 289. (Oprindeligt omtr. = *σοφιζόμενος*, ikke = *σοφιζων*; den aktive form af dette verbum forekommer først i en langt senere tid).

42. Det har, som bekendt, været almindeligt at opfatte alle „sofister“ som videnskabelige charlataner og „sofistiken“ med dens „subjektivisme“ enten som ren humbug eller som det „videnskabelige udtryk“ for tidens egoistiske tendens, ja som

*) I de tidligere udgaver satte ogsaa Zeller Xenofons fødsel til aar 444 eller 445. (Jeg citerer hans verk efter nyeste udgave, altsaa af 1ste bind 4de, af 2det bind 3dje oplag, men tilføjer i parentes det tilsvarende sted i 2det oplag, naar det, jeg henviser til, allerede findes i dette).

en væsentlig grund til denne tendens, til moralens slappelse og til opløsningen af den gamle religion og sedelighed. Denne opfattelse har i grunden allerede Hegel (*Geschichte d. Philosphi* II, 6 fg. afvist*), og navnlig har Grote (*Hist. of Greece* VII, 51—52, VIII, 479—544 og *Plato and the other companions of Socr.*, mange steder), ført kraftige slag imod den. Væsentlig paa grundlag af Grottes betragtning har den tidlig afdøde danske filolog R. Christensen i det ovenfor citerede verk (1871) gjort spørgsmaalet til „gjenstand for særlig undersøgelse.“ Den gamle opfattelse synes dog fremdeles i høi grad at beherske de fleste tyske fremstillinger af forholdet, om end Grottes indvendinger ikke har været uden indflydelse. (Man se — for at nævne det nyeste eksempel — L. v. Rankes fyndige karakteristik i *Weltgeschichte* I, 2, 58 fg.) — Paa den anden side kan det vist ikke negtes, at Grote (og hans efterfølgere) er gaet til en modsat yderlighed. (Christensen tviler f. eks. ikke paa, at sofisternes har øvet en gavnlig indflydelse paa samfundet, „fuldt saa meget som de store tragikere;“ s. 339). Zeller har i de nyeste udgaver af sit verk taget meget hensyn til Grote og dels efter ham berigtiget eller begrænset tidligere udtalelser, dels imødegaaet ham. Men han behandler dog fremdeles sofisternes som en filosofisk skole og tillægger denne alle de konsekvenser, som „maatte“ fremgaa af de faa filosofiske sentenser, der med sikkerhed kan henføres til de betydeligere sofister, især Protagoras og Gorgias. — En grei fremstilling af, hvad der af *Platons* skrifter kan sluttes om sofisternes, giver M. Schanz's *Beiträge zur vorsokratischen Philosophie aus Plato* (1867); hvad der i denne henseende findes hos *Aristoteles*, er samlet af Fr. Steffens i *Zeitschr. für Philosophie* N. F., B. 69 (1876), s. 1 fg. Se forøvrigt Zellers litteratur-anvisning I, 1026 (792).

43 (s. 30). *Plat. Protagoras* 279 A.

44. Om *Isokrates* se foruden de almindelige haandbøger Christensens *Sofisterne* s. 48 fg., Grote *Hist.* VIII, 489 fg. og navnlig Havets indledning til Carteliers oversættelse af *Isokr. Antidosis*. Sagnet om, at grunden til hans selvmord var

*) Bl. a. siger han, at det farlige ved sofistiken „fyder umiddelbart af dannelsens egen natur“ (s. 27). „Sofisternes stilling er den, at de har givet sit folk en høiere daanelse — —; men derfor rammes de ogsaa af den dom, som overhovedet rammer dannelsen“ (s. 20); at kunne give grunde for alt er netop eiendommeligt for den dannedes reflekterende ræsonnement (s. 24); o. s. v.

sorg over Filips seier, forkastes nu, saavidt jeg ved, af alle. Men at hans død var frivillig, antager de fleste (dog ikke Havet, l. c. p. XCVIII fg.); men om motiverne er meningene forskellige, (sml. Curtius Gr. Geschichte III, 734 med Blass Die attische Beredsamkeit II, 89 fg.).

45 (s. 31). Isokr. Panathenaikos 30—32 (tildels efter Christensens oversættelse).

46. Isokr. Antidosis 285.

47. Ibid. 308, 191 o. fl. st. — Sml. Lysias Epithaf. 42 (om Themistokles) og de af Christensen s. 40 citerede steder af Platon og Xenofon, (hvortil kan føies Apomn. 4, 5, 10 og 12).

48. Plutarch Them. 2, 4.

49 (s. 32). Platon Faidr. 269 E—270 A.

50 (s. 33). Hvad her er skrevet om veltalenhedens første udvikling i Athen, støtter sig især til Blass's verk, navnlig indledningen, samt til Otrfr. Müllers Gesch. d. griech. Lit. II, 298 fg.

51. Se Blass I, 45 og Zeller I, 948 (735) og den der anførte litteratur. Andre beregner *Gorgias's* leveaar anderledes (f. eks. 492—384).

52. Christensen Sof. s. 113 note 3¹.

53. Sml. Plat. Menon 71 E med Aristot. Polit. I, 13 (1260 a, 27). Zeller I, 1002 (776).

54. Xenofon Anab. 2, 6, 16.

55 (s. 34). Plat. Menon 95 C.

56. Zellers udtryk I, 945 (732).

57 (s. 35¹). Efter Zeller I, 943 fg. (731) o. m. fl. var *Protagoras* født omtr. 482 eller 481. Andre beregner hans levetid anderledes, f. eks. Sauppe (indledn. til Plat. Prot. s. 6 fg.) o. fl. til 485—425, Schanz (Vorsokr. Philos.) 490 à 487—420 à 417. At han blev omtrent 70 aar gammel, er sikkert (Plat. Menon 91 E).

58. Det er vel sandsynligt, at Protagoras allerede før sin offentlige optræden i Hellas (omkr. 450?), i ethvert fald længe førend *Gorgias* kom til Athen, har nydt undervisning af filosoffer og retorer paa Sicilien og i Nedre-Italien, (meget muligt ogsaa af *Gorgias* selv). Efter Herakleides fra Pontos (hos Diog. Laert. 9, 50) skai han have været med ved grundlæggelsen af Thurioi 443.

59. Denne erklæring (Arist. Ret. 2, 24) har givet baade samtiden og alle senere tider anledning til haarde domme over Protagoras og over tidens „sofister“ overhovedet, ogsaa over

Sokrates (sml. Plat. Apol. 18 B, 19 B etc.). At Protagoras selv har misbrugt eller lært andre at misbruge den dialektiske færdighed i umoralske øiemed, er der aldeles ingen grund til at antage, hvor klart det end er, at den lærdom han gav, let kunde blive misbrugt. Se s. 43—45; sml. Grote Hist. VIII, 495 fg. og Zellers modbemærkninger I, 1017 fg.

60. Plat. Theait. 152 A, sml. 160 C; Kratylos 386 C o. m. a. st. — Sml. Euripides Fragm. 19 (Nauck): *τὴ δ' αἰσχρόν, ἣν μὴ τοῖσι χρωμένοις δοξῆ;* og Aristofanes parodierende: *τὴ δ' αἰσχρόν, ἣν μὴ τοῖς θεωμένοις δοξῆ;* (Frøerne 1475).

61. (s. 36). Om *Prodikos* henvises til Welckers afhandling *Prodikos von Keos, Vorgänger des Sokrates*, (i Kleine Schriften II, 393—541, oprindelig i Rhein. Museum 1832 og 1836). Den er i mange henseender særdeles lærerig, uagtet fundamentet for den sterke forherligelse af *Prodikos* i sammenligning med de øvrige sofister unegtelig er svagt, hvad der bl. a. er paavist af Zeller I, 954 fg. (741) o. fl. st., Schanz l. c. 39 fg. og tildels allerede af H. F. Hermann (*De Socratis magistris et disciplina juvenili* 1837, s. 42 og s. 49—53). Welcker har for *Prodikos's* vedkommende seet det samme som Grote for alle de ældre og bedre sofisters, at den traditionelle opfatning af deres væsen og virksomhed som hult charlataneri og deres lære som en alt opløsende subjektivisme er uretfærdig. Men begge gaar igjen for vidt i modsat retning.

62. Protag. 340 E; sml. Welcker l. c. 433 fg.

63. Welcker s. 522 fg.

64. Dette synes bestemt at fremgaa af Aristof. Fuglene 691 fg., trods Welckers eiendommelige opfattelse af dette sted s. 516 fg. (Sml. ogsaa Skyerne 360).

65. Plat. Euthydemos 277 E.

66. Welcker s. 438 (sml. 453).

67. Plat. Kratylos 384 B (sml. Charmides 163 D og Protag. 341 A). Welcker o. a. forstaar dette anderledes og mener, at foredragene til 1 drakme netop har handlet om andre (moralske) emner, ikke om synonymik.

68. (s. 37). Protag. 337 A—C.

69. Saaledes Welcker (s. 402, 520 fg. o. fl. st.), der dog maaske drager for bestemte slutninger om *Prodikos's* forfatter-skab af den pseudoplatonske dialog *Axiochos* og af enkelte notiser hos meget senere forfattere.

70. Xen. Apomn. 2, 1, 21—34.

71. (s. 38). Monografi af Mähly i Rhein. Mus. N. F. XV

(1860) s. 514 fg. og XVI (1861) s. 38 fg. De sikre kilder er næsten kun Platons Hippias min. og Protag. samt et par steder hos Xenofon (navnlig Apomn. 4, 4, 5 fg.) Mähly behandler alt, hvad Platon lægger Hippias i munden, som autentiske ytringer af ham og benytter tillige Hippias mai., hvis uegthed nu almindelig ansees bevist, som jevngod kilde med Platons skrifter. Hans bestemmelse af Hippias's alder (kun lidt ældre end Isokrates, der blev født 436), er gjendrevet af Zeller I, 956 (742). Ibid. om Tertullians fortælling (Apol. 46, Arnesens oversættelse, Kra. 1880, s. 19), at Hippias blev dræbt, fordi han „spandt rænker mod staten“; den er vel neppe mere historisk end de andre beretninger sammesteds, f. eks. at Platon „for bugens skyld sælger sig til Dionysios.“

72. Om Hippias's mangfoldige kundskaber Hipp. min. 368 B. Platon lader ham her bl. a. ogsaa prale af dygtighed som haandverker, (han har selv forfærdiget alt det, han har paa sig, klæder, sko, ring, segl o. s. v.). Mähly (l. c. XV, 528) mener, at dette ikke kan være ganske grebet af luften, men „auf einem Stücke Wirklichkeit fussen muss“; Zeller derimod — I, 958 (743) — opfatter det som parodi paa en eller anden skrydende ytring af Hippias eller overhovedet som spot over hans selvbehagelige „Vielwisserei“, men tilføier, at han blandt saa meget andet vel ogsaa kan have holdt foredrag over haandverk og kunst. Schanz (s. 52) afviser dette, fordi der ikke hos Platon findes nogensomhelst hentydning dertil, og mener, at der ved den hele ironiske skildring ikke er at tænke paa virkelighed og sandhed. Jeg ved dog ikke, hvad der skulde være iveien for, at den mangfoldige Hippias ogsaa kunde være et stykke af en tekniker. — Om at han „altid siger noget nyt“, Xen. Apomn. 4, 4, 6. Om hans stilistiske kunst sml. Protag. 337 C—338 D.

73 (s. 39). Om de sofistiske studiers betydning sml. Aristot. *Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων* (ell. *Topica* l. 9) kap. 16 (175 a).

74. Stursberg *Die Zunahme der Vergehen* etc. s. 56 (citeret af Luthardt, *De moderne Verdensanskuelser*, oversat af Gjerlöw, s. 237).

75 (s. 40). Aristot. *Sof. El.* kap. 1 (165 a), kap. 11 (171 b) etc. Sml. Christensen *Sof.* s. 281 fg.

76 (s. 41). Plat. *Menon* p. 93 A, 91 B—C, 92 A—B.

77 (s. 42). Saaledes instar omnium det fornøielige broderpar i Platons *Euthydemos*. (Om Grottes mening, at *Euthydemos* og *Dionysodoros* er opdigtede figurer, Welckers, at kun *Euthydemos*, ikke *Dionysos*. var sofist, og Schaarschmidts, at

Platons Euthydemos er en kombination af to forskellige personer (den ene omtalt Aristot. Sof. El. kap. 20, den anden Xen. Apomn. 4, 2), se Zeller I, 960, Schanz Vorsokr. Philos. s. 62 og Bonitz Platonische Studien s. 127 fg.)

78. Aristof. Skyerne 1054; sml. Frøerne 1070. 1088.

79. Sml. Isokr. Antidosis 245—248.

80. K. F. Hermann Culturgeschichte I, 184.

81 (s. 43). Plat. Theait. 152 D—E.

82. Sml. Zeller I, 982 fg. (760).

83 (s. 44). Plat. Gorgias 459 C. (Sml. ogsaa Staten 365 D o. fl. st.).

84. Aristot. Sof. El. kap. 33 (184), gjengivet i uddrag.

85 (s. 45). Uddrag af Staten 492 A—D. Om talekunsten som overtalelseskunst se bl. a. ogsaa Gorg. 452 E fg.

86 (s. 46). Protag. 324 E fg., sml. 329 C.

87. Protag. 323 E. — 88. Xen. Apomn. 4, 4, 19.

89. Ligesom senere Kynikerne. Saaledes *Hippias* i Plat. Protag. 337 D, sml. *Alkibiades* i Xen. Apomn. 1, 2, 41 fg.

90. Aristoteles Polit. I, 3 (1253 b¹); sml. Barthélemy-Saint Hilaires note til dette sted (Politique d'Aristote I, s. 18—19) og Zeller II, 276²). — *Alkidamas's* ytring lød efter schol. til Arist. Retor. I, 12 (1373 b) saaledes: *ἐλευθέρους ἀγῆξε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ γούσις πεποιήκεν*. Se Vahlen Der Rhetor Alkidamas (i Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akad. der Wissenschaften, B. 43, s. 505) og Zeller I, 1007³). — Ogsaa *Euripides* udtaler meget humane anskuelser om trællene, at deres menneskelige værdighed ikke i nogen maade er ringere end de fri mænds, o. s. v.; saal. Ion 854 fg. — Om den mening, at ogsaa *Sokrates* skulde have forkastet slaveriet, se Zeller II, 143³) (115¹).

91 (s. 47). *Kallikles* i Platons Gorgias, 482 E fg. (Efter Aristot. Sof. El. 12, 173 a var dette saagodtsom alle sofistors mening, ogsaa de ældres.)

92. *Polos* og *Kallikles* i Platons Gorgias, *Thrasymachos* i Staten 1ste bog; (sml. *Glaukons* fremstilling i 2den bog). Nærmere bl. a. hos Zeller I, 1006—1009 (779—781), Schanz Vorsokr. Phil. s. 102 fg.

93. Protag. 329 C, 349 B o. fl. st. Sml. ovenfor anm. 53.

93 b. Sml. Plat. Staten 366 E.

94. Efter hvad der fortælles i dialogen Eryxias 397 D. (Se Welcker Kl. Schr. II, 492 fg.) Sml. *Euripides* fragm. 163 (Nauck) o. fl. st.

94 b (s. 48). Plat. Staten 493 A.

95 (s. 49). Det besynderlige og meget omtvistede stykke *Alkestis*, som skal være opført 439 eller 438, kan i ethvert fald ikke kaldes en tragedie.

96. Hvad jeg har sagt om *Euripides's* og *Aristofanes's* digtning, ledsager jeg ikke med bevissteder (undtagen ved enkelte punkter af særegen interesse), fordi det vilde tage for stor plads. En virkelig kontrol kan ogsaa kun øves af den, som kjender dramaerne i sammenhæng. Det meste vil forresten findes bekræftet ved de i almindelig kjendte verker meddelte citater, for *Euripides's* vedkommende især hos Nægelsbach N. Th. 437—466, Zeller Phil. d. Gr. II, 11—16 (10—15), Bernhardy Gr. Litt. II, 2, 348 fg. (2den udg.); se ogsaa Curtius Griech. Gesch. III, 65—86, Nauck „De Euripidis vita poesi ingenio“ i udg. af tragedierne, og K. Schenkl Die politischen Anschauungen des Euripides (en behagelig skrevet skisse paa 56 sider, som indeholder adskilligt mere, end hvad titelen lover).

97 (s. 50). Bernhardy l. c. 356.

98. Ibid. s. 371.

99. Fragm. 875. 942. 981. (Nauck).

100. Fragm. 869.

101. Troades 884 fg. Sml. Fragm. 1007 (*ὁ νοῦς γὰρ ἡμῶν ἔστιν ἐν ἐκάστῳ θεός*).

102 (s. 51). Se Nægelsbach l. c. 459 fg.

103. Zeller I, 908 (698), II, 15 (13).

104. Fragm. 639. Denne sætning anvendes bl. a. af Platon i Gorgias 492 E.

105. Frøerne 1009. — 106. Ibid. 1053.

107 (s. 52). Fragm. 905; (egentlig „meteorologernes“). Ogsaa over samtidens talekunst, som dog Euripides selv var saa sterkt paavirket af, fælder han undertiden strenge domme; se Schenkl l. c. 36.

108. Bernhardy l. c. 426 fg.

109. Bakch. 395 fg. 884 fg.

110. Ogsaa til *Aristofanes* har jeg af nyere hjælpemidler især benyttet Bernhardy (II, 2, 504 fg.) og Nægelsbach (N. Th. 467—475); desuden Zeller (II, 23—26 = 21—24), dele af Müller-Strübings verk (se ovenfor anm. 11), Teuffels og Kocks indledninger m. m.

111 (s. 55). Udtrykket er Nægelsbachs (s. 474); men den

samme tanke er udtalt af mange andre og neppe nogensinde bestridt.

112. Sml. Müller-Strübing s. 106 fg. o. fl. st.

113 (s. 56). Nägelsbach s. 475.

114. Sml. Zeller II, 175 (145).

115. Af de mangfoldige skrifter, som behandler Sokrates's liv og virksomhed, har jeg blot kunnet læse en mindre del; jeg har især benyttet Zeller, Grote (Hist. VIII, kap. 68), Alberti (Sokrates. Ein Versuch über ihn nach den Quellen, 1869), Ribbing (Sokratische Studien, se anm. 125), Siebeck (Untersuchungen zur Philosophie der Griechen, 1873; I. Ueber Sokrates Verhältniss zur Sophistik) og tildels v. Baur (Sokrates und Christus) i Drei Abhandlungen zur Geschichte der alten Philosophie, neu herausgeg. von Zeller 1876). Nævnes bør ogsaa Troels Lund Om Sokrates's Lære og Personlighed, Kbhvn. 1871. Forchhammers bekjendte afhandling (Die Athener und Sokrates, Die Gesetzlichen und der Revolutionär) tør man vel nu betegne som gjennemgaaende paradoks, trods al dens lærdom og skarpsindighed. Ogsaa Köchlys glimrende foredrag „Sokrates und sein Volk“ (i Akad. Vorträge u. Reden I, 221—386) synes mig i høi grad ensidigt og vilkaarligt. Alfred Fouillé's La philosophie de Socrate (1874, 2 bind) kjen-der jeg kun af Susemihls anmeldelse i Bursians Jahresber. I, 541 fg. (hvor det bl. a. heder, at forf. vistnok har formaaet at afvinde det „forterskede stof“ enkelte nye sider, men at dog det allermeste af, hvad han bringer frem, allerede staar at læse „eben so gut und vielleicht besser“ hos Zeller). Af A. Krohns skrifter har jeg kun seet „Sokrates und Xenophon“ (1875). Jeg har ikke følt mig tiltalt af hans radikale kritik, men indskrænker mig til at henvise til Höffdings anmeldelse i Nord. tidsskr. f. filol., n. r. III, 75 fg., til Susemihls anm. af det nævnte skrift og af de to følgende, „Socratis doctrina ex Platonis Rep. illustrata“ og „Der platonische Staat“, i Burs. Jahresber. III, 282 fg. og Schanz's anm. af „Die platonische Frage“ ibid. XVII, 194 fg.

Jeg har i fremstillingen af Sokrates's liv og virksomhed saagodtsom ganske forbigaaet de tvilsomme anekdoter og kun søgt at tage med, hvad der maa betragtes som historisk hos samtidige forfattere.

116 (s. 57). Faderens navn nævnes hos Platon, Laches 180 D, (Alkib. I, 131 E), og Xenofon, Hell. I, 7, 15. Hos Diog. Laert. 2, 18 o. a. kaldes han billedhugger (eller stenhugger).

De i parentes tilføjede ord om *Fainarete* bør udgaa ifølge Plat. Theait. 149 B.

117. Laches 180 E.

118. Theait. 149 A. (Om betydningen af ordet *βλοσυρός* se G. Curtius Studien I, 2, 295 fg.) — Om Sokrates's fødselsaar se især Alberti l. c. 41 fg.

119. Xen. Apomn. 4, 7, 35.

120 (s. 58). Pausanias 1, 22, 8. 9, 35, 7. Historikeren *Duris* og digteren *Timon* (begge fra første halvdel af 3dje aarh. f. Kr.) hos Diog. Laert. 2, 19. — Hvad der staar i teksten, tiltrænger en tilføjelse og en berigtigelse. Foruden *chariterne* skal nemlig Sokrates efter Pausanias's „*λέγουσιν*“ ogsaa have gjort en *Hermes*, som blev kaldt *Propylaios*, og *chariterne* har ikke været statuer, men en relief-gruppe (*ἀγάλματα — ἐγγεγλυμμένα τῷ τοίχῳ*, schol. til Skyerne 773). Se Ussing Griech. Reisen und studien s. 137. Jeg kan imidlertid ogsaa efter at have læst Ussings afhandling ikke andet end anse den hele beretning om Sokrates's billedhugger-virksomhed for meget tvilsom. At *Hermes*-figuren og *chariterne* hørte sammen som ett stort relief, ligger ikke i Pausanias's ord; og naar Ussing mener, at et udenfor Propylæerne fundet brudstykke, som viser benene af en fremadskridende figur (*Hermes*?), udgjør eu del af dette relief, og at det virkelig er Sokrates's verk, at altsaa et stykke af et (meget værdifuldt) billedhugger-arbejde af ham er os opbevaret, saa hviler dette vistnok paa temmelig usikre slutninger.

121. Beretningen medfører nogle kronologiske vanskeligheder, men kan ikke derfor ubetinget afvises; maaske har Platon (Parmen. 127 B) angivet Parmenides's alder ved den leilighed adskillig for lavt; Theait. 183 E og Sofist. 217 C kalder han ham *πίνυ (μύλα) προσβύτης*. Se forøvrigt Grote Hist. VIII, 471 (cfr. Platon and the other comp. of Socr. II, 264), Zeller I (2den udg.) 396 fg. samt Albertis modbemærkninger (Sokrates s. 16 fg.) og Zellers tilsvar (I, 4de udg., 510).

122 (s. 59). Faidon 96 A fg. Det er, som bekendt, meget omtvistet, om Platon her nærmest skildrer *sin egen* eller, som ordene lyder, *Sokrates's* udviklingsgang. Det første er bl. a. Hermanns og Sussemihls mening; ogsaa Steinhart sluttede sig i indledningen til Faidon (H. Müllers Platon IV, 406) til denne, men har senere (IX, 84 og 297, i „Platons Leben“) forladt den og mener, at det i det hele og store taget er *Sokrates's* filosofiske udvikling, som skildres. Saaledes ogsaa Ueberweg,

Alberti o. fl. I virkeligheden tør der være noget sandt i begge disse meninger, saa at Platons skildring omfatter begge filosofers udvikling, begynder med Sokrates, men i fortsættelsen og det endelige resultat kun gjælder Platon selv. Saaledes smelter de to ogsaa her som saa ofte i Platons fremstilling sammen i inderlig enhed. (Først efterat dette var skrevet, har jeg faaet Bonitz's Platonische Studien. Her heder det (s. 288, 2den udg.) om vort sted: „Platon, so scheint mir, gibt nicht eine historische Erzählung, weder von seinem eignen noch von des Sokrates philosophischen Entwicklungsgange, sondern er legt in den Hauptumrissen die Gründe dar, welche von der Naturphilosophie zu der Begriffsphilosophie führen. Diese Gründe sind im Wesentlichen dem Platon mit Sokrates gemeinsam“ etc. Zeller, som tidligere (2den udg. II, 293) var tilbøielig til at forstaa det ligefrem om Sokrates, har i 3dje udg. (II, 49 og 346) sluttet sig til Bonitz's opfatning. Ligesaa Wohlrab i indledn. til Faidon, udg. af 1879, s. 14).

123 (s. 60). Alberti s. 25 og 26.

124 (s. 61). Lehrs Plato's Phädrus und Gastmahl s. XXII; han tilføier, at Xenofons Sokrates er den samme person, men malet af en fuskler; (dette udtryk faar staa for hans egen regning). Se forøvrigt de ovenfor nævnte verker; i det hele taget tror jeg Albertis opfatning af dette spørgsmaal er rigtig. (For Köchly o. a., ikke at tale om A. Krohn, er kun Xenofons Sokrates historisk, Platons et rent fantasi-billede).

125. Udtrykket er laant fra Bröchner (Bidrag til Opfattelsen af Philosophiens historiske Udvikling, s. 204). Forøvrigt henvises til Sigurd Ribbings „Ueber das Verhältniss zwischen den Xenophontischen und den Platonischen Berichten über die Persönlichkeit und die Lehre des Sokrates“ (Sokratistische Studien I) i Upsala universitets årsskrift 1870.

126. Cic. Tusc. 5, 4, (10). (Sml. nedenfor anm. 215).

127 (s. 62). Xen. Apomn. 4, 3, 13. Sml. om Guds alvidenhed, allesteds-nærværelse og alt omfattende forsyn 1, 4, 18.

128. Faidros 229 E—230 A.

129 (s. 63). Staten 517 B—C.

130. Xen. Apomn. 4, 2, 34. Se ogsaa i samme bog kap. 2, 9 og kap. 5, 6 og 10.

131 (s. 64). Plat. Protag. 352 C. Sml. Xen. Apomn. 3, 9, 4 og 1, 5, 4 (se ovenfor s. 107 ††).

132. F. eks. Od. 1, 428. 2, 231. 9, 189. Il. 2, 213. 6, 44. (Se ogsaa Nägelsbach Anm. til Il. 2, 213 og Ameis til Od. 9, 189).

133 (s. 65). Sml. Baur (se note 115) s. 237 fg.

133 b (s. 66). *Opinio copiae inter causas inopiae est* (Bacon), se Grote VIII, 667 og 611 fg.

134. Grote VIII, 584 fg.

135. Goulburn Sokrates (oversat af Carl Konow, Bergen 1869), s. 21.

136 (s. 67). Denne tidsbestemmelse kan her kun i største korthed begrundes: I *Apol.* 18 C siger Sokrates om sine *πρώτοι κατηγοροί*, at de allerede var i fuld gang med sin *διαβολή* paa en tid, da de fleste af hans dommere endnu var børn; da dommernes lavalder var 30 aar, maa „de fleste“ af dem have været adskillig ældre, rimeligvis mellem 40 og 50 aar, og deres barndom falde omtrent 30 aar tilbage, d. e. i tiden omkring aar 430; ved denne tid har altsaa Sokrates's virksomhed allerede gjort en opsigt og vakt en uvilje, som kun lader sig forklare af hans paatrængende prøvelse af folks viden, hans paavisning af det overfladiske og usande i deres erkjendelse og, hvad dermed falder sammen, hans stræben efter at vække dem til et nyt ethisk syn. Hvis derfor den i teksten fremstillede opfatning af orakel-udsagnets betydning for denne hans virksomhed er rigtig, hvis man maa antage, at den paa den ene side har begyndt (i det mindste i sine første tilløb og forsøg) før orakelsvaret, og at den paa den anden side ved dette har faaet et væsentligt fremstød og først efter dette har vakt stor og almindelig opsigt, saa bliver det sandsynligt, at begivenheden har indtruffet nogle aar, men ikke mange aar før et tidspunkt, da de fleste af Sokrates's dommere endnu var børn. Dette styrkes ogsaa deraf, at Platon i *Charmides*, hvis handling falder i aaret 432, og i *Protagoras*, hvis handling rimeligvis maa sættes til samme aar, altsaa da Sokrates var 37 aar gammel, fremstiller ham som en, hvis livsanskuelse og eiendommelige metode allerede er fuldt udviklet, og hvis virksomhed er vel kjendt af mange, baade ældre og yngre. Eller omvendt: hvad vi har udledet af *Apol.* 18 C og 21 A, bekræfter den mening, som ogsaa andre vægtige grunde taler for, at Platons fremstilling med hensyn til de historiske og kronologiske forhold i det væsentlige er rigtig, (hvilket ikke omstyrtes ved enkelte anakronismer). Jeg er altsaa ganske uenig med Hieronymus Müller, naar han i indledn. til sin oversættelse af *Skyerne* (*Die Lustspiele des Aristoph. I*, 201 fg.) sætter orakelsvaret til Chairefon senere end opførelsen af denne komedie (423) og mener, at Sokrates ved den tid, altsaa i 46 aars alder, endnu

befandt sig i „udviklings-stadiet“ og ikke havde begyndt eller været moden til at begynde den for ham eiendommelige virksomhed, som Platon og Xenofon hver paa sin vis skildrer. Aristofanes's behandling af Sokrates lader sig forklare uden en saa urimelig forudsætning; (se s. 72 fg.).

137. Zeller II, 50 (46).

138 (s. 68). M. J. Mourad (i en forelæsning); sml. Zeller II, 104 (85).

139. Plat. Theait. 150 B—D (efter brødrene Dahls oversættelse, Kbhvn. 1869).

140 (s. 69). Sml. Symposion 177 E, 212 B etc. og Faidros 249 E., 252 B, 257 A etc. (Se Baur l. c. 323—326).

141. S. 69, l. 5—23 er uddrag af Grote's Hist. VIII, 85 fg.

142 (s. 70). Plat. Laches 187 E—188 B.

143 (s. 71). Theait. 151 B.

144 (s. 72). Laches 181 B.

145. Ibid. 183 E.

146. Min opfatning af „Skyerne“ stemmer i meget — men ikke i alt — med Süverns bekjendte afhandling „Ueber Aristophanes Wolken“ (1826), men er tillige paavirket af forskjellige andre arbejder. Neppe har noget verk faaet saa modsatte domme som denne komedie. Forchhammer (Die Athener u. Sokrates, s. 51—52) kalder den ikke alene Aristofanes's største mesterverk, men „das tiefste Gedicht aller Zeiten und aller Völker, das von einem mächtigen Geist durchdrungen, der wie ein Gott über der Menge, über der Welt der Veränderungen schwebt, das von Weisheit erfüllt ist,“ o. s. v. Efter Brentano derimod (Untersuchungen über das griechische Drama I, 1871, s. 88) er den „als Ganzes betrachtet ein durchaus schlechtes und stümperhaftes Stück“ eller, som en anden af B. citeret forfatter udtrykker sig, „über alle Begriffe elend.“ — Som bekjendt, har efter enstemmig beretning Aristofanes foretaget sig at omarbejde det opførte stykke, og efter de fleste nyere forskeres mening er forholdet det, at vi i stykket, som det er os overleveret, har denne (ufuldførte) omarbejdelse af det oprindelige. Se Teuffel (udgave af 1867 s. 21 fg.) og Köchly (Akad. Vortr. I, 414 fg., væsentlig tilslutning til Teuffels forskjellige afhandlinger, hvis hovedindhold er optaget i den citerede udgave). Brentano opstiller den dristige hypotese, at det os foreliggende stykke er en i den byzantinske tid udført sammenrøring af to ganske forskellige komedier, den ene rettet mod de naturfilosofiske studier og *Sokrates*, den

anden mod den sofistiske beviskunst og *Protagoras*, dog saa, at ogsaa dele af andre komedier (dels af Aristofanes, dels af andre forfattere) er benyttet; navnlig skal scenen mellem *λόγος δίκαιος* og *λ. ἄδικος* være indlagt fra Aristofanes's *Daitaleis*. Med fuld ret, synes mig, betegner en anmeldelse i *Philol. Anzeiger* (1872, s. 27 fg.) Brentanos bog som „eine weit über das ziel hinausschweifende und sowohl in ihrem verfahren wie ihren endergebnissen unhaltbare, trotz alledem aber sehr (anziehende und) lehrreiche schrift.“ Det indeholder fuldstændig oplysning om den herhen hørende litteratur og om de forskjellige forsøg paa at løse vanskelighederne.

147 (s. 74). Fuglene v. 1555, Frøerne v. 1491.

147 b. Plat. Symp. 223 C—D.

148. Seneca de const. sap. 18. Plutt. *Περὶ παιδων ἀγωγῆς* 14.

149. Diog. Laert. 2, 39.

150 (s. 75). Ailianos *Ποικίλη ἱστορία* 2, 13.

151. Historien om et andet egteskab er ren fabel; se Meiners (anm. 157) s. 522 fg. og Zeller II, 51—54 (47).

152. Skyerne v. 60 fg.

153. Xen. Apomn. 2, 2, 1—14.

154. Faidon 60 A. At Sokrates her beder Kriton om at lade en følge Xanthippe hjem, opfattes almindelig som haardt og ukjærligt af ham. Men neppe med rette. At Platon vil have hende og børnene bort, forat intet skal kunne forstyrre de dybtgaaende og udførlige filosofiske samtaler, som han vil fremstille, er rimeligt nok; det er derfor ikke sikkert, at denne bortsendelse er et historisk træk. Men selv om saa var, saa beviser det ikke andet end, hvad vi alligevel kan slutte os til, at Xanthippe ikke var skikket til at følge og forstaa de samtaler, som Sokrates paa den dag mere end nogensinde ellers maatte have trang til at føre med sine venner. Hvis denne bortsendelse havde været hans sidste ord til sin grædende hustru, vilde det visselig været haardt og stygt; men vi ser jo, at baade børnene og „kvinderne af hans hus“ kommer igjen om aftenen, og da taler Sokrates længe med dem; ved denne afskeds-scene er ingen anden end hans gamle ven Kriton tilstede (116 B), og om den har Platon ingen beretning at give os. Men intet røber her nogen ukjærlig stemning, de ord *χρόνον πολλὸν διέτριψεν ἔνδον* tyder snarere paa det modsatte. At Sokrates ikke vil, at kvinderne og børnene skal overvære exekutionen, men vil „dø i stilhed“ (117 E), kun omgivet af sine filosofiske venner, er efter den hele situation naturligt.

155 (s. 76). Xen. Sympos. 2, 10. — Hvis Sokrates virkelig har sagt, hvad der her lægges ham i munden, kan det ikke negtes, at han ved denne leilighed har omtalt sin hustru paa en lidet tækkelig maade.

156. Om Sokrates og Xanthippe henvises forøvrigt til Zeller l. c. 51 fg. (47) og til hans afhandling Zur Ehrenrettung der Xanthippe i Vorträge und Abhandl. s. 51 fg., samt til Josef Ogórek De Socrate marito patreque familias (1877), der i dette punkt kommer omtrent til samme resultat som Zeller.

157. Af navnene er kun *Lamprokles's* overleveret os fra samtiden, nemlig Xen. Apomn. 2, 2, 1. Efter Plutarch (*περὶ δαμ. Σ.* kap. 21) var denne død før Sokrates. Hvis dette var rigtigt, maatte Sokrates have haft fire sønner; isaafald kunde godt den ældste (Lamprokles) have været adskilligt ældre end den, der i *Apol.* 34 D omtales som *μειράκιον ἤδη* og i *Faidon* 116 B som *μέγας*, og da kunde ogsaa tiden for Sokrates's egteskab rykkes noget tilbage, skjønt neppe saa langt, som hos Ogórek, der (l. c. 24 fg.) af det nævnte sted hos Plut. og af andre, men lidet sigende, grunde slutter, at Sokrates maa have været gift længe før aar 420, og at han mindst maa have haft to børn før 415. Meiners (*Geschichte der Wissenschaften in Griechenland u. Rom*, 1782, II, 521 fg.) mener, at Sokrates har haft mindst fem sønner, og anfører for denne mening ikke, som Ogórek siger, intetsonhelst argument, men vistnok et meget svagt, nemlig at efter det nævnte sted hos Plut. var *Lamprokles* og efter Stobaios *Anthol.* 106 (Gaisfords udg. 108, 74) *Sofroniskos* død før Sokrates, og efter Platon var det jo tre sønner, som overlevede ham. Dette sidste er naturligvis det eneste sikre.

158. Seneca ep. 104, 27. Saml. Plut. Cato maior 20.

159. Sml. Bøckh *Staatshaushaltung d. Athener* I, 157—162 (1ste udg. 120—123).

160 (s. 77). *Diog. Laert.* 2, 74. Sml. *Welcker Kl. Schr.* II, 426 og *Zeller* II, 54—55 (49).

162. Xen. *Apomn.* 1, 2, 1. (Sml. *Oikon.* 2, 3, hvor han takserer sin hele formue til 5 miner).

162. Xen. *Apomn.* 1, 6, 1—10.

162 b. Se *Christensen Sofisterne* s. 33 og *Blass Die att. Beredsamkeit* I, 82.

163. *Βλαῦται* (Plat. *Symp.* 174 A). Se *W. A. Becker Charikles* (2den udg.) III, 226.

- 164 (s. 78). Efter Cobets rettelse (opt. i Schenkls udgave).
- 165 (s. 79). Sml. Nägelsbaeh N. Th. s. 7.
- 165 b. Xen. Apomn. 1, 6, 11—14.
166. Diog. Laert. 2, 27.
- 167 (s. 80). Skyerne v. 412 fg.
168. Plat. Sympos. 215 A fg.
169. Plat. Theait. 143 E (sml. Menon 80 A).
170. Xen. Sympos. 5, 5—7 (cfr. 4, 19).
171. Ibid. 2, 16—19.
- 172 (s. 82). Sml. dialogen Alkibiades I og det sted i Platons Staten (492—493, se ovenfor s. 45) som udvikler, hvorledes det er samfundet, som fordærver den unge, ikke den enkelte lærer. Lehrs (Platos Phädrus und Gastmahl, s. XVI) siger, at dette sted er som skrevet om Sokrates og Alkibiades.
173. Od. 12, 39—54 og 158—200.
- 174 (s. 84). Od. 4, 242.
- 174 b. Jeg læser *νέων* istedetfor *ἰώνων* (se Hugs udg. s. 186 og 222).
- 175 (s. 85). Symp. 174 D—175 C.
- 175 b. Sml. Schenkl Die politischen Anschauungen des Euripides s. 38.
176. Plutarchs fortælling om disse begivenheder ved Potidaia og og Delion (Alkib. 7) hviler uden tvil paa dette sted i Symp. (Strabons og Diog. Laert.'s beretning om, at Sokrates ogsaa har reddet *Xenofons* liv — ved Delion — antages af de fleste nyere forskere for at bero paa en forveksling med historien fra Potidaia; efter den ovenfor s. 23**) fulgte beregning vilde Xenofon paa den tid ikke været mere end omkring 6 aar gammel).
- 177 (s. 86). Skyerne 359 fg.
- 178 (s. 87). Xen. Apomn. 4, 4, 6. Sml. Plat. Gorg. 490 E.
- 178 b. Xen. Apomn. 4, 8, 11. Mod (Dindorfs og) Schenkls mening, at dette kapitel er uegte, se Breitenbach i Fleckeisens Jahrb b. 115 (1877), s. 473—476.
- 179 (s. 88). Forchhammer dog naturligvis undtagen.
180. Hegel Gesch. d. Phil. II, 54.
181. Ogsaa om lignende tilbud fra *Skopas* og *Eurylochos* i Thessalien ved Diog. L. (2, 25) og andre at fortælle. Archelaos's tilbud omtales allerede af Aristoteles; se Zeller II, 55 (49).
182. Om Archelaos's forbrydelser se Plat. Gorgias 471 A—C.
183. Seneca Benef. 5, 6, 2 fg.

184 (s. 89). Plut. Alkib. 17.

184 b. Grote (VIII, 630) siger om Sokrates: „His negative political doctrine is not to be mistaken; he approved neither of democracy nor of oligarchy“. Om at han ikke herved overtraadte nogen lov om borgernes forpligtelse til at tage parti under indre stridigheder. se Zeller II, 188 (157).

185. Ailianos *Hist. for* 3, 17.

185 b. Xen. Apomn 1, 2, 60.

186. Sml. Grote VIII, 645 fg.

187 (s. 90) Xen. Apomn. 1, 2, 31 fg.

188 (s. 91). Blandt de flere personer af dette navn, som omtales, var ogsaa en digter, der spottes af Aristofanes (Frøerne 1302, og flere steder i fragm.). Om dette er den samme som Sokrates's anklager, kan man ikke vide; det er ikke usandsynligt, at denne sidste har været yngre, og nogle har formodet, at han var en søn af hin digter; saaledes Hermann*) og med ham Zeller II, 160 (131); i ethvert fald hed ogsaa hans fader Meletos, se nedenfor noten til *Apol.* 24 B. (At *Meletos*, ikke *Melitos*, er den rette skrivemaade, er siden Hermann almindelig erkjendt.

189 (s. 92). Plat. Euthyfron 2 B—3 A.

189 b. Se Grote VIII, 177 (og Forchhammer Die Athenen und Sokrates s. 80—81).

190. Plat. Menon 90 A—B.

191. Xen. Hellen. 2, 3, 42. 44; Lysias mod Agoratos 78 fg. o. fl.

192 (s. 93). Isokrates mod Kallimachos 23.

193 (s. 94). Plat. Menon 94 E—95 A.

194. Den pseudo-xenofontiske *Apol.* Socr. 29—31.

195 (s. 95). Se Grote VIII, 633 fg. og 679 fg., Zeller II, 187 (156) og de der citerede steder; sml. Hovgaard Det attiske Retsvæsen med Hensyn til Religionsforseelser (i Indbydelsesskrift fra den videnskabl. Realskole i Aarhus 1851), s. 7 fg. og 12 fg.

196. Sml. Curtius Griech. Gesch. III, 111 fg. og Alberti Sokr. s. 159 med Grote VIII, 411 fg.

197 (s. 96). Se Rehdantz's indledn. til Xen. Anabasis (4de oplag), anm. 111.

198. Aischines mod Timarch 173. Se dog Zellers be-

*) Hvis undersøgelse De Socratis accusatoribus (Göttinger-program 1854) ikke har været mig tilgængelig; dens resultater synes dog at være gaaet over i andre verker, saaledes Zellers og Albertis (Sokrates s. 174 fg.).

merkning om dette udsagn II, 176 (146). — Om Sokrates's forhold til Kritias og Alkibiades sml. Xen. Apomn. 1, 2, 12—48.

199 (s. 97). Xen. Apomn. 4, 8, 4 fg.

200. Alberti (Sokrates, s. 60) mener, at Xen. her er mindre „sachgetreu“ og har forvekslet med det, som omtales i Plat. Apol. kap. 31. Neppe rimeligt.

201. Cic. de or. 1, 54, 231.

202 (s. 98). Jeg finder det overflødigt nu — efter alt, hvad der i de senere decennier har været skrevet herom, — at levere nogen begrundelse af denne paastand og imødegaa Asts sterke angreb baade paa *Apologiens* og *Kritons* egthed (Platons Leben und Schriften, 1816, s. 474 fg.) eller Schaarschmidts tvil derom (Die Sammlung der platonischen Schriften, 1866, s. 376 fg.). De vigtigste indvendinger mod Apologien har jeg taget hensyn til ved indholds-oversigten s. 182 fg.; jeg kan ikke forstaa andet, end at det er sandt, hvad Steinhart siger, at „Platons hoher Geist Jedem, der nicht durch vorgefasste Meinung sich verblenden liess, aus jedem Worte der Rede klar und vernehmlich genug entgegenentou“ (indledn. til Apol. s. 245).

203. Köchly's overdrivelse (Akad. Vortr. u. Reden I, 362 fg.), at Sokrates har opbudt alt for at sætte sin domfældelse igjennem, saavel som Grotes og andres mening, at han paa forhaand har vidst eller ønsket, at han maatte blive dømt til døden, er træffende imødegaaet af Zeller II, 162 (132) fg.

204 (s. 99). Se ovenfor anm. 11.

205 (s. 100). Faidon 58 A—C.

206. Xen. Apomn. 4, 8, 2.

207 (s. 102). Se navnlig Steinharts indledning (Hieron. Müllers Platon's Werke II, 291 fg.) og Alberti Sokrates s. 7.

203 (s. 103). Det er en voldsom misforstaaelse, naar man har troet, at Sokrates „manglede kjærlighed“, eller endog sagt, at „da hjertet ikke talte i ham, fandt han aldkig gjenklang i hjerterne“! Goulburn (se anm. 135) s. 78.

209. Om det historiske i *Faidon* se Alberti Sokrates s. 187; jeg hidsætter denne sætning: „Die Gruppierung und die Benutzung charakteristischer Züge für den Effect und Zweck des Bildes stand bei ihm (Platon); Erdichtung derselben ueberschritt das Maass des Zulässigen; wo in der bezeichnendsten Vergegenwärtigung Detailzüge erkennbar, da sind sie auch geschichtlich.“

210 (s. 104). Hegel (Gesch. d. Phil. II, navnlig s. 100 og 121), Baur (l. c. 362 fg.) o. fl. Sml. Zeller II, 192 (161) fg.

211. Zeller II, 189 (158).

212 Gorgias 504 B fg., Staten 444 C—E etc.

213 (s. 105). Theait. 176 B.

214 (s. 106). Troels Lund (Om Sokrates's Lære og Personlighed, s. 210 fg.) fremstiller udførlig Xenofons „Verdensopfattelse“ og betegner den som „et i mange Henseender mærkeligt Phænomen indenfor den græske Philosophi“. Andre finder derimod hos Xen. en fuldstændig „Mangel an allem philosophischen Bewusstsein und philosophischen Standpunkt“ (Ribbing Socr. Studien I, 51). A. Krohn (se anm. 115) forkaster det meste af Apomnemoneumata og deriblandt ogsaa de herhen hørende afsnit (1, 4 og 4, 3).

215. Cicero Tusc. 3, 4, (8). (Socrates) a quo haec omnis quae est de vita et de moribus philosophia manavit.

215 b. Bröchner (se anm. 125) s. 202.

216 (s. 107). Diog. Laert. 6, 11 og 51.

217. Xen. Apomn. 1, 5, 4.

218. Diog. Laert. 6, 105.

219 (s. 109). Min fremstilling af Platons liv er lidet selvstændig. Jeg har næsten ganske fulgt Steinharts Platons Leben (9de bind af Hier. Müllers Platon) med benyttelse af enkelte andre hjælpemidler, navnlig Susemihls recension af Steinharts verk (i Bursians Jahresbericht I, 547 fg.) og 3dje udgave af Zellers Phil. d. Griechen, 2det bind. Jeg giver derfor i dette afsnit ikke henvisninger til de gamle kilder, undtagen hvor et eller andet sted udtrykkelig er anført i Teksten. (Susemihl finder med andre anmeldere, at „Steinhart ligesom Zeller i det hele taget har fundet en heldig middelvei mellem blind tro paa de gamle efterretninger og v. Steins og Schaarschmidts ligesaa blinde og ukritiske vantro“).

220. Se Zeller II, 338 fg.

221 (s. 110). Arist. Metaf. I, 6, 987 b. Denne efterretning modbevises ikke, som R. Chrstensen vil (Sofisterne s. 262'), deraf, at Herakleitos's og andre filosofers lære saagodtsom ikke omtales i Platons tidligere dialoger. Sml. Schaarschmidt (l. c. 79—80), hvis videre slutninger af denne Aristoteles's notis dog ikke har gjort noget indtryk paa mig.

222 (s. 114). Plat. Tim. 23 C. og fl. a. steder, cit. hos Zeller II, 786 fg. (600); sml. ogsaa s. 793 (606).

223 (s. 115). Cic. Nat. Deor. 2, 12.

224 (s. 116). Diog. L. 3, 41.

225. Athen. 12, kap. 69 (548 a), sml. 10. kap. 14 (419 d).

225 b. Se Teüffels Uebersicht der plat. Literatur (Tubingen 1879).

226 (s. 117). Om mythernes betydning i Platons skrifter se navnlig Zeller II, 483 (363) fg.

227. Sml. Welckers træffende bemærkninger i den ovenfor citerede afhandling, Kl. Schr. II, 425.

228 (s. 118). Lehrs Plato's Phädrus und Gastmahl s. XVII fg.

229. Baur (l. c. 351 o. fl. st.) overdriver dette derhen, at Sokrates har for Platons filosofi den samme betydning som Kristus for kristendommen, han er selv „die lebendig gewordene Idee“, o. s. v.

Anmerkninger til oversættelserne.

Til Sokrates's forsvarstale.

Kap. 2, Steph. I, p. 18 B. Med Hermann o. fl. har jeg udeladt ikke alene *μᾶλλον*, men ogsaa *οὐδὲν ἀληθές*.

— p. 18 C. Om den grammatiske forklaring se Christensen Schmidt i Nord. tidsskr. f. filol., n. r., II, 124 fg.

— p. 18 D. Om betydn. af *ἐλέγξει* se Aisch. Choeph. 837 (851).

Kap. 3, p. 19 C (note 3). Sml. Matthias Claudius's oversættelse „und um einen Process weniger mit dem M. zu haben.“ Jeg følger Crons interpunktion og i det væsentl. ogsaa hans forklaring, Krit. u. exeget. Bemerkungen s. 83 fg. (Schanz sætter ordene i klammer, „quia sanam interpretationem spernunt“). Se ogsaa „Tillæg“ s. 297.

Kap. 4, p. 19 E. Jeg beholder *οἶός τ' ἔστιν*.

— p. 20 A (note 3). Om *Kallias* og hans slegt se Böckh Staats-haush. d. Athener I, 629–632 (1ste udg. II, 13–16).

— p. 20 B (note 4). Om de forskjellige forfattere af navnet *Euenos* se Bergk Poetae lyrici Gr., 3dje udg., s. 596 fg. (sml. Alberti Sokrates s. 33)

— p. 20 C. Jeg beholder med *Cron* (se Krit. u. exeg. Bem.) og Stallbaum (i 4de udg.) de bedste haandskrifters læsemaade *ἔχοι — διδάσκει*.

Kao. 5, *ibid.* *Ἐὶ μὴ τι ἐπραττες ἀλλοῖον ἢ οἱ πολλοί*. Se Stallbaum, *Cron* og — om forstaaelsen af *σοῦ γε οὐδὲν πραγματευομένου* — navnlig W. Wagner („Platos Apology of Sokrates and Crito“). Schlyter („De initio cap. Vti Platonis Ἀπολογίας Σωκράτους recte constituendo“ Lund 1868) finder

med Cobet (*Variae lectiones* s. 299) o. m. a. haandskrifternes tekst umulig og foreslaar: — — — γέγονεν· εἰ δὴ τι ἔπραττες ἄλλοῖον ἢ οἱ πολλοί, λέγε οὖν (eller νῦν) ἡμῖν, τί ἔστιν, — eller subsidiært: εἰ δὲ μή, τί ἔπραττες ἄλλοῖον ἢ οἱ πολλοί; „prorsus improbabilia“, siger Schanz medrette.

— p. 20 E. “Ὁν ἂν λέγω omtr. = ὄν μέλλω λέγειν Symp. 177 A. Sml. Od. 1, 158 og mange andre homeriske steder. (Liebhold (*Philologus* b. 34) retter τὸν λέγοντα til τὰ λεχθέντα.)

Kap. 6, p. 21 A (note 4). Orakelsvaret anføres af schol. til Skyerne v. 144 og (uden det første vers) af Diog. Laert. 2, 37.

— p. 21 C. Καὶ διαλεγόμενος αὐτῷ. Schanz, som (i *Studien zur Gesch. des plat. Textes* s. 34 fg.) træffende imødegaaer We x's forslag om at drage disse ord ind i relativsætningen og altsaa slutte parentesen med αὐτῷ, anser dem for et glossem til διασκοπῶν og vil stryge dem. Neppe nødvendigt; anakoluthien er ingenlunde af de haardeste; sml. Xen. *Anab.* 3, 2, 12.

— p. 21 D. Ὡσπερ οὖν οὐκ οἶδα. Cobet (*Var. lect.* p. 299) nævner dette οὖν som eksempel paa de mange utvilsomme παρεμβεβλημένα i Apologien; desuagtet beholdes det af alle de nyere udgivere; (Stallbaum sml. *Faidr.* 242 E., εἰ δ' ἔστιν, ὥσπερ οὖν ἔστι, θεὸς ἢ τι θεῖον ὃ Ἔρως, og oversætter „wie er es denn nun einmal ist“; lidt anderledes er Crons forklaring.)

— ibid. Om γ' οὖν (for γοῦν) se Cron (7de udg.) og Baumlein *Partikeln* s. 174 og 188.

Kap. 7, p. 21 E (note 1). Om ῥῆ τὸν κύνα se Lehrs „*Platos Phædrus und Gastmahl*“. Anhang 1.

— p. 22 A. Stephanus, Madvig (*Advers. crit.* I, 368) og med dem Schanz retter til ἵνα μή μοι καὶ ἀνέλεγχτος, Trojel ἵνα μή μοι ἀν., Hermann ἵνα μοι καὶ ἐλεγχτός, Liebhold ἵνα μηκέτι ἀνέλεγχτος etc. Jeg tror, at haandskrifternes ἵνα μοι καὶ ἀνέλεγχτος bør beholdes: det kom nu til at se ud, som om (NB. ὥσπερ) hans formaal var at bringe det paa det rene, at orakelsvaret ikke engang (NB. καὶ) kunde gjendrive, — altsaa ganske det modsatte af, hvad der fra først af var hans hensigt (kap. 6). „Qui μή inferciunt, ironiae Socraticae vim infringunt“ (Wohlrab).

Kap. 9, p. 23 A. Πρός (i προσεχρησθαι) om det, der ikke nødvendig hører til sagen; anvendelsen af eksemplet kommer til som en illustration. (Dette til svar paa Crons og

Wagners indvendinger mod Wolfs slaaende konjektur *τοῦτ' οὐ* for *τοῦτον*).

- Καρ. 10*, p. 23 C. *Αὐτόματοι* slutter sig vistnok nærmest til *χαίρουσιν*, men *ἐπακολουθοῦντες—χαίρουσιν* hører saa nær sammen (de unge følger mig, fordi de *χαίρουσιν* etc.), at meningen træffes, ogsaa om man i oversættelsen drager *αὐτόματοι* hen til *ἐπακολουθοῦντες*. (Pfuhl i Neue Jahrb. b. 87 (1863) s. 417 fg. forstaaer *εἴτα* rent temporalt og *αὐτοί* = for sig selv, altsaa i sterk modsætning til det følg. *ἄλλους*. Se dog Crons modbemærkninger *ibid.* s. 857 fg. og sml. *Staten* s. 539 B: *καὶ μιμούμενοι τοὺς ἐξελέγχοντας αὐτοὶ ἄλλους ἐλέγχουσι* etc.)
- p. 23 D. Sml. *Xen. Apomn.* 1, 2, 31.
- p. 23 E. *Ξυντεταγμένως* har bedre haandskrift-autoritet end *ξυντεταμένως*. Om betydningen af udtrykket („composite et meditate“ Heindorf) se *Cron Krit. u. exeg. Bem.* s. 92.
- *ibid.* *Νῦν* findes kun i faa haandskrifter (deriblandt ikke de bedste) og kan let være kommet ind paa grund af det sedvanlige i forbindelsen *καὶ πάλαι καὶ νῦν*.
- p. 24 A. *Τοῖς αὐτοῖς ἀπεχθάνομαι*. Jeg finder ikke nogen rettelse nødvendig. Præsens maa her urgeres: ligesom han før paadrog sig fiendskab, saaledes gjør han det fremdeles af samme grund, nemlig ved denne sin maade at tale paa.
- Καρ. 11*, p. 24 B. Om man læser *ἔστιν* eller *ἔστω*, er ligegyldigt for meningen; (sml. *Schanz Novae commentationes Platonicae* s. 160).
- p. 24 C. Sml. *Diog. Laert.* 2, 40 (og *Xen. Apomn.* 1, 1, 1): *Ἡ δ' ἀντιωμοσία τῆς δίκης τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον ἀνάκειται γὰρ ἔτι καὶ νῦν, φησὶ Φαβωρίνος*), ἐν τῷ μητρώῳ**). Τάδε ἐγράψατο καὶ ἀντιωμόσατο***) Μέλιτος Μελίτου Πιθνεὺς Σωκράτει Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν ἀδικεῖ Σωκράτης οὐς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος (hos *Xen.* εἰσηφέρων) ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων τίμημα θάνατος.*

*) Lærd polyhistor fra Hadrians tid.

**) Et tempel for „Gudernes moder“ ved torvet i Athen; indenfor denne helligdoms omraade laa statsarkivet og rimeligvis ogsaa raadhuset, τὸ βουλευτήριον. (Se C. Wachsmuth *Die Stadt Athen I*, 163.)

***) Gammel rettelse for ἀνθρωπολογήσατο.

Kap. 12, p. 25 A. Om tillægget *οἱ ἐκκλησιαστικαὶ* siger Cobet (Var. lect. s. 299): „sunt qui hoc Platonem ipsum addidisse serio credant“; alligevel har ordene fremdeles ligesaavel sine forsvarere som sine angribere, og der gives gode grunde baade for og imod; (se Crons Bem. og Stallbaum). Spørsmålet hører vistnok til dem, som ikke kan afgjøres; ved oversættelse falder det i ethvert fald lettest at gaa disse ord forbi.

Kap. 14, p. 26 D. Ἀναξαγόρου οἶον κατηγορεῖν. Om tankegangen se Cron. Jeg forstaar ikke, hvorfor Baiter har villet rette Ἀναξ. til Σωκράτους, endnu mindre, hvorfor Schanz (Stud. s. 35) stryger det og finder det „unbegreiflich, wie man das wort so lange ungestört im Texte belassen konnte.“ Om Anaxagoras's levetid se Zeller I, 865 fg. (663). Hans komme til Athen falder maaske (efter Diog. Laert. 2, 7) omkring aar 462 (se Zeller I, 871). Hans forklaring af solen og maanen Diog. Laert. 2, 8; sml. Xen. Apomn. 4, 7, 7.

— p. 26 E (note 3). Allerede ἐνίοτε taler sterkt for den forklaring af ἐκ τῆς ὀρχήστρας, som er fulgt i oversættelsen. Prisen — en drakme — vilde ogsaa være paafaldende liden, dersom talen var om bøger. Bœckh (Staatshaush. d. Athener, 2den udg. I, 153, 1ste udg. I, 118), som af dette sted slutter til bøgernes pris i Athen, synes dog selv at have fundet denne pris paafaldende lav og navnlig vanskelig at forene med den høie pris paa papir*), og hans forsøg i „Verbesserungen und Nachträge“ (s. IV) paa at forklare dette „auf den ersten Blick schwer begreifliche“ kan neppe tilfredsstillende mange. Tilføielsen af εἰ πάνυ πολλοῦ synes at gjøre det endnu mindre tænkeligt, at her er tale om bøger. Heller ikke findes der, saavidt jeg ved, nogen antydning af, at der har været solgt bøger enten i theatrets orkester (hvad der i sig selv er lidet sandsynligt) eller paa den terrasse ved torvet, som ogsaa kaldtes ἡ ὀρχήστρα (om denne se C. Wachsmuth Die Stadt Athen I, 170—172), skjønt dette sidste jo godt kunde være muligt**) Jeg holder mig altsaa i fortolkningen af dette meget omtvistede sted til Forster (cit. hos Wohlrab) og Stallbaum og kan ikke være enig med Wiehe i, at deres fortolkning er „tvungen.“ Der er en klimax i Sokrates's ord: man skulde tro, det var Anaxagoras, du havde

*) Sml. dog herom Becker Charikles II, 286.

**) Denne formodning er først fremsat i Wiehes udg. efter H. N. Ulrichs.

anklaget, ikke mig; thi enhver dannet mand ved jo, at hans bøger er fulde af disse lærdomme, som du sigter mig for; ja dette, som altsaa de unge efter din mening lærer af mig, er saa almindelig kjendte og saa godtkjøbs lærdomme, at man endogsaa af og til kan faa dem (for en drakme, om det kommer høit) fra theatrets orkester, hvor de kommer frem i (en Euripides's og andres) tragedier. Forster tænker sig, at Sokr. maaske specielt sigter til et bestemt sted hos Euripides, nemlig Orestes 981 fg. (ed. Nauck), hvor man har ment, at han har villet fremstille Anaxagoras's lære om solen.

Kap. 15, p. 27 D (note 2). Symposion 202 E. De vigtigste andre steder, hvor Platon taler om dæmonerne, er opregnet hos Zeller II, 791⁵) (604⁴).

— p. 27 E. Jeg antager med Hermann o. m. a. τὸς ἡμιόνοος for et indskud, som hviler paa misforstaaelse. Om der læses ἦ eller καὶ eller ἦ καὶ, er for meningen ligegyldigt.

— *ibid.* Jeg tror (i modsætn. til Schanz, Stud. s. 35), at ταῦτα i ethvert fald er rigtigt, og at, om noget skal stryges, maa det (som Hermann o. fl. vil) være τὴν γραμμὴν ταύτην. Ikke det, at Mel. overhovedet har fremført sin klage, men det, at klagen just har faaet dette indhold, er det, som her maa akcentueres; det er dette, der kun kan forklares som en πείρασις eller af mangelen paa noget ἀληθές ἀδίκημα at beskylde Sokrates for.

— p. 28 A (note 3). Hes. Ἔργα καὶ ἡμέραι 158.

Kap. 16, p. 28 C (note 1). Sml. Plat. Symposion 179 E. og Aischines κατὰ Τιμάρχου 145 (ed. Francke). Saavel Platon som Aischines lægger noget mere ind i de homeriske steder (Il. 18, 90 fg. og 9, 410 fg.), end de i virkeligheden indeholder. (ὦ παῖ foran εἰ τιμωρήσεις udeladt med Schanz).

Kap. 17, p. 29 C. Jeg beholder ἄν (ἤδη ἄν ὑμῶν) og forstaaer det som Stallbaum og Cron.

— p. 30 B (note 11 og 12). Platon Gorgias. 499 E og Xen. Apomn. 1, 2, 8.

Kap. 18, p. 30 C. Δύναιτο. Sing. er haardt, efterat begge navne — Meletos og Anytos — er nævnt; men δύναιτο har daarlign autoritet, og det er lidet rimeligt, at det skulde blevet rettet til det vanskeligere δύναιτο. Snarere skulde jeg formode, at Platon her som saa ofte kun har ladet Sokrates nævne Meletos, (at altsaa ordene οὔτε — οὔτε Ἄνντος skyldes en uheldig emendator); er først Anytos nævnt, kan man i

det følgende vanskelig tænke paa Meletos alene, og ligeoverfor en saa anseet mand som Anytos vilde dog en bemærkning som den om *χείρων ἀνήρ* være en for drøi uforkammethed.

Kap. 18, p. 30 E. „Komisk“; sml. Symp. 189 B, hvor *γελοῖα* modsættes *καταγέλαστα*. Ὑπὸ τοῦ θεοῦ forbigaaet efter Hirschig o. fl.

— *ibid.* Om *μύωψ* her betyder bremse eller pig, spore, derom er udførlig disputeret af mange fortolkere og deres recensenter; Cron (Krit. u. ex. Bem.) anfører nogenlunde fuldstændig grundene for og imod begge meninger; for „bremse“ taler udtrykkene *προσκειμενον, τινός, προσκαθίζων* og ogsaa, synes mig, *χρούσαντες*, som Hermann lidet heldig har rettet til *ὀρούσαντες*. Se „Tillæg“ s. 297.

— p. 31 B. Om *μέντοι* og *εἶχον* se Cron Bem.

Kap. 19, p. 31 D (note 1). Af den omfangsrige litteratur om Sokrates's daimonion skal jeg kun (næst efter at gjøre opmærksom paa, at Zellers behandling af dette punkt har undergaaet en væsentlig omarbeidelse i 3dje udgave), nævne S. Ribbings afhandling (Socratische Studien II) i Upsala universitets årsskrift 1870. Den giver bl. a. i en overskuelig form en kort fremstilling af de tidligere opfattelser og rigtig holdig litteratur-anvisning. (*Albertis* Sokrates, som har et særskilt kapitel om „daimonion“, har R. ikke kjendt og maaske ikke endnu kunnet kjende).

Kap. 20, p. 32 A. Det dobbelte *ἄμα* er vanskeligt, og der er forsøgt en mængde rettelser; (foruden de hos Schanz og Wohlrab anførte kan merkes Liebholds *τὰμα* istedenfor det første *ἄμα*, Philologus b. 34); Schanz læser nu (Jahresber. XVII, 216) med cod. Ven. *δὲ ἄμα καὶ ἀπολοίμην*. — *ibid.* Jeg beholder *δικαιικά* (Herm. οὐ δικ.) og forstaar det omtrent som Cron. (Sml. Sofist. 225 B).

— p. 32 B (note 3). Om disse begivenheder fortæller Xen. Hellen. 1, 6, 27 fg. og 7, 1 fg., Apomn. 1, 1, 18 og 4, 4, 2 og Diod. Sic. 13, 100—102. Se forøvrigt Grote Hist. VIII, 238—285. (*Ordene καὶ ἐναντία ἐψημισάμην* har jeg efter Hermann o. m. a. forbigaaet).

— p. 32 C (note 9). Se Xen. Hell. 2, 3, 39.

Kap. 22, p. 33 C. Om interpunktionen efter *εἶπον* se Cron (7de udg.) mod Stallbanm o. a.

— p. 33 D (note 4). *Kritobulos* i Oikonomikos og i Apomn. 2, 6, *Epigenes* *ibid.* 3, 12.

— note 5. Sml. Lehrs Pop. Aufs. s. 215 (2den udg. 403).

Καπ. 22, p. 34 A (note 7). Om Theages Staten 496 B.

Καπ. 23, p. 34 C. Ἐγὼ δὲ ἄρα. Om denne brug af ἄρα se Cron Bem. og Baumlein Griech. Part. p. 26 („ἄρα erscheint bei der Gliederung einer Periode in μέν und δέ, wo diese in ein widersprechendes Verhältniss treten;“ — — — „es druckt aber auch hier die unbezweifelte Gewissheit aus“. Baade her og 37 D, Kriton 46 D, Faidon 80 D og mange andre steder synes ἄρα væsentlig at tjene til sterkt at fremhæve modsætningen (sml. Stallb. til sidstnævnte sted), netop derved, at det betegner denne som noget selvfølgeligt, eller som noget, der fremgaar af den persons eller tings væsen, hvorum talen er.

— ibid. (note 1). Xen. Apomn. 4, 4, 4.

— p. 34 D (note 2) Od. 19, 163.

— p. 35 B, note 4. Se Plut. Perikles kap. 32.

Καπ. 24, p. 35 D. Ἄλλως τε μέντοι νῆ Δία πάντως. „Quam copiam et ubertatem quis est quin ferat molestissime?“ Saaledes Stallbaum, der forklarer tilblivelsen af den tekst, som nu foreligger i de bedste haandskrifter, saaledes, at to læsemaader, ἄλλως τε μέντοι og ἄλλως τε πάντως, er blandet sammen „adscripto etiam νῆ Δία“. Men hvorledes nogen til al denne „copia“ ogsaa skulde falde paa at tilføie νῆ Δία, er vanskeligt at tænke sig. Skulde der maaske i dette νῆ Δία πάντως skjule sig et διαπαντός?

Καπ. 25, p. 36 A (note 2). Diog. Laert. 2, 41: κατεδικάσθη διακοσίαις ὀρθόζοντα μὲ πλείοσι ψήφοις τῶν ἀπολονουσῶν. Hvis denne tekst kan forklares, maa det være saaledes: han blev fældet med 281 stemmer, som var flere end de frifindende, d. e. som udgjorde majoritet. Dette er vistnok meningen, men udtrykket er unegtelig paafaldende. Köchly (Akad. Votr. u. Reden I, 370) vil indskyde ἐξήζοντα δυοῖν foran ψήφοις (281 stemmer, det er 62 flere end de frifindende), hvilket bifaldes af Cron. — Om dette sted og om Sokrates's ord εἰ τριάκοντα μόναι etc., navnlig om læsemaaden τριάκοντα, som nu næsten overalt har fortrængt den ældre vulg. τρεῖς, henvises fortrinsvis til Cron (Bem.). Ὡς ἔοικεν betyder vel i denne sammenhæng saa meget som „omtrentlig.“

Καπ. 26, p. 36 B. Τί οὖν; τί ἀξίός εἰμι etc. Saaledes med de fleste og bedste haandskrifter.

— p. 36 C. Jeg tror — trods Crons Bem. —, at det ikke er muligt at beholde de bedste haandskrifters ὄντα, og læser

altsaa med de allerfleste udgivere *ίόντα*. I det følgende vil Hermann slette *ένταύθα ήα*, men *δέ* kræver et verbum finitum (se Schanz Stud. s. 35); Gertz og Siesbye (hos Trojel) samt Schanz og efter ham Wohlrab udelader *ίών*, hvad der var rimeligere, men dog neppe er nødvendigt (se oversættelsen; egtl. „men derimod gaaende til det at — — har taget den vei“); vistnok er udtrykket „abundant“ og tillige stillingen af *ίών* paafaldende, men begge dele stemmer med den eiendommelige stil paa dette sted.

Καρ. 26, p. 36 D. Jeg har oversat efter Liebholds konjektur (i Philol. b. 34) *γε άλλο*.

— *ibid.* I anmerkningen om *Prytaneion* (note 3) har jeg væsentlig fulgt Curt Wachsmuth Die Stadt Athen im Alterthum, s. 464 fg., 472 fg., 480, 490 o. fl. st.

Καρ. 27, p. 37 B. Jeg læser *έλωμαι τι ών εδ οίδα κακών όντων, τούτου τιμησάμενος*; (Begrundelsen af denne læsemaade vilde her tage for stor plads).

Καρ. 28, p. 38 B (note 3). Se Böckh Staatshaush. d. Athener I, 502 (1ste udg. 411) og II, 104 (237). — At Sokrates virkelig har stillet et (ironisk) forslag om en mult af 1 mine og derpaa efter vennernes opfordring foreslaet 30 miner, er der — trods den modsatte forsikring i den pseudo-xenofontiske Apologi 23 — ingen grund til at betvile. Ingen kunde vide bedre besked end Platon, som selv var tilstede, og som visselig hverken i Apol. eller Kriton tildigter facta. — At man senere har gjort Sokrates's 100 drakmer til 25 (Diog. Laert. 2, 41), er af denslags „Bessermachen“, som vi saa ofte møder i sagn og rygter.

— (note 5). Diog. Laert. 2, 42.

Καρ. 29, p. 39 A. *Ψῶν* udeladt med Wagner, Schanz, Wohlrab og Cron (i 7de udg.) efter de bedste haandskifter.

— p. 39 B. Jeg ser ikke tilstrækkelig grund til (efter Heindorfs konj.) at læse *έγώ τε* istedenfor handskrifternes *έγωγε*.

Καρ. 30, p. 39 C (note 1). Se II. 16, 851 fg. og 22, 358 fg.

— *ibid.* Jeg har oversat efter vulg. *είργάσασθε οίόμενοι*, men vil dog gjøre opmærksom paa Winckelmanns af Schanz optagne konjektur *είργάσασθέ με*. I mange haandskrifter — ogsaa af de gode. — staar nemlig et *με* efter *οίόμενοι*, i Bodl. synes det at være udraderet. (Hermann *οίόμενοι μὲν*).

Καρ. 31, p. 40 B. De ældre udgavers *ταύτην* (for *αύτην*) er igjen

optaget af de nyeste (undtagen Wohlrab); det giver bedre mening og mangler heller ikke støtte i haandskrifter.

- Kap. 32, p. 40 C.* *Τοῦ τόπου τοῦ ἐνθέρου.* Til Schanz's bemærkning (Stud. s. 32) sml. Cron Krit. anh. til 7de udgave. (Til note 2 sml. Plat. Staten, 330 D fg.)
- p. 40 E (note 3). Aristot. eth. Nicom. 3, 6, 6, (1115 a), citeret af Wohlrab efter Förster.
  - ibid. (note 4). Sml. Nägelsbach Homerische Theologie, 2den udg. s. 412; Nitzsch Anmerk. Zu Homers Odyssee III, 182.
  - ibid. (note 6). Eug. Bersier Udvalgte Prædikener, paa Dansk ved A. T. Boye, s. 108 („Sermons“ vol. I).
  - p. 41 B. Jeg følger Madvig (Adv. crit. I, 368), som sætter komma efter *τέθνηκεν*, punktum efter *ἐξείνων* og efter *εἴη*, komma efter *ἔστι δ' οὐ* og sletter *δὲ* efter *πόσω* „incipit Socrates universe de toto genere: *ἐξετάζονται διαίγειν*, deinde pro sententiæ exitu ad hoc initium accommodato (*ἐπὶ πόσω ἂν τις δέξαιτο*;) transit ad singulos commemorandos“. Derimod har jeg med Trojel og de fleste andre beholdt de bedste haandskrifters *ἀηδὲς* (Madv. *ἀηδὲς*).
  - p. 41 C. Med næsten alle de nyere udg. sætter jeg punktum foran *πάντως*.
  - ibid. (note 10). Xen. *Κύρον Παιδ.* 8, 7, 19—22. — Plat. Gorg. 522 E. — Apol. kap. 32—33 er oversat af Cicero i Tuscul. 1, 41; ogsaa Cicero ser i den uvished, hvormed Sokrates udtaler sig om døden, hans sedvanlige ironi, navnlig i slutningsordene *ἀδῆλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ θεῷ*: „scit ipse, utrum melius sit, nam dixit ante; sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum“ (kap. 42). Mange nyere er uenige heri.
- Tilbageblik.* S. 182. Jeg har her foruden indledningerne i udgaver og oversættelser, blandt hvilke navnlig fremhæves Steinharts samt dispositionen hos Cron, især havt nytte af Albertis ofte citerede bog, s. 161 fg. o. fl. st.
- s. 183 nederst. Se Xen. Apomn. 1, 1, 2.
  - s. 184 l. 4 f. n. Se Nägelsbach Nachhom. Theol. s. 429 fg. (Sml. dog Müller-Strübing i Neue Jahrb. 121, 81 fg.) Om hele denne del af anklagen mod Sokrates sml. Hovgaard i det anm. 195 citerede skrift s. 16—20.
  - s. 186 (note). Xen. Apomn. 1, 2.

Til Kriton.

Καπ. 2, Steph. I, p. 44 B (note 2). Diog. Laert. 2, 7.

— *ibid.* I stedetfor haandskrifternes *σοῦ ἐστερηθεῖαι* har de fleste udgivere optaget Salliers rettelse *τοῦ ἐστ.*, fordi artikelen ikke kan mangle ved en af en præposition styret infinitiv. Madvig (*Adv. crit.* I, 369) retter til *σοῦ ἐστερησόμεαι*, fordi *μὲν—δὲ* skal vise, at *χωρὶς* her maa være adverbium; (Schanz retter forøvrigt *ἔτι δὲ* til *ἔτι δὴ* med henvisning til Protag. 324 C (skal være D), hvor der efter en periode, som begynder med *ὡς μὲν οὖν*, fortsættes med *ἔτι δὴ*). Det af Madvig dannede eksempel til bevis paa udtrykkets umulighed (*πρὸς μὲν Ἡροδότῳ ἔτι δὲ καὶ Θουκυδίδῃς λέγει*) er dog ikke analogt, da paa vort sted det logiske subjekt er det samme i begge sætninger. Jeg oversætter efter Asts konjektur *τοῦ σοῦ ἐστερηθεῖαι* („præterquam quod te orbatus ero“; allerede Ficinus „præter id quod te orbatus fuero“).

Καπ. 4, p. 44 E (note 1). Se Xen. *Apomn.* 2, 9.

— p. 45 B. Jeg tror ikke, at nogen rettelse er nødvendig; *Ἐνθάδε* „indicat eos Athenis versari“ (Stallb.), og *οὗτος* antyder jo ofte noget bekjendt, „schon in der Vorstellung Vorhandenes“ (Krüger *Gr. Gr.* 1, § 51, 7, 7); sml. *Faidon* 69 C og de af Stallbaum der citerede steder; her tjener det vistnok nærmest til at betegne, at de omtalte staar de talende nær, ikke i lokal forstand, men ifølge det personlige forhold, „ethisk“.

Καπ. 5, p. 45 E. *Ἐλοήλαθεν* F. A. Wolf med de bedste haandskrifter; se Cron.

— p. 46 A. Crons forklaring, hvorefter *ἡμῶς* er objekt for *διαπεφυγέναι* (at resultatet, muligheden af din redning, er glippet for os, sml. *Charm.* 156 E) synes jeg bestyrkes ved tilføielsen *τῇ ἡμετέρᾳ*.

Καπ. 6, p. 46 B. Paa den Sokrates-herme i Neapel, som er gjenlivet i fotografi foran denne bog, er dette sted *Ἐγὼ—γαίνηται* indhugget; istedenfor haandskrifternes *οὐ μόνον νῦν* læses der *οὐ νῦν πρῶτον*, hvad Schanz har optaget efter Nauck (*Euripideische Studien* I, 139 og II, 30), der anfører parallelsteder (*Eur. Med.* 294 og 443; *Hel.* 947; *Sof. Filokt.* 966) og forklarer forvekslingen deraf, at baade *μόνον* og *πρῶτον* ofte blev betegnet ved *α*.

— p. 46 C (note 2). Efter Cron er *δεσμῶς* etc. epexegete ikke til *πλείω*, men til *τῶν παρόντων*. Neppe muligt.

Kap. 6, p. 46 D. Om ἄρα se anm. til Apol. 34 C (s. 290).

— p. 47 A. Vulg. οὐδὲ πάντων, ἀλλὰ τῶν μὲν, τῶν δ' οὐ udeladt med Schanz efter de bedste haandskrifter (se Nov. Comm. s. 162 og Cron i 7de udgave).

Kap. 7, p. 47 C. Jeg ser ikke tilstrækkelig grund til at slette λόγους.

Kap. 8, p. 48 B. Jeg beholder den nu sedvanlige tekst og replikfordeling: *KP.* Ἀἴλα δὴ καὶ ταῦτα· γαίη γὰρ ἂν, ὧ Σώκρατες. *ΣΩ.* Ἀληθῆ λέγεις. Egentlig: „Ogsaa dette er jo klart nok (en uimodsigelig kjendsgjerning, som Kriton vil akcentuere ligeoverfor den foregaaende udvikling); thi saa kunde nok en ville sige.“ Det er forresten den samme tanke, som Kriton selv har fremsat ovenfor p. 44 D. — (Schanz vil slette γαίη γὰρ ἂν og tager ordene ἀληθῆ λέγεις med til Kritons replik; se Philol. 28, 724).

-- *ibid.* Ἐμοιγε δοκεῖ ἔτι (med Stallbaum etc. efter de bedste haandskr.) ὁμοιος εἶναι καὶ πρότερον (Wex, Madvig l. c. og de nyere udgivere).

Kap. 9, p. 48 E. Jeg følger, som næsten alle de nyere udgivere, Buttmanns og Madvigs konjektur πείσας, (der stemmer med Ficinus's oversættelse). Forøvrigt henvises om dette meget diskutterede sted fortrinsvis til Crons fortale (1ste udg. s. XII, 6te og 7de udg. s. XI) og Bemerk. s. 117 fg.

Kap. 10, p. 49 A. Ordene ὅπερ καὶ ἄρτι ἐλέγετο forbigaaet efter Hirschig og de fleste nyere. Se ogsaa Schanz Studien s. 40. — „Gaaet i vasken“; sml. Paludan Müller (i Dandserrinden): „Hvor blev Principerne? de gik i Vasken.“

— *ibid.* (note 2). Xen. Aponm. 2, 6, 35. — Plat. Gorgias 469 B—C. (Af Statens 1ste bog sml. navnlig 334 B—336 A).

Kap. 12, p. 50 E (note 3). Cic. pro Cluentio kap. 53 (§ 146).

Kap. 13, p. 51 D. Ἀρέσκομεν se Madv. Advers. crit. 1, 369.

— *ibid.* Ἀλλοσε (med udeladelse af ποι) Schanz efter de bedste haandskrifter.

— p. 51 E—52 A. Προτιθέτων — ποιῆ. Anakoluthien kan nok forklares (se især Stallbaum og Cron), men ikke gjengives; alle mig bekjendte oversættelser (fra Ficinus af) tilføier ogsaa et „og“, „men“, „og dog“ eller lignende, eller gjentager „fordi“ med eller uden et tilføiet „siger jeg“, eller forbigaar ganske τούτων οὐδέτερα ποιῆ. Merkeligt nok har jeg ikke seet noget forslag om at indskyde et δὲ efter προτιθέτων.

Kap. 14, p. 52 B. "Ὅτι μὴ ἅπασι εἰς Ἴσθμόν. Disse ord staar i Züricher-udg. og i Crons 7de udg. i klammer; Schanz sletter dem ubetinget (Nov. Comment. p. 162); de mangler i de bedste haandskrifter, men maa have staaet i den af Athenaios 5, 55 (216 b.) benyttede tekst. Diog. Laert. derimod (2, 23) nævner Favorinos, men ikke vort sted som kilde for notisen om Sokrates's reise til Isthmen. Se forøvrigt *Cron*. Bemerk. s. 121. — (Diog. fortæller l. c., at Sokrates (efter Aristoteles) ogsaa havde seet de *pythiske* lege og (efter Ion) i sin ungdom gjort en reise til *Samos* i følge med fysikeren Archelaos, Anaxagoras's discipel. Herom sml. Zeller 2, 47 (43) fg. med Alberti, Sokrates s. 39 fg.)

— p. 53 A. Jeg ser ikke tilstrækkelig grund til at slette *ὄτι*, uagtet det mangler i Bodl., og altsaa heller ikke til (med Schanz) at udelade den følgende sætning; heller ikke til at optage nogen af de andre rettelser.

Kap. 15, p. 53 C. ἄσχημον ἂν γανείσθαι, saaledes de bedste haandskrifter og alle de nyere udgaver undtagen Trojels; de ældre mangler ἂν.

— *ibid.* (note 2). Se de hos Stallb. og Wohlrab citerede steder. Citatet af Xen. er fra Apomn. 1, 2, 24.

— p. 53 E. Efter Schanz har Wohlrab og (med sterk tvil) *Cron* optaget de bedste haandskrifters læsemaade *αἰσχρῶς* for vulg. *γλίσχρως*. Jeg er trods Schanz (Nov. comment. p. 162) tilbøielig til at holde den sidste læsemaade for den rette.

— p. 54 A. Vulg. σου foran ἀπολεύσῃ med Schanz o. a. slettet efter de bedste haandskrifter. (Citaterne i note 3 er af Eur. Elektra 1314 og Medeia 650).

Kap. 16, p. 54 C, (note 2). Sof. Antig. 451 fg.

Kap. 17 p., 24. (note 1). Sml. Stallbaum til dette sted.

Tilbageblik. S. 218 l. 2. Kritons egthed staar og falder med *Apologiens* (se anm. 202). Sml. herom Schaarschmidt l. c. 381.

— *ibid.* l. 5. Diog. Laert. 2, 20 og 121.

— s. 219, l. 2 f. n. Steinhart, fra hvis indledning til Kriton ogsaa andet i dette „tilbageblik“ er taget.

Til Faidon.

Kap. 8, Steph. I, p. 63 C. Οὐχ ὅπως (for ὁμοίως) ἀγανακτιῶ
Schanz efter Cobet.

Kap. 29, p. 80 C. Καὶ διαπνεῖσθαι udeladt med Wohlrab og
Schanz efter de bedste haandskrifter.

— *ibid.* C—D. Schanz vil (efter Ast) stryge sætningen
συμπεισὸν—χρόνον, fordi γὰρ her „ikke kan forklares“. Neppe
nødvendigt; γὰρ begrundet jo ofte en underforstaaet tanke,
som sammenhængen lægger nær; her: ikke at tale om ved-
ligeholdelse ved kunstige midler; thi et sammenfaldet
(indskrumpet) og balsameret legeme o. s. v.

Kap. 32, p. 82 C. Ἐπειτα ἀπέχονται αὐτῶν udeladt med Hir-
schig og Schanz.

— p. 82 D. Haandskrifterne har σώματα πλάττοντες. Jeg har
oversat efter Heindorfs konj. λατρεύοντες, opt. af Schanz.
(Madv. Adv. crit. I, 371 πελατεύοντες).

Kap. 34, p. 84 A. Παραδιδόναι forbigaaet efter Madv. l. c. 372.
Straks efter læser jeg med Madv. μεταχειριζομένην.

— p. 84 B. Ταῦτα γ' (δ') ἐπιτηδεύσασα forbigaaet efter Schanz
(Ast).

Kap. 35, p. 85 A (note 1). Om svanernes sang se Voss Mythol.
Briefe (2den udg.) II, 112—133 (særlig om deres forhold til
Apollon s. 119 fg.) og Lehrs hos Kammer Die Einheit
der Odyssee s. 793—800. (Schanz læser efter Blomfield
κάλλιστα for μάλιστα).

— *ibid.* (note 2). Se Ov. Met. 6, 426 fg.

— p. 85 D. Foran λόγου θείου staar i haandskr. ἦ, hvilket
Heindorf, Madvig (l. c. 83) og Schanz sletter.

Kap. 64, p. 115 D. Madv. (l. c. 373) udelader μοι, men neppe
nødvendigt; jeg forstaar παραμυθούμενος her om den blotte
hensigt (cfr. imperf. de conatu), altsaa en tom trøst uden
objektivt værd. Om ἄλλως sml. Kriton 46 D.).

— p. 116 A. Sml. Ciceros uddrag Disp. Tusc. 1, 43 (§ 102—103).

Kap. 66, p. 117 E. Ordene οὗτος ὁ δοῦς τὸ φάρμακον forbi-
gaaet med Schanz.

— p. 118 A. Jeg finder ikke Schanz's rettelse af αὐτὸς til
αὐ̄ nødvendig.

Kap. 67. Schanz vil slette ἄλλως, men se Stallbaums for-
klaring.

Til Protagoras.

- Kap. 4*, s. 245, l. 14. Deuschle indledn. til Protagoras, s. 12.
 — Steph. I p. 312 D. Oversat efter Madvigs læsemaade og replik-fordeling (Adv. cvit. I, 408.). Ogsaa Schanz (Nov. comm. p. 56 og udg.) sletter efter de fleste og bedste haandskrifter ἢ foran ἐπισιάντην, men indskyder εἰ foran εἴπομεν og beholder den sedvanlige replik-fordeling.
- Kap. 5*, p. 313 C. Jeg følger Kroschels tekst (3dje oplag af Stallbaums udgave). Se Neue Jahrbücher f. Philologie b. 87 (1863), s. 837 fg. (Til p. 314 A fg. *ibid.* s. 842 fg.)
- Kap. 7*, p. 315 B (note 8). Od. 11, 593 fg.
 — *ibid.* Om imperfektet ἔγη se Kroschel l. c. 845.
 — p. 315 E. Ordene τοῦτο ἦν τὸ μείρακιον forbigaaet med Kroschel (efter Schleiermacher), l. c. 845 fg.
- Kap. 8*, p. 317 E. Hermann retter Καλλίας til Κριτίας, men neppe med tilstrækkelig grund; det er ikke nødvendigt at forstaa det foregaaende (som H.) saaledes, at Kallias selv har taget i ved Ordningen af bænkene; ἡμεῖς πάντες kan godt siges om de andre tilstedeværende i modsætning til husherren, og intet er naturligere, end at denne selv som opmærksom vert bistaar den svagelige Prodikos med at komme op fra leiet.

Tillæg. *Til anm. 57.* Müller—Strübing i den ovenfor s. 292 citerede afhandling sætter Protagoras's død til aar 415 (nærmest paa grund af Aristof. Fuglene 1072, hvor han læser Διαγόραν τὸν Τήιον og forstaaer dette om *Protagoras*).

Til *Apol.* p. 19 C (anm. s. 284). Efter den opfattelse af stedet, som ligger til grund for oversættelsen, er tankegangen følgende: „Naar jeg benægter at forstaa mig paa naturkundskaben, saa er det ikke for at give det udseende af, at jeg ringeagter den, og derved verge mig mod en mulig anklage ogsaa for utilbørlig grublen over naturens hemmeligheder (τοσαύτως nl. som hvad Aristofanes og de andre διαβάλλοντες har beskyldt ham for), men kun fordi (ἀλλὰ γὰρ) jeg nu engang ikke har nogen indsigt deri.“

Til *Apol.* p. 30 E. (anm. s. 289). Først under korrekturen af dette ark har jeg læst de artikler i *Neue Jahrb.* b. 119. hvor „*υύωφ*-spørsmålet“ atter drøftes (af Uhle, Cron og Wecklein). Jeg synes fremdeles, at seieren helder til bremsens side, og anbefaler navnlig Uhles artikel (s. 105—109) til gennemlæsning af lærere. (Uhle forsvarer Ordene *υπό του θεού*, som næsten alle nyere udgivere, undt. Wiehe og Trojel, udelader, og heri giver Cron ham nu medhold. Naar jeg har forbigaaet dem, burde jeg vel heller have oversat *sidder end har sat.*)

Til *Apol.* p. 35 D (s. 163, l. 8 f. n.). Merk *Weckleins* rettelse (l. c. 766) af *πέθοιμι* til *εξετέθοιμι*. Den billiges af Cron (l. c. 819), men ikke af Schanz (*Burs. Jahresber.* 17, 216).

Navne-register

(med betegnelse af udtalen).

[Ved de græske navnes udtale er det især betoningen, som volder vanskelighed. Den almindelig vedtagne regel er at følge den latinske akcentlov, nemlig: i tostavelses ord betones næstsidste stavelse; i flerstavelses betones næstsidste, hvis den er lang, ellers tredjesidste. I dette register angives betoningen ved en akcent over vokalen; ved diftongerne sættes akcenten over den sidste af de to vokaler, hvoraf de dannes. Forsaavidt tillige kvantiteten betegnes, sker det ved — over de lange vokaler, ˘ over de korte.

Ti udtales overalt, som det skrives, ogsaa foran vokaler.

Navne, som kun forekommer i anmerkningerne s. 261 fg., medtages ikke her.

Tallene henviser til sider i bogen].

Abdéra 27. 34.	Aigína 112. 177.
Achílleus 86.	Aigospótamoi (ō) 255.
Agáthokles 257.	Aíschines 96. 159.
Adeimántos 109. 160. 255.	Aíschylos 21. 48 o. fl.
Agamémnōn 179.	Ákragas (lat. Agrigéntum) 27.
Ágathōn 55. 74. 255.	Akrópolis (ō) 4. 58.
Aíakos 177.	Akúmenos 254.
Aiantodóros 160.	Alkibíades 26. 72 o. fl.
Aias 178.	Alkídamas 46.

Alópekē (ō) 57.
 Amfípolis (ī) 146. o. fl. st.
 Anaxágoras (a) 141 o. fl. st.
 Anaximándros 27.
 Anaxímenes 27.
 Andrōn 254.
 Andrótiōn (ō) 254.
 Anthémiōn (ē) 92.
 Anthénōr 86.
 Antifōn 33. 77.
 Antimoíros 253.
 Antísthenes 107.
 Antíochis 155.
 Anytos 92 fg. o. fl. st.
 Apóllōn 67.
 Apollodóros 160.
 Archeláos 48. 88.
 Archýtas 114.
 Areiópagos (Areópagos, ō) 161.
 Arēs 179.
 Árgolis 212.
 Ariádne 100.
 Aristeídes 57. 70.
 Aristíppos 108.
 Aristodémos 74.
 Aristófanes (ō) 52. 72. 74.
 Arístokles 109.
 Arístōn 109. 160.
 Aristóteles (ō) 116 o. fl. st.
 Asklépios (ē) 242.
 Aspásia (ǎ) 163.
 Athén (gr. Athēnai) 1 o. fl. st.
 Áttika 1. o. fl. st.

 Bakchos 80.
 Bakchýlides (ý) 36.
 Boiótia (— en, ō) 147.
 Brásidas 86.

 Chaírefōn 67. 89.
 Chaironeía 30.

Chalkídikē (ī) 116.
 Chárikles 90.
 Chármides 80. 95. 252.
 Cícero 61. o. fl. st.

Dāmōn 257.
 Delfoi (lat. Delphi) 67.
 Délion 147 o. fl. st.
 Dēlos 100.
 Demódokos (ō) 160.
 Demókritos 27.
 Demósthenes 115.
 Diágoras 184.
 Díke 216.
 Diógenes 107.
 Dīōn 112. 113.
 Dionýsios 112. 113.
 Dionýsos 20. 80. 257.
 Dípylōn 112.

Echékrates (ē) 223.
 Éfesos (Ē) 27.
 Efiáltes 6.
 Élea 27 (Ē).
 Eleusis 177.
 Elis 38.
 Empédokles (ē) 27. 43.
 Ēryxímachos (ī) 254.
 Epígenes 159.
 Euboía 43.
 Eúenos 127.
 Eukleídes 107.
 Eurípides (ī) 48 o. fl. st.
 Eurípos 43.
 Euthydémos 63. 218.
 Euthýfrōn 91.

Faidōn 223 o. s. v.
 Faidros 213. 254.
 Fainárētē (ǎ) 57.

Fasōn 245.
 Feídias 23. 57. 247.
 Feidíppides 75.
 Feidōn 75.
 Filébos 117.
 Filíppides 253.
 Flīūs 223.
 Filoláos 196.
 Filoméle 233.
 Filomélos 253.
 Fōkis 212.
 Fthīa 193.

 Glaukōn 109. 252.
 Górgias 33. fg. o. fl. st.

 Hādēs 22.
 Hékabē (ē) 50.
 Hēktōr 145.
 Hēllas 1 o. fl. st.
 Hélios 85.
 Herakleitos 27. 43. 110.
 Hérakles 37. 254.
 Hermógenes (ō) 96.
 Hēródikos (ō) 257.
 Hēródotos (ō) 2. 23 o. s. v.
 Hēsíodos 144. 177.
 Hēstía 167.
 Híppias 38. 46.
 Hippókrates (ō) 245 fg.
 Hipponíkos 126.
 Homéros 9. 28 osv.

 Ikkos 257.
 Isókrates (ō) 30. 35.
 Ithakē (Ithaca, ī) 179.

 Kállias 126. 247. o. s. v.
 Kēbēs 196.
 Kefísia (ē) 159.
 Kēōs (lat. Cēa) 36. 254.
 o. fl. st.

Kepis 255.
 Kerameíkos 112. 255.
 Klazómenai (ō) 141.
 Kleísthēnes 6. 167.
 Klēōn 54. 86.
 Korínth (græsk Kōrinthos)
 107.
 Korkýra 13.
 Kōs 247.
 Krátylos 110.
 Krēta 100.
 Kritobúlos 159.
 Krítias 89 fl. 95. o. fl. st.
 Krītōn 193. 218. o. s. v.
 Krōnos 20.
 Kýbelē (ȳ; ogsaa Kybébe)
 217.
 Kynosárges 107.
 Kyréne 108.
 Kýros 96. 179.

 Lächēs 85.
 Lakedaimōn 1.
 Lakónika (ō) 1.
 Lámpsakos 141.
 Lámprokles 76.
 Leōn 156.
 Leontínoi 33. 126.
 Lēsbos 155.
 Leukolófides (ō) 255.
 Lykeíon 74.
 Lykōn 91. 94.
 Lysánias (ǎ) 159.
 Lýsias 98.
 Lysímachos (ī) 57. 70.

 Márathōn (a) 1. 21. 48.
 Mársyas 80. 81.
 Mēdeía (Medea) 49.
 Mēlétos 91 o. s. v.
 Mégara (ē) 107. 214.
 o. fl. st.

Mendē 253.
 Menéxenos (ē) 76.
 Mēnōn 93.
 Milēt (gr. Milētos) 27.
 Mīnōs 100, 177.
 Minotaúros 100.
 Mnēsíflos (ī) 31.
 Mūsaíos 177. 257.
 Mykēnai 179.
 Myrrínūs 254.

 Nēstor 86.
 Níkias (ī) 70.
 Nikóstratos (ō) 159.

 Ōdýsseus 82. 161.
 Óinoē 246.
 Ōrfeus 177. 253. 257.
 Ōvídius (ī) Nāsō 233.

 Palamédes 178.
 Páralos (ā) 159. 252.
 Parménides (ē) 27. 58.
 Pāros 127.
 Pausánias (á) 114. 255.
 Pēleus 145. 177.
 Pēloponnēs (græsk Pēlo-
 ponnēsos) 1.
 Pēnēlopeía (Pēnēlöpē) 161.
 231.
 Péríkles (ē) 6 osv.
 Periktiónē 109.
 Píndaros 19.
 Pitthos (ell. Pithos) 91.
 Plataíai 2. 21.
 Plātōn 109 o. s. v.
 Polykleítos 247.
 Potidaía 146 o. fl. st.
 Pōtónē 109.
 Pródikos (ō) 36 o. s. v.
 Prōknē 233.

Propóntis 257.
 Prōtágoras (ā) 34 o. s. v.
 Prytaneíon 167.
 Pythágōras (ā) 27.
 Pythokleídes 257.
 Pýthia (ȳ) 129.

 Radamánthys 177.
 Ramnūs 33.
 Resos 49.

 Sálamīs (ā) 2 o. fl. st.
 Sátyros (ā) 246.
 Selýmbria 257.
 Séneca (ē) 76. 88.
 Sfettos 159.
 Sicilien (græsk Sīkēlīa) 33
 o. s. v.
 Símmias 196.
 Simónides (ō) 36. 256.
 Sinópe 107.
 Sísyfos (ī) 179. 253.
 Sófokles (ō) 21. 48 o. fl.
 Sōfrōnískos 76.
 Sókrates (ō) 56 o. s. v.
 Sōlōn 32.
 Sparta 1.
 Speusíppos 116.
 Stageíra (eller Stageíros) 116.
 Strepsíades 75.
 Strýmōn 147.
 Súnion 192.
 Syrakús (græsk Sȳrākūsai)
 112 fg.

 Tarént (gr. Tārās) 114.
 Tántalos 254.
 Tártaros 235.
 Tēlamōn (ē) 177.
 Tēreus 233.
 Thalēs 27.
 Thēáges 160.

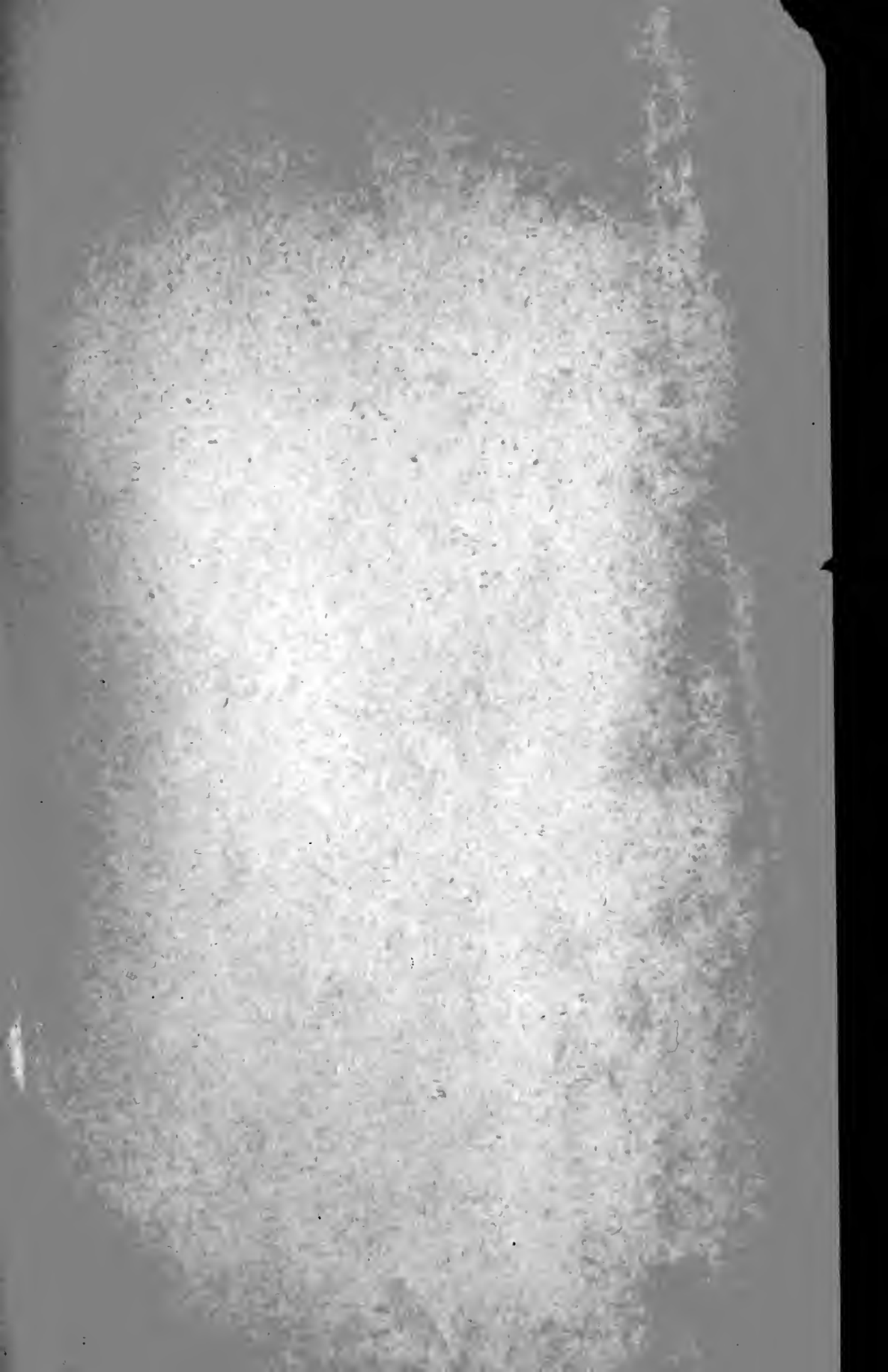

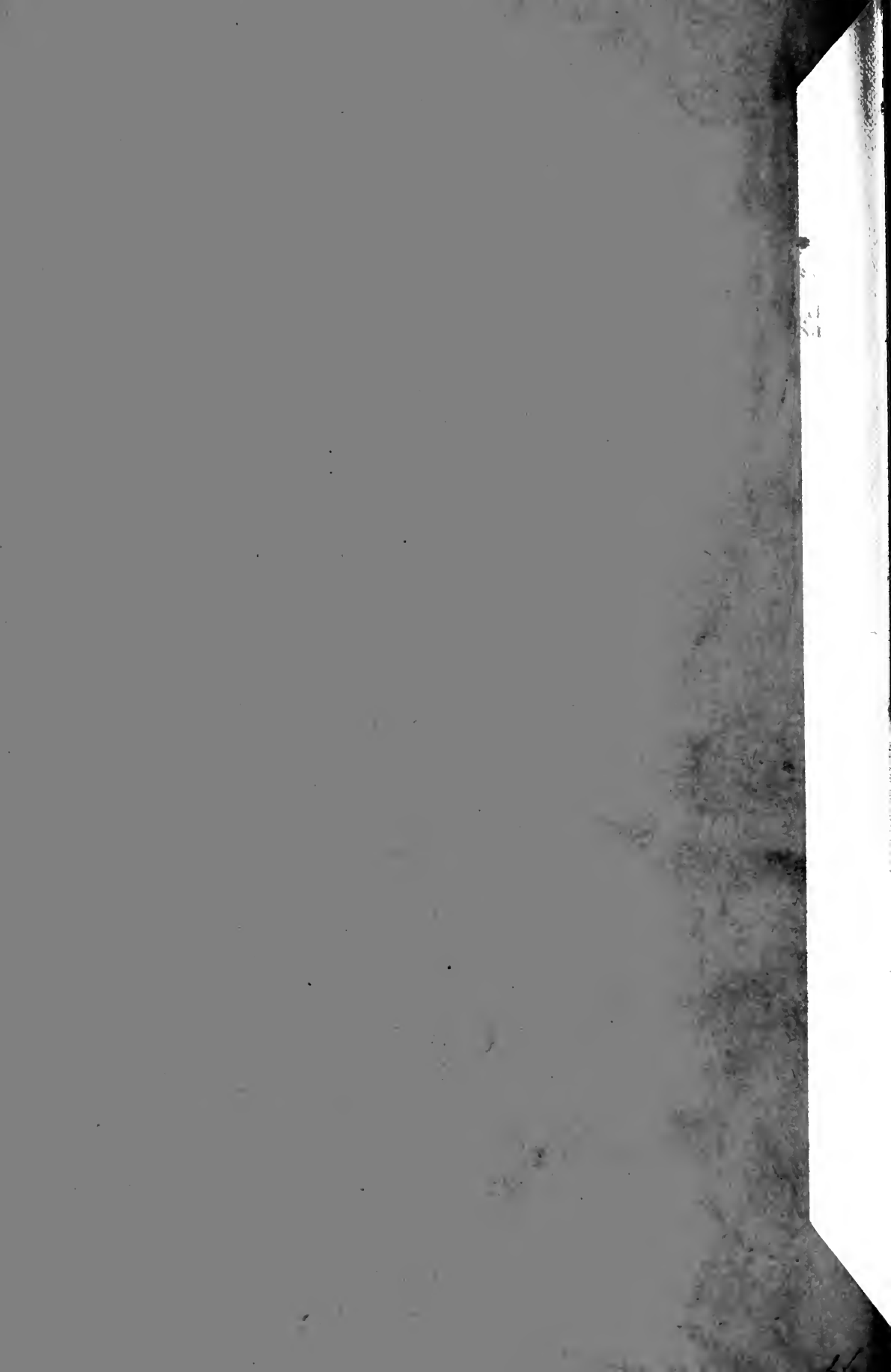
Theaitétos 117.
 Thébē, (Thebai el. Theben)
     196. 214.
 Thēmístokles 31.
 Thēōdóros 80.
 Thēódotos (ō) 159.
 Thēōzótides (ō) 159.
 Thessálien (græsk Thēssā-
     lia) 33.
 Thēseus 100.
 Thētis 145.
 Thrákien (græsk Thrākē)
     27. 34.
 Thrāsýbúlos 93.
 Thōlos 54.
 Thūkýdides (ȳ) 7 o. s. v.

Tímaíos 117.
 Tisámenos (ǎ) 255.
 Triptólemos (ō) 177.
 Troia 86.

 Xanthíppē 75 fg.
 Xanthíppos 75. 253.
 Xenófanes (ō) 27.
 Xénofōn (ē) 23. 61. 63
     o. fl. st.
 Xērḡēs 1.

 Zagreus 257.
 Zēnon 27.
 Zeus 19 fg. o. fl. st.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BRIEF

PN

0041388

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 12 13 03 019 4